

VETENSKAPEN SOM FÖRSVANN?

Svensk rasforskning efter 1935

MARTIN ERICSSON

VETENSKAPEN SOM FÖRSVANN?

Martin Ericsson

Vetenskapen som försvann?

Svensk rasforskning efter 1935

LUND · ARKIV FÖRLAG · 2023

Arkiv förlag
Box 1559
221 01 Lund
BESÖK Stora Gråbrödersg 17 a
TELEFON 046-13 39 20
arkiv@arkiv.nu
www.arkiv.nu

Utgiven med stöd av Magnus Bergvalls stiftelse, Stiftelsen Karl Staaffs fond för frisinnade ändamål, Stiftelsen Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur, Stiftelsen Lars Hiertas minne och Åke Wibergs stiftelse.

Boken är utgiven inom skriftserien Kriterium, ett konsortium som sakkunniggranskar svensk vetenskaplig litteratur. Samtliga böcker utgivna inom Kriterium finns fritt tillgängliga genom *open access* via hemsidan www.kriterium.se.

Den här e-boken från Arkiv förlag distribueras fritt genom *open access* via både skriftserien, www.kriterium.se, och förlaget, www.arkiv.nu.

Titeln finns också tillgänglig i tryckt utgåva med ISBN: 978 91 7924 376 0.

Verket är upphovsskyddat enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons: erkännande, icke-kommersiell, inga bearbetningar, som medger icke-kommersiell användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

© Martin Ericsson och Arkiv förlag 2023

Omslag: Kicki Edgren

E-bokutgåva (PDF) 2023

Beständig länk: <https://doi.org/10.13068/kriterium.41>

ISBN: 978 91 7924 377 7

ISSN: 2002-2131 (Kriterium online)

Innehåll

1. Det är ju som trettioalets rasbiologi ... 7
 - Syfte och forskningsfrågor 8
 - Teoretiska verktyg 16
 - Ett motsägelsefullt forskningsläge 26
 - Bokens upplägg 35
 - Om rasistiska ord och deras användning 37
2. Rasforskningen före 1930-talet 39
 - Ras och rasifiering i förmodern tid 39
 - Antropometrins och kranimetrins framväxt 43
 - Rasforskningens radikalisering 48
 - Rasbiologiska institutets första tid 56
3. Nedslag i 1930-talets rasforskning 65
 - Rolf Nordenstrengs syn på människoraserna och deras uppkomst 66
 - Bertil Lundmans resor i Dalarna 73
 - Gunnar Dahlberg och överfallet på Stockholms högskola 78
 - Gaston Backman uttalar sig om människoraserna och om moderna rasproblem 83
 - Så vad innebar 1930-talets rasforskning? 91
4. Rasbiologiska institutet 1935–56 95
 - Konsolidering och kursändring 95
 - Rasfrågornas återkomst 100
 - Rasbiologiska institutet under Dahlbergs ledning 113
5. Institutet efter 1956 115
 - Chefsbyte och omorganisation 115
 - Lars Beckman och den serologiska rasforskningen 123
 - Den medicinska genetikens långsamma frammarsch 139

6. Rasforskaren Bertil Lundman 141
Dalarnas rasförhållanden 141
Globala raskategoriseringar och politiska positioner 148
Striderna om disputation och docentur 156
Lundmans forskning efter 1947 163
Undervisningen i fysisk antropologi 172
På andra sidan gränsen 177
7. Internationella nätverk och kunskapsspridning 181
Sverige, Unesco och rasfrågorna 182
Bertil Lundmans nätverk 194
Olika traditioner, olika nätverk 204
8. Rasbegreppet i offentligheten 207
Debatten om Bertil Lundmans undervisning 209
Det vetenskapliga rasbegreppets offentliga försvarare 216
Arne Müntzing och rasbegreppet 234
Det sega rasbegreppet 244
9. Svensk rasforskning igår och idag 247
Vetenskapen som inte försvann 247
Den svenska rasforskningens två traditioner 249
Gränsdragningsstrider och nätverk 252
Utanför akademins murar 253
Och nu då? 254

Tack! 257

Noter 259

Referenser 295

- Arkivmaterial 295
Bibliografiska hjälpmedel 296
Tidningar och tidskrifter 296
Övriga tryckta källor 297
Litteratur 302

I

Det är ju som trettioalets rasbiologi ...

I dikteposet *Ædnan* beskriver poeten Linnea Axelsson ett möte som i dik-
tens universum äger rum i Karesuando kyrkby vintern 1920:

Svenskens fingrar
i hela min mun

kläderna spridda
överallt på golvet

–

Jag som trodde
det var för mina
onda tänder

reseläkaren kommit

–

Med hårda redskap
mätte han mig

skriftlärdade män
i varje vrå

Med sylvasst
pennskrap

gick de
igenom mig

–

Jag förstod att en
kortväxt typ
tog gestalt
på deras papper

Med kungligt bläck
tecknades
det rasdjuret

–

Vår lydneys
bojor

knäppte upp
mitt hemsyddade bälte

–

Mina bröst hängde
deras avsmak lyste

–

Jag såg hur de
rynkade sina
smala näsor

och skrattade
samtidigt'

Händelsen är fiktiv, men dikten beskriver på ett gripande sätt en typ av möten som faktiskt ägde rum i norra Sverige under det tidiga 1920-talet. En samisk kvinna har kallats till en undersökning – kanske en läkarundersökning, hon har inte så noga fått veta – där män söderifrån begår ett vetenskapligt övergrepp mot henne. De förmår henne, inte nödvändigtvis med hot men definitivt genom sin auktoritet, att klä av sig naken inför deras värderande blickar. De mäter hennes kropp. Sedan tar de med sig uppgifterna söderut och använder dem i sin forskning om vilka människoraser som finns i Sverige. Bland dessa raser står samerna inte högt i kurs i forskarnas ögon. De är utsända av Statens institut för rasbiologi i Uppsala, som grundades genom ett riksdagsbeslut 1921.²

Jag har valt att inleda den här boken med Axelssons dikt eftersom den så väl sammanfattar den etablerade bilden av den svenska rasforskningens historia. Bilden kan sammanfattas så här: Svensk rasforskning bedrevs vid Rasbiologiska institutet. Svensk rasforskning innebar ett värderande och i slutändan rasistiskt uppdelande av befolkningen i en hierarki där vissa raser sågs som underlägsna och andra som överlägsna. Svensk rasforskning utövades i ojämlika möten där rasforskarna i vetenskapens namn utnyttjade människors sårbara och utsatta ställning. Och sist men inte minst var svensk rasforskning något som ägde rum under 1920- och 1930-talen.

Bilden går igen i en rad andra sammanhang. En snabb googling på sökfrasen ”1920-talets rasbiologi” (med olika stavningsvarianter) gav i maj 2021 85 resultat och ”1930-talets rasbiologi” gav 295 resultat. ”1940-talets rasbiologi” och ”1950-talets rasbiologi” gav däremot inte mer än 8 resultat tillsammans, trots att Statens institut för rasbiologi hette just så fram till 1950-talets slut.³ Den förmedlas också populärkulturellt. Filmen *Sameblod* från 2016 gestaltar till exempel liknande rasbiologiska mätningar under 1930-talet.

Syfte och forskningsfrågor

Det är sant att svensk rasforskning har bedrivits vid Rasbiologiska institutet, har skapat och försvarat rasistiska hierarkier, har inneburit övergrepp och utan tvekan har bedrivits under 1920- och 1930-talen. I denna rasvetenskapliga praktik var samerna också en av de mest utsatta grupperna, och svenska rasforskare spred redan tidigt en bild av att samer var en speciell ras som helst inte skulle ”blandas” med den ”nordiska” ras som många svenska intellektuella, kulturpersonligheter och politiker såg som överlägsen.

Men frågan är om denna observation räcker för att vi ska kunna bilda oss en nyanserad, komplex och mångsidig bild av den svenska rasforsk-

ningens historia i ett bredare perspektiv. För tänk om rasforskning utförts också utanför Rasbiologiska institutet? Tänk om svenska forskare bedrev forskning om människoraser även efter det tidiga 1930-talet? Och innebar all rasforskning att forskarna placerade påstådda människoraser i hierarkier och därmed legitimerade övergrepp och diskriminering? Ja, vad händer om vi vidgar blicken och väljer att se svensk rasforskning som ett vetenskapligt fält där Rasbiologiska institutet bara var en aktör, och låter 1930-talet bilda utgångspunkt för undersökningen i stället för slutpunkt?

Syftet med denna bok är att göra just det. Jag kommer genom ett antal delstudier undersöka den svenska rasforskning som bedrevs efter 1930-talets mitt – bland annat, men inte enbart, av forskare vid Rasbiologiska institutet. Vilka var de? Hur såg de på rasbegreppet? Hur delade de in mänskligheten? Vilka politiska åtgärder menade de borde vidtas som ett resultat av deras rasvetenskapliga forskning? Jag kommer också att undersöka hur de deltog i samhällsdebatten och hur deras påståenden spreds, debatterades och ifrågasattes i medierna. Dessutom belyser jag deras nationella såväl som internationella nätverk och den svenska rasforskningens position i förhållande till internationella förändringar. Vilka aktörer valde svenska rasforskare att ha kontakter med? Och motsvarade den svenska rasforskningens förändringar de internationella strömningarna?

Rasforskning i en förändrad värld

Undersökningen sträcker sig fram till och med 1970-talet och omfattar alltså ungefär 40 år. Det var en tid av stora sociala och politiska förändringar både i Sverige och omvärlden. Till exempel förändrades den svenska befolkningen. Fram till 1940-talets slut hade Sverige tillämpat en ytterst restriktiv invandrings- och asylpolitik.⁴ Under 1950- och 1960-talen tog landet däremot emot allt större grupper av migranter. Först kom arbetskraftsinvandrare, främst från andra nordiska och europeiska länder. Redan 1955 fanns cirka 116 000 invandrare i Sverige, och vid 1960-talets mitt invandrade varje år runt 50 000 personer. Efter ca 1970 ersattes arbetskraftsmigrationen gradvis av flyktinginvandring där människor från Afrika, Sydamerika och Mellanöstern kom till Sverige. Vid 1970-talets mitt hade den gamla restriktiva flyktingpolitiken, med total kulturell assimilering som yttersta mål, ersatts av en migrationspolitik som bejakade mångkultur.⁵

Även Sveriges internationella politiska position förändrades, liksom svenskarnas idéer om sin egen roll i världen. En avgörande händelse var givetvis nazismens framväxt, andra världskrigets slut och den växande kunskapen om vad som hände under Förintelsen. Men många andra viktiga

Typisk tornelapka med sitt barn vid bröstet.

Foto. H. Lundborg, Uppsala.

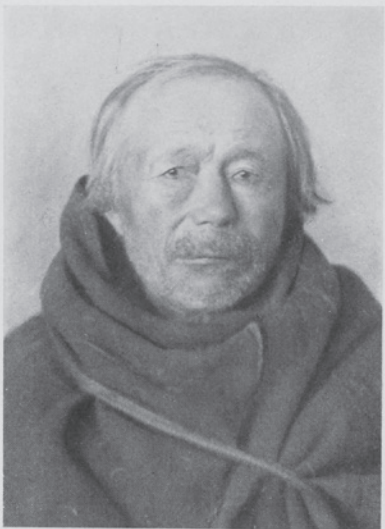
Ljusögd, eljest typisk lapp.

Foto. H. Lundborg, Uppsala.

Gammal lappgubbe, starkt gråhårig (ovanligt).

Foto. H. Lundborg, Uppsala.

Gammal tornelapp, som länge varit nämndeman.

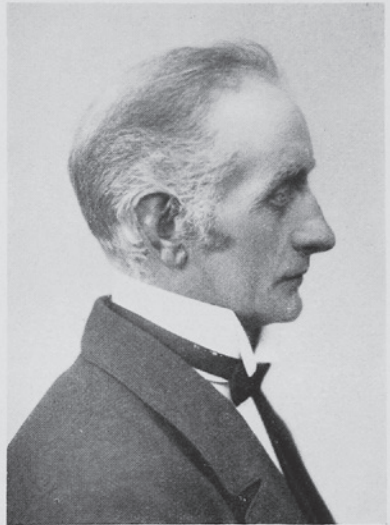
Foto. H. Lundborg, Uppsala.

Det tidiga 1900-talets svenska rasforskare såg ofta samerna som en särskild ras som helst inte skulle "blandas" med andra. Ur Herman Lundborgs bok *Svenska folktyper* 1919. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

Jämtländsk hemmansägare. Nordisk typ.

Foto. O. Olsson, Östersund.

Densamme.

Foto. O. Olsson, Östersund.

Bondflicka från Gästrikland. Nordisk typ.

Foto. G. Reimers, Gävle.

Fiskare från Hälsingland. Nordisk typ.

Foto. J. O. Wiklund, Hudiksvall.

Samma rasforskare talade ofta också om en "nordisk" ras, som utgjorde kärnan i den svenska befolkningen och som också borde bevaras "ren". Ur samma bok av Lundborg, *Svenska folktyper* 1919. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

processer tog också fart efter 1945. Från slutet av 1950-talet växte det fram sociala rörelser där svenskar bedrev solidaritetsarbete med folkgrupper som kämpade för nationellt självbestämmande på andra kontinenter, och starka sociala rörelser bekämpade den rasistiska apartheidpolitiken i Sydafrika. Solidaritetsarbetet kulminerade i det sena 1960-talets vänsterradikala och antiimperialistiska protester, men hade alltså en äldre historia än så.⁶ Hemma i Sverige började nationella minoriteter, bland annat de svenska romerna, driva en allt synligare politisk kamp för att få slut på den diskriminering de länge fått utstå, och de utmanade därmed den ibland tämligen självgodas bild av Sverige som ett land utan etnisk och raslig diskriminering som börjat växa fram.⁷ Vid samma tid skapades det svenska biståndet som ett nytt politikområde, vilket gav Sverige en ny roll i världen under avkolonialiseringens mest dramatiska tid.⁸

Det svenska samhälle där 1930-talets rasforskning bedrevs var helt enkelt inte längre samma samhälle under 1970-talet. Att förändringarna påverkade rasforskningens innehåll och förutsättningar är ett rimligt antagande, och hur rasforskningen påverkades är en avgörande fråga i den här boken.

Rasforskning, rasbiologi, fysisk antropologi och rashygien

Boken handlar med andra ord om mycket, men det är också mycket boken inte handlar om. "Ras" är vad vetenskaps- och teknikforskaren Sheila Jasanoff kallar för ett samproducerat begrepp. Våra föreställningar om det skapas därmed inte av en enda sorts aktör. Tvärtom har idéer och antaganden om människoraser vuxit fram historiskt i samverkan mellan vetenskapliga forskare, politiker, filmregissörer, tidningsskribenter och andra journalister, tecknare och läroboksförfattare – för att bara nämna några. Och det är inte nödvändigtvis alltid de vetenskapligt verksamma aktörerna som har haft störst inflytande över de föreställningar som florerar i samhället, även om det är de som står i fokus för just den här boken.⁹

Den allra största delen av rasbegreppets samproduktion från 1930-talet och framåt behandlas inte i den här boken, som alltså inte är en undersökning av rasbegreppets ställning och innehåll i allmänhet. Även om mycket återstår att göra har flera forskare redan ägnat sig åt andra aspekter av samproduktionen än de vetenskapliga. Här ska bara några exempel nämnas. Luis Ajagán-Lester, Lena Olsson och Lina Spjut har visat hur svenska läroböcker i geografi spred påståenden om människoraser och deras påstådda egenskaper under 1900-talet, också en tid efter andra världskrigets slut.¹⁰ Starkt stereotypa framställningar av svarta människor och judar som

underlägsna eller avvikande raser var vanliga i den svenska filmproduktionen under 1920-talet, vilket framgår av historikern och filmvetaren Tommy Gustafssons studier.¹¹ Liknande stereotyper om exempelvis romer, resande och judar förekom också i skönlitteratur under första halvan av 1900-talet.¹² Mellankrigstidens nöjes- och musikjournalistik om jazz kopplade ofta samman den nya musiken med föreställningar om svarta människor som primitiva, och när artister som Josephine Baker besökte Sverige förmedlade massmedia rasistiska uppfattningar.¹³ Historikern Emma Severinsson har visat att föreställningar om svensk eller ”nordisk” ras påverkade de kvinnliga skönhetsideal som den svenska veckopressen innehöll under mellankrigstiden.¹⁴ Skämtteckningar som porträtterade judar som en avvikande ras var, som historikern Lars M Andersson visat, vanliga fram till och med 1930-talet.¹⁵ Idéhistorikern Britas Benjamin Eriksson har visat att idéer om att den ”nordiska rasen” måste bevaras intakt fanns inom delar av det tidiga 1900-talets släktforskarorganisationer.¹⁶ Och enligt rasismforskaren Tobias Hübinettes studier användes rasbegreppet ganska intensivt i de tidningsdebatter som fördes om adoption, diskriminering och minoritetsfrågor under 1950-, 1960- och 1970-talen.¹⁷

Av alla mänskliga verksamheter som bidragit till att samproducera föreställningar om människoraser fokuserar jag i denna bok bara på en enda, men en nog så viktig: den vetenskapliga. Faktum är att jag inte ens är heltäckande i det avseendet. Boken är inte en studie av hur vetenskapssamhället i allmänhet har använt eller spridit föreställningar om ras, utan om de forskare som själva aktivt forskade om påstådda människoraser. Det är alltså den svenska rasforskningens historia som undersöks, inte de svenska rasidéerna eller den svenska rasdiskursen i allmänhet.

Med rasforskning menar jag sådana kunskapsproducerande praktiker som syftar till att dela in mänskligheten i biologiskt avgränsade grupper och som beskriver dessa med ordet ”ras” eller som syftar till att genom vetenskapliga metoder kritiskt granska eller revidera rasindelningar som tidigare forskare har gjort, samt tilldelas status som vetenskap av det omgivande samhället eller gör anspråk på sådan status.¹⁸ Definitionen innebär två viktiga vägval. För det första bygger den på att kunskapen som produceras är rasifierande, det vill säga kategoriserar mänskligheten i mer eller mindre tydliga biologiska grupper med egenskaper som överförs från generation till generation genom genetiskt arv, och där grupperna benämns som raser (mer finns förstås att säga om rasifieringsbegreppet och det kommer jag att göra längre fram i detta kapitel). För det andra innebär

definitionen att jag vänder mig emot den beskrivning av rasforskningen som en ”pseudovetenskap” eller liknande som är vanligt förekommande i journalistiska, populärhistoriska och även vissa vetenskapliga sammanhang.¹⁹ Jag delar idéhistorikern Hertha Hansons uppfattning att det är ett rimligt val att helt enkelt se vetenskap som ”det som i sin tid och i sin miljö uppfattas som sådant”.²⁰ I den meningen var rasforskning i Sverige en vetenskap åtminstone från 1800-talets mitt och fram till 1900-talets mitt, eftersom den hade en sådan status i samhället.²¹ Huruvida den fortsatte att ha det också därefter är en av de saker jag ska undersöka. Vetenskap är dock inte en företeelse som alltid har betraktats på samma sätt oberoende av tid och sammanhang. Som jag också kommer att utveckla längre fram måste vetenskapen förstås som ett fält vars gränser och innehåll är föremål för förändring och konflikter.

Definitionen innebär också att jag inte sätter likhetstecken mellan ”rasforskning” och ”rasbiologi”, vilket är en terminologisk sammanblandning som förekommer ibland. Det är förstäligt eftersom båda orden innehåller prefixet ”ras-”, men likväl olyckligt. Jag menar, i likhet med historikern Björn Furuhausen, att det är viktigt att hålla isär termerna och att begreppet rasbiologi behöver specificeras närmare än vad som ofta gjorts.²² När jag skriver om rasbiologi avser jag den verksamhet som bedrevs vid Rasbiologiska institutet i Uppsala, den enda institution i Sverige som benämnt sig själv just med ordet ”rasbiologi”. Rasbiologin var bara en del av den svenska rasforskningen, och som jag kommer att visa bedrevs rasforskning också av aktörer verksamma i andra miljöer än Rasbiologiska institutet, till exempel inom ämnet ”fysisk antropologi” vid Uppsala universitet.

Fysisk antropologi är – för att göra diskussionen ännu mer komplicerad – också ett begrepp vars användning måste preciseras. I sin bredaste betydelse syftar begreppet på studier av mänsklighetens variation när det gäller yttre utseendedrag och anatomiska egenskaper, som kroppslängd, kroppsmått, hudfärg, ögonfärg, och så vidare. Under det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet kom många forskare att använda termen närmast som en synonym till rasforskning, då mätningarna av dessa och liknande egenskaper ytterst syftade till att möjliggöra rasindelningar. På så sätt kunde forskare som disciplinmässigt hörde till olika ämnen, till exempel anatomi, hävda att de sysslade med fysisk antropologi. Föga förvånande hette också den lärobok som det tidiga 1900-talets rasforskare ofta utgick från *Lehrbuch der Anthropologie*, skriven av schweizaren Rudolf Martin (1864–1925) och utgiven första gången 1914. Där avsåg ordet antropologi alltså läran om

människan som fysisk varelse, möjlig att mäta och kategorisera.²³ Därefter har termen tagit delvis olika utvecklingsvägar i olika länder. Särskilt i den anglosaxiska världen kom den fysiska antropologin att institutionaliseras, genom tidskrifter och universitetsprofessorer med ”physical anthropology” som titel.²⁴ I Sverige var denna utveckling svagare, och idéhistorikern Olof Ljungström har hävdade att den fysiska antropologin inte kom att institutionaliseras som ett självständigt ämne här.²⁵ Det är korrekt i stora drag men med ett viktigt undantag. Bertil Lundman (1889–1993), som är en av huvudaktörerna i denna bok, var från 1947 docent i fysisk antropologi vid Uppsala universitet och undervisade studenter i ett ämne med just denna titel. När jag skriver om fysisk antropologi avser jag endast den fysiska antropologin som universitetsämne (närmare bestämt Lundmans verksamhet vid Uppsala universitet), och jag använder alltså inte termen i dess bredare historiska betydelse. Däremot använde en del av de forskare jag undersöker stundtals termen på detta bredare sätt i sina publikationer och i sin korrespondens, och jag kommer då att särskilt uppmärksamma det.

Ytterligare en term som måste diskuteras är ”rashygien”. Den diskussionen kan lämpligen ta sin utgångspunkt vid Rasbiologiska institutet. All forskning som bedrevs vid institutet var nämligen inte rasforskning enligt den definition jag arbetar med. Inom ämnet rasbiologi rymdes redan från början en rad vetenskapliga frågor. En del av dessa handlade explicit om människoraser. Andra handlade om sjukdomars ärftlighet, något som vi forskar om än idag och där den kunskap som produceras inte behöver vara rasifierande. Ytterligare andra handlade om det som i Sverige kallades för rashygien eller, med en mer internationellt gångbar term, eugenik. Eugeniken gick ut på att skapa metoder för att minska antalet icke önskvärda arvsanlag i befolkningen och öka antalet önskvärda. Ibland kopplades eugeniska, medicinsk-genetiska och rasvetenskapliga föreställningar samman. Men trots kopplingarna var, som historikern Alison Bashford betonat, rasforskning och rashygien eller eugenik olika saker och vi bör inte förutsätta att relationen mellan dem alltid såg ut på ett visst sätt utan i stället undersöka detta empiriskt.²⁶

Mycket forskarmöda har ägnats åt att utreda eugenikens framväxt runt sekelskiftet 1900 och dess påverkan på socialpolitiska program i Sverige, Europa och Nordamerika. Eugenikens uppsving vid denna tid hängde samman med flera olika saker, bland annat återupptäckten av Mendels ärftlighetslagar, vilket skapade stora och förhastade förhoppningar om att det skulle gå att kartlägga och i förlängningen avskaffa arvsanlag som

orsakade fysiska och psykiska sjukdomar och funktionshinder. Dessutom erbjöd eugenikerna enkla lösningar på en rad sociala problem som förknippades med industrialiseringen, urbaniseringen och moderniseringen vid 1800-talets slut. Fattigdom, alkoholism och brottslighet berodde, påstod många eugeniker, på dåliga arvsanlag och kunde därmed lösas genom att bärare av dessa arvsanlag förhindrades att fortplanta sig.²⁷ De omfattande och hårt kritiserade steriliseringslagar som infördes med start i USA vid 1900-talets början och under mellankrigstiden även i Sverige, Norge och Danmark motiverades till stor del med eugeniska argument.²⁸ Sveriges steriliseringslagar, från 1934 respektive 1941, kom ibland även att användas mot det svenska resandefolket, som kunde beskrivas på ett rasifierande sätt i de dokument som låg till grund för steriliseringsbesluten.²⁹

Mot bakgrund av den stora uppmärksamhet som steriliseringarna och eugeniken har rönt, är det viktigt att klargöra att den här boken inte handlar om den delen av Sveriges historia. Rasbiologiska institutet var förvisso en av många aktörer som formade de eugeniska politiska initiativen i Sverige, och flera andra av de aktörer som undersöks i boken yttrade sig ibland i eugeniska frågor. Men de eugeniska idéer de formulerade, försvarade eller för den delen kritiserade, ligger utanför undersökningens ram. Boken handlar inte om rashygienens historia, utan om rasforskningens – låt vara att dessa företeelser ibland stod i nära förbindelse med varandra.

Teoretiska verktyg

”Ras” har inte alltid varit ett lika kontroversiellt ord som det är idag, och är inte heller idag lika kontroversiellt överallt. I 2000-talets USA ingår rasbegreppet i den etablerade politiska vokabulären, vilket inte innebär att det betyder samma sak som det gjorde i det tidiga 1900-talets svenska samhälle.

I vår egen tids Sverige är situationen annorlunda. Här är ordet ras synnerligen politiskt laddat, och det är idag helt bortplockat ur myndighetstexter och lagar.³⁰ Svensk diskrimineringslagstiftning medger inte ens att en människa kan diskrimineras på grund av sin ”ras”. I stället talar diskrimineringslagen om ”etnisk tillhörighet”, dit ”hudfärg eller annat liknande förhållande” ska räknas.³¹ Det är ett belysande exempel på ett politiskt försök att till nästan varje pris undvika rasbegreppet. Etnicitet är egentligen en term som började användas ordentligt under 1960-talet, som ett sätt att beskriva kulturella skillnader och inte egenskaper som hudfärg.³² I dagens

lagstiftning har politikerna, ironiskt nog, gett etnicitetsbegreppet en innebörd som omfattar också rent biologiska egenskaper, vilket begreppet alltså från början var tänkt att undvika.

Rastermen har därmed under de senaste hundra åren genomgått en mycket betydelsefull förvandling i Sverige, från så gott som allmänt accepterad till så gott som fullständigt förkastad. För att förstå varför behöver vi historievetenskapliga undersökningar som den studie jag här presenterar. Varje sådan undersökning måste börja med ett klargörande av hur jag själv ser på ordet ras mer teoretiskt, och på hur jag kommer att använda mig av de närliggande begreppen rasifiering och rasism.

Ras och rasifiering

När jag skriver om ras syftar jag inte på något som har en objektiv existens utanför den diskurs som vi människor skapar genom vårt eget talande, skrivande och handlande. Visst har människor olika hudfärg, liksom vi har olika längd, ögonfärg och dna inne i våra kromosomer. Men ras uppstår inte automatiskt ur dessa skillnader. Ras är en föreställd kategori som används för att dela in mänskligheten i grupper och tillskriva dessa grupper olika egenskaper. Det är vi människor själva som, i de historiskt specifika samhällen och maktordningar vi lever i, har valt ut vissa egenskaper och lagt dem till grund för att dela in mänskligheten på detta sätt.

Ras kan därför förstås som en *kategori* som strukturerar vårt sätt att uppfatta oss själva och våra medmänniskor på. Men ras kan även förstås som en *relation* och som en *process*, eftersom rasföreställningar möjliggör att vi utövar makt mot varandra på andra sätt än om vi och våra samhällen använt andra kategorier, och eftersom rasföreställningar inte uppstår av sig själva och inte alltid har samma innehåll.³³

Om och hur vi uppfinner, brukar och reproducerar denna kategori påverkar vilka bland oss som styr och vilka som blir styrda, vilka som har och inte har, och i extrema fall vilka som får leva och vilka som inte får det. Men eftersom ras är en historiskt skapad kategori är den också möjlig att förändra och utmana, och vill vi göra det är historievetenskapen ett viktigt verktyg. Vad ras historiskt har varit är inte alltid samma sak som vad ras är idag, men vi måste förstå hur ras har konstruerats i det förflutna om vi vill förstå hur ras konstrueras i vår egen tid, påpekar med rätta historikern Michelle Brattain.³⁴

Det är detta skapande, denna process, som termen ”rasifiering” syftar på. Nu är rasifiering inte heller ett alldeles lätt begrepp att använda, för

också det har definierats på olika sätt av olika forskare. Den vetenskapliga diskussionen kretsar runt tre frågor. Vilka påstådda egenskaper hos mänskliga grupper omfattar en rasifieringsprocess? Måste ordet "ras" användas aktivt för att vi ska säga att rasifiering sker? Och kan alla grupper rasifieras? Frågorna rör vid ett mer generellt vetenskapligt problem. Ju bredare vi gör en definition, desto fler företeelser fångar den in men blir samtidigt mindre specifik och mister därför en del av sitt förklaringsvärde. Ju snävare vi gör definitionen, desto mer specifikt och precist kan den användas, men den kan därmed inte heller användas för att beskriva lika många fenomen.

Vissa forskare använder en bred definition, där rasifiering omfattar kategoriseringar som baseras både på biologiska egenskaper och kulturella eller till och med religiösa identiteter.³⁵ En sådan definition kan, menar jag, vara förståelig om man vill kartlägga ojämlikheter i dagens samhälle, där diskriminering och orättvisor onekligen drabbar också människor som särskiljs utifrån kulturella och religiösa stereotyper. Men den är för bred för att vara användbar i en undersökning av mitt slag.

Den definition jag använder utgår därför från rasismforskaren Robert Miles, som skiljer mellan "etnifiering" och "rasifiering". Etnifiering syftar på processer där människor kategoriseras utifrån sociokulturella egenskaper, medan rasifiering avser processer där mening tillskrivs biologiska egenskaper. På grundval av dessa kategoriseras mänskligheten i grupper som reproducerar sig själva.³⁶ Kategoriseringarna är, som informationsvetaren Geoffrey Bowker och sociologen Susan Leigh Star understryker, sällan sammanhängande eller fria från motsägelser, men rasifieringsprocesser har en seg motståndskraft mot de anomalier de alltid ger upphov till.³⁷

Miles definition ger inga klara besked om huruvida ordet "ras" måste förekomma för att en kategorisering ska kunna kallas för rasifierande. Också här finns skilda uppfattningar. Vissa forskare menar att ordet bör vara ett kriterium för att det inte ska gå inflation i termen och eftersom ordet ras innehåller en laddning som få andra ord kommer i närheten av.³⁸ Andra menar, med Anders Langes ord, att det viktiga för forskaren är att kartlägga förekomsten av en "begreppslig (tankemässig) motsvarighet till 'ras'", medan det är mindre viktigt exakt vilket ord som används av de historiska aktörerna.³⁹

Jag ser poänger med båda synsätten. Fäster vi för stor vikt vid förekomsten av ett visst språkligt uttryck riskerar vi att missa sådana vetenskapliga påståenden som gör indelningar av mänskligheten där ordet "ras" visserligen inte förekommer men som mer eller mindre bygger på liknande

idéer. Ändå väljer jag som sagt i den här boken att endast inkludera sådan forskning som uttryckligen använder sig av rastermen i min definition av begreppet rasforskning. Jag gör det för att kunna fånga en speciell och specifik period i den vetenskapliga forskningen om människans biologiska variation, då ”ras” sågs som ett legitimt uttryck att beskriva denna med. Det innebär inte att det inte har funnits eller kan finnas vetenskapliga föreställningar som påminner om eller har kopplingar till det historiska rasbegreppet också i sådan forskning som producerats efter att rastermen började överges, till exempel i vår egen tids populationsgenetiska forskning. Frågan om huruvida det gör det och hur kopplingarna i så fall ser ut kan den här boken inte göra anspråk på att besvara men jag kommer att tentativt anknyta till frågeställningen i avslutningskapitlet.

Den sista frågan handlar om vilka grupper som rasifieringsprocesser omfattar. Det finns ibland en tendens att endast använda termen ”rasifierad” om minoritetsgrupper, eller om grupper som drabbas av diskriminering på grund av rasism.⁴⁰ Min utgångspunkt är annorlunda. Också vitheten är historiskt skapad, och det finns skäl att med genusvetaren Pia Laskars ord undvika att betrakta vithet som en ”monolitisk kategori”.⁴¹ Vilka grupper som ska räknas som vita har inte heller alltid varit givet. Under 1800-talet fanns det till exempel amerikanska invandringsmotståndare som argumenterade för att irländare inte borde räknas som en del av USA:s vita befolkning. Idag ses ättlingar till de irländska migranterna på ett självklart sätt som vita, vilket delvis beror på att deras förfäder under 1800-talet kämpade hårt för att uppnå ”vit” status.⁴²

Jag reserverar därför inte rasifieringstermen för någon specifik grupp. För vissa grupper i samhället innebär rasifieringen makt, status och resurser. Vilka grupper som tilldelas dessa privilegier är ett resultat av hur den historiska rasifieringen har sett ut, något som kan och bör undersökas empiriskt.

Rasism och antirasism

I inledningen till sin biografi om Herman Lundborg (1868–1943), Rasbiologiska institutets första chef, skriver journalisten Maja Hagerman apropå Lundborgs vetenskapliga verksamhet: ”Det handlar om rasism.”⁴³ Därmed sätter hon fingret på en central fråga. I vilken mån har den svenska rasforskningen varit rasistisk och legitimerat rasistiska strukturer i samhället? Det är denna fråga som har motiverat mycket av intresset för den tidiga svenska rasbiologins historia. På något sätt måste också jag, som undersöker en senare tid, ta mig an den.

Därför måste också begreppet ”rasism” definieras. Utan en definition vet vi ju inte när vi har hittat ett exempel på rasism och när vi inte har gjort det. Men om det var svårt att definiera rasifiering blir det knappast lättare med rasism. I grund och botten är det generella vetenskapliga problemet dock det samma. Ska vi välja en bredare eller snävare definition? Forskningen, liksom vår tids politiska debatter, innehåller båda positionerna, eller rättare sagt ett spektrum där det går att inta olika positioner någonstans mellan två poler.

Väljer vi den ena, den ”breda” polen, skulle vi kunna hamna ungefär på samma plats som Hanna Wikström, forskare i socialt arbete. Hon har i sin eminenta introduktionsbok om etnicitetsbegreppet definierat rasism som ”all uppdelning av människor baserat på ursprung, fysiska drag (till exempel hudfärg), språkanvändning och/eller kultur”.⁴⁴ En sådan definition skulle innebära att all rasforskning, oavsett vad den påstår om mänskligheten, automatiskt blir rasism. Ja, nästan all kategorisering av mänskligheten, oavsett syfte och sammanhang, blir rasism. Det är en för bred definition för att jag ska kunna använda mig av den i den här boken, där jag måste kunna göra skillnad mellan olika rasforskarens verksamhet. Alla deras påståenden kan inte ha varit lika rasistiska, åtminstone bör jag inte utgå från det redan innan undersökningen startat.

Väljer vi den andra, den ”snäva” polen, hamnar vi i stället i närheten av historiken George M Fredrickson. I hans inflytelserika bok om rasismens historia skriver han att det är först när påstådda skillnader mellan människor betraktas som essentiella, ärftliga och oföränderliga som vi kan prata om rasism. Rasismen innebär också skapandet av en hierarki mellan raser, en värderande rasordning.⁴⁵ Definitionen har fördelen att det blir lättare att göra skillnad mellan rasforskare som gjort rasistiska uttalanden och de som inte gjort det. Men samtidigt blir definitionen lite väl snäv, och en rad företeelser som med skäl kan kallas rasistiska hamnar utanför. För måste egenskaper verkligen ses som ”oföränderliga” för att något ska vara rasism? 1800-talets europeiska kolonialism byggde ofta på uppfattningen att vita européer skulle ”uppfostra” eller ”höja” svarta och i européernas ögon ”primitiva” befolkningar till en högre kulturell nivå. De sågs med andra ord som underlägsna och utsattes för ett rasbaserat förtryck, men deras egenskaper sågs faktiskt inte alltid som oföränderliga.⁴⁶ Var inte denna kolonialism ett uttryck för rasism? Den norska staten finansierade vid sekelskiftet 1900 ett nät av anstalter och slutna läger där norska resandefamiljer skulle ”lära sig” att bli bofasta. De resande beskrevs ibland som en ras och utsattes

för övergrepp som fortfarande innebär ett sår i det norska samhället, men övergreppen byggde på idén att gruppens egenskaper inte var oföränderliga.⁴⁷ Ska vi inte kunna kalla detta för rasism?

Jag behöver med andra ord en definition som befinner sig någonstans mellan polerna. Än en gång utgår jag från Robert Miles, som argumenterar för att rasifiering och rasism inte är samma saker men att rasism förutsätter rasifiering. Rasism innebär då mer specifikt uttalanden, idéer och diskurser där rasifierade grupper tillskrivs tydligt negativa egenskaper och/eller beskrivs som någon form av hot. Dessa påståenden kan i slutändan motivera eller legitimera diskriminerande åtgärder mot de utpekade grupperna.⁴⁸

Det är inte en perfekt definition. Den kan till exempel inte användas för att beskriva strukturell rasism, alltså hur rasismen genomsyrar ett samhälles sociala relationer och institutioner.⁴⁹ Men det behövs inte heller för just den undersökning jag genomför i den här boken. Här är det just idéer och vetenskapliga uttalanden som står i centrum, och då fungerar Miles definition som ett bra eller åtminstone tillräckligt bra verktyg.

Definitionen gör en tydlig skillnad mellan rasism och rasifiering, och det är viktigt för tolkningen av de svenska rasforskarnas positioner under den period jag undersöker. Det kommer nämligen visa sig att det fanns rasforskare som tydligt gav uttryck för rasistiska idéer enligt den definition som jag nyss diskuterat. Men jag kommer också ge exempel på rasforskare som i några situationer tydligt argumenterade emot uppfattningar om att vissa raser skulle vara "underlägsna" eller innebära ett hot, och som fördömde förföljelser och diskriminerande lagstiftning. Det faktum att dessa forskare deltog i en rasifierande vetenskaplig praktik innebar alltså inte nödvändigtvis (och inte alltid) att de också agerade rasistiskt. Även uttalanden med antirasistiska intentioner kan, som sociologen Avtar Brah påpekar, ibland ha mer eller mindre rasifierande effekter.⁵⁰

Om rasifierande texter inte nödvändigtvis är rasistiska, innebär det att rasforskare till och med kan agera antirasistiskt? Jag vill, med inspiration från statsvetaren Jan Jämte, hålla möjligheten öppen för sådana exempel. Jämte definierar antirasism som något som innebär en "medvetenhet, förståelse och ett erkännande av problem med rasism", ett "aktivt ställningstagande mot rasism" samt ett konkret agerande "i syfte att lösa problem med rasism genom att förändra samhället och/eller andra människors sätt att tänka och agera".⁵¹ Till denna definition vill jag lägga till att frågan om antirasism också bör analyseras utifrån det specifika sammanhang de

historiska aktörerna befunnit sig i. Att argumentera mot diskriminerande lagstiftning riktad mot judar under 1930-talet eller att medverka till att rädda judar undan Förintelsen bör ses som en antirasistisk handling i sin historiska kontext, även om personen som agerade på detta vis kanske också gav uttryck för fördomsfulla stereotyper om judar som grupp, något som idag på goda grunder skulle ses som rasistiskt.

Här är gränsdragningarna givetvis inte lätta att göra. Poängen är att vi inte bör se vare sig rasism eller antirasism som enhetliga eller oföränderliga företeelser, utan som komplexa fenomen som alltid måste studeras utifrån de sammanhang och miljöer som historiens människor befann sig i.

Vetenskapens gränsdragningar, nätverk och maktfyllda möten

Jag nämnde tidigare att jag ser vetenskapen som ett fält. Fältmetaforen för med sig två teoretiska konsekvenser som har betydelse för vart jag kommer att rikta mitt sökarpålys i boken.

För det första är ett fält alltid avgränsat. Det som sker inne på fältet räknas som vetenskap medan de påståenden om världen som görs utanför fältet inte räknas som vetenskap. Vilka kunskapsproducerande praktiker som lyckas ta sig in på vetenskapens fält är inte givet från början. Frenologin, alltså läran om hur man avläser en människas personlighet genom att studera kranietets form, kämpade hårt för att räknas som en riktig vetenskap vid 1800-talets mitt utan att lyckas. Forskare som vid samma tid utarbetade metoder för att göra raskategoriseringar genom att också studera just kranietets form, lyckades och fick vetenskaplig status.⁵² Exemplet visar att vetenskapens historia är en historia om det som sociologen Thomas Gieryn kallar för gränsdragningsarbete, där aktörer kämpar med varandra om makten att dra upp gränser mellan vetenskap och icke-vetenskap, och om att få tillträde till det vetenskapliga fältet och räknas som legitima, ”riktiga” vetenskapsproducenter.⁵³

Så väljer jag att se också den svenska rasforskningen. I boken undersöker jag flera olika aktörer, några inom och några utanför Rasbiologiska institutet, några med stark och några med svag akademisk förankring. De bekämpade stundtals varandras idéer och forskningsprojekt. Jag ser dessa konflikter inte bara som strider om vetenskapens innehåll utan också om rasforskningens gränser. Forskarna argumenterade nämligen inte bara emot varandra i sakfrågor. De försökte i vissa fall bekämpa varandras akademiska karriärer och utmåla sina motståndare som ovetenskapliga i offentligheten. Konflikterna har, särskilt när det gäller tjänste-

tillsättningar, avsatt ett värdefullt källmaterial. I sakkunnigutlåtanden och liknande dokument tvingades aktörerna nämligen formulera vad de ansåg utmärkte god och riktig rasforskning och vad som inte gjorde det. Sådana konflikter ger därför historikern ovanligt tydliga inblickar i vetenskapliga gränsdragningsprocesser.⁵⁴

För det andra är en viktig resurs i de strider som utkämpas på vetenskapens fält de nätverk som forskare med varierande framgång bygger upp. Ett nätverk är en informell relation mellan flera olika aktörer som är varaktig över tid och där aktörerna genom tjänster och gentjänster, sociala kontakter och korrespondens förmedlar information till varandra, kanaliserar kulturellt kapital och bestämmer vilka som släpps in respektive inte släpps in i nätverket och de delar av det vetenskapliga fältet som nätverket dominerar.⁵⁵ Att nätverksarbete spelar en stor roll för vetenskapliga discipliners framväxt är idag allmänt erkänt, vilket sätter fingret på en obekvämt mot-sägelse inom vetenskapssamhället. Den akademiska världens maktresurser borde, enligt handboken, uteslutande fördelas på grundval av meriter och inte alls påverkas av tillhörigheten till inflytelserika nätverk. Men som idéhistorikern Sven Widmalm formulerar det: ”Den akademiska vetenskapens normsystem utesluter nätverksberoenden; historiska kartläggningar påvisar samtidigt deras obönhörliga realitet.”⁵⁶

Vi vet att nätverksarbete spelade en betydelsefull roll inom den äldre rasforskningen. När den institutionaliserades under det sena 1800-talet förekom omfattande transnationella kontakter mellan rasforskare särskilt i Väst- och Centraleuropa, och Sverige ingick i en nätverksnod som utgick från Tyskland och som hade starka kopplingar till de nordiska länderna men även till Lettland.⁵⁷ Under Rasbiologiska institutets första tid på 1920-talet byggde Herman Lundborg upp ett omfattande internationellt kontaktnät, delvis med ryska och senare sovjetiska antropologer men framför allt med tyska och nazistiska forskare.⁵⁸ Men vilka nätverk byggdes upp efter 1930-talets mitt? Och hur mobiliserades nätverken i striderna om rasforskningens gränser? Det är ytterligare en fråga som boken kommer att belysa.

Vetenskapen är dock inte bara ett fält utan också en praktik. Forskare gör saker med och mot sina undersökningsobjekt, i det här fallet människor. Dessa möten präglas alltid av någon form av maktrelation, ibland mer jämlik och ibland synnerligen ojämlik. Det möte som Linnea Axelsson beskrev i sin dikt är ett exempel på det senare. Flera delar av diktens beskrivning av mötet mellan svenska rasforskare och den samiska befolkningen

bekräftas också av historiska studier, åtminstone när det gäller 1910- och 1920-talen. Samiska skolbarn utsattes för mätningar utan att vare sig de själva eller deras föräldrar fick ge sitt samtycke. Vuxna samer och andra invånare i norra Sverige mättes och fotograferades, och det förekom att familjer erbjöds ett exemplar av fotografierna om de medverkade och att de utsända rasforskarna erbjöd dem läkarundersökningar. Påtryckningarna, som även förekom vid norska rasforskares undersökningar av samer i Nordnorge vid samma tid, kan beskrivas som välvilliga men var likväl påtryckningar.⁵⁹

Rasforskarna samarbetade också med lokalsamhällets auktoriteter, som folkskollärare och präster, för att övertala människor att medverka.⁶⁰ När det var fångar eller andra intagna på anstalter och sjukvårdsinrättningar som undersöktes var maktrelationen givetvis ännu mer ojämlig. En stor del av Rasbiologiska institutets mätningar under 1920-talet genomfördes dessutom på svenska värnpliktiga. Här är det inte helt klarlagt vilken möjlighet soldaterna hade att vägra medverkan, men att den maktrelation som uppstod när officerarna kallade unga värnpliktiga till rasvetenskapliga undersökningar var ojämlig står helt klart.⁶¹ Men hur såg relationerna mellan rasforskare och de människor som de undersökte ut från 1930-talet och framåt? Det vet vi betydligt mindre om, och därför ska jag ge utrymme också till den frågan i boken.

Vetenskaps- och kunskapshistoria: dubbla inspirationskällor

Mycket i min undersökning kan beskrivas som traditionell vetenskapshistoria, med fokus på vilka forskare som deltog, hur de bedrev sin forskning, vilka idéer de baserade forskningen på och vilka idéer som blev resultatet av deras studier. Många av mina resultat diskuteras också i relation till de värdefulla vetenskapshistoriska undersökningar som tidigare forskare har bedrivit både i Sverige och andra länder.

Men min undersökning hade inte sett ut som den gör om jag inte också hade inspirerats av en delvis annorlunda forskningstradition, nämligen den kunskapshistoriska miljö som vuxit fram under de senaste åren och som idag har etablerats till exempel vid Lunds universitet, där jag själv har haft glädjen att få delta.⁶² Det har visserligen ställts berättigade frågor om exakt hur nya de kunskapshistoriska perspektiven egentligen är i förhållande till äldre forskning.⁶³ Jag har inte för avsikt att ta ställning till den frågan. Däremot vill jag på ett mer blygsamt sätt diskutera hur jag själv har påverkats av de teoretiska perspektiv som förekommer i den kunskapshistoriska miljön. De har nämligen varit viktiga för vissa delar av den här

bokens frågeställningar och de har fått mig att uppmärksamma företeelser som jag annars inte skulle ha fokuserat på.

Vetenskapen är, som jag skrivit tidigare, ett fält som kunskap produceras på. Men kunskap produceras också på en rad andra fält, och just vetenskapen har inte alltid varit det viktigaste. Påståenden som gör anspråk på att betraktas som auktoritativ och sann kunskap, *kunskapsanspråk* som historikern David Larsson Heidenblad uttrycker det, produceras av en rad olika *kunskapsaktörer* och kan dessutom röra sig mellan olika fält.⁶⁴ En kunskapsaktör kan själv producera kunskap, vilket de rasforskare jag undersöker gjorde, men en kunskapsaktör kan också arbeta med att sprida och förmedla kunskap som andra producerat.⁶⁵ Några sådana kunskapsaktörer kommer vi att få möta i kapitel åtta, där jag studerar flera fall då rasforskningens resultat diskuterades i tidningarnas spalter under 1960- och 1970-talen.

I mitt fall innebär den kunskapshistoriska inspirationen att jag ägnar ett särskilt intresse åt vad som hände när rasforskningens kunskapsanspråk rörde sig utanför akademins väggar. Spreds de överhuvudtaget, blev de alls uppmärksammade? Vilka började cirkulera, alltså användas på ett bredare sätt i politisk eller samhällsdebatt, och i så fall när? Vilka föll platt till marken? Accepterades de, eller väckte de konflikt och debatt? Ändrade de innehåll på vägen?⁶⁶ Särskilt i kapitel sju och åtta kommer jag att ägna särskild uppmärksamhet åt ett antal kunskapsaktörer inom och utanför universitetsvärlden som var viktiga för att sprida, debattera och diskutera den vetenskapliga rasforskningens påståenden i offentligheten, både i Sverige och internationellt.

Kunskapsanspråk är alltså något som med historikern James A Secords ord rör på sig, och själva rörelsen har potential att förändra kunskapsanspråken.⁶⁷ När vetenskapliga kunskapsanspråk ska "översättas" till populärvetenskap kan innehållet förändras för att det alls ska kunna kommuniceras med en bredare publik. De debatter en vetenskaplig bok orsakar på dagstidningarnas kultursidor når dessutom betydligt fler läsare än antalet som egentligen tagit sig igenom det vetenskapliga verket i fråga, och i debatterna synliggörs inte bara bokens egna kunskapsanspråk utan också rivaliserande kunskapsanspråk.⁶⁸ Den som vill veta något om den svenska rasforskningens ställning, räckvidd och genomslag gör därför klokt i att närma sig också dessa kunskapsarenor, för att låna ett uttryck från historikern Johan Östling.⁶⁹

När böcker översätts från ett språk till ett annat, eller när en bok ges ut i nya upplagor över lång tid, kan kunskapsanspråk tas bort, läggas till

eller anpassas till nya tider och förändrade situationer.⁷⁰ Dessutom är den publik som läser om vetenskapens resultat inte alltid bara en passiv mottagare av kunskap, och kunskapshistoria kan vara en god inspiration till att studera mötet mellan akademiska och icke-akademiska kunskapsaktörer.⁷¹ Publiken eller allmänheten kan uppmuntra eller protestera, väcka debatt eller vända sig direkt till forskare med frågor, uppmaningar och kritik.⁷² Också dessa interaktioner, i den mån de har avsatt ett källmaterial som är möjligt att studera, är en del av den svenska rasforskningens historia i bredare mening och som jag avser att uppmärksamma.

Ett motsägelsefullt forskningsläge

Vetenskapliga studier av rasforskningens historia har främst fokuserat på tiden före andra världskriget. Det gäller både svenska och internationella arbeten. Det finns alltså en kunskapslucka när det gäller perioden från 1930-talet och framåt. Men avsaknad av kunskap gör förstås inte en företeelse vetenskapligt intressant i sig. Den blir intressant först om en studie av företeelsen kan bidra till att lösa eller belysa mer generella vetenskapliga problem. Två sådana är särskilt viktiga när det gäller rasforskningens historia efter 1930-talets början.

Det första problemet handlar om rasforskningens relation till de omvälvande politiska och sociala förändringar som ägde rum från 1930-talet och framåt. Jag tänker till exempel på nazismens framväxt och rasföljelser, avslöjandet av Förintelsens oerhörda vidd vid krigsslutet, den globala avkolonialiseringen, 1960-talets amerikanska medborgarrättsrörelse och epokens internationella solidaritetsrörelser. Vad innebar dessa förändringar för rasforskningen? Förändrades den? Upphörde den helt? Ersattes den i så fall av något annat?

Det andra problemet handlar om den historiska rasforskningens relation till vår egen tid. Är rasforskning bara något som hände förr i tiden – för så pass länge sedan att vi tryggt kan fördöma den i vetenskap om att vi själva befinner oss långt ifrån den? Eller finns det trådar som går från det tidiga 1900-talets rasforskning och fram till vår egen tid? Också idag finns det ett stort och växande intresse för mänsklighetens biologiska och genetiska variation. Inom arkeologin tillämpas genetiska analyser av mänskliga kvarlevor, genetiker har kartlagt olika befolkningsgruppers arvs massa, medicinska forskare studerar olika läkemedels verkningar på skilda befolkningsgrupper, och det finns en rad släktforskningsföretag som erbjuder sina

kunder information om deras ”härkomst” genom en enkel dna-topsning. Vid 2000-talets början använder vi ytterst sällan rasbegreppet för att beskriva den variation som uppenbarligen fascinerar oss så, men berättigad kritik har riktats mot verksamheter av det här slaget för att de riskerar att reproducera (eller nyproducera) rasföreställningar utan att använda själva ordet ras.⁷³ Hur ska vi förhålla oss till detta, vetenskapligt, moraliskt och politiskt? I den här boken har jag inte som ambition att besvara de frågorna. Men jag delar Tobias Hübinettes uppfattning att om vi vill veta hur vår egen tids förhållningssätt till rasbegreppet vuxit fram behöver vi inte i första hand fler studier av äldre utan av modern rasforskning, det vill säga den som bedrivits från 1930-talet och framåt.⁷⁴

Andra världskrigets betydelse för rasforskningen

Inom den internationella forskningen görs vanligtvis två skilda tolkningar av rasvetenskapens öden efter 1930-talets mitt. Inom varje riktning finns det givetvis gott om nyanser, men sett till helhetsdragen skiljer sig tolkningarna tydligt åt.

Den första riktningen är också den äldsta. Två tydliga exempel är historikerna Nancy Stepan och Elazar Barkan, som 1982 respektive 1992 publicerade sina fortfarande läsvärda böcker om rasvetenskapens utveckling i Storbritannien och USA under mellankrigstiden. Stepan menar att det biologiska rasbegreppet blev vetenskapligt utdaterat ganska omgående under efterkrigstiden, och att det går att dra en tydlig gräns mellan rasforskningen före andra världskriget och efterkrigstidens humangenetiska vetenskap. Hon skriver om ”den gamla rasvetenskapens tillbakagång och framväxten av en ny genetisk vetenskap om mänsklig mångfald baserad på populationer i stället för ras”, även om hon betonar att utvecklingen inte gick lika smidigt överallt.⁷⁵

Barkan gör en liknande tolkning, vilket antyds redan av bokens titel: *The Retreat of Scientific Racism*. Barkan menar att den ofta djupt rasistiska rasforskningstradition som efter första världskriget var tämligen allmänt accepterad i Europa och Nordamerika, splittrades och polariserades under 1930-talet. På ena sidan fanns forskare som allierade sig med Nazityskland, på den andra forskare som kraftfullt reagerade mot nazismen. Här fanns brittiska ärftlighetsforskare med liberala eller socialistiska sympatier som Julian Huxley (1887–1975), J B S Haldane (1892–1964) och Lancelot Hogben (1895–1975), men också den tyske antropologen Franz Boas (1858–1942), som ursprungligen själv deltagit i traditionell

rasforskning men som lämnade Tyskland för USA och därefter spelade en stor roll för socialantropologins framväxt.⁷⁶ Avståndstagandet ledde enligt Barkan till att de började betrakta också själva rasbegreppet med skepsis. Efter andra världskriget var rasbegreppet diskrediterat inom vetenskapen, både eftersom det kopplades samman med nazismens förbrytelser och eftersom rasvetenskapen konsekvent misslyckats med att producera motsägelsefria rasindelningar.⁷⁷

Barkans bok har en tydlig svaghet, då han inte fullt ut skiljer mellan begreppen ”rasforskning” och ”vetenskaplig rasism”. Men också bland forskare som gör tydligare terminologiska uppdelningar förekommer liknande tolkningar, särskilt i verk av översiktskaraktär. I sin bok om 1800- och 1900-talens europeiska rasism menar historikern Neil Macmaster till exempel att nazismens nederlag i andra världskriget innebar ett brott i det paradigm som rasforskningen tidigare utgjort, och att vetenskapliga teorier om biologisk ras avslöjades (”were exposed”) som falska. Macmaster nämner särskilt hur det nybildade FN-organet Unesco 1950 lät kalla samman en expertpanel av forskare som fick utarbeta ett uttalande om rasfrågor där man rekommenderade att rasbegreppet borde undvikas i både politiska och vetenskapliga sammanhang.⁷⁸ George M Fredrickson lyfter också upp Unesco-uttalandet från detta år och argumenterar för att krigsslutet 1945 blev en brytpunkt både i rasismens och rasidéernas historia.⁷⁹

Den andra riktningen, som får sägas ha dominerat efter sekelskiftet 2000, problematiserar antagandet att andra världskriget skulle utgöra ett tydligt brott. Forskarna är eniga med Barkan om att nazismens framväxt drev på en polarisering inom de rasvetenskapliga forskarmiljöerna. Medan vissa forskare anammade nazismens syn på ras vände sig andra, och särskilt då den brittiska kretsen runt Huxley, Haldane och Hogben, mot nazismen.⁸⁰ Dessa forskare intog en mer försiktig hållning inte bara till möjligheten att dra skarpa gränser mellan människoraser utan även till eugenikens förmåga att radikalt förändra befolkningars arvs massa. Det innebar dock inte, som medicinhistorikern Paul Weindling har understrukit, att de förnekade eugenikens relevans i sig utan bara att de inte ansåg att det fanns tillräckligt vetenskapligt stöd för så långtgående åtgärder som nazisterna och deras sympatisörer ville genomföra.⁸¹

På samma sätt var det med synen på ras. Att progressiva, liberala och socialistiska ärftlighetsforskare vände sig mot nazismens idéer om ras innebar inte att de vände sig emot alla idéer om ras. En rad studier har tvärtom visat att de ofta hävdade att det verkligen fanns människoraser, och att

raserna förmodligen skilde sig åt både fysiskt och mentalt. Nazismen drog långtgående slutsatser om dessa påstådda skillnader, drog skarpa gränser mellan raserna, varnade för ”rasblandning”, utmålade vissa raser som ett hot och menade att politiken borde baseras på ett tydligt rastänkande. De progressiva forskarna betonade hur lite man egentligen visste om rasfrågor, varnade för att dra allt för långtgående slutsatser utifrån bräckligt empiriskt material, hävdade att rasskillnader främst gick att påvisa på statistisk nivå men sällan på individnivå, tonade ner de negativa effekterna av korsningar mellan raser, underströk att existensen av olika raser var något i grunden positivt och inget som hotade det europeiska samhället, samt såg ras som ett strikt vetenskapligt begrepp som helst inte borde läggas till grund för politiska beslut. Deras idéer var alltså mycket annorlunda än nazismens, men det var fortfarande idéer om just ras.⁸²

Forskarna övergav inte heller rasbegreppet i och med andra världskriget. Det började vetenskapssamhället i stort göra först under 1960-talet, även om det inte går att sätta ett exakt slutdatum.⁸³ När det väl skedde berodde det inte i första hand på grund av vetenskapliga upptäckter utan på grund av ett förändrat politiskt landskap där rassegregationen i USA, kolonialismens förbrytelser och apartheidpolitiken i Sydafrika uppmärksammades och kritiserades av radikala sociala rörelser.⁸⁴ Sambandet illustrerar något som Östling och Larsson Heidenblad upprepade gånger har understrukt, nämligen att det inte alltid är förändringar inom den akademiska vetenskapen som avgör när vissa kunskapsanspråk börjar cirkulera i samhället.⁸⁵

Inom den yngre tolkningstraditionen lyfter man också fram ett förhållande som både Macmaster och Fredrickson missade när de diskuterade Unescos arbete i början av 1950-talet. Det stämmer att 1950 års expertpanel, som dominerades av samhällsvetenskapliga forskare, rekommenderade att rasbegreppet borde undvikas. Uttalandet möttes emellertid av skarp kritik från biologiskt och naturvetenskapligt orienterade forskare, vilket ledde till att organisationen redan året därpå kallade in en ny expertpanel. De nya experterna bestod av äftlighetsforskare, särskilt sådana som tagit avstånd från nazismen redan under 1930-talet. Deras uttalande, som ska analyseras närmare i kapitel sju, försvarade rasbegreppets användning, liksom tanken att det förmodligen förekom mentala rasskillnader på statistisk nivå. Något övergivande av rasbegreppet blev alltså inte slutresultatet av Unescos ansträngningar.⁸⁶

Metodskiftet från antropometri till serologi

Rasbegreppets kontinuitet under decennierna efter andra världskriget innebar inte att det saknades förändringar inom den internationella rasforskningen. Den största var dock metodisk, och handlade alltså mer om tekniker för raskategoriseringar än om kategoriseringarna i sig. Det gällde blodgruppsforskningens eller serologins växande betydelse.

Att människor har olika blodgrupper, ofta indelade med hjälp av ABO-systemet, upptäcktes av den österrikiske läkaren Karl Landsteiner (1868–1943) vid sekelskiftet 1900. Det fick oerhörda medicinska konsekvenser och Landsteiner belönades senare med Nobelpriset i medicin.⁸⁷ Snart väcktes också förhoppningar om att blodgruppsanalys skulle gå att använda inom rasforskningen. Där använde forskarna annars främst antropometriska metoder, det vill säga mätningar av yttre kroppsliga kännetecken som skallform, ögonfärg och hårfärg. Sådana egenskaper bestäms dock inte alltid uteslutande av genetiska mekanismer, och mellankrigstidens rasforskare letade efter sådana med ljus och lykta. Vid vissa tillfällen prövade bland andra danska, norska och nederländska forskare fingeravtrycksundersökningar som metod, utan att den slog igenom i någon större omfattning.⁸⁸ Blodgrupperna var ett exempel på egenskaper som helt säkert endast berodde på genetiskt arv, vilket är den största förklaringen till den betydelse som serologin kom att få inom rasforskningen.

Den första blodgruppsstudie som rönt ordentlig uppmärksamhet genomfördes av de polska forskarna Ludwig (1884–1954) och Hanka Hirszfeld (1884–1964) under första världskriget, när de gjorde serologiska tester bland allierade soldater i Makedonien.⁸⁹ Trots det dröjde det länge innan tekniken blev helt etablerad. Inom den nazityska rasforskningen användes blodgruppsanalys, trots nazismens ständiga metaforiska sammankopplingar mellan ras och ”blod”, ganska sällan.⁹⁰ Däremot användes blodgruppsanalyser ofta i de nya östeuropeiska stater som uppstod efter första världskriget, liksom i 1920-talets Sovjetunionen, där man upplevde ett behov av att dra upp politiska och administrativa gränser i de ofta multi-etniska staterna.⁹¹ Det var först under 1950- och 1960-talen som blodgruppsanalys kom att dominera inom den internationella rasforskningen men då blev dominansen så mycket större, även om många rasklassifikationer fortsatt byggde på en kombination av äldre antropometriska mätningar och de nya serologiska metoderna.⁹²

Rasforskarna som övervintrade

Det som sagts ovan gäller främst rasvetenskapens ”mainstream”-forskare, de som vann gränsdragningsprocesserna och kom att inta dominerande positioner efter 1945. De såg rasbegreppet som vetenskapligt relevant åtminstone fram till och med 1960-talet, men intog en försiktig hållning och tog generellt avstånd från rasistisk politik.

Den äldre rasforskningen levde dock, som många studier idag har visat, kvar också efter andra världskrigets slut. Men de traditionella rasforskare vars kunskapsanspråk varit mer eller mindre okontroversiella före kriget förpassades nu till vetenskapens utkanter. De besatte inte längre de mest inflytelserika tjänsterna och tvingades in i ett slags övervintrande tillstånd. Det innebar dock inte att de var överksamma. Tvärtom utvecklade de omfattande internationella nätverk för att kunna fortsätta forska och sprida sina kunskapsanspråk.

I utkanten av nätverken befann sig forskare som varit verksamma i Nazityskland. Genetiker och antropologer som Eugen Fischer (1874–1967), Otmar Freiherr von Verschuer (1896–1969) och den mer populärvetenskapligt inriktade rasteoretikern Hans F K Günther (1891–1968) hade alla haft hög vetenskaplig status, gått med i det tyska nazistpartiet och i vissa fall haft nazisterna att tacka för sin akademiska karriär. Efter kriget var de stigmatiserade i det internationella forskarsamfundet, men inte så stigmatiserade att de straffades alltför hårt för sin verksamhet före och under kriget. I flera fall lyckades de behålla sina akademiska tjänster i Västtyskland, och de studenter och assistenter som arbetat under dem före 1945 fortsatte att publicera forskning om människoraser också under 1950- och 1960-talen.⁹³

I nätverket fanns också brittiska och nordamerikanska forskare som vände sig mot den svarta medborgarrättsrörelsen i USA och dess krav på politiska rättigheter och social jämlikhet, och mot de rörelser som krävde självständighet för koloniserade folk och ett avskaffande av apartheid i Sydafrika. Akademiskt tillhörde de inte vetenskapens högsta skikt, men de hade stark ekonomisk och organisatorisk backning.

Bakom kulisserna befann sig den amerikanske textilmiljonären Wickliffe Draper (1891–1972), som 1959 använde sin förmögenhet till att finansiera grundandet av International Association for the Advancement of Ethnology and Eugenics (IAAEE). Organisationen betecknade sig själv som opolitisk men ägnade sig framför allt åt att ge ut och sprida skrifter som angrep Unescos uttalanden i rasfrågan och som ”bevisade” att

det fanns starka intelligensskillnader mellan svarta och vita människor. Genom Drapers pengar kunde organisationen från 1960 dessutom ge ut den fortfarande utkommande tidskriften *Mankind Quarterly*, som också presenterade sig som opolitisk men i praktiken fungerade som språkrör för IAAEE och de forskare som ingick i dess nätverk, bland andra den tyska antropologen Ilse Schwidetzky (1907–97) som bedrivit rasforskning redan under det nazistiska styret.⁹⁴ IAAEE och *Mankind Quarterly* kom att spela en viss roll också i den svenska rasforskningens historia, vilket jag återkommer till i kapitel sju.

IAAEE befann sig på den förlorande sidan i striderna om den efterkrigstida rasforskningens gränsdragningar och *Mankind Quarterly* anklagades redan vid utgivningsstarten för att vara rasistisk och ovetenskaplig. Organisationen och dess nätverk ska emellertid inte underskattas. Genom sin solida men hemliga finansiella bas erbjöd de under flera decennier en trygg hamn för forskare som inte delade den progressiva och försiktiga syn på ras som annars dominerade.⁹⁵

Svensk rasforskning efter 1935: många påståenden, få studier

Forskningen om den svenska rasvetenskapen är av förhållandevis ungt datum. Den växte framför allt fram under 1990-talet genom ett antal pionjärverk av idéhistorikern Gunnar Broberg. Det var Broberg som gjorde den första ordentliga studien av hur Rasbiologiska institutet kom till, och det var han som genom boken *Statlig rasforskning* 1995 presenterade den första analysen av vad institutet sysslade med i början av sin verksamhetstid. Brobergs fokus låg på tiden före 1935, då Herman Lundborg pensionerades som chef och ersattes av läkaren och ärftlighetsforskaren Gunnar Dahlberg (1893–1956). Tiden efter 1935 upptar inte många sidor i Brobergs banbrytande studie.⁹⁶

Sedan dess har forskningen huvudsakligen följt två spår. Det ena leder tillbaka till tiden före Rasbiologiska institutets tillkomst. Här återstår mycket att göra, men bland annat Fredrik Svanberg och Olof Ljungström har gjort viktiga insatser för att lyfta fram den forskning om människoraser som bedrevs av arkeologer och anatomer från 1800-talets mitt och framåt.⁹⁷ Det andra spåret innebär fördjupade studier av Rasbiologiska institutets verksamhet under 1920-talet och det tidiga 1930-talet. Forskare som Ulrika Kjellman och Katrin Zippel har till exempel intresserat sig för de vetenskapliga fotograferingar som Lundborg lät genomföra, och som både sågs som en viktig rasvetenskaplig metod och som ett sätt att visuali-

sera rasforskningens kunskapsanspråk inför allmänheten.⁹⁸ Idéhistorikern Maria Björkman har kartlagt det ”rasbiologiska nätverk” som Herman Lundborg var en del av och som spelade stor roll för stiftandet av Rasbiologiska institutet och den svenska eugenikens framväxt.⁹⁹

För tiden efter 1935 saknas systematisk forskning. Bristen på studier motsvaras dock inte av en brist på påståenden om vad som hände med Rasbiologiska institutet och rasforskningen i stort efter denna tid. Sådana finns, både i akademisk forskning och i mera populärvetenskapliga verk. Här finns emellertid två stora problem. För det första är de påståenden som hittills gjorts alltså inte grundade i djuplodande empiriska studier. För det andra är de rejält motsägelsefulla.

Nöjer vi oss med att fokusera på Gunnar Dahlberg, chef för Rasbiologiska institutet från 1935 och fram till sin död 1956, går det snabbt att konstatera att det samlade forskningsläget överhuvudtaget inte ger något sammanhängande svar på frågan om vilken inställning han egentligen intog till rasbegreppet. En rad forskare har hävdade att Dahlberg var motståndare till att tala om ras i vetenskapliga sammanhang. Historikern Fredrik Chalfork menar att hans verksamhet innebar ett ”avpolletterande av rasbegreppet såsom en vetenskaplig variabel”, historikern Lennart Lundmark hävdar att Dahlberg var ”kritisk till rasbiologi och rasforskning” och ”förkastade rasbiologi och rasidéer överhuvudtaget”, och Björn Furuhagen skriver att Dahlberg till och med kom att ”aktivt engagera sig mot rasforskning”.¹⁰⁰ Andra forskare gör en helt motsatt tolkning. Idéhistorikern Kjell Jonsson hävdar till exempel att Dahlberg aldrig ifrågasatte själva rasbegreppet även om han menade andra saker med ras än vad mer traditionella rasforskare gjort.¹⁰¹ Han får medhåll av Fredrik Svanberg, som skriver att även om Dahlberg var kritisk mot många äldre och ”fördomsfulla” rasindelningar delade han själv konsekvent in mänskligheten i ett mindre antal huvudraser.¹⁰²

Alla dessa påståenden kan inte stämma. Det är logiskt omöjligt att Dahlberg på en och samma gång ska ha delat in mänskligheten i raser och varit direkt motståndare till forskning om raser, eller att han förkastade rasbegreppet samtidigt som han själv använde sig av det. Det oklara forskningsläget beror till stor del på att ingen har gjort en omfattande, metodisk studie av de många vetenskapliga texter om rasbegreppet som Dahlberg publicerade. Genetikern Bengt Olle Bengtsson efterlyste redan 1999 en genomgripande analys av Dahlbergs vetenskapliga gärning. I den här boken tecknar jag givetvis inte en bild av Dahlbergs hela verksamhet. Han rörde sig på många fält och det vore en alldeles för stor uppgift. Men jag har

som ambition att presentera den första systematiska studien av det Dahlberg skrev om rasbegreppet och analysera hans syn på människoraser.¹⁰³

I grund och botten råder samma oklarhet när det gäller frågan om vad som hände med den svenska rasforskningen generellt efter 1935, särskilt i diskussionerna om vilken riktning Rasbiologiska institutet fördes i. Här finns det påståenden som talar om "rasbiologins 'undergång' efter andra världskriget" och att institutet gick "i spetsen för ett avvisande av rasbegreppet".¹⁰⁴ Andra forskare har valt mindre dramatiska formuleringar men tecknar i praktiken samma bild. Rasforskningen, har det hävdats, fasades ut och ersattes av renodlad medicinsk genetik, det vill säga studiet av sjukdomars och funktionshinders ärftlighet och liknande ämnen som inte hade något samband med indelningar av mänskligheten i raser.¹⁰⁵ Samtidigt har Mattias Tydén lyft fram att Dahlberg i egenskap av institutets chef satte sitt namn på publikationer om människoraser så sent som 1955, Maja Hagerman nämner att forskare vid institutet vid samma tid genomförde serologiska analyser av den svenska samiska befolkningen och Andréaz Wasniowski påpekar att uppslagsordet om "rasblandning" i *Svensk uppslagsbok* från 1952 skrevs av Jan Arvid Böök, Dahlbergs efterträdare som chef.¹⁰⁶ Vi vet dessutom att forskare vid institutet var involverade i den rasvetenskapliga delen av den stora "tattarinventering" som Socialstyrelsen genomförde 1943 samt i studier av romska familjers blodgrupper i början av 1960-talet.¹⁰⁷

Något skaver med andra ord i berättelsen om ett institut som helt enkelt övergav rasforskningen efter 1935. Därför är det klokt att forskare som Björn Furuhausen och Fredrik Svanberg uttryckligen har efterlyst fördjupade studier av perioden efter 1930-talets mitt. De har också betonat att vi behöver studier som inte uteslutande fokuserar på Rasbiologiska institutet, utan som också uppmärksammar kunskapsaktörer i andra akademiska och institutionella sammanhang.¹⁰⁸ Behovet av sådana analyser understryks också genom ett par mycket välgjorda men korta studier av Maria Björkman. Hon har lyft fram den ovan nämnde Bertil Lundmans verksamhet som rasforskare efter andra världskriget och hans kontakter med den också redan nämnda organisationen IAAEE, samt läkaren Folke Henschen och hans kontroversiella och rasifierande kunskapsanspråk i boken *Människans utveckling* från 1971.¹⁰⁹

Den här boken är ett försök att svara på alla dessa uppmaningar, dels genom att inte se året 1935 som ett slutdatum utan som en utgångspunkt, dels genom att se Rasbiologiska institutet som en av flera tänkbara miljöer

där rasforskning bedrevs. Först efter en sådan undersökning har vi tillräckligt med empiriskt underlag för att diskutera frågan om vilka vägar institutet tog, och vad som hände med den svenska rasforskningen i stort under och efter det omtumlande 1930-talet.

Bokens upplägg

En förutsättning för att kunna analysera den svenska rasforskningen efter 1935 är att först skapa en grundläggande förståelse för hur rasforskningen såg ut innan dess. Det kommer jag att göra i kapitel två. Där behandlar jag översiktligt ordet ”ras” och dess bakgrundshistoria, samt diskuterar hur idéer om ras gick från att vara förankrade i religiösa kunskapsregimer till att förvetenskapligas. Jag diskuterar också den europeiska rasforskningens framväxt i stort vid samma tid. Ambitionen är inte att skapa ny kunskap om rasforskningen under denna tid, utan endast att teckna en bakgrund till min egen studie.

Den egentliga undersökningen startar i kapitel tre. Där gör jag nedslag i fyra rasvetenskapliga publikationer som gavs ut inom loppet av bara några år vid 1930-talets början. Det är texter skrivna av Rasbiologiska institutets andre chef Gunnar Dahlberg samt av anatomen Gaston Backman (1883–1964), språkforskaren Rolf Nordenstreng (1878–1964) och en ung Bertil Lundman, som alltså kommer att spela en stor roll i bokens senare kapitel.¹⁰ Avsikten är att utifrån dessa texter diskutera vad rasforskning i Sverige kunde vara vid denna tid, och att visa hur rasforskningens kunskapsanspråk hade olika utgångspunkter och innehåll, producerades av olika kunskapsaktörer och ledde till olika politiska slutsatser.

I kapitel fyra och fem analyserar jag Rasbiologiska institutets verksamhet från 1935, då Dahlberg tog över som chef, och fram till 1960-talets mitt.¹¹ 1959 omorganiserades institutet, bytte namn till Institutionen för medicinsk genetik vid Uppsala universitet och inlemdes formellt i universitetsorganisationen. Kapitel fyra tar upp tiden före omorganisationen och kapitel fem behandlar tiden därefter. Här ställer jag framför allt frågan om vilken betydelse omorganisationen egentligen hade. Innebar den en faktisk förändring av kunskapsproduktionen vid institutet eller var det mest en terminologisk och organisatorisk omgestaltning? Källmaterialet består huvudsakligen av det bevarade arkivmaterialet från Rasbiologiska institutet och från Institutionen för medicinsk genetik, vilket förvaras på Universitetsbiblioteket respektive Universitetsarkivet i Uppsala.

Jag gör också fördjupade studier av två av institutets viktigaste forskare: Gunnar Dahlberg i kapitel fyra samt genetikern och blodgruppsforskaren Lars Beckman (1928–2005) i kapitel fem.¹¹² Källmaterialet till dessa består främst av deras många publicerade vetenskapliga texter om rasfrågor, som till stor del har identifierats genom *Uppsala universitets årskrift*, där alla forskare verksamma vid institutet var ålagda att lista sina publikationer fram till och med 1960.¹¹³

I kapitel sex riktas blicken mot en kunskapsaktör verksam utanför Rasbiologiska institutet. Det handlar om Bertil Lundman, som från 1930-talet och fram till 1970-talet publicerade en synnerligen stor mängd böcker, artiklar och andra texter om människoraser och som från 1947 var verksam som docent i ämnet fysisk antropologi vid Uppsala universitet. Hans forskning var omfattande men bedrevs nästan alltid som ett underfinansierat enmansprojekt. Lundman befann sig nämligen på den förlorande sidan i rasforskningens gränsdragningsprocesser, till viss del eftersom han motarbetades aktivt av Gunnar Dahlberg och andra forskare vid Rasbiologiska institutet. Jag undersöker bland annat hans omfattande antropometriska mätningar i Dalarna på 1930- och 1940-talen, vilka ledde till hans doktorsavhandling 1944. Jag studerar också de strider som ägde rum dels angående betyget på avhandlingen, dels om huruvida Lundman borde utnämnas till docent eller inte. Materialet utgörs av handlingar från matematisk-naturvetenskapliga sektionen vid Uppsala universitet. Jag analyserar också de viktigaste kunskapsanspråken i Lundmans vetenskapliga författarskap, där jag åter har använt *Uppsala universitets årskrift* för att identifiera texter.

De följande kapitlen är de där den kunskaphistoriska inspirationen har varit viktigast. I kapitel sju analyserar jag de internationella nätverk som några av de viktigaste svenska rasforskarna ingick i, och hur de utnyttjade dessa nätverk för att sprida sina kunskapsanspråk. Jag belyser först hur Unescos kampanjer om rasbegreppet togs emot i Sverige, och hur svenska kunskapsaktörer deltog i kampanjen och försökte ”översätta” den till svenska förhållanden. Jag studerar också de nätverk Bertil Lundman byggde upp med andra kunskapsaktörer i Sverige och utomlands, liksom hans politiska koppling till delar av den politiska extremhögern innan, under och efter andra världskriget.

I kapitel åtta undersöker jag hur den svenska rasforskningens kunskapsanspråk diskuterades i en bredare offentlighet. Jag har använt mig av de bibliografiska verken *Svensk tidningsindex* och *Svenska tidningsartiklar* för att identifiera ett antal pressdebatter som på olika sätt synliggjorde det

vetenskapliga rasbegreppet inför en bredare publik och där olika kunskapsaktörer kämpade om att sprida eller kritisera kunskapsanspråk som hade med det vetenskapliga rasbegreppet att göra.¹⁴⁴ Jag undersöker också den debatt om Bertil Lundman som uppstod vid 1950-talets slut, då hans forskning och undervisning uppmärksammades av journalister och ledarskribenter. Till sist uppmärksammade jag ett antal böcker som gavs ut av Lundagenetikern Arne Müntzing (1903–84) från 1950-talet och fram till 1970-talet. Müntzing bedrev aldrig egen rasforskning, men särskilt hans läroböcker i genetik spelade en viktig roll för att sprida rasifierande kunskapsanspråk till universitetsstudenter.

I kapitel nio sammanfattar jag bokens viktigaste resultat och presenterar min analys av den svenska rasforskningens och det vetenskapliga rasbegreppets historia efter 1935.

Om rasistiska ord och deras användning

I den här boken förekommer ett antal ord som vi idag med rätta upplever som kränkande och rasistiska. När jag själv skriver om etniska eller religiösa grupper försöker jag givetvis använda beteckningar som idag ses som neutrala. När jag citerar ur texter som det förflutnas kunskapsaktörer producerat låter jag däremot alla originalord stå kvar. Idag talar vi exempelvis om samer, romer och resande, och de grupperna benämner vanligtvis sig själva på detta sätt. Så uttryckte sig inte de rasforskare jag har undersökt. De använde nästan utan undantag ord som ”lappar”, ”zigenare” och ”tattare”.

Det är ord som vi idag kan ta avstånd från. Men historikerns arbete är att analysera det förflutna utifrån de historiska miljöer aktörerna befann sig i och de diskurser de skrev och talade inom. Då är det nödvändigt att uppmärksamma de ord de faktiskt använde, inte de ord vi önskar att de borde ha använt, och att försöka förstå vad de menade med dem. På samma sätt är det viktigt att analysera de bilder och de fotografier som de använde, eftersom dessa spelade en viktig roll för spridningen av rasvetenskapliga kunskapsanspråk. Av den anledningen förekommer en rad fotografier i den här boken. Det är fotografier som en gång i tiden togs i rasvetenskapliga syften, men som nu återpubliceras i ett annat syfte – nämligen att kritisk granska och analysera den svenska rasforskningen och dess metoder.

När det gäller ord bör det dessutom noteras att det förflutnas beteckningar inte alltid på ett enkelt vis kan översättas med mer moderna och

mindre kontroversiella termer. Relationerna mellan orden ”tattare”/”resande” och ”zigenare”/”romer” är ett exempel. Under första halvan av 1800-talet användes orden ofta närmast synonymt medan de i slutet av 1800-talet kom att beteckna olika grupper. Inte vid något tillfälle kan man sätta ett direkt likhetstecken mellan ”tattare” och ”resande” eller mellan ”zigenare” och ”romer”. Särskilt termen ”tattare” kunde användas brett och motsägelsefullt, och alla familjer som pekades ut som ”tattare” av myndigheter och forskare identifierade sig inte nödvändigtvis själva som ”resande”.¹¹⁵

Frågan om hur grupper identifierar sig själva och skapar sin egen etnicitet är alltså en annan än frågan om hur det omgivande samhället, däribland rasforskningen, samproducerar föreställningar om dem och särskiljer dem från andra grupper. I den här boken gör jag uteslutande ett försök att belysa den sistnämnda frågan och inte den förstnämnda. Då är det nödvändigt att konfrontera de termer som faktiskt förekommer i källmaterialet. Inte för att tanklöst reproducera fördomsfulla och rasistiska stereotyper, utan för att kunna kritisera dem och analysera hur det gick till när de skapades.

Rasforskningen före 1930-talet

Den etymologiska bakgrunden till ordet ”ras” är inte helt klar. Ordet ”razza” förekom i senmedeltidens spanska och italienska, och kan ursprungligen ha syftat på något som rinner eller flödar, som bäckar och floder gör. Kanske var det därför ordet också började användas för att beteckna släktskap mellan människor. Så kunde det användas på 1500- och 1600-talen, men inte för att beteckna stora befolkningsgrupper utan snarare för att beskriva släktlinjer inom den bördsstolta aristokratin.¹ Ibland användes ordet ännu lösare än så, och det befann sig långt från de betydelser som vi är vana vid.²

Ordet har med andra ord en lång och komplicerad historia, och det blir ännu mer komplicerat av att termen brukats inom såväl som utanför vetenskapliga sammanhang. I det här kapitlet tecknar jag en översiktlig bakgrund till hur rasbegreppet kom att få en central position inom vissa vetenskapliga ämnen, och hur den vetenskapliga rasforskningen växte fram. Målet är inte att diskutera utvecklingen i detalj, utan att på grundval av tidigare forskares verk sätta in perioden efter ca 1935 i ett historiskt sammanhang.

Ras och rasifiering i förmodern tid

Låt oss börja i förmodern tid, alltså grovt räknat de sekel som föregick 1700-talet. Då hade vetenskapen ännu inte fått någon dominerande ställning i europeiska människors försök att förstå sig själva och sin omvärld. Rasifierade förmoderna människor sig själva och varandra? I vilken mån kan man tala om en förmodern rasism? Forskningen om förmoderna rasföreställningar utvecklas snabbt, men forskarna har inte nått enighet.

Å ena sidan finns de som ser 1700-talets upplysningstänkande och europeiska koloniala expansion som födelsetiden för alla moderna rasföreställningar.³ Å andra sidan finns de som menar att det redan från senmedeltiden funnits föreställningar som kan kallas protorasifierande eller till och med protorasistiska. Förföljelserna mot judar i 1400-talets Spanien baserades till exempel på tanken att en jude fortsatte att vara en jude också om hen konverterade till kristendomen, vilket innebar en biologisk snarare än en religiös konstruktion av ”judar” som grupp.⁴ De moderna stereotyperna om svarta människor, och tanken att svarta på ett essentiellt sätt var mindre intelligenta än vita, kan spåras tillbaka till 1600-talet, då européer börjat använda svarta afrikaner som slavar i Syd- och Mellanamerika.⁵ Liknande stereotyper fanns också i stormaktstidens Sverige, där de spreds bland annat genom högadelns och kungahusets torneringar, med högadelsmän som sminkade sig i en tidigmodern version av ”blackface” för att efterlikna svarta ”morianer”.⁶

Någon form av rasföreställningar fanns uppenbarligen redan före 1700-talet, även om de sällan uttrycktes med hjälp av ordet ”ras”. Vetenskapen var dock inte med och samproducerade dem i någon större utsträckning. Religionen utgjorde fortfarande den viktigaste kunskapsregimen i Europa, och följaktligen förankrades rasföreställningar främst i religiöst grundade kunskapsanspråk. Det förekom till exempel hänvisningar till Hams förbannelse, alltså den bibliska berättelsen om hur Gud straffade Noas son Ham för att han sett sin far naken under en av faderns fyllor. Gud färgade Hams hud svart, och Ham ska därigenom ha blivit stamfader till jordens svarta befolkning.⁷

Rasföreställningarnas förvetenskapligande

Den sortens kunskapsanspråk kom att förlora i betydelse under 1700-talet. Oavsett var forskarna positionerar sig i debatten om rasföreställningarnas födelse råder det nämligen enighet om att 1700-talet var en tid då de rasföreställningar som fanns genomgick viktiga förändringar. Det går helt enkelt inte att komma förbi upplysningstidens filosofer och naturforskare om man vill beskriva den europeiska rasforskningens historia. Det var nu som rasifierande kunskapsanspråk började produceras i vetenskapliga miljöer, formulerade av kunskapsaktörer som strävade efter att klassificera de levande varelserna på jordklotet och systematisera vetandet om dem.

Det fanns föregångare. Den franske upptäcktsresanden François Bernier (1620–88) gav 1684 ut verket *Nouvelle Division de la Terre par les différentes*

Espèces ou races d'homme qui l'habitent ("Ny uppdelning av jorden genom en indelning i arter eller raser bland de människor som bebod den"), där han uttryckligen använde sig av rastermen för att dela in mänskligheten i stora grupper som européer, svarta afrikaner och orientaliska vita (däribland kineser), baserat delvis på hudfärg men även på ansiktsform.⁸ Betydelsen av Berniers rasindelning ska dock inte överdrivas. Andra kunskapsaktörer kom att bli mer inflytelserika under 1700-talet och de var till skillnad från Bernier förankrade i upplysningstidens naturvetenskap.

Linné, Blumenbach och klimatläran

En av dem stod visserligen och balanserade mellan den äldre naturfilosofin och den framväxande upplysningen. Det var den svenske botanikern och natursystematikern Carl von Linné (1707–78), länge känd främst för sin indelning av växtriket i arter men de senaste åren också uppmärksammas för det han skrev om mänsklighetens biologiska variation. Det har inte saknats dramatiska uttryck i diskussionen, och Linné har till exempel kallats för "en av världshistoriens centrala, mest inflytelserika och viktigaste rasistiska ideologer".⁹ Påståenden av det slaget är starkt överdrivna och ger ingen bra förståelse för de kunskapsanspråk han faktiskt förde fram. Kategoriseringar av mänskligheten var aldrig mer än en mycket liten del av Linnés författarskap, och de han gjorde var varken konsekventa eller särskilt genomarbetade. Inte heller delade han på något tydligt sätt in mänskligheten i överlägsna och underlägsna raser på det sätt som vi oftast förknippar med rasistiska ideologer. Men han var onekligen en av flera tidiga naturforskare som gjorde grova indelningar av mänskligheten, och eftersom han presenterade dem i sitt livsverk *Systema Naturae* fick de internationell spridning.

Linné placerade vår art sida vid sida med de andra däggdjuren i djurriket, något som i sig innebar att människan kunde ses som en varelse möjlig att kategorisera precis som alla andra. "Ras" var ett ord han aldrig använde, men hans sätt att dela in människosläktet i ett litet antal "varieteter" har starka likheter med en rasifieringsprocess. I andra upplagan av *Systema Naturae* skrev han om fyra grupper av människor, dels baserat på geografisk härkomst och dels på hudfärg: de vita européerna, de "röda" amerikanerna, de "gula" asiaterna och de svarta afrikanerna.¹⁰ Han knöt också vissa kulturella egenskaper till respektive grupp, genom att till exempel påstå att asiaterna uppvisade girighet medan européerna var uppfinningsrika.¹¹

Linnés verk kan ha bidragit till att legitimera tankar om det möjliga och önskvärda i att göra biologiska kategoriseringar av mänskligheten, och

hans indelning innehöll värderande drag som åtminstone hade protorasistiska drag. För den praktiska rasforskningen blev han dock aldrig särskilt betydelsefull. Betydligt viktigare blev en naturforskare i Tyskland, läkaren Johann Friedrich Blumenbach (1752–1840), som med start 1775 gav ut flera upplagor av sin bok *De Generis Humani Varietate Nativa* ("Om människosläktets naturliga variation"). Där utgick han dels från hudfärg, dels från sin egen samling av kranier och presenterade en indelning av mänskligheten som avslutades först i och med den upplaga som gavs ut 1795. Blumenbachs indelning av mänskligheten i fem stora raser fick stort inflytande under 1800-talet, och fortfarande i 1880-talsutgåvan av *Nordisk familjebok*, Sveriges första riktigt populära uppslagsverk, framställdes den som det självklara sättet att dela in människosläktet på.¹² Människorna, menade Blumenbach, bestod av vita eller europeiska "kaukasier", asiatiska "mongoler", samt "etiopider", "amerikaner" och sydostasiatiska "malajer". Rasifieringen fokuserade främst på fysiska egenskaper även om vissa värderande inslag också fanns eftersom Blumenbach beskrev kaukasierna som vackrast. Han understök dock samtidigt att grupperna ofta överlappade varandra och att mänskligheten var en enda art.¹³

Delar av Blumenbachs terminologi har levt kvar, särskilt i den engelskspråkiga världen. I USA kan vita personer med europeiskt ursprung fortfarande kallas för "caucasians".¹⁴ Ändå finns det avgörande inslag i hans rasteorier (liksom i 1700-talets rasteorier i stort) som skiljer dem från den moderna rasforskning som skulle utvecklas under 1800-talet. Även om Blumenbach delvis baserade sina kunskapsanspråk på vad hans såg som skillnader i kranieform mellan olika människor lyckades varken han eller någon annan presentera en vetenskaplig metod för hur sådana skillnader skulle undersökas systematiskt, åtminstone inte någon som fick internationellt genomslag.

Inte heller fanns någon modern uppfattning om ärftlighet hos Blumenbach eller någon av hans samtida. Upplysningens filosofer grundade inte sina rasifierande kunskapsanspråk i religionen, men inte heller i de evolutionära och genetiska mekanismer som Darwin och Mendel senare kom att beskriva. I stället grundades de ofta i en av upplysningens favorittankar, nämligen klimatläran. Hudfärger och andra rasegenskaper hade, menade de, i grunden utvecklats genom att människors kroppar påverkades av skiftande solbestrålning och temperatur – egenskaper som sedan, på något vis som ingen kunde förklara, gradvis överfördes till kommande generationer. Därmed öppnades också möjligheten att raserna faktiskt skulle komma att

förändras om människor flyttade från en plats på jordklotet till områden med andra klimatförhållanden.¹⁵

Klimatläran och liknande tankar om att rasegenskaper påverkades av externa miljöfaktorer fortsatte att färga vita européers syn på ras ännu under det tidiga 1800-talet. När franska upptäcktsresande mötte Australiens och Tasmaniens urbefolkning kunde de till exempel uttrycka förväntningar om att australierna och tasmanerna, om de övergick till att bli bofasta jordbrukare efter europeisk modell och började äta europeisk mat, gradvis skulle komma att likna européerna kroppsligt.¹⁶

Allt detta var föreställningar som förändrades vid 1800-talets mitt. Då skedde förändringar som dels innebar att rasbegreppet började användas mer aktivt i politiska sammanhang, något som gav det sprängkraft i ett Europa alltmer präglad av nationalistiska rörelser, och dels innebar att rasforskningen fick en uppsättning metoder som kom att anammas i flera olika länder och därmed möjliggjorde komparationer mellan olika europeiska befolkningar. Intressant nog kom viktiga impulser från ett par svenska forskare, som var mycket mer betydelsefulla för den internationella rasvetenskapen än vad Linné någonsin blev.

Antropometrins och kranimetrins framväxt

Nationalism i olika former har funnits åtminstone sedan medeltiden, men nationalism i etnisk mening, där ”folket” som föreställd politisk gemenskap ses som en enhet som hålls samman av ett gemensamt språk, en gemensam kultur, en gemensam historia och en gemensam härstamning, är i mycket hög grad ett europeiskt 1800-talsfenomen.¹⁷

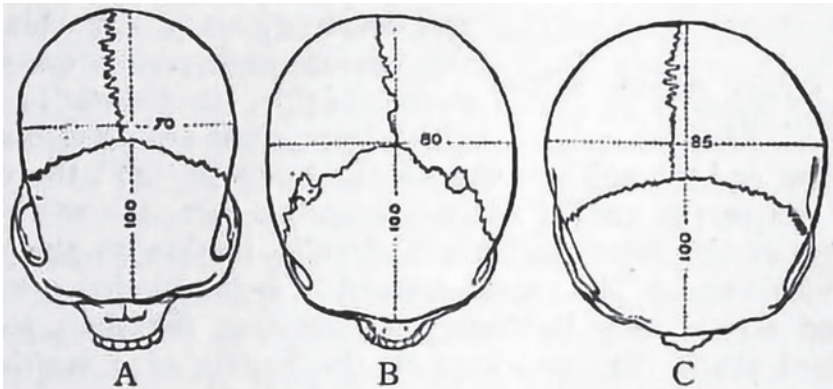
Den etniska nationalismen fick konsekvenser också för den vetenskapliga synen på ras. Man kan särskilt efter 1800-talets mitt urskilja en begynnande rasifiering av nationen, där det ”gemensamma” hos folket inte bara sågs som något kulturellt utan även något inre, mer essentiellt.¹⁸ Inte minst tankarna om folkets gemensamma härstamning innebar att historiska och arkeologiska forskares verksamhet fick betydelse för hur föreställningar om ”folket” eller ”rasen” konstruerades.¹⁹ Arkeologerna, som grävde upp människoskallar ur forntida gravar, började nu knyta an till Blumenbachs idéer om kraniets form som ett viktigt rasdrag. Under 1800-talets första decennier publicerades en rad verk där arkeologer publicerade bilder och beskrivningar av kranier som påträffats i Europa och Nordamerika.²⁰ Däremot

presenterades inga vetenskapliga metoder som kunde användas av alla rasforskare på ett enhetligt sätt.

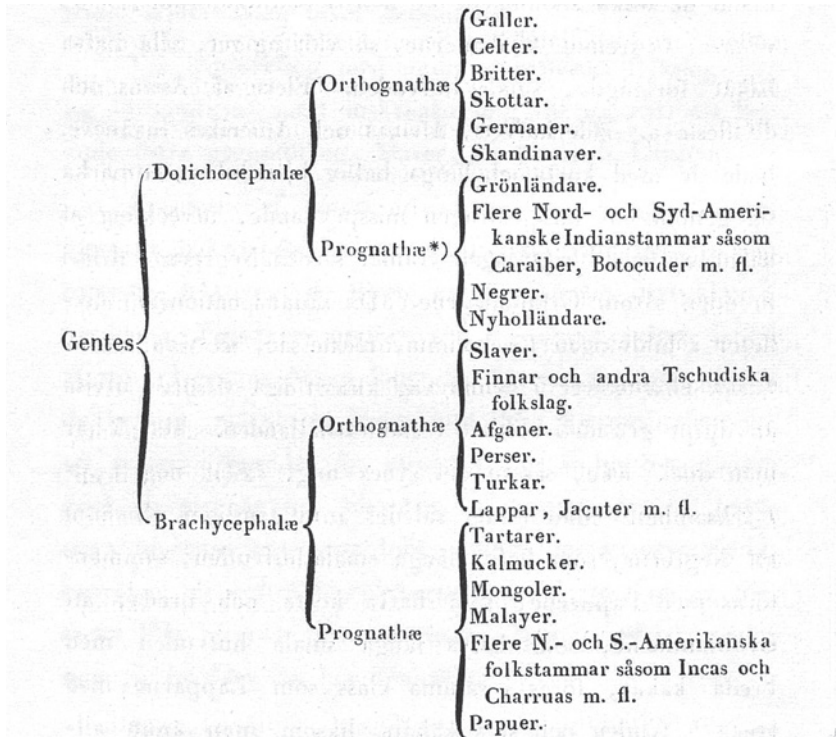
Även i Sverige kom arkeologer och anatomer, de medicinska forskare som specialiserat sig på människokroppens byggnad, att intressera sig för kranier. Sven Nilsson (1787–1883), ursprungligen professor i zoologi vid Lunds universitet, inledde på 1830-talet omfattande men osystematiska studier av kranier från arkeologiska fynd. Han använde explicit rasbegreppet och argumenterade utifrån sina undersökningar för att samerna var det folk som ursprungligen bebott hela Skandinavien, men att de senare trängts undan av den ”götiska folkstam, som nu bebor landet”.²¹

Nilssons undersökningar var en viktig inspiration för anatomen Anders Retzius (1796–1860) vid Karolinska institutet i Stockholm, och de brevväxlade flitigt med varandra. Under 1840-talet utvecklade Retzius en teknik för att mäta kranier som kom att få stor internationell spridning under åtminstone hundra år, och som till och med har kallats för ”rasteoriernas heliga graal”.²² Den metod han introducerade, och som den franske läkaren och antropologen Paul Broca (1824–80) snart förfinade och förenklade, gick ut på att mäta ett kraniums bredd, multiplicera värdet med hundra och därefter dividera det med kraniets längd. På så sätt fick man fram ett så kallat cefaliskt index, ett enkelt värde som, med Retzius terminologi visade om ett kranium var långskalligt (dolikocefalt) eller kortskalligt (brakycéfalt).²³ Han kombinerade själv denna indelning med ytterligare en metod som ursprungligen utvecklats av den nederländske anatomen Petrus Camper (1722–89) för att undersöka om människor hade framskjutande käkparti (prognater) och eller saknade framskjutande käkar (ortognater). Tillsammans, menade Retzius, bildade dessa värden en grund för att göra mer exakta rasindelningar än tidigare.²⁴

Därmed hade rasforskningen fått en enkel metod som gick att använda både på kranier från sedan länge döda människor och med vissa matematiska korrigeringar på levande personer. Retzius cefaliska index blev snabbt en grundbult i den antropometriskt inriktade rasforskning som under andra halvan av 1800-talet växte sig allt starkare i Väst- och Centraleuropa (där antropometri syftar på mätningar av människokroppars yttre utseende).

Dolicocefala, brakycefala och mellanformen mesocefala kranier. Ur uppslagsverket *Encyclopaedia Britannica* 1911. Bild: Wikimedia Commons.

Anders Retzius lade det cefaliska indexet till grund för tidiga rasindelningar av världens befolkning. Ur Retzius bok *Om formen af Nordboernes cranier* 1843. Bild: Kungliga biblioteket.

Gustaf Retzius rasinventering

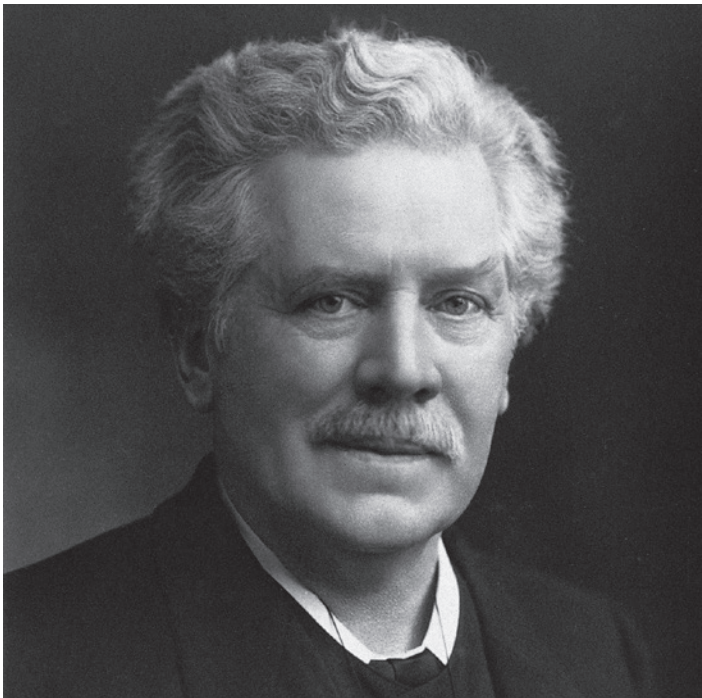
I Sverige dröjde det några decennier innan metoden började användas i stor skala även om det under hela andra halvan av 1800-talet fanns ett vetenskapligt intresse för kranier, särskilt då rasforskningen utövades i koloniala situationer. Under världsomseglingen med fregatten *Vanadis* på 1880-talet samlade svenska etnografer in kranier och genomförde antropometriska mätningar, delvis med socialdarwinistiska argument. De ”primitiva” folk som expeditionen mötte skulle, antogs det, snart försvinna i en alltmer industrialiserad och koloniserad värld och det var viktigt att dokumentera dem innan de gick under.²⁵ Vid samma tid samlade eller snarare stal svenska forskningsresande kranier och andra kvarlevor från den australiska urbefolkningens gravar och förde med sig materialet hem till Sverige.²⁶

På 1890-talet togs initiativen till den första större undersökningen av den svenska befolkningens rasegenskaper. Den mest drivande kunskapsaktören i projektet var ingen mindre än Anders Retzius egen son Gustaf (1842–1919), som följt sin far i spåren och även han blivit professor i anatomi. Retzius, som tack vare den förmögenhet han gift sig till hade möjlighet att göra i stort sett vad han ville med sin tid, hann förutom att en period vara chefredaktör för *Aftonbladet* och bedriva mikroskopiska studier av hjärnans uppbyggnad även analysera de forntida kranier som förvarades vid svenska museer.²⁷ 1899 publicerades resultaten i boken *Crania Suecica Antiqua*, där Retzius använde sin fars cefaliska index för att dela in kranierna i långskal- lar och kortskallar. Han drog också slutsatsen att Sverige under forntiden dominerats av en förhållandevis ”ren” ras av långskal- lar. Retzius menade att Sveriges moderna befolkning ”till sina grundelement direkt härstammar från de forna åldrarnas folk”, och att ”samma folkra- ser” alltså bebott landet under mycket lång tid (en helt annan tolkning än Sven Nilssons syn på samerna som Skandinaviens urbefolkning).²⁸

Ännu hade dock ingen bedrivit rasforskning på levande människor i Sverige, men det skulle ändras när Retzius grep sig an sitt nya projekt vid samma tid som *Crania Suecica Antiqua* kom ut. Det projektet, som utforskats grundligast av Olof Ljungström, var han emellertid inte ensam om. Bakom honom stod Svenska sällskapet för antropologi och geografi, som bildats under 1870-talet. Från början var det oklart vem som skulle ha makten men Retzius manövrerade sig fram till en ledarroll i samarbete med Lundaanatomen Carl Magnus Fürst (1854–1935). Tanken var att man skulle göra en generalinventering av den svenska befolkningens yttre fysiska egenskaper med hjälp av antropometriska metoder som kranimetri

Långskalligt stenålderskranium från Östergötland, undersökt av Gustaf Retzius. Ur hans *Crania Suecica Antiqua* 1899. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

Gustaf Retzius fotograferad 1908. Bild: Wellcome Library, London, CC-BY.

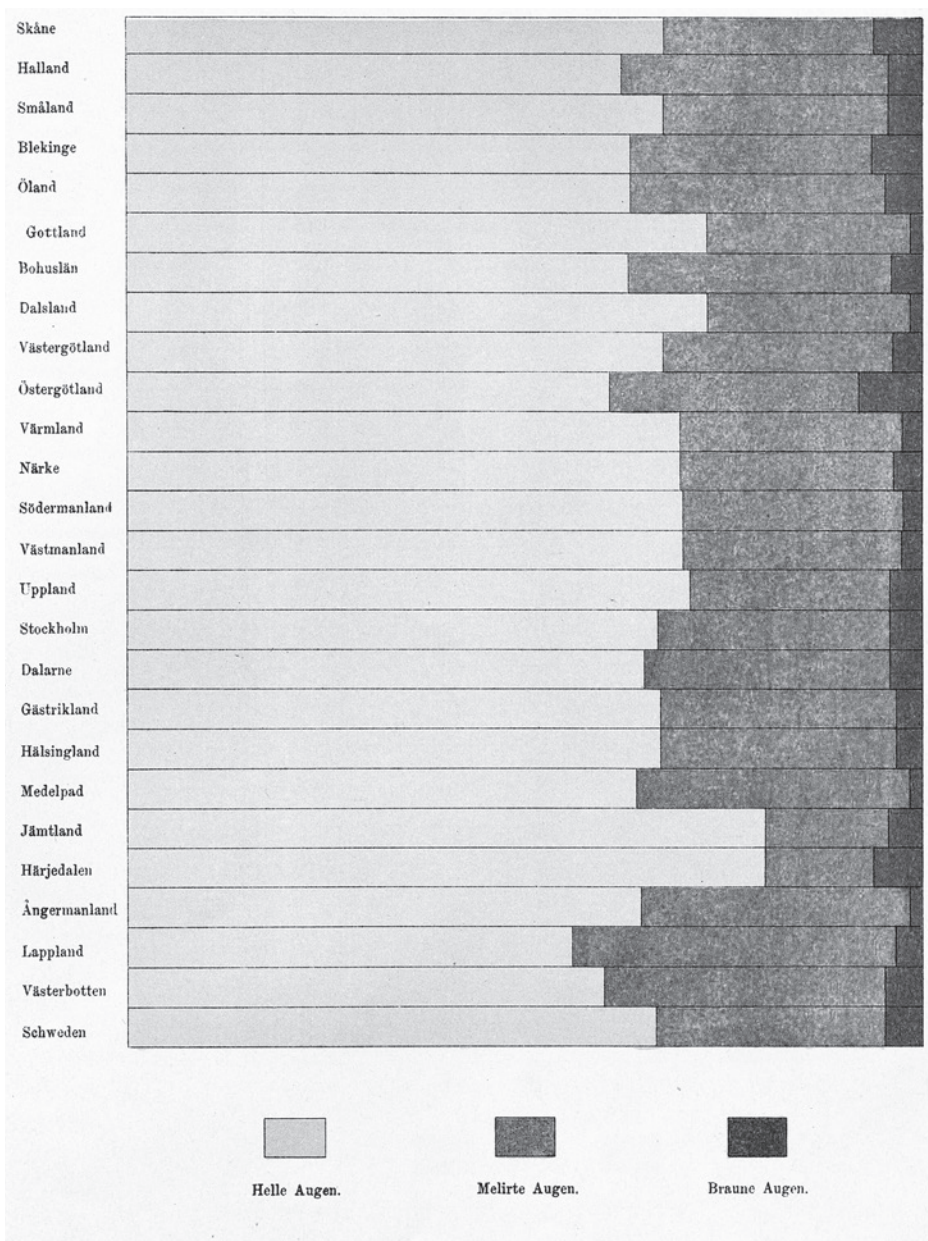
samt registreringar av hårfärg och ögonfärg bland värnpliktiga på landets regementen. Den svenska befolkningen blev alltså i praktiken den svenska manliga befolkningen. Redan detta innebar dock en för sin tid mycket omfattande studie. Mätningarna, som startade 1897 och pågick ett par år framåt, hade vid projektets slut utförts på mer än 44 000 unga män.²⁹

Resultaten publicerades 1902 i verket *Anthropologia Suecica*, den latinska titeln till trots skriven på tyska och riktad till en internationell vetenskaplig läsekrets. Den tjocka boken innehöll sida efter sida med detaljerade tabeller och kartor. Det framgår av formuleringarna att Retzius och Fürst såg långskallighet, hög kroppslängd samt ljusa ögon och ljus hårfärg som mest utmärkande för den grupp som de beskrev som den ”germanska rasen”. Mätningarna visade, menade de, att Sverige hade högst andel människor av renast germansk typ (”reinen ungemischten germanischen Typus”) än något annat land, fast med regionala variationer. Långskalligheten visade sig vara mest utbredd i Södermanland, Dalarna och längs norska gränsen. I andra områden var detta och andra ”germanska” drag något mindre vanliga, vilket författarna tolkade som att ”befolkningens rena typ” här var utsatt för ”angrepp” (”Angriffe auf die reinen Typen der Bevölkerung”).³⁰ Det var ett alarmistiskt och närmast krigiskt språkbruk, som pekade fram mot ett 1900-tal där rasforskningen skulle komma att politiseras och radikaliseras.

Rasforskningens radikalisering

Rasforskningen har aldrig varit homogen och var det inte heller under 1800-talet. De kunskapsaktörer som gjorde anspråk på att föra fram vetenskapligt grundade kunskapsanspråk om människoraser hade i själva verket en skiftande inställning till frågor om hur rasegenskaper hängde ihop med begrepp som ”folk” och ”nation”, och om vilka politiska slutsatser som borde dras av dessa kopplingar.

Å ena sidan fanns det intellektuella som förde fram idéer och teorier som kom att utgöra en stark inspiration för senare rasistiska, antisemitiska och ultranationalistiska rörelser. En av de mest inflytelserika var den franske aristokraten och diplomaten Joseph Arthur de Gobineau (1816–82). Delvis som en reaktion mot 1848 års europeiska revolutionsvåg, som den konservative Gobineau både skrämdes av och föraktade, publicerade han 1853–55 det långa verket *Essai sur l'inégalité des races humaines* (”Essä om människorasernas ojämlikhet”). Där lade han fram en historisk teori om att den vita rasen, som han såg som överlägsen den svarta och den ”gula”

Anthropologia Suecica fylldes med tabeller och diagram, till exempel om ögonfärgens fördelning bland den svenska befolkningen. Ur Gustaf Retzius och Carl M Fürsts *Anthropologia Suecica* 1902. Bild: Kungliga biblioteket.

rasen, var den enda som var förmögen att skapa civilisationer. Men gång på gång förföll de vita civilisationerna, som ett resultat av den ”degenerering” som startade när de vita blandade sitt ”blod” med andra raser.³¹

Gobineaus förfallsteori, som byggde på idén om rasblandning och en mystisk blodsmetaforik (där blodet symboliserade en inre, närmast metafysisk ande eller kraft inom rasen snarare än en materiell, kroppslig egenskap) kom senare att influera flera av den tyska nazismens rasideologer. De hämtade också inspiration från författare som den brittisk-tyske Houston Stewart Chamberlain (1855–1927). Under 1800-talets sista decennier utvecklade han en rasistisk världsåskådning som 1899 resulterade i verket *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* (”Det tjugonde århundradets grundlagar”). Där hävdade han att det fanns ett oupplösligt samband mellan rasegenskaper, kulturell utveckling och framväxten av nationer, och att judar som grupp stod i en evig och olöslig konflikt med Europas germanska folk.³²

De kunskapsanspråk som fördes fram av Gobineau, Chamberlain och andra – för listan hade kunnat göras längre – kan dock bäst beskrivas som ett hopkok av historiska synteser, metafysiska spekulationer och filosofiska teorier. De genomförde inga mätningar varken av levande eller döda människor, och ägnade sig alltså åt rasteorier snarare än rasforskning. De hade dessutom inga positioner inom akademien. Det fanns det dock gott om forskare som hade. De var ofta ursprungligen verksamma som anatomer, och alltså väl förtrogna med de människokroppar vars yttre utseendedrag och skelett de mätte, registrerade och tabellförde.

Intressant nog landade dessa akademiskt verksamma rasforskare under 1800-talet ofta i andra politiska slutsatser än teoretiker som Gobineau och Chamberlain. Det har till och med talats om en ”liberal” tradition bland 1800-talets antropometriska rasforskare. Även om de kunde inta nog så rasistiska ståndpunkter gentemot människor i Afrika och Asien, betonade många av dem att man inte fick dra för långtgående politiska slutsatser av rasförhållandena inom Europa. Alla europeiska folk och nationer var i själva verket rasblandade, betonade antropologer som Broca i Frankrike och Rudolf Virchow (1821–1902) i Tyskland, och de underströk att detta var något i grunden oproblematiskt. Längre var det denna politiskt försiktiga form av rasforskning som bedrevs vid universiteterna.³³

Fram emot sekelskiftet 1900 började den emellertid få problem, och den antropometriskt grundade rasforskningen genomgick nu något av en kris.³⁴ Mätningarna hade resulterat i oöverskådliga tabeller som registrerade varje tänkbar anatomisk avvikelse i olika skelettdelar, och ju mer detaljerat

man mätte desto svårare verkade det bli att urskilja ”rena” raser, särskilt på europeisk nivå. Det var dessutom oklart vad all den kunskap som producerats skulle användas till. Många av 1800-talets akademiskt verksamma rasforskare var ju, som nämnts, skeptiska mot att dra långtgående politiska slutsatser av sin verksamhet.

Dessutom slapp det cefaliska indexet, kronjuvelen i den antropometrisk rasforskningen, inte undan kritik. Redan under 1890-talet menade vissa att skullmätningarna var förenade med metodiska problem, att de riskerade att skapa en falsk bild av objektivitet när man i själva verket inte visste hur kraniets form påverkades av externa miljöfaktorer, samt att de värden som påstods utgöra gränsen mellan långskallar och kortskallar var godtyckligt valda.³⁵ Sådan kritik fanns även i Sverige, där den radikale liberalen och läkaren Anton Nyström (1842–1931) ifrågasatte skullmätningarna och framhöll möjligheten att kranieformen påverkades av näringsintag och andra yttre omständigheter.³⁶

Rasforskningen och rashygienen

Den akademiska, antropometriskt inriktade rasforskningen hade med andra ord fått legitimeringsproblem. Vid sekelskiftet sammanstrålade en rad strömningar och företeelser som skulle erbjuda rasforskningen en väg framåt, men till priset av att 1800-talets liberala och politiskt försiktiga positioner i betydande grad övergavs.

Till en del handlade det om uppkomsten av den moderna genetiken i dess mendelska variant. Charles Darwin (1809–82) hade aldrig haft mycket att säga om hur arvsanlag egentligen överfördes mellan generationerna. Det var något som många försökte kartlägga under 1800-talet, med olika utgångspunkter och inställning till frågan om huruvida till exempel förvärvade egenskaper kunde bli ärftliga. Munken Gregor Mendel (1822–84), som på många sätt lade grunden också till dagens genetiska vetenskap, intog en motsatt ståndpunkt. Han genomförde redan under 1860-talet experiment med ärter där han upptäckte flera viktiga ärftlighetsmekanismer, även om studierna inte uppmärksammades då. Först 1900 skedde den så kallade återupptäckten av de mendelska lagarna, då ärftlighetsforskare bekräftade Mendels experiment och förankrade kunskapen om dem i vetenskapssamhället.³⁷

Den mendelska genetiken beskrev hur arvsanlagen, generna, ärvdes oberoende av varandra och hur föräldrarnas gener kombinerades och gav upphov till egenskaper hos deras avkomma. Det fick stora effekter för alla

vetenskaper som arbetade med frågor om hur och varför vissa biologiska egenskaper spreds i mänskliga befolkningar, som medicinen men också rasforskningen. Det skedde dessutom ett närmande mellan olika discipliner. Många rasforskare hoppades att det nu skulle gå att kartlägga rasegenskapers ärftlighet bättre, särskilt efter att den tyske genetikern och senare nazisten Eugen Fischer 1908 bevisat att de mendelska lagarna gällde också för mänskliga egenskaper som hår- och ögonfärg. Men genetiken väckte också förhoppningar om att det skulle gå att inte bara beskriva utan också förändra befolkningars arvs massa. Dessa förhoppningar lade grunden till eugeniken, eller rashygien som rörelsen kom att kallas i Sverige.

Ärftlighets- och rasforskare målade nu upp en bild av europeiska samhällen i kristillstånd: alkoholismen ökade, fattigdomen ökade, de mentala sjukdomarna ökade, funktionshindren ökade – till stor del, hävdade de, som ett resultat av ogynnsam blandning mellan olika raser och av att grupper med sämre gener fortplantade sig mer än grupper med värdefulla gener.³⁸ Eugenikerna påstod sig kunna lösa kristillståndet, och erbjöd på så sätt rasforskningen en legitimeringsstrategi i kampen om vetenskaplig status, ekonomiska resurser och möjligheter till politisk påverkan.³⁹ Runt om i Nordeuropa och USA skapades organisationer som skulle föra ut den eugeniska rörelsens budskap i offentligheten. Det internationella rashygieniska sällskapet grundades i Tyskland 1907 och fick en efterföljare i Sverige 1909.⁴⁰

Mitt i denna utveckling bröt första världskriget ut. Under de år kriget pågick steg den etniska nationalismen till nya höjder i hela Europa. Därmed ökade också benägenheten att göra alltmer detaljerade rasindelningar, och att (till skillnad från den äldre liberala traditionen men med anknytning till Gobineau och andra rasistiska teoretikers idéer) utmåla europeisk rasblandning som något i grunden problematiskt. Men kriget erbjöd också en gigantisk experimentyta för en ung generation hungriga forskare, som plötsligt fick tillgång till resurser som de aldrig tidigare varit i närheten av. Makarna Hirszfelds serologiska undersökningar på Balkan nämndes redan i förra kapitlet. Ännu större undersökningar, men med antropometriska metoder, genomfördes av tyska rasforskare som mätte och fotograferade allierade krigsfångar som var internerade i tyska krigsfångeläger.⁴¹

”Rassenkunde”

Två processer påverkade alltså rasforskningen från sekelskiftet och fram till första världskrigets slut. Dels en kvantitativ expansion som innebar mer resurser och möjlighet till storskaliga forskningsprojekt, dels en kvalitativ förändring med nya politiska ambitioner och anspråk på att lösa samtidens föreställda sociala problem.

Ingen av processerna avslutades vid krigsslutet. Tvärtom fortskred de, och särskilt i Tyskland ledde de till en starkt radikaliserad uppsättning rasifierande kunskapsanspråk i skärningspunkten mellan akademisk vetenskap och politik. De kunskapsaktörer som deltog talade ofta om *Rassenkunde*. Det är ett svåröversatt uttryck som närmast motsvarar ”raskunskap” eller ”raskänedom”, och som signalerade något annat och bredare än det strikt akademiska *Rassenwissenschaft* (”rasvetenskap”).

Rassenkunde byggde på antaganden som varit ganska främmande för de bland 1800-talets rasforskare som tillhört den liberala traditionen, men som däremot hade idémässiga kopplingar bakåt till teoretiker som Gobineau och Chamberlain. Strömningen, som i hög grad fångade upp aktörer på högerkanten som var bittra över den förnedrande Versaillesfreden, byggde vidare på eugenikens rädsla för ”degeneration”, alltså föreställningen att antalet dåliga arvsanlag ökade i befolkningen. Det berodde, påstods det, både på ”rasblandning” och på att befolkningens mest ”högtstående” individer inte skaffade barn i samma omfattning som personer med ”mindervärdiga” gener. Degenerationen ökade, antogs det dessutom, av att nationens genetiskt sett mest värdefulla unga män stupat i kriget och därmed inte kunde föra sina arvsanlag vidare. Till råga på allt, lade konservativa debattörer till, hotade kvinnornas inträde på arbetsmarknaden befolkningens arvsmassa eftersom många kvinnor med goda arvsanlag avstod från att föda barn för att kunna yrkesarbeta.⁴² Liknande tankar fanns i Sverige vid samma tid, inte minst i kretsen runt Herman Lundborg.⁴³

Rassenkunde innebar också ett nytt sätt att se på hur rasforskning skulle bedrivas. I den äldre forskning som dominerat vid universiteten satt de antropometriska metoderna i högsätet. De resulterade i långa tabeller med mätvärden, som förväntades skapa objektiv kunskap om vad som utmärkte vissa raser. Rasegenskaperna reducerades därmed, påstod i alla fall efter krigstidens unga och radikala rasteoretiker, till en kall och materialistisk, matematisk ekvation. Också där byggde de vidare på romantiska eller metafysiska ideal som funnits redan hos Gobineau, där ”blodet” (som nämnts

tidigare) syftade minst lika mycket på en svårgreppbar inre egenskap hos ett folk som på något mätbart. De nya tyska *Rassenkunde*-forskarna bedrev visserligen antropometriska studier, men hämtade också inspiration från dessa äldre idealistiska och romantiska ideal, där ”ras” även var något som måste visualiseras, kännas och upplevas.

Günther och det nordiska rasidealet

Den viktigaste representanten för *Rassenkunde* var följaktligen inte ens ärfthlighetsforskare från början. Hans F K Günther var ursprungligen språkvetare. Han radikaliserades under första världskriget, började på egen hand studera rasvetenskapens klassiker och publicerade under 1920-talet en lång rad verk som gränsade till populärvetenskap. Några mätningar sysslade Günther egentligen inte med. I stället gav han ut böcker som innehöll sida upp och sida ner med bilder på olika ”rastyper”, i syfte att träna upp läsarnas förmåga att intuitivt lägga märke till skillnaden mellan olika raser oavsett vilket cefaliskt index en viss individ hade.⁴⁴

Günther hade från början ingen stark position inom den tyska akademiska världen. Men han allierade sig snabbt med nazismen och blev 1930 professor i Jena, efter en rent politisk utnämning av de nazister som nyligen fått den parlamentariska makten i regionen. Två år senare gick

han själv med i nazistpartiet. Sin professur utnyttjade han till att fortsätta sprida bildverk över Europas raser, där hans indelningar fick stort inflytande också i kretsar som inte var direkt nazistiska. Ända sedan 1890-talet hade forskare som fransmannen Joseph Deniker (1852–1918) och amerikanerna William Z Ripley (1867–1941) och Madison Grant (1865–1937) presenterat alltmer detaljerade indel-

Hans F K Günther fotograferad 1935, en av den mellankrigstida *Rassenkunde*-strömningens viktigaste företrädare. Bild: Bundesarchiv, bild 183-1989-0912-500, CC-BY-SA.

ningar av Europas befolkning.⁴⁵ Günther utgick delvis från dessa och presenterade något som kan kallas för en europeisk femrasindelning. Den hade flera varianter, men i grunden menade han att fem stora raser, som tillskrevs både fysiska och mentala egenskaper, existerade i Europa: den ”nordiska”, den ”alpina”, den ”mediterrana” (främst runt Medelhavet), den ”dinariska” (främst på Balkan) och den ”östbaltiska” (främst i Finland, Baltikum och andra delar av Östeuropa).⁴⁶

Särskilt den ”nordiska” rasen tillmättes stor betydelse både i Günthers författarskap och i den nazistiska ideologin. Redan under 1800-talet hade vissa rasideologer och rasforskare talat om en ”germansk” ras, som förknippades med en rad goda egenskaper som uppfinningsriksedom, mod och hederlighet. Dessa föreställda egenskaper reproducerades i mellankrigstidens nordiska rasideal.⁴⁷ Den nazistiska berättelsen om den nordiska rasen var samtidigt betydligt mer alarmistisk än tidigare. Det fanns för få ”rena” nordiska typer kvar, menade man, och den nordiska rasen hotades av undergång genom rasblandning och genom konkurrens med andra raser. Sådana tankar florerade också inom den nazityska forskningen, där termen ”nordisk” ras alltid hade en betydligt starkare ställning än ”arisk” ras. Det senare var ett uttryck som ofta användes av den nazistiska rörelsen men som många vetenskapliga forskare blivit skeptiska till vid 1900-talets början. Dessförinnan hade det genomgått flera transformationer, och under 1800-talet finns det exempel både på forskare som hävdade att arier en gång i forntiden utgjordes av långa, blonda och långskalliga grupper och forskare som tvärtom hävdade att arierna varit kortare, mörkhåriga och kortskalliga.⁴⁸ Nazitysklands akademiska rasforskare använde ytterst sällan termen arier, trots dess betydelse i regimens propaganda.⁴⁹

Alarmismen förekom inte bara i Europa utan också i USA. Även där hotades den nordiska eller ”anglosaxiska” rasen av rasblandning och degenerering, påstod de eugeniska aktörer som efter sekelskiftet fick allt starkare inflytande. En av de lösningar som föreslogs i många länder var inrättandet av stora forskningsinstitut, för att kartlägga befolkningarnas arvsanlag och förhoppningsvis presentera förslag till hur arvsmassan kunde förändras. I USA öppnades ett sådant institut i Cold Spring Harbor redan 1910, finansierat med privata medel.⁵⁰ I Tyskland slog Kaiser Wilhelm-institutet för antropologi, humangenetik och eugenik upp sina portar utanför Berlin 1927.⁵¹ Då hade redan ett liknande institut grundats i Sverige och inlett sin verksamhet: Statens institut för rasbiologi i Uppsala, som riksdagen fattade beslut om 1921.

Rasbiologiska institutets första tid

Att Sverige skulle inrätta ett Rasbiologiskt institut var aldrig självklart, lika lite som att det skulle ligga i Uppsala eller att staten skulle bekosta det. Det institut som till slut blev verklighet var resultatet av ett välorganiserat lobbyarbete utfört av vad Maria Björkman har kallat för ett rasbiologiskt nätverk. Dess medlemmar var anhängare av den nya eugeniken och delade mycket av tankarna i *Rassenkunde*-strömningen. Nätverket hade arbetat enträget under hela 1910-talet, med Herman Lundborg som den viktigaste aktören.⁵²

Lundborg var läkare och under några år verksam inom psykiatrin. Han disputerade på en avhandling om en ärftlig form av epilepsi 1901 och bedrev sedan omfattande medicinska, genealogiska studier av en bondesläkt på Listerlandet i Blekinge. I den internationellt uppmärksammade boken *Medizinisch-Biologische Familienforschungen innerhalb eines 232-köpfigen Bauerngeschlechtes in Schweden* ("Medicinsk-biologiska familjeforskningar om en svensk bondesläkt med 2 232 medlemmar"), utgiven 1913, ansåg han sig ha bevisat att släkten degenererats under århundradenas lopp. Studien i sig handlade inte uttryckligen om människoraser, men han argumenterade för att långt gånget rasblandning var en orsak till försämringen av släktens gener.⁵³

Under 1910-talet började Lundborg på egen hand resa runt i övre Norrland för att göra antropometriska mätningar och ta fotografier främst av samer men även av finsktalande såväl som svensktalande icke-samer. Åter var det tankarna om rasblandning som låg bakom intresset. Lundborg menade, med inspiration från de kartor som Retzius och Fürst publicerat 1902, att de olika befolkningsgrupperna i Lappland, Norrbotten och Västerbotten höll på att korsas med varandra på ett mer intensivt sätt än tidigare. Det innebar, menade han, en sällsynt god möjlighet att studera rasblandningens effekter. Med en mer krass formulering kan man säga att det gav Lundborg möjlighet att samla empiriska data som skulle bevisa det han redan bestämt sig för, nämligen att rasblandningens effekter verkligen var skadliga.⁵⁴

Lundborg mutade framgångsrikt in Norrland som sitt eget rasvetenskapliga forskningsfält och fick under decenniens lopp allt högre vetenskaplig status. Från 1916 tilldelade riksdagen honom dessutom vissa forskningsanslag.⁵⁵ Det var en stor framgång, men samtidigt en svag bas för långsiktig forskning eftersom medlen var vikta åt Lundborg personligen.

Framgångsrikt lobbyarbete

Parallellt med Norrlandsundersökningarna startade Lundborg därför också ett opinionsbildande arbete för att få staten att grunda och finansiera ett självständigt, rasbiologiskt forskningsinstitut. Han var inte ensam. Som Maria Björkman visat ingick en rad viktiga aktörer i nätverket runt Lundborg. Här fanns till exempel den internationellt välkände växtgenetikern Herman Nilsson-Ehle (1873–1949) och anatomen Vilhelm Hultkrantz (1862–1938), som varit med och planlagt undersökningen av de svenska värnpliktiga på 1890-talet.⁵⁶

Lundborg ledde arbetet med den så kallade folktypsutställningen, som 1919 vandrade runt mellan flera svenska städer och spelade en viktig roll för att föra ut nätverkets syn på ras och rashygien. En stor del av utställningen bestod av fotografier avsedda att fostra besökarna i konsten att känna igen rasdrag, och i förlängningen att tänka på sig själva och sina medmänniskor på ett rasifierande sätt.⁵⁷ Bilderna fyllde med andra ord samma funktion som i den tyska *Rassenkunde*-strömning som växte fram vid denna tid. Utställningen blev en medial framgång och flera av bilderna trycktes i Lundborgs populärvetenskapliga eller snarare propagandistiska bok *Svenska folktyper*. Här passade Lundborg, liksom *Rassenkunde*-forskarna, på att sprida kunskapsanspråk som gjorde gällande att den nordiska rasen var särskilt värdefull:

Det svenska folket är av naturen mera gynnat än de flesta andra. Kulturen står högt, folkmaterialet är gott, det germanska (nordiska) inslaget är starkare än i något annat land. Vi kunna ej vara nog tacksamma för dessa fördelar – de hjälpa oss att bättre stå emot påfrestningar av såväl inre som yttre art.⁵⁸

Påståenden av det här slaget var inget extremt under 1910-talet och det tidiga 1920-talet, då den svenska synen på ras radikaliserades i snabb takt också utanför akademien. Bara några år därefter fördes liknande kunskapsanspråk ut till tiotusentals svenska skolbarn i den inflytelsrika läroboken *Medborgarkunskap* 1923. Där påstod läraren och socialdemokratiska skolpolitikern Värner Rydén (1878–1930) att svenskarna tillhörde den ”germanska grenen av den ariska folkstammen” och att ”vårt rena germanska ursprung haft och har alltjämt ett stort inflytande på våra samfundsförhållanden och vårt folks utveckling”.⁵⁹ Lundborg använde inte de vid det här laget vetenskapligt ganska utdaterade termerna ”germansk” och ”arisk”, men i princip var det liknande saker han avsåg när han skrev om nordisk ras.

Nätverket skrev dessutom artiklar i dagspressen och såg till att recensera varandras böcker på ett positivt sätt, och hamrade i sina texter in sitt budskap: Det svenska folket hade ovanligt goda (nordiska) rasegenskaper, men dessa var hotade genom rasblandning och degeneration. Alkoholism, ”sinnesslöhet”, sjukdomar, funktionshinder och kriminalitet skulle bli resultatet om inget drastiskt gjordes, och det snabbt. Därför behövde staten skapa ett institut för rasbiologisk forskning.⁶⁰

Det förekom konkurrens. 1918 fanns det också tankar på att skapa ett fristående institut med rasforskning och (framför allt) rashygien som inriktning, knutet till Karolinska institutet i Stockholm och med finansiering av Nobelstiftelsens pengar. Detta ”Nobelinstitut för rasbiologi” blev dock aldrig av eftersom det var juridiskt oklart om Nobels testamenterade förmögenhet verkligen fick användas för ett sådant ändamål.⁶¹

Det blev därför Lundborg som tog hem vinsten. 1920 lämnades riksdagsmotioner in där det föreslogs att ett rasbiologiskt institut borde skapas, att det borde förläggas till Uppsala och att Lundborg borde leda det. Motionerna undertecknades av företrädare för alla politiska partier i riksdagen utom de vänstersocialister som nyligen brutit sig ur det stora socialdemokratiska partiet. Här fanns signaturer från konservativa politiker som högerledaren Arvid Lindman (1862–1936) och Nils Wohlin (1881–1948), som snart kom att gå med i Bondeförbundet, samt från Socialdemokraternas ledare Hjalmar Branting (1860–1925) och hans partikamrat, psykiatern Alfred Petrén (1867–1964). Flera ledande liberaler var också med, som Jakob Pettersson (1866–1957), Knut Kjellberg (1867–1921) och Mauritz Hellberg (1859–1947).⁶² Det var egentligen inte politikerna som författat motionerna. Det hade det rasbiologiska nätverket gjort, och Lundborg själv formulerade förmodligen centrala delar av motionstexterna.⁶³ Men de många politiker-signaturerna gav legitimitet åt projektet, särskilt eftersom det stöddes av partier som annars häftigt stred med varandra.

Ledande kulturpersonligheter som Ellen Key (1849–1926) uttryckte också offentligt stöd för planerna på ett institut och sin respekt för Lundborgs insatser.⁶⁴ Kampanjen kulminerade vid tiden för riksdagens beslut våren 1921. Då arrangerades till och med en rasbiologisk skönhetstävling i den konservativa tidningen *Stockholms Dagblad*, där läsarna fick skicka in fotografier på sig själva. En jury där Herman Lundborg ingick skulle sedan utse de renaste ”nordiska” typerna bland bidragen.⁶⁵ Också detta påminner om den tyska *Rassenkunde*-strömningen, då liknande skönhetstävlingar förekom i Tyskland under 1920-talet.⁶⁶

Förväntningar och förutsättningar

Stödet var nu så stort att riksdagsmotionerna bifölls av en enig riksdag. Statens institut för rasbiologi, med placering i Uppsala där Herman Lundborg redan hade sin bas, kunde därmed starta sin verksamhet. Organisationen var dock lite speciell. Institutet var en fristående myndighet, samtidigt som Lundborg själv hade titeln professor och därmed åtminstone när det gäller status hade en koppling till universitetets lärda värld. Först 1933 skedde däremot ett mer formellt närmande till universitetsvärlden, eftersom chefen för institutet från och med detta år fick plats i medicinska fakulteten vid Uppsala universitet.⁶⁷

Stora löften hade getts under lobbykampanjen, och rasbiologin hade utmålats som en lösning på en lång rad av det tidiga 1900-talets sociala och medicinska problem. Lundborg skruvade inte direkt ner förväntningarna när institutet, vars första logotyp talande nog föreställde en uppstigande sol, slog upp sina portar. ”Måtte detsamma nu och framgent kunna infria de stora förhoppningar som Sveriges statsmakter ställa på detsamma, till verkligt gagn för fosterlandet”, utropade han i en populärt hållen skrift 1922. Det program han målade upp för institutet var inte heller blygsamt. Rasbiologin skulle:

fördjupa vår kunskap rörande urartningen (degenerationen), sålunda utreda de djupast liggande orsakerna till brottlighet, vanart, alkoholism och annan undermålighet, i vad form den än uppträda. Förutom dessa mer omfattande uppgifter, som kräva samarbete mellan olika forskare och en fast organisation i arbetet, har rasbiologien till mål att speciellt studera ärftlighetsförhållanden hos människan – uppkomsten av genier och talanger, normala egenskaper och sjukdomars nedärvning.⁶⁸

Rasbiologiska institutets symbol under Herman Lundborgs tid som chef. Bild: Uppsala universitetsbibliotek.

Det var ambitioner som innebar en biologisering av i stort sett hela Sveriges socialpolitik. Men hade institutet resurser nog att kunna gripa sig an så stora frågor? Så var det knappast. Beslutet att inrätta institutet togs mitt under den djupa efterkrigsdepression som drabbade Europa vid 1920-talets början, och riksdagen hade därför inte skjutit till särskilt stora medel. Lundborg utgick från att anslagen successivt skulle höjas, vilket dock inte skedde i någon större omfattning. Institutet fick redan från början klara sig med en relativt liten personalstyrka. Läggs därtill att institutets medarbetare var ålagda att arrangera ett antal offentliga föreläsningar om ärftlighetsfrågor varje år.⁶⁹ Sammantaget återstod inte så värst mycket pengar eller arbetskraft för att bedriva riktigt stora projekt.

Ny inventering av svenskarnas rasegenskaper

En del av institutets verksamhet bestod av mindre insatser. Lundborg studerade till exempel ingifte på Gotland, och 1930 undersökte institutets forskare effekterna av "rasblandning" ända borta på Hawaii.⁷⁰ Lundborg agerade också rådgivare till en statlig kommitté som i början av 1920-talet utredde förekomsten av, som det då kallades, "zigenare" och "tattare", även om han själv inte bedrev någon direkt forskning om dessa grupper.⁷¹ Men framför allt koncentrerades resurserna på två projekt, vars inriktning anknöt till den äldre svenska rasforskningen.

Det ena var en fortsättning på den stora inventering som Retzius och Fürst genomfört 1897–1902. Lundborg ville göra om inventeringen för att undersöka hur rasegenskaperna i Sverige förändrats under de senaste 25–30 åren då landet urbaniserats i allt snabbare takt och, antog han, rasblandningen fortsatt. De första åren sysselsattes därför institutets personal med att göra mätningar på värnpliktiga män, men även på vissa andra grupper som skolbarn och fångar på anstalter. Mätningarna omfattade både antropometriska värden och fotograferingar och hade redan vid 1920-talets mitt genomförts på ungefär 100 000 svenskar.⁷² Exakt hur mötet mellan forskarna och de undersökta såg ut har inte studerats i detalj, men vi vet att forskarna arbetade två och två och att undersökningarna enligt planerna inte skulle ta mer än 5–7 minuter per person.⁷³

Resultaten publicerades 1926 i praktverket *The Racial Characters of the Swedish Nation*, skrivet av Lundborg och statistikern Josua Linders (1882–1938) som också arbetade vid institutet. Precis som *Anthropologia Suecica* från 1902 bestod boken till stor del av långa och okommenterade tabeller. För att jämförelser skulle bli möjliga med Retzius och Fürsts tidigare

undersökningar presenterades bara mätvärden för de värnpliktiga männen, alltså cirka 47 000 personer av de sammanlagt cirka 100 000 undersökta.⁷⁴ Den enda egentliga analys av värdena som Lundborg presenterade var en grov indelning av Sveriges befolkning i en renare nordisk människotyp, en renare östbaltisk, samt ljusa blandtyper, mellanmörka blandtyper, mörka blandtyper och mörka typer.⁷⁵

Dessutom försågs verket med fotografier som skulle visualisera de olika rastyperna. Fotograferingarna var en stor del av verksamheten under Lundborgs tid som chef och än idag finns drygt 12 000 fotografier bevarade i institutets samlingar. De flesta togs just under arbetet med *The Racial Characters of the Swedish Nation*. De fotografier som återgavs i boken byggde i flera fall på möten som skett under mycket ojämlika maktförhållanden. Tvångsarbeterskor på Landskronaanstalten, där kvinnor som ansågs vara ”lösdrivare” placerades, hade till exempel fotograferats nakna under omständigheter som knappast kan betecknas som frivilliga.⁷⁶ Som flera forskare påpekat bidrog bilderna också till att reproducera rasistiska hierarkier. Samer och finsktalande norrlänningar exemplifierades ofta genom bilder på åldrade kroppar, slitna och märkta av hårt arbete och umbäranden, medan ”nordiska” typer snarare visualiserades genom bilder på yngre människor, fint klädda och avbildade i mer eller mindre borgerlig hemmiljö.⁷⁷

Mottagandet av boken blev blandat. Internationellt fick Lundborg lovord för den stora arbetsinsats som låg bakom verket och särskilt från de tyska *Rassenkunde*-forskarna kom hyllningar.⁷⁸ Samtidigt ställde vissa svenska tidningar de första mer kritiska frågorna om vad Rasbiologiska institutet, som utlovat lösningar på en rad brännande sociala problem, egentligen höll på med. Var det för dessa långa och svårförstådda tabeller som staten finansierade institutet, undrade till exempel liberala *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. Det var kritik av ett slag som snart skulle återkomma.⁷⁹

Rasforskning bland samer och nordsvenskar

Det andra projektet var en fortsättning på de studier Lundborg arbetat med redan under 1910-talet. Under hela hans chefstid åkte institutets personal, och allteftersom åren gick alltmer Lundborg personligen, runt i Norrland för att fortsätta mäta svenska samers kroppar. Det var precis som tidigare rasblandningens effekter Lundborg ville studera.⁸⁰

En liten del av undersökningarna byggde på serologisk analys, men blodgruppsforskning blev aldrig någon viktig del av metoderna under Lundborgs tid.⁸¹ Huvudsakligen användes den etablerade antropometrin.

Dessutom gjorde institutets medarbetare anteckningar om sjukdomar, funktionshinder och ”social duglighet”, långtgående omdömen nedtecknade efter summariska undersökningar genomförda i allt annat än jämlika situationer. 1930 ombads till och med lärarna i nomadskolorna, de specialskolor som renskötande samers barn var ålagda att gå i vid denna tid, att uppskatta och anteckna barnens intelligensnivå.⁸²

Även nu låg Lundborgs fokus mer på empiriinsamling än på analys av det insamlade materialet. Bearbetningen tog mycket lång tid och det blev till slut en smula pinsamt för institutet att några resultat av projektet inte publicerades. Först 1932 lyckades Lundborg ge ut den första delen av undersökningen i en skrift med titeln *The Race Biology of the Swedish Lapps: Part I*. Så värst mycket ”race biology” innehöll inte detta första band. Här presenterades i stället långa serier av data om svenska samers giftermålsfrekvens, barnantal och liknande demografiska uppgifter som till stor del var kända sedan tidigare.⁸³

Än en gång väcktes kritik i pressen, som sköt in sig på att sameundersökningarna inte verkade resultera i särskilt användbar kunskap. Den här gången skulle kritiken fortsätta och leda till ökad skepsis mot Lundborgs forskningsprogram också från statsmakterna.

Uteblivna löften, kritik och chefsbyte

Kritiken riktades inte mot rasbiologin som ämne eller mot Rasbiologiska institutets existens utan mot Lundborgs inriktning på stora antropometrisk kartläggningar med oklara tidsplaner, oklara frågeställningar och oklar dagspolitisk relevans. Riktigt allvarligt blev det när självaste universitetskanslern, statens högsta ämbetsman för frågor om forskning och universitetsväsende, instämde i presskritiken 1932. Det vore bättre, menade universitetskanslern och högerpolitikern Ernst Trygger (1857–1943), om institutet mera siktade mot att lösa vetenskapliga problem inom den medicinska genetiken. Det var ju problem av det slaget som institutet ursprungligen lovat att skapa kunskap om, ett löfte som Lundborgs inventeringar av skullmått och ögonfärger inte verkade infria.⁸⁴

1934 satte den socialdemokratiska regeringen ner foten. Arthur Engberg (1888–1944), som var ecklesiastikminister och därmed ansvarig för frågor om forskning och högre utbildning, delade bedömningen att institutet behövde växla in på ett nytt spår. Det innebar inte att den rena rasforskningen måste försvinna men att prioriteringarna borde förändras. Engberg uttryckte sin vilja i en proposition till riksdagen:

Verksamheten vid institutet har hittills varit företrädesvis antropologiskt inriktad. Enligt universitetsberedningens förslag bör institutets arbete från mitten av år 1935 omläggas till att huvudsakligen avse ärftlighetsmedicinska undersökningar. För egen del anser jag det vara av den allra största betydelse, att institutets verksamhet snarast möjligt inriktas på sistnämnda forskningsområden.⁸⁵

Propositionen bifölls av riksdagen, som därmed slog fast att någon form av förändring skulle komma till stånd vid institutet från och med 1935. Som av en händelse var detta också det år då Herman Lundborg skulle gå i pension, och en ny chef måste därför utses att leda institutet i den nya riktningen. Hur den riktningen skulle se ut i detalj skulle givetvis i hög grad komma att påverkas av chefsvalet. Några närmare förhållningsorder om hur de framtida projekten borde se ut gav nämligen inte riksdagen.

Chefstillsättningen blev, som Gunnar Broberg visat, en dramatisk historia. Två psykiatrer stod emot varandra. Den ene var Torsten Sjögren (1896–1974), som disputerat 1931 på en avhandling om ärftlighetsmekanismer hos ”juvenil amaurotisk idioti”, en psykisk utvecklingsstörning som idag ses som en variant av Tay-Sachs sjukdom. Sjögren hade en stark tilltro till effekten av eugeniska åtgärder, hade nära kopplingar till det nätverk som låg bakom Rasbiologiska institutets tillkomst och har beskrivits som nätverkets egen kandidat till chefsposten.⁸⁶

Gunnar Dahlberg var den andra kandidaten, och han hade en ganska annorlunda profil. Han hade visserligen arbetat på institutet till och från sedan 1920-talets början och var en av de unga forskare som rest runt och genomfört antropometriska mätningar under dess första år. Dahlbergs avhandling från 1926 handlade dock inte om rasfrågor utan var en omfattande tvillingstudie där han studerade hur mänskliga genetiska mekanismer fungerade alldeles oavsett ras. Politiskt stod han till vänster och hade socialdemokratiska sympatier. Även Dahlberg bejakade i och för sig eugeniken, men med fler förbehåll än Sjögren, och han varnade för att hysa allt för stor tilltro till möjligheterna att få bort oönskade arvsanlag från befolkningen.⁸⁷

När akademiska tjänster tillsattes baserades vid denna tid besluten nästan alltid på de granskningar som särskilt tillkallade sakkunniga gjorde av de sökandes meriter, även om det var regeringen som formellt hade det sista ordet. 1935 hände det anmärkningsvärda att regeringen gick emot de sakkunniga. Majoriteten av de sakkunniga, där flera hade kontakter med det Lundborgska nätverket, förordade nämligen Sjögren som chef. Hade Sverige inte just då haft en socialdemokratisk regering kanske det också

blivit han som fått tjänsten. Men Dahlberg hade politiska kontakter. Han var till exempel vän med statsvetaren Herbert Tingsten (1896–1973), som senare blev en ledande liberal debattör men som under 1930-talet fortfarande tillhörde det socialdemokratiska partiet.⁸⁸ Tingsten utnyttjade nu, tillsammans med nationalekonomen Gunnar Myrdal (1898–1987), sina kontakter med regeringen och lyckades få Östen Undén (1886–1974), statsråd med ansvar för universitetsutnämningar, att utse Dahlberg till chef i direkt konflikt med de sakkunnigas förslag.⁸⁹

Man kan kontrafaktiskt spekulera i hur institutets utveckling hade sett ut om Sjögren blivit chef. Sjögren, som redan tidigt stått till höger, radikaliserades under 1930-talet. 1936 utsågs han till ordförande i International Federation of Eugenic Organizations, en sammanslutning av nationella organisationer som arbetade för eugenisk politik. Organisationen kom att domineras av nazityska aktörer och har beskrivits som ett propagandaverktyg för Nazityskland.⁹⁰ Nu blev det Dahlberg som tog över i stället. Men vilken makt hade han att forma institutets verksamhet? Den frågan ska vi återvända till i kapitel fyra.

Nedslag i 1930-talets rasforskning

Innan vi går in på Rasbiologiska institutets historia efter 1935 ska vi göra en avstickare och stifta bekantskap med fyra svenska rasforskare, som vid ungefär samma tid som chefsstriden på institutet formulerade kunskapsanspråk om människoraser. Syftet är att skapa en bild över vad svensk rasforskning kunde innebära vid 1930-talets mitt. Såg vetenskapliga rasifierande kunskapsanspråk alltid ut på samma sätt? Ledde de till likartade politiska positioner? Vad kunde svenska rasforskare säga om människoraser vid en tid då Hitlers maktövertagande i Tyskland dessutom höll på att skapa den första stat som sade sig basera all sin politik på idéer om ras?

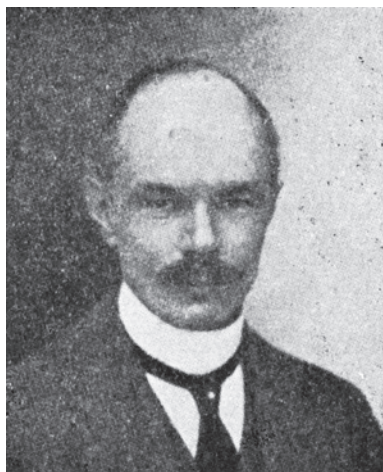
De exempel jag har valt är avsedda att illustrera bredden och komplexiteten i den svenska rasforskningen under 1930-talet. Det hade varit möjligt att välja andra. Jag hade kunnat följa Herman Lundborgs öden efter hans pensionering från Rasbiologiska institutet. Lundborg blev visserligen mindre synlig i den svenska offentligheten men han försvann inte från den. Hans inställning till Nazityskland blev dessutom allt tydligare. I privata brev hade han uttryckt sympatier för nazismen redan på 1920-talet, men samtidigt skrivit att han inte ville visa dem offentligt eftersom ”judarna” då skulle ge sig på Rasbiologiska institutet.¹ Först 1934 blev hans sympatier allmänt kända genom pamfletten *Västerlandet i fara*. ”Tyska folket”, skrev Lundborg, ”har först av alla insett den överhängande fara, som hotar kulturen med förfall och omvälvningar, och det har visat sig i stånd att sluta upp kring sina rashygieniskt väl orienterade ledare.” En del av faran påstod han dessutom på ett starkt antisemitiskt sätt kom från ”storstädernas judar”, som lade beslag på arbetstillfällen och utbildningsplatser som

”landets ursprungliga invånare” därmed gick miste om.² Två år senare kom tacken, då regimen i söder utsåg Lundborg till hedersdoktor vid universitetet i Heidelberg.³

Rolf Nordenstrengs syn på människoraserna och deras uppkomst

En av de på 1930-talet aktiva rasforskarna hette Rolf Nordenstreng, född i en finlandssvensk familj i Savolax men sedan 1900-talets första år bosatt i Sverige. Han kom varken från den traditionella rasforskningen eller ens från naturvetenskapen i bredare mening. Nordenstreng var egentligen språkvetare och hade bland mycket annat skrivit om den fornisländska litteraturen. Under 1920-talet inledde han dock ett författarskap om rasfrågor och gav ut böcker med vetenskapliga anspråk som samtidigt riktade sig till en bredare läsekrets. 1923 gav studentföreningen Verdandi i Uppsala ut hans broschyr om *Finnarna som ras, folk och kulturbärare*, och 1926 publicerade Norstedts förlag tredje upplagan av hans tjocka bok *Europas människoraser och folkslag*.

1933 gav Nordenstreng ut sitt sista rasvetenskapliga verk, *Människoraserna och deras uppkomst enligt den nyaste biologins rön*, också på Norstedts förlag. Boken gavs ut samma år som Hitlers maktövertagande i Tyskland men hade skrivits strax dessförinnan. Förordet daterades i november 1932,

Rolf Nordenstreng. Bild: Wikimedia Commons, ur Rolf Lagerborg, *Om Edvard Westermarck och verken från hans verkstad under hans tolv sista år 1927–39* 1951.

och de kunskapsanspråk som presenterades innebar alltså inget ställningstagande till de rasidéer som snart skulle dominera i Tyskland. Det innebär inte att boken saknade kontroversiella inslag, och ett av de mest kontroversiella gällde hur man skulle förklara att det alls utvecklats olika människoraser.

Rasindelningar utan Darwin och Mendel

Ända sedan återupptäckten av de mendelska lagarna vid sekelskiftet hade europeiska forskares rasindelningar vilat på antagandet att människan liksom alla andra arter förändrades evolutionärt genom naturligt urval. Nordenstreng däremot ägnade en stor del av sin bok åt att förkasta den moderna genetiken så som den utvecklats på grundval av Darwin och Mendel. Resonemangen var komplicerade och ska inte diskuteras i detalj här. Men han menade i korthet att naturligt urval inte spelade någon roll för livets utveckling, något som uppmärksammades kraftigt när boken recenserades i de stora dagstidningarna.⁴ I stället hade alla livsformer och alla raser uppkommit genom korsningar, och endast genom korsningar kunde evolutionen fortgå.⁵

Kunskapsanspråken om evolutionen hade bara konsekvenser för frågan om hur raser uppstått, inte om huruvida de fanns. Det gjorde de, betonade Nordenstreng. Inte som ”rena” eller fasta idealtyper, för sådana gick sällan att hitta i verkligheten. Gränserna mellan människoraser kunde tvärtom ofta vara flytande, vilket dock inte innebar att de inte existerade:

Det ligger en verklighet bakom rasbegreppet, huru vanskligt det än är att avgöra, vilka ärftliga särdrag i förening som utgöra en ras, och hur hopplöst omöjligt det än är att avgränsa de olika raserna från varandra. Det är också omöjligt att i spektrum dra upp fasta gränser mellan rött, orange, gult, grönt, blått, indigo och violett; men alla dessa färger finnas likafullt.⁶

När Nordenstreng presenterade sitt förslag till global rasindelning baserade han det på 1800-talets traditionella antropometriska metoder: hudfärg, hårfärg, ögonfärg, ansiktsform, cefaliskt index och förekomsten av så kallat mongolveck vid ögonen. Blodgruppsforskning var han däremot skeptisk till, och menade att de resultat som serologin hittills genererat var svårbedömda. Hans rasindelning var ytterst detaljerad och i linje med de processer som drivit rasforskningen till allt småskaligare indelningar sedan det sena 1800-talet. Nordenstreng laborerade dels med ”storraser” på global nivå, dels med ”raser” på regional nivå, samt ”underraser” och ”undertyper”

till dessa. Jordklotet dominerades, menade han, av åtta storraser: pygmoïder, tasmanoider, negroider, vedd-australoider, amerindoider, eskimoider, mongolider och europider.

Hans diskussion av den europida gruppen kan få illustrera systemet. Bland europiderna fanns medelhavsrasen, den anatoliska rasen, de dinariska och de alpina raserna samt långt borta i Östasien även ainu-folket, som visserligen levde på japanskt territorium men som ansågs ha europida drag. Dessutom fanns den ”blonda rasen” i Europa. Den kunde i sin tur delas in i den östbaltiska underrasen och den nordiska underrasen, karaktäriserad av högväxta, blonda och ljusögda människor med påtaglig långskallighet. Den nordiska rasen kunde i sin tur, på mycket lokal nivå, delas in i Sveatypen, Götatypen och Västmanlandstypen, tre beteckningar som Nordenstreng lånat från den norske rasforskaren Halfdan Bryn (1864–1933) och från svensken Bertil Lundman, som vi snart ska stifta närmare bekantskap med.⁷

Komplexa rashierarkier

Rasindelningen byggde uteslutande på fysiska utseendedrag, men Nordenstreng förutsatte att även mentala rasskillnader i form av skiftande ”lynnes-typer” och ”olikhet i hågen” fanns ”så gott som säkert”, även om de var svåra att mäta och man därför borde uttala sig försiktigt om dem.⁸

Därmed öppnades dörren till möjligheten att inte bara göra en rasindelning utan också skapa en rashierarki. Gjorde Nordenstreng det? Ja och nej. Boken innehöll utan tvekan inslag som åtminstone implicit innebar hierarkier, men inte på ett alldeles tydligt sätt. I själva verket är *Människoraserna och deras uppkomst enligt den nyaste biologins rön* ett av de mest komplexa rasvetenskapliga verk som getts ut i Sverige när det gäller frågan om rashierarkier, särskilt med tanke på att den gavs ut i en tid då hierarkiserande kunskapsanspråk annars var vanliga och ofta mycket långtgående.

Nordenstrengs huvudargument var nämligen att det var orimligt att dela in mänskligheten i överlägsna och underlägsna raser. Det innebar inte att han såg raserna som lika varandra eller ens som likvärdiga på en generell nivå. I stället betonade han gång på gång att raserna skilde sig åt när det gällde ”den olika *livsdugligheten i en viss omgivning*”, men att det inte berättigade till att påstå att vissa raser var bättre eller sämre än andra.⁹

Nordenstreng gav flera exempel på hur raser i olika delar av världen slentrianmässigt beskrevs som primitiva och lågtstående på dåligt underbyggda grunder, men han gjorde det på ett sätt som samtidigt reproduce-

rade rasistiska stereotyper om dem. ”Dvärgfolken” i Afrika var visserligen ”aplika” rent fysiskt, men deras ”kultur har varit högst ändamålsenlig” i de trakter där de bodde och de stod troligtvis ”moraliskt högre än alla andra folk”. ”Negrerna” på samma kontinent hade, menade Nordenstreng, aldrig ”utfört några märkligare gärningar som statsman eller kulturalstrare”, men i Sydafrika höll de nu på att ”höja sig till kultur, och de ha här visat sig aktningsvärt dugliga”.¹⁰

Han skrev på ett liknande sätt om aboriginerna, Australiens urbefolkning, vilket är anmärkningsvärt med tanke på den tid då han verkade. Från 1800-talet och fram till 1900-talets mitt placerades aboriginerna ofta längst ner i den globala rashierarki som europeiska kolonister och rasforskare konstruerade. De jämfördes med apor, ställdes ut som exotiska objekt på friluftsmuseer (som på Djurgården i Stockholm 1886) och påstods stå på ytterst låg kulturell nivå.¹¹ Nordenstreng menade däremot att aboriginerna, eller ”australnegrerna” som han uttryckte sig, var ”vida intelligenta och i allo bättre än det i allmänhet påstås”, samt att de hade konstnärliga talanger och mycket väl kunde uppnå ”högre kultur”. Men samtidigt påpekade han, som om det var en självklarhet, att aboriginerna såg ”frånstötande” ut och att deras utseendedrag påminde om de utdöda neandertalarna.¹² Därmed signalerade han att det trots allt fanns en utseende- och utvecklingsmässig rashierarki. Neandertalarna beskrevs fram till andra halvan av 1900-talet som primitiva, brutala och klumpiga varelser, föreställningar som numera är övergivna inom arkeologin.¹³ Genom att jämföra aboriginerna med neandertalare associerade Nordenstreng dem också med primitivitet.

En liknande implicit hierarki präglade bokens illustrationer. Som Ulrika Kjellman påpekat påverkas de kunskapsanspråk en bok förmedlar inte bara av dess text utan också av dess bilder och hur dessa är placerade.¹⁴ När Nordenstreng med fotografiernas hjälp visualiserade de europida raserna gjorde han det med hjälp av bilder föreställande påklädda människor som främst visade ansiktena. Människor som i likhet med aboriginerna hade svart hudfärg, som ”panetiopier” och ”Sudan-negrer”, avbildades däremot nakna med blottade bröst och könsorgan.¹⁵ Oavsett vad som stod i texten innebar detta att primitivitet främst kopplades samman med svart hudfärg medan hög kultur associerades med vit hudfärg.

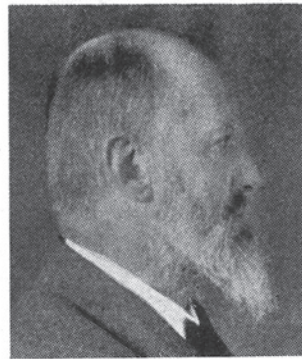
Från Sachsen. Utpräglat alpin rastyp.

Från Uppsala. Övervägande alpin typ, med svagt inslag av nordisk och Medelhavsräs. Vallonpåbrå på mödernet. Håret självlöckigt, men grovt.

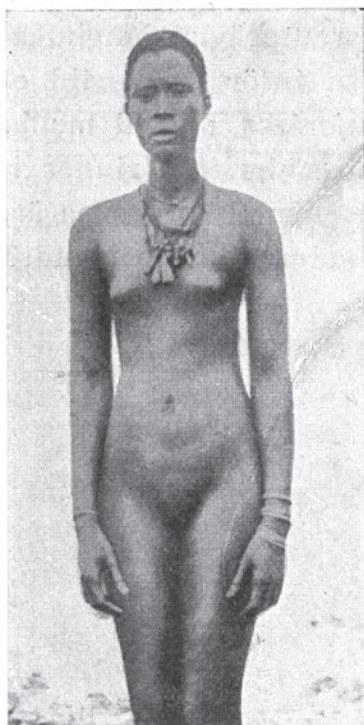

Från Nord-Tyrolen. Dinarisk rastyp.

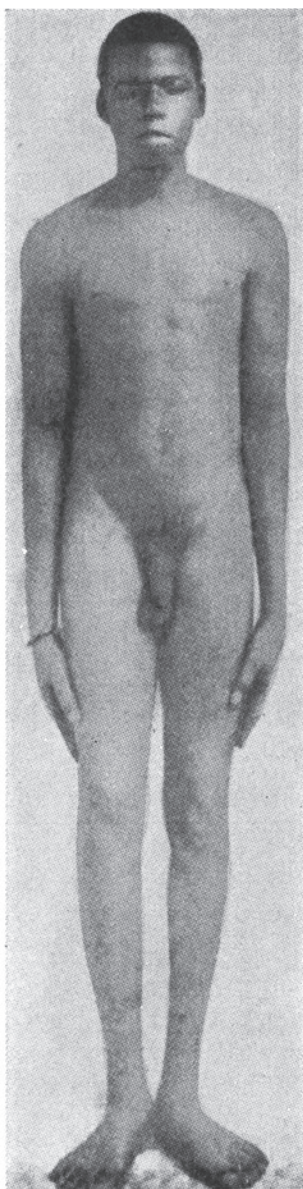

Doc. Olof Östergren. Väsentligen dinarisk, men blåögd.

Rolf Nordenstreng valde att avbilda vita människor med kläderna på och främst återge deras ansikten. Ur Nordenstrengs bok *Människoraserna och deras uppkomst* 1933. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

Hima-flicka. Panetiopisk
ras, Ur Saller efter Weiss.

Sudan-neger, Ur Stratz
efter Hagen.

Mörkhyade människor återgavs däremot ofta helt nakna. Ur samma bok av Nordenstreng, *Människoraserna och deras uppkomst* 1933. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

Rasseparatism och åtskillnadspolitik

Människoraserna hade lika värde men olika "livsduglighet" i olika miljöer, så kan Nordenstrengs grundläggande kunskapsanspråk beskrivas. Vilka politiska slutsatser drog han av dem? Den ideologiska position han intog var närmast separatistisk. Alla raser hade rätt att finnas utan att utsättas för erövring och än mindre utrotning, men samtidigt mådde hela världen bäst av att de inte hade för mycket kontakt eller korsades alltför mycket med varandra. Positionen byggde på ett rasifierande särartstänkande där olika raser tillskrevs olika mentala egenskaper men där Nordenstreng var ovillig att uttrycka direkt negativa värderingar. Ett exempel är hans beskrivning av Nord- och Sydamerikas urbefolkning, som byggde på starkt exotiserande men knappast fientliga stereotyper:

Det är visserligen dåligt virke till industrifolk i indianerna, efter vad det tycks, men industrin är väl inte människans högsta mål i livet. Oss förefaller det sällsamt, att akademiskt bildade indianer efter en tid lämna sin advokat- eller läkareverksamhet, eller vad borgerligt värv de hava må, och återvända till sina stamfränder, bli timmerhuggare eller något liknande och tycks ha glömt sin europeiska kultur. Men detta visar ju endast att den för *dem* inte hade det värde som för oss, och att den väl nötte för mycket på deras nerver.¹⁶

Å ena sidan innebar detta att Nordenstreng på ett konsekvent och tydligt sätt tog avstånd från den europeiska kolonialismen och de koloniala projekt som lett till att folkgrupper utplånats. Britternas folkmordsliknande behandling av tasmanierna beskrev han som "ett av de hemskaste och vederstyggligaste kapitlen i historien", och kolonisterna kallades för "civiliserade vita vilddjur". Han tog även tillfället i akt att så tvivel över samtidens påståenden om européer som moraliskt överlägsna: "Illgärningsmännen torde väl ha varit av övervägande nordisk rastyp och borde sålunda enligt den s.k. politiska antropologins troslära ha varit ädla och goda, men uppförde sig likafullt som nidingar." De många påståendena om aboriginernas låga intelligens avfärdades på samma sätt som en myt som spridits av européer för att legitimera "de vitas otroligt råa och lömska giftmords- och nedskjutningspolitik mot dem".¹⁷

Å andra sidan varnade Nordenstreng uttryckligen för farorna med "rasblandning", särskilt mellan raser som stod långt ifrån varandra. Visserligen skrev han att renrasighet inte var riktigt lika eftersträvansvärt som en del "rasbiologiska blindstyren" påstod. Men han betonade samtidigt att om "omaka raser" korsades brukade barnen "stå över den lägre rasen,

men under den högre”, ett ordval som visar att Nordenstreng faktiskt föreställde sig en slags rashierarki. Rasblandning blev då ett hot mot de ”högre” raserna, och Nordenstreng underströk med kraft att hans fördomanden av européers brott i kolonierna inte alls innebar att han ville se ”Europas folk uppblandade med negrer”.¹⁸ Raslig mångfald var bra, men mångfalderna skulle i hans idealvärld hållas avskilda från varandra.

Bertil Lundmans resor i Dalarna

En annan rasforskare vid denna tid var Bertil Lundman, och han var vid 1930-talets början student vid universitetet i Uppsala. Där hade han tidigare läst ämnen som botanik och geografi. Nu pluggade han på en teologie kandidatexamen, den vanliga banan för någon som ville bli präst.¹⁹ Teologikarriären hade han dock egentligen redan gett upp. Hans dröm var att bli rasforskare, något han till en början fick syssla med på lediga stunder.

Det var med sådana ambitioner han under sommarferierna 1932 började resa runt i Dalarna för att mäta först hundratals, sedan tusentals och till sist tiotusentals människors hårfärg, ögonfärg och andra kroppsmått. Den första sommaren gick resorna till trakterna runt Boda och Älvdalen. När decenniet nått sitt slut skulle han ha rest runt i nästan hela landskapet.

Någon akademisk, institutionell förankring hade hans projekt inte. Däremot hade han viktiga kontakter med hembygdsförbundet i landskapet. Hembygdsrörelsen uppstod ur nationalromantikens sena 1800-tal, och var föga förvånande stark just i Dalarna. Landskapet gavs vid denna tid en roll som ett alldeles särskilt svenskt landskap, där inslaget av nordisk ras sades vara både starkt och gammalt. Det var en beskrivning som många i landskapets hembygdsrörelse belåtet skrev under på.

Finansieringen av Lundmans forskning kom därför också från Dalarnas hembygdsförbund. Redaktören för hembygdsförbundets årsbok *Dalarnas hembygdsbok*, Karl Trotzig (1859–1939), lyckades få styrelsen att använda avkastningen från en av förbundets fonder till att finansiera forskningsresorna. Som motprestation skulle Lundman redovisa sina resultat i årsboken. Rasvetenskaplig utrustning, som färgscheman för att registrera hår- och ögonfärg, mätverktyg och liknande, kunde inte hembygdsförbundet bistå med men sådana saker fick Lundman låna från Rasbiologiska institutet. Där var Herman Lundborg fortfarande chef, en aktör som Lundman annars inte hade mycket kontakt med men som vid 1930-talets början alltså gav honom handfast hjälp.²⁰

Lundman och "ciceronerna"

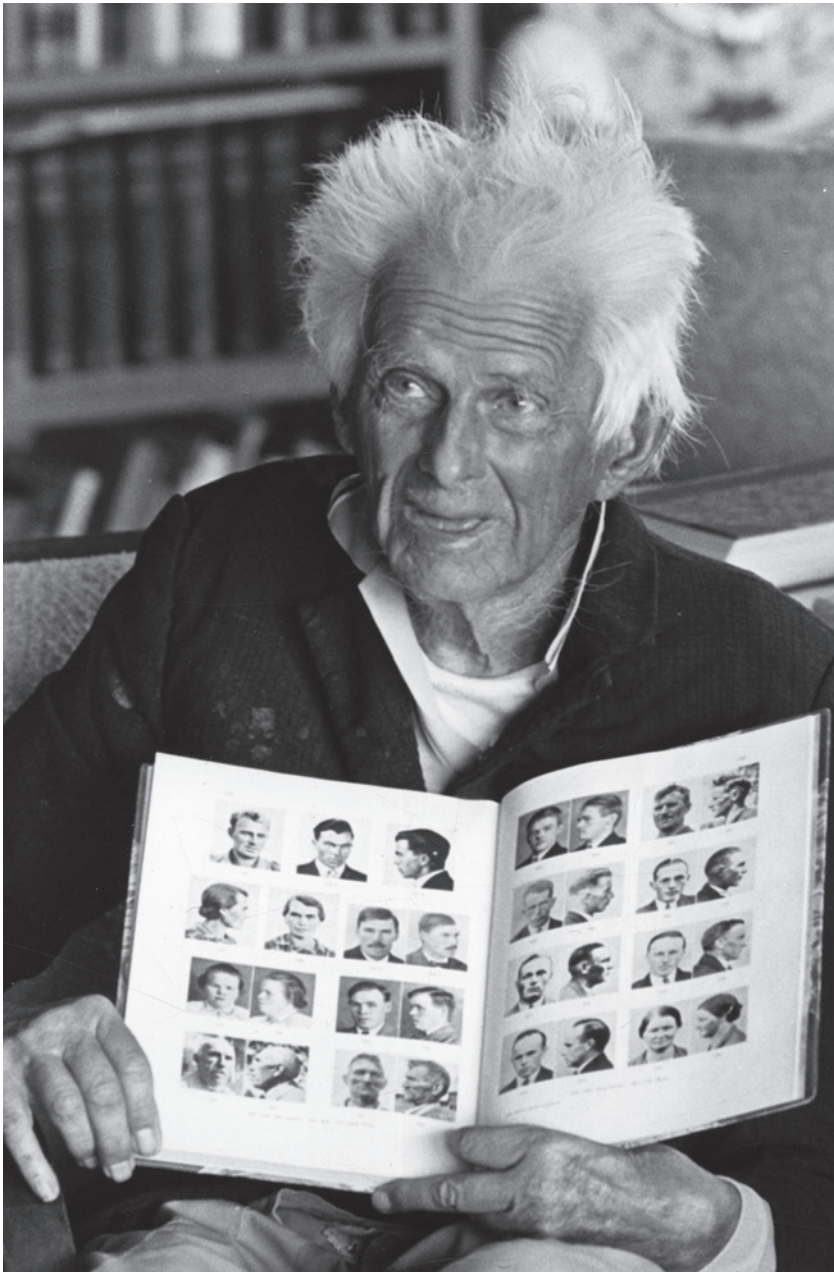
I kapitel ett nämnde jag hur Lundborg och hans medarbetare vid Rasbiologiska institutet fick hjälp av inflytelserika medlemmar av landsbygdens sociala elit när de drog runt på sina resor. Det var prästen, folkskolläraren och provinsialläkaren som, i bildlig mening, öppnade dörrarna till de hem där rasforskarna ville göra mätningar.

Det var likadant för Lundman. I sin första årsboksartikel framgår det att han annars knappast hade haft en chans att få göra rasundersökningar i Boda och Älvdalen. Han var beroende av lokala "ciceroner", som han uttryckte det. Hur han satts i förbindelse med dem vet vi inte, men en rimlig gissning är att hembygdsförbundet kan ha förmedlat kontakterna. Att lokala medhjälpare var nödvändiga var Lundman själv den förste att erkänna. När han kom till Evertsberg visade sig den "ciceron" som skulle hjälpa honom vara bortrest, och befolkningen var därför "svårtillgänglig".²¹

"Ciceronernas" medverkan gav Lundmans forskningsresor en tydlig klassprägel. Det var bondebefolkningen och andra människor ur samhällets mindre välbeställda majoritet han främst ville studera, men det var personer från landsbygdens övre sociala minoritet som gjorde forskningen möjlig. I Boda fick han hjälp av den lokala hembygdsföreningens ordförande men även av en "kandidat", det vill säga en universitetsstudent. Övernattning erbjöds hos bygdens kyrkoherde, liksom hos prästen i Älvdalen. Resorna i Älvdalen underlättades också av flera "kandidater" och dessutom av en nämndeman. Den enda "ciceron" Lundman nämnde som inte hörde hemma i ett övre socialt skikt var en mekaniker som bidrog med "rekommendationer" och viktiga upplysningar.²²

Konsten att uppfatta folktyper

Herman Lundborg hade varnat för att rasblandningen var skadlig och att den måste utredas för att på sikt kunna stoppas. Lundman uttryckte inte heller några varma känslor inför blandning mellan människoraser. Vilka raser som ingick i ett folk spelade, skrev han, stor roll för folkets öden och utveckling, och det svenska folket skulle inte må bra av alltför mycket rasblandning. Men det var inte det som var hans främsta argument till att genomföra sina resor. Huvudargumentet var att om man ville skapa kunskap om Sveriges rassammansättning var det bråttom. Rasblandningen gjorde att de ursprungliga "typerna" snart skulle försvinna. Än så länge fanns de nästan bara kvar i landsbygdsregioner av Dalarnas slag.²³

Få bilder från Bertil Lundmans ungdom är kända. På detta porträtt är han 88 år gammal.
Bild: Uppsala universitetsbibliotek.

Den kunskap Lundman ville skapa handlade inte bara om mätvärden och tabeller. 1920-talets tyska *Rassenkunde*-strömning hade, som jag skrev i kapitel två, inneburit en motreaktion mot den akademiska, antropometriska rasforskning som fokuserat på detaljerade registreringar av anatomiska kroppsmaat. I stället propagerade *Rassenkunde*-forskarna, med Hans F K Günther som ledstjärna, för en rasvetenskap som också involverade själva upplevelsen av ras, förmågan att intuitivt bilda sig en helhetsuppfattning av en människas raskaraktär.

Lundman bejakade redan under sin första forskningsresa dessa ideal. Han medgav visserligen att det var bra med antropometriska mätningar, och han hade som sagt också mycket mätutrustning med sig. Men rasforskaren behövde, menade han, inte bara måttstockar och andra mätverktyg. Han behövde också ett ”starkt formsinne” och ”en rik (men tyglad) fantasi” för att kunna uppfatta ”typerna”. Rasvetenskapen kunde i grund och botten beskrivas som en ”samverkan mellan fulländad undersökningsteknik och konstnärlig formintuition”.²⁴

Det var ett ställningstagande inte bara till frågan om hur raser skulle undersökas utan också till frågan om vad raser egentligen var för något. Människoraser, menade Lundman, kunde inte reduceras till matematiska värden. På ett romantiskt eller kanske snarare idealistiskt sätt såg han liksom *Rassenkunde*-forskarna ras som ett mer svårregistrerat och holistiskt fenomen:

Men en verkligt särpräglad ras är ett mer eller mindre enhetligt helt, som i sina sundare och mera typiska exemplar framvisar [en] harmoniskt utbildad typ. Därför kan ej en ras uteslutande fås fram ur sifferkorrelationer.²⁵

Det är därför på sätt och vis logiskt att Lundman drog slutsatser om olika bygders rassammansättning redan innan han faktiskt använt några av sina mätverktyg. Bodabornas rasdrag började han till exempel bilda sig en uppfattning om ”redan i bussen på väg upp”.²⁶ Synsättet kan också förklara det faktum att årsboksartikeln illustrerades med en rad helt okommenterade fotografier på undersökta människor, av ett slag som påminner om Herman Lundborgs många populärvetenskapliga publikationer. Bilderna användes inte i första hand för att underlätta antropometriska analyser utan som ett pedagogiskt hjälpmedel för att träna läsaren i att ”se” raser.

Cromagnonmänniskornas ättlingar

Vad var det då för typer han tyckte sig se? Lundman var ännu bara precis i början av sin vetenskapliga karriär. Men redan 1932 fanns två viktiga kunskapsanspråk på plats som han senare skulle återkomma till i en rad artiklar och böcker.

Lundman visade, åter på samma sätt som inom *Rassenkunde*-strömningen, en påtagligt hög uppskattning av den ”nordiska” rasen. Det var inslaget av nordisk ras, trodde han, som kunde förklara att befolkningen i Boda var så lång. Hans kunskapsanspråk om de nordiska ”typerna” inskränkte sig inte bara till rent fysiska kroppsdrag utan innehöll också värderande omdömen, och de nordiska Bodaborna beskrevs som ”praktexemplar” som uppvisade ”kraft, jämnmått och skönhet”.²⁷

Sådana kunskapsanspråk var han inte ensam om att föra fram vid 1930-talets början. Hans andra kunskapsanspråk var desto mer unikt. Det skulle bli en av hans favoritidéer som han aldrig helt övergav. Lundman tyckte sig nämligen ha gjort en överraskande upptäckt. Norra och nordvästra Dalarna, där Älvdalen och Boda ligger, är inte något tätbefolkat område. Tvärtom har det länge varit relativt isolerat, vilket bland annat möjliggjort äldvalsmålets bevarande in i modern tid. Tänk om det inte bara var språkliga egenheter som bevarats där utan också människotyper? Jämte bygdens alla ”smalansiktade långskallar” fanns, enligt Lundman, också en grupp ”bredansikten med kraftig underkäke”. Exakt hur gruppens drag skulle tolkas visste Lundman ännu inte, men han nämnde att de påminde om den norska befolkningen i Tydalen i södra Tröndelagen, alltså på andra sidan av den skandinaviska bergskedjan. Denna grupp hade tidigare studerats av den norske rasforskaren Halfdan Bryn.²⁸

Bryn var läkare och hade påbörjat egna rasvetenskapliga studier under 1910-talet. Han fick ett relativt stort inflytande och hade kontakter med Herman Lundborg, dock utan att ha någon etablerad position inom universitetsvärlden.²⁹ Han hade faktiskt också tidiga kontakter med Bertil Lundman, som redan våren 1931 skickade uppgifter till honom om antropometriska mätningar som han utfört bland sina studentkamrater på Västmanlands-Dala nation i Uppsala.³⁰

Bryn tyckte sig vid sina undersökningar i Tröndelagen ha hittat något som Lundman menade var helt sensationellt. Delar av befolkningen i området, liksom alltså i norra Dalarna, verkade utgöra en överlevande blandning mellan å ena sidan den nordiska rasen och å andra sidan den förhistoriska

”Cro-Magnon-rasen”: Homo sapiens allra första invånare i Europa, som samexisterade med neandertalarna för 30 000 till 40 000 år sedan.

Årsboksartikeln från 1932 var första gången Lundman presenterade sin häpnadsväckande teori. Som vi ska se i kapitel sex var det inte den sista. Ju mer han reste runt i Dalarna under de kommande åren, desto mer övertygad blev han om att ha kommit en viktig rasvetenskaplig upptäckt på spåren.

Gunnar Dahlberg och överfallet på Stockholms högskola

Äntligen stod Gunnar Dahlberg i talarstolen. Det var på kvällen 6 december 1933 och platsen var en föreläsningssal på Stockholms högskola, men det var inte högskolan som arrangerade föreläsningen. Det gjorde den socialistiska föreningen Clarté, som samlade vänsterstudenter från socialdemokratiska såväl som kommunistiska rörelser. En av föreningens aktiviteter var att ordna öppna föreläsningar med radikala talare. Dahlberg skulle denna kväll tala på temat ”Den nordiska rasen”.³¹

Att se uniformerade nazister i denna vänsterradikala miljö kan tyckas förvånande, men arrangörerna var vana. Flera gånger under hösten, alltså bara några månader efter att Hitler utnämnts till rikskansler i Tyskland, hade föreläsningarna störts av segerrusiga nazistiska ungdomar från Svenska nationalsocialistiska partiet.³² Det var det största av Sveriges två nazistpartier och leddes av den värmländske veterinären Birger Furugård. Det andra, Nationalsocialistiska arbetarepartiet, hade precis brutit sig ut från moderpartiet och de två rörelserna gav sig snabbt in i en bitter strid mot varandra.³³ Vid sidan av de interna nazistiska konflikterna hann partiets ”stormtrupper”, modellerade efter SA-trupperna i Tyskland, också med att ordna störningar vid politiska motståndares arrangemang. Det var vad som hände denna kväll.

Någonstans mellan 20 och 30 nazister var på plats när Dahlberg började tala. Han fick aldrig möjlighet att mer än just börja, för så fort han yttrade ord som ”antisemitism”, ”judar” eller ”nordisk” satte nazisterna på de första bänkraderna i gång med att stampa i golvet, applådera och skrika för att överrösta honom. Situationen blev snabbt ohållbar, och en arrangör klev fram och meddelade att man skulle flytta föreläsningen till en mindre sal och endast släppa in Clartémedlemmar. Nazisterna reste sig då upp, marscherade ut med högerarmarna höjda samtidigt som de sjöng en nazistisk kampsång och ropade slagord som ”hell Furugård” och liknande.

Gunnar Dahlberg bakom skrivbordet 1955. Bild: Upplandsmuseet, bild UB011277.

Hade det slutat så hade händelsen knappast blivit ihågkommen. Men nazisterna verkade, när de väl lämnat salen, tycka att deras sorti blivit lite snöplig. En ny plan lades upp. De beslöt sig för att storma in i den mindre salen, släpa med sig Dahlberg och låsa in honom på någon av högskolans toaletter. Nazisterna rusade därför tillbaka, misshandlade en vaktmästare som försökte spärra vägen och sprang sedan in i salen. Stor kalabalik uppstod då två nazister hoppade upp på scenen och närmade sig Dahlberg, som lyfte en stol och svängde den fram och tillbaka för att freda sig. Samtidigt hade en Clartémedlem lyckats ta sig ut på gatan och larma en patrullerande polis, som följde med till högskolan. Polisen anlände precis när

Dahlberg var som mest trängd och ingrep resolut. Attacken avbröts och under de kommande dagarna greps flera av de medverkande nazisterna. De dömdes senare till dagsböter av Stockholms rådhusrätt för sitt deltagande i anfallet.

Nazismen som en pseudovetenskap

Varför var nazisterna så upprörda över ett föredrag om den nordiska rasen? Sade Gunnar Dahlberg saker som de inte höll med om? Själv betonade Dahlberg i den polisutredning som följde efter attacken att hans föredrag varit "av rent vetenskaplig karaktär" och inte på något sätt handlat om politik.³⁴ Tittar man närmare på vad han faktiskt sade framgår det dock att innehållet var genomsyrat av politiska ställningstaganden eller åtminstone hade politiska konsekvenser.

Därmed inte sagt att Dahlberg själv såg det riktigt på det sättet. Visserligen kan hans uttalande ha varit ett försök att skydda Clarté. Efter tidigare bråk hade högskolans rektor bestämt att enskilda föreningar bara fick ordna "opolitiska" föredrag i lokalerna. Men uttalandet ligger också i linje med en bredare rasvetenskaplig strömning vid samma tid. Under 1930-talet och dess ökande politiska konflikter mellan pronazister och antinazister valde många ras- och ärftlighetsforskare att beskriva just sina egna kunskapsanspråk som "vetenskapliga" i motsats till deras motståndares förment "politiska" eller "pseudovetenskapliga" forskning.³⁵

Anledningen till att vi kan veta vad Dahlberg sade (eller tänkte säga, eftersom han ju faktiskt avbröts) är att föredraget baserades på en artikel han skrivit i kultur- och idétidningen *Ord och Bild*, med titeln "Den nordiska rasen från social-antropologisk synpunkt". Artikeln var en sarkastisk vidräkning med den tyska nazismen, där han inte undvek att lyfta fram hur tyskarnas nya Führer "ej precis ger ett blont, nordiskt intryck". Huvudpoängen var att nazisternas rasidéer inte var grundade i vetenskaplig kunskap utan endast användes som en täckmantel för att förtrycka minoriteter. Den "rasbiologiska ideologin" hos nazisterna var, menade Dahlberg, "ett ornament, som man använder för att få ett sken av vetenskaplig objektivitet".³⁶

Idag associerar vi lätt omedelbart nazismen med dess aggressiva rasism. 1933 var det inte nödvändigtvis det första människor gjorde, inte ens när de fördömde den nazistiska ideologin. Kärnpunkten i de flesta antinazisters argument vid denna tid var att nazismen var en odemokratisk rörelse som bejakade våld och som strävade efter att krossa fackföreningarna, arbetar-

rörelsen och det fria partiväsendet.³⁷ Att som Dahlberg rikta systematisk kritik mot nazismens idéer om ras var därför mer ovanligt än vad vi i efterhand kanske föreställer oss. Hans kritik var dock inte främst av moralisk art. Han tog i artikeln inte primärt avstånd från nazismen därför att den var moraliskt fel – även om det knappast finns skäl att ifrågasätta att Dahlberg ansåg att den var det – utan fördömde nazismen för att den var ovetenskaplig. Det var så som det tidiga 1930-talets antinazistiska ärftlighetsforskare, särskilt de från anglosaxiska länder, brukade argumentera.³⁸

Fanns det en nordisk ras?

Att människoraser fanns förnekade Dahlberg inte. ”Negrer, mongoler och vita” var, skrev han, exempel på ”huvudraser” som gick att avgränsa från varandra genom ”klara skillnader”.³⁹ Det var när man skulle göra indelningar på lägre nivå än den globala som det blev vanskligt, vilket i grund och botten berodde på att rasforskarna sällan handskades varsamt och vetenskapligt med själva rasbegreppet. Dahlberg underströk nämligen att även om begreppet var nödvändigt var det svårt att använda och saknade en allmänt accepterad definition. Ordet ras var ”mycket suddigt”, vilket manade till försiktighet med dess användning.⁴⁰

Om det var dåligt ställt med rasforskningens begreppsdiskussioner stod det inte mycket bättre till med dess metodik. Många rasindelningar vilade i själva verket, menade Dahlberg, på svajig grund och hade stora brister. Det gällde också de indelningar som hävdade att det fanns en nordisk ras. Särskilt angrep han de många mätningar som gjorts med antropometrins hjälp och som försökt urskilja nordiska rasdrag genom att leta efter vissa kroppsmått, till exempel ett visst cefaliskt index, en viss ansiktsform eller en viss längd:

Den största svagheten i detta tillvägagångssätt är emellertid, att gränsen mellan exempelvis den kroppslängd, som anses känneteckna nordisk ras, och den kroppslängd, man anser ej finnas hos personer av rent nordisk ras, är fullkomligt godtycklig. Man drar i själva verket gränserna enligt mer eller mindre förutfattade föreställningar om hur människor av nordisk ras skola se ut. Något bevis för att de gränser man valt äro riktiga har ännu aldrig lämnats.⁴¹

Dahlberg var inte ensam i sin europeiska samtid om att kritisera kunskapsanspråken om en nordisk ras för att vila på bristande vetenskapligt underlag.⁴² Men han var, så vitt jag har kunnat se, den förste som gjorde det i Sverige på ett så systematiskt och konsekvent sätt. Han nämnde inga namn,

men var och en som var det minsta insatt i den svenska rasforskningens klassiker måste ha tänkt på Gustaf Retzius och på Herman Lundborg som fortsatt i Retzius fotspår.

Dahlberg hävdade i och för sig inte uttryckligen att man helt måste sluta tala om nordisk ras, och han medgav att det fanns rasskillnader också inom Europa. Det handlade dock inte om några ”rena” raser utan om en statistisk ”variationsbredd” som aldrig sade någonting säkert om en enskild individ.⁴³ Det var en viktig utgångspunkt när Dahlberg också tog upp frågan om mentala rasskillnader.

Han förnekade inte heller dessa men framhöll de stora metodiska problemen som uppstod så fort man ville mäta fenomen som intelligens, personlighet och begåvning. Särskilt svårt var det, underströk Dahlberg på ett sätt som visar hans socialdemokratiska sympatier, att mäta sådant i ett klassamhälle där människor hade så olika förutsättningar. De stereotypa påståenden om olika rasers mentala läggning som ofta gjordes baserades sällan på säkra vetenskapliga underlag utan snarare på ”nationalistiska föreställningar” av ”känslöbetonad art”. Och inte ens om mentala rasskillnader fanns på statistisk nivå kunde de säga någonting meningsfullt om en enskild individs sätt att tänka, känna och bete sig.⁴⁴

Detta kunskapsanspråk hade politiska implikationer även om Dahlberg själv inte uttryckte det så. Om intelligens och begåvning bara gick att mäta på ett säkert sätt på individuell nivå, innebar det nämligen att det inte var ”rationellt” med lagstiftning som diskriminerade vissa raser. Ville man veta något om en persons förutsättningar för att sköta till exempel ett visst yrke måste man, enligt Dahlberg, bilda sig en uppfattning om just den personen alldeles oavsett hans ras.⁴⁵

De nazister som överföll Dahlberg på Stockholms högskola delade inte denna inställning. Det var, som vi kommer att se i kapitel fyra, inte sista gången Dahlberg skulle kritisera nazismens rasidéer, men inte heller sista gången han skulle hävda att människoraser fanns och att det vetenskapliga rasbegreppet trots allt var nödvändigt.

Gaston Backman uttalar sig om människoraserna och om moderna rasproblem

Exemplet med Dahlberg visar att 1930-talets rasforskare blev tvungna att ta ställning till nazismen som politisk rörelse, samhällssystem och ideologi. Dahlberg tog avstånd på ett tydligt sätt. I andra änden av spektrumet fanns aktörer som mer eller mindre helhjärtat bejakade nazismen. Sedan fanns det de vilkas relation till Nazityskland kan beskrivas som komplicerad. En av de mest komplicerade positionerna intogs av anatomen Gaston Backman, som vid sidan av Herman Lundborg var en få svenska rasforskare med internationell status.

Mycket av Backmans forskning handlade visserligen om andra saker, men han publicerade artiklar om rasfrågor i den antropologiska och geografiska tidskriften *Ymer* redan under 1910-talet och byggde samtidigt upp Naturhistoriska riksmuseets utställning om jordens människoraser.⁴⁶ Det internationella genombrottet kom 1920–33, då Backman var professor i anatomi vid universitetet i Riga. Där byggde han upp ämnet fysisk antropologi från grunden, och där genomförde han sina viktigaste egna rasforskningsprojekt genom antropometriska undersökningar av cirka 11 000 lettiska värnpliktiga män. Resultaten visade, enligt Backman, att den lettiska befolkningen inte var så nordisk som han utgått från, vilket han försökte förklara genom att påstå att letterna i modern tid rasblandats med finsk-ugriska folkgrupper.⁴⁷

1933 återvände han till Sverige för att bli anatomiprofessor i Lund, en position han också utnyttjade till att verka i den bredare offentligheten, bland annat genom att skriva texter om människoraser i svenska uppslagsverk.⁴⁸ Där kom hans rasvetenskapliga kunskapsanspråk att spridas under flera decennier och till en läsekrets som var väsentligt större än den snävt akademiska. 1934 författade Backman uppslagsordet om ”människoraser” i *Svensk uppslagsboks* första upplaga. Texten kom sedan att mer eller mindre ordagrant tryckas också i verkets andra upplaga 1951 samt i *Nordisk familjeboks* fjärde upplaga 1953 och i *Lilla uppslagsbokens* båda upplagor 1958 och 1966. Backman var med andra ord en kunskapsaktör som spelade en viktig roll för att sprida vetenskapligt baserade, rasifierande kunskapsanspråk också i populärvetenskapliga sammanhang.⁴⁹

Gaston Backman var aldrig nazist, men han hade sedan länge fört fram kunskapsanspråk som passade in i delar av nazismens ultranationalistiska världsbild. Redan 1915 påstod han till exempel att första världskriget inte

bara var ett krig mellan stater utan också mellan den nordliga, germanska rasen och den slaviska rasen. Han hade dessutom en grundmurad sympati för Tyskland, oavsett vilken politisk regim som satt vid makten där. När Riksföreningen Sverige-Tyskland grundades 1937 blev han medlem. Bland föreningens medlemmar fanns visserligen också nazister, men framför allt samlade organisationen konservativa Tysklandsvänner som utan att nödvändigtvis sympatisera med allt nazisterna gjorde verkade för ett vänskapligt förhållande med Nazityskland och därmed i praktiken kom att fungera som en del av Hitlers propagandaapparat.⁵⁰

Ett exempel på Backmans initiativ som offentlig kunskapsaktör var utgivningen av den populärvetenskapliga boken *Människoraserna och moderna rasproblem* på Bonniers förlag 1935. Redan valet av förlag säger något intressant om den tyskvänlige anatomens inställning till rasfrågor. Bonniers var ett förlag som den nazistiska rörelsen i Sverige ständigt anklagade för att styras av judar, och även i icke-nazistiska kretsar kunde förlaget utsättas för antisemitiska angrepp.⁵¹ Det hindrade uppenbarligen inte Backman från att publicera sig där. Även innehållet i boken visar att hans sympati för Tyskland inte innebar att de kunskapsanspråk han förde fram alltid harmonierade med de som samtidigt spreds i Nazityskland.

Primitiva raser?

Ändå baserades Backmans rasindelningar på tysk forskning. Som viktigaste inspirationskälla använde Backman nämligen antropogen Egon von Eickstedts (1892–1965) skrifter. Eickstedt hade deltagit i rasvetenskapliga mätningar av allierade krigsfångar under första världskriget och blev därefter en av den tyska *Rassenkunde*-strömningens ledande akademiska namn. Under 1930-talet ledde han ett forskningsprojekt om befolkningen i Schlesien vid gränsen mot Polen, som avsåg att visa att regionens invånare hade en ”nordisk” karaktär och att området därför borde tillhöra Tyskland. Från 1931 var han professor vid universitetet i Breslau och från 1935 redigerade han *Zeitschrift für Rassenkunde*, en av Nazitysklands viktigaste tidskrifter om rasforskning.⁵²

Backman utgick från Eickstedts globala rasindelning, där mänskligheten kategoriserades i ”raskretsar” som i sin tur kunde delas in i ”raser”. Europider, mongolider, negrider och austro-melanesider utgjorde världens stora raskretsar, medan Nord- och Sydamerikas urbefolkning inte utgjorde någon egen raskrets utan beskrevs som ”stabiliserade blandraser”. Indelningen inom den europida raskretsen baserades också på tysk rasveten-

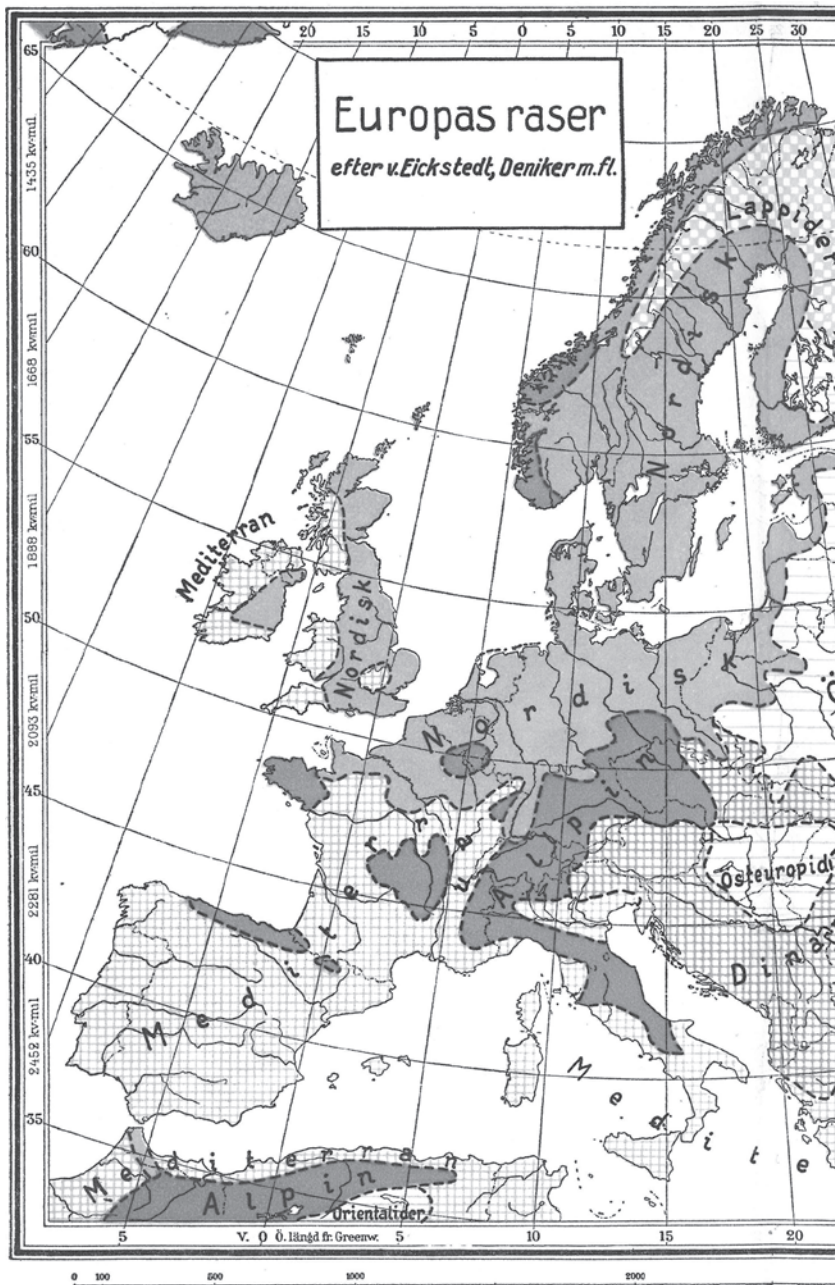

Gaston Backman fotograferad 1913. Bild: Uppsala universitetsbibliotek.

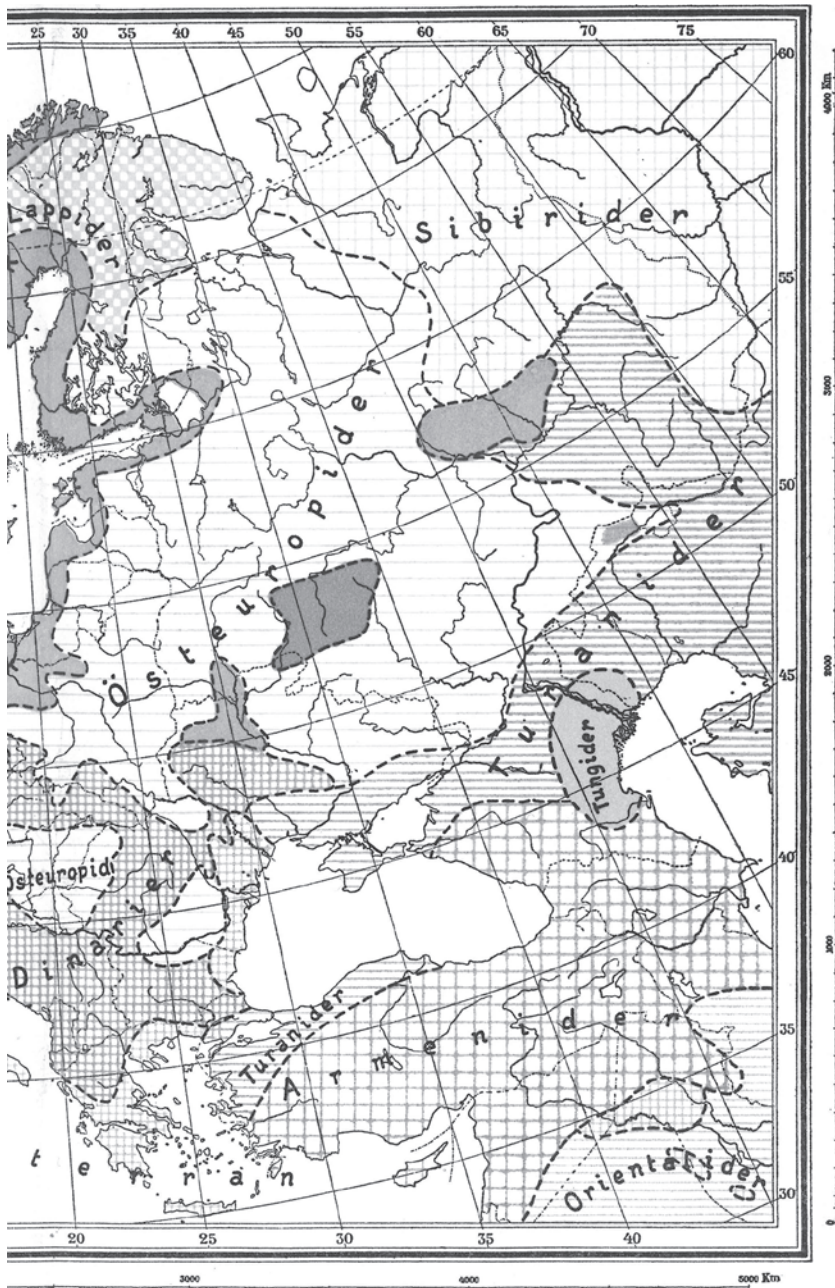
skap och följde i stort sett Hans F K Günthers femrasindelning i nordider, mediterraner, dinarier, alpiner och östeuropider. Samerna räknade Backman också till de europida raserna, ett ganska ovanligt kunskapsanspråk vid denna tid då gruppen ofta räknades till de mongolida raserna.⁵³

Rasindelningen baserades helt på yttre utseendedrag. Visserligen påstod Backman att raserna också skilde sig åt inuti kroppen, och att blindtarmen till exempel var större hos negrider än hos andra. Han uppmärksammade också den växande blodgruppsforskningen och publicerade som en av de första svenska rasforskarna en karta över blodgruppernas fördelning på jorden. Men det var de klassiska antropometriska måtten, med det cefaliska indexet som viktigaste enskilda värde, som låg till grund för själva klassificeringen.⁵⁴

Hans indelningar förenades med värderande omdömen, där beskrivningarna utgjorde bitar i en distinkt rashierarki. Vilka Backman ansåg stå högst i hierarkin skrev han aldrig rakt ut, men vilka som stod lägst framgick med utmärkt tydlighet både av bokens text och illustrationer. Här

Gaston Backman presenterade detaljerade rasindelningar av Europas befolkning. Ur Back-

mans bok *Människoraserne och moderna rasproblem* 1935. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

drabbades särskilt vissa grupper med svart hudfärg, framför allt Australiens aboriginer och de ”bushmän” (san-folket) och ”hottentotter” (khoikhoi-folket) som levde i södra Afrika. De framställdes som evolutionärt föga utvecklade och Backman drog sig inte för att jämföra dem med djur och neandertalare.

Svart hudfärg i sig var, menade Backman, en primitiv egenskap. Här är det möjligt att han med primitiv helt enkelt menade att mörka nyanser utvecklats först och att ljusa hudtoner var ett senare evolutionärt fenomen. Men de kunskapsanspråk han förde fram om Afrikas ”bushmän” visar att han såg primitiviteten som ett mer genomgående drag:

Ett infantilt, d.v.s. på barnlig utvecklingsståndpunkt kvarblivande drag, är den nästan horisontella ställningen av manslemmen med lång förhud. De stora blygdläpparna äro påfallande små och föga utvecklade, ett ursprungligt drag överensstämmande med de människoliknande apornas [...].⁵⁵

Associationen förstärkes ytterligare genom illustrationerna i anslutning till texten. Först kom en bild på en åldrad ”bushmankvinna” och omedelbart därefter en bild på en schimpans. Läsaren uppmanades att jämföra bilderna med varandra. Beskrivningen av aboriginernas kroppar såg ut på ett liknande sätt:

Australierna äro den märkligaste, mest primitiva och mest djurliknande ras, som mänskligheten för närvarande har att uppvisa. F. Sarasin har 1924 påvisat en rad neanderthaloida egenskaper som palemelanesiderna och australierna ha gemensamt, såsom pannans lutning, nackhålets läge, ögonhåleskärmen, hakans form, proportionerna av mellersta ansiktsfältet, grenbredden av underkäken o.s.v. [De kan visserligen] ej härledas direkt ur neanderthalarna utan stamma med dessa senare ur någon tidigare urform, en preneanderthalmänniska. [...] Ansiktet är brett och lågt, såväl överkäke som underkäke skjuta kraftigt fram och giva ansiktet ett nosliknande utseende. Samtliga dessa drag äro ytterligt djurliknande, pitecoida (apliknande).⁵⁶

Kunskapsanspråken var med andra ord starkt präglade av koloniala föreställningar om svarta människors kroppar som barnliga och djuriska. Med tanke på hur nedvärderande och hierarkiskt Backman beskrev dem vore det lätt att tro att han skulle skriva samma eller värre saker om svarta och icke-europeiska gruppers mentala egenskaper. En av de mest anmärkningsvärda sakerna med *Människoraserna och moderna rasproblem* är emellertid att han inte gjorde det. Visst hävdade han att svarta människor påstods vara lata

Fig. 21. Gammal buschmankvinna. Märk hudens rika veckbildning å ansikte och kropp. Ur Riksmuseets etnogr. avd:s saml.

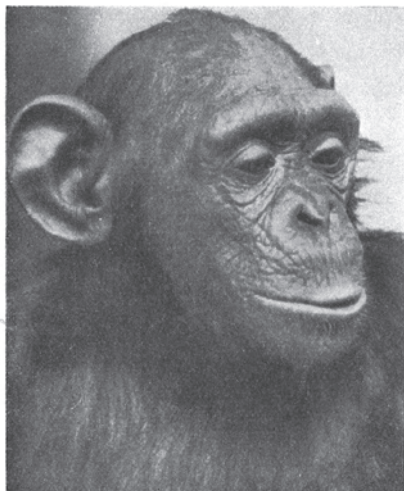

Fig. 22. Schimpans. Märk hudens rika veckbildning och jämför med fig. 21. Ur Natur und Volk Bd 64, 1934.

Gaston Backman uppmanade sina läsare att jämföra bilden av en "gammal buschmankvinna" med en bild av en schimpans. Ur hans bok *Människoraserna och moderna rasproblemet* 1935. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

och lögnaktiga, men då handlade det just om att återge vad andra påstått, även om det naturligtvis innebar att stereotyperna på sätt och vis reproducerades. Men de kunskapsanspråk han själv förde fram såg inte ut så.

Att det fanns mentala rasskillnader tog Backman för givet, men han underströk hur svåra de var att mäta och hur lite vetenskaplig kunskap det fanns om dem. Han varnade dessutom bestämt för att anta att vissa raser var mentalt överlägsna andra, och det gällde också de grupper som han själv jämfört med neandertalare och schimpanser:

Otvivelaktigt är vår kännedom om "primitiva" folks själsliga egenskaper, deras begåvning och deras andliga möjligheter ytterst sporadisk, ytlig och föga inträngande. [...] Otvivelaktigt spelar den omgivning vari ett folk lever och de allmänna omständigheter, varunder dess medlemmar växa upp, ett utomordentligt

bestämmande inflytande på dess psykiska egenskaper. [...] De gamla beskrivningarna, vilka man återfinner i antropologiska och etnografiska framställningar, äro i all sin torftighet grundade på missförstånd, feltolkningar och bristande inträngande i de främmande folkens psyke.⁵⁷

Överhuvudtaget förnekade Backman att vita människor skulle ha monopol på förmågan att skapa högstående kulturer, och framhöll Egypten som ett exempel på hur också delvis ”negrida” folk kunde åstadkomma avancerade civilisationer.⁵⁸

Kritik mot nazismens rasläror

Samma avståndstagande från mentala rashierarkier präglade diskussionen om de raser som levde inom Europas gränser. Här innebar vissa av Backmans kunskapsanspråk till och med en direkt utmaning mot det framväxande nazityska rike som han i andra sammanhang allierade sig med. Den ständiga ”arierpropagandan” i Tyskland sades till exempel vara ”förfelad” och vila på ovetenskapliga grunder. Backman var kritisk också mot påståendena att den nordiska rasen skulle vara överlägsen andra raser, och menade att de vilade på ”mycket svaga grunder”. Och om man historiskt kunde belägga att nordiska folk haft ledarpositioner i Europas utveckling under de senaste årtusendena berodde det knappast på deras rasegenskaper, utan på att de råkat finnas på plats när det västromerska riket gick under. De hade helt enkelt ”övertagit spillrorna av en högstående kultur, till vars förstörelse de väsentligen själva bidragit”.⁵⁹

Allra mest brände det till när Backman skrev om Europas judar. Där syns också det motsägelsefulla i hans rasvetenskapliga positioner. Efter andra världskriget förekom det nämligen att Backman formulerade sig på ett antisemitiskt färgat sätt, som när han i en populärvetenskaplig text 1947 påstod att judar ofta ”antager värdfolkets antropologiska utseende”.⁶⁰ Därmed reproducerade han den gamla antisemitiska föreställningen att judar parasiterade på ”värdfolkens” nationer som de aldrig själva kunde bli en del av. I *Människoraserna och moderna rasproblem*, som gavs ur före kriget då det var betydligt mer opportunt med sådana påståenden, saknas antisemitiska formuleringar helt. Här tog Backman i stället tydlig ställning mot den diskriminerande politik som bedrevs i Nazityskland.

Han rasifierade visserligen judarna som grupp, liksom han rasifierade hela världens befolkning på ett eller annat sätt. Judarna, skrev han, var dock ingen enhetlig ras utan ett folk som inom sig rymde många olika

rasblandningar. Rasblandning kunde vara något negativt men knappast mellan raser som var någorlunda lika varandra, ett kunskapsanspråk som också Rolf Nordenstreng förde fram. Judar och andra européer var enligt Backman ganska lika, och därmed utgjorde det judiska folket inte heller något rasligt hot. Det var kunskapsanspråk som Backman menade borde få politiska konsekvenser:

Ärftlighetsforskningen har knappast att uppvisa sådana resultat, vilka skulle berättiga de stränga, rashygieniska åtgärder, som Tyskland i våra dagar är i färd med att genomtvinga, särskilt mot den högt begåvade judiska rasen.⁶¹

Det var inget mindre än en förkastelsedom över den antisemitiska politik som utgjorde den nazityska regimens ideologiska grundval. Två år senare bildades Riksföreningen Sverige-Tyskland med Gaston Backman som en av medlemmarna.

Så vad innebar 1930-talets rasforskning?

De exempel jag har lyft fram i det här kapitlet har inte syftat till att visa att 1930-talets rasforskning såg ut på ett visst sätt. Tvärtom visar de att rasforskningen vid denna tid inte hade ett enda innehåll. Kunskapsanspråken såg olika ut hos olika kunskapsaktörer och de drog olika politiska slutsatser, även om de alla var överens om att det verkligen fanns människoraser. På så sätt påminner decenniets rasforskning om den eugeniska debatt som fördes vid samma tid. Det rådde inte någon enighet om hur långtgående eugeniska åtgärder staten borde vidta, eller hur realistiskt det var att till exempel sterilisera bort oönskade arvsanlag.⁶²

Det var inte ens självklart vem som skulle få göra anspråk på att agera som kunskapsaktör med vetenskaplig auktoritet. Rasforskningen hade ingen självklar institutionell hemvist vid universiteten i Sverige. Gunnar Dahlberg var visserligen verksam vid Rasbiologiska institutet och Gaston Backman var i likhet med många av 1800-talets rasforskare anatom. Men Rolf Nordenstreng var språkvetare och specialist på isländska sagor. Det hindrade honom inte från att föra fram rasvetenskapliga kunskapsanspråk, och även om recensionerna av hans bok var splittrade avfärdades han inte principiellt på grund av sin humanistiska bakgrund. Bertil Lundman var från början teolog och den enda akademiska uppbackning han hade när han inledde sina Dalaresor var den utrustning han fått låna från Rasbiologiska

institutet. Den organisation som gjorde hans forskning möjlig var Dalarnas lokalpatriotiska hembygdsrörelse.

Någon enighet om hur rasforskning borde bedrivas fanns inte. Gaston Backman utgick från traditionella antropometriska mätvärden, vilket också Nordenstreng baserade sina kunskapsanspråk på. Blodgruppsanalys hade ännu inte slagit igenom som metod även om Backman nämnde den. Bertil Lundman utförde även han klassiska antropometriska mätningar men betonade samtidigt att ras också var något mer, som inte fullt ut kunde mätas. Ras måste också upplevas genom intuition, fantasi och föreställningsförmåga, utgångspunkter som låg helt i linje med den högnationalistiska tyska *Rassenkunde*-strömning som växt fram decenniet innan. Sådana metoder skulle Gunnar Dahlberg ha avfärdat som fullständigt ovetenskapliga. Han kritiserade även de gamla antropometriska undersökningarna för att dra godtyckliga gränser mellan till exempel lång- och kortskallar. Han menade att rasforskningen måste vila på statistiska metoder, och att man inom Europas gränser sällan kunde slå fast exakt vilken ras en enskild individ hade.

Alla fyra forskarna förutsatte att det fanns fysiska rasskillnader. Men fanns det också mentala? Ingen av dem förnekade det, och Backman och Nordenstreng framhöll att mentala rasskillnader var mycket sannolika. Men de betonade, liksom Dahlberg, hur svåra de var att mäta och att man därför borde vara försiktig med att uttala sig om dem.

De rashierarkier som vanligtvis baserades just på påståenden om mentala egenskaper var inte så framträdande i exemplen som man kanske kunnat vänta sig. Dahlbergs artikel och föredrag var ett direkt angrepp på nazismens rasdiskriminering och hierarkiska rasideologi. Både Nordenstreng och Backman reproducerade stereotypa kunskapsanspråk om svarta afrikanska och australiska grupper som primitiva, till och med djurliknande. Men Nordenstreng fördömde samtidigt kolonialismens brott och Backman menade på ett motsägelsefullt sätt att samma människor som han själv beskrev som fysiskt lågtstående kanske egentligen varken var obegåvade eller ”andligt” outvecklade.

Inte ens i den avgörande frågan om vilka människoraser det fanns i världen var de fyra herrarna överens. Nordenstreng och Backman var ense om att det var meningsfullt att göra detaljerade globala rasindelningar med flera nivåer som raskretsar, raser, typer och liknande. På europeisk nivå delade de in befolkningen med hjälp av Günthers femrasssystem, med nordisk, mediterrän, alpin, dinarisk och östbaltisk ras som grundenheter.

Lundman gjorde också minst sagt detaljerade rasindelningar, men i hans fall till och med nästan på bynivå. Han urskilde ”nordiska” människor i vissa lokalsamhällen medan han bland andra dalmasar ansåg sig ha hittat något så häpnadsväckande som en rest av den äldre stenålderns cromagnon-människor. Dahlberg menade tvärtom att det var föga meningsfullt att försöka urskilja distinkta raser i Europa, och att helt säkra rasindelningar bara kunde göras mellan ”negrer, mongoler och vita”.

Politiskt kunde slutsatserna som drogs knappast vara mer olikartade. Nordenstreng betonade att alla raser hade samma värde men förespråkade en global rasseparatism som innebar att raserna helst inte skulle ha kontakt med varandra. Lundman vurmade för den nordiska rasen på samma sätt som många nazityska *Rassenkunde*-forskare gjorde. Dahlberg däremot ansåg att allt tal om en överlägsen nordisk ras var ovetenskapligt och underströk att rasdiskriminering var irrationellt. Det gjorde, faktiskt, även Gaston Backman, med kritisk udd mot nazismens arierpropaganda och antisemitiska förföljelser. Det hindrade honom inte från att några år senare gå med i Riksföreningen Sverige-Tyskland.

Två av dessa forskare, Rolf Nordenstreng och Gaston Backman, ska vi nu släppa. De var ganska gamla redan under 1930-talet och hade sina viktigaste rasvetenskapliga aktiviteter bakom sig. Två av dem, Gunnar Dahlberg och Bertil Lundman, kommer däremot att spela centrala roller i den berättelse som tar vid. Där intog de olika ideologiska positioner, förde fram divergerande kunskapsanspråk och befann sig på olika sidor i den rasvetenskapliga gränsdragningsprocessen.

Vi börjar med Gunnar Dahlberg. Som vi såg i kapitel två var det han som 1935 gick segrande ur striden om chefsposten på Rasbiologiska institutet. Vilken riktning skulle han föra institutet i? Och hur såg institutets historia ut efter 1935? Den frågan ska besvaras i nästa kapitel.

Rasbiologiska institutet 1935–56

Gunnar Dahlberg hade fått tjänsten som chef för Rasbiologiska institutet genom ett rent politiskt ingripande. Dessutom fanns det en styrelse som formellt hade det högsta ansvaret för institutets verksamhet, och det var inte säkert att styrelsen alltid skulle följa hans förslag. Så hur stort inflytande hade han faktiskt över institutets inriktning? Den frågan får inleda detta kapitel.

Konsolidering och kursändring

Rasbiologiska institutet var en statlig myndighet med en speciell organisationsform. Ovanför institutets chef fanns alltså en styrelse bestående av ärftlighetsforskare från hela Sverige. Chefen i Uppsala hade givetvis stora möjligheter att utforma den dagliga verksamheten, men ville han genomföra stora förändringar måste han få styrelsen med sig. Omvänt kunde styrelsen genomdriva förändringar som chefen inte nödvändigtvis samtyckte till. Bara ett par år efter Dahlbergs tillträde var det just det som höll på att hända.

Tidig strid om chefs auktoritet

I styrelsen satt fortfarande flera personer som haft goda relationer med Herman Lundborg och som ingått i hans eugeniska nätverk. I chefsstriden mellan Dahlberg och Torsten Sjögren hade de stått på Sjögrens sida. 1937 agerade det gamla nätverkets styrelseledamöter på ett sätt som visar att de såg chefsstriden som allt annat än avslutad.

En av ledamöterna var den åldrade växtgenetikern Herman Nilsson-Ehle, världskänd efter att ha lett verksamheten vid Sveriges utsädesförening i Svalöv där han tagit fram högproduktiva spannmålssorter. Han stod politiskt på samma sida som Lundborg och Sjögren och blev 1937 ordförande i Riksföreningen Sverige-Tyskland.¹ I november samma år lade Nilsson-Ehle fram ett förslag om att det hittills Uppsalabaserade institutet skulle starta en filial i Göteborg med inriktning på psykiatrisk ärftlighetsforskning. Och vem skulle, frågade sig Nilsson-Ehle, vara bättre lämpad att sköta Göteborgsfilialen än Torsten Sjögren, den psykiater som två år tidigare förlorat striden om chefspositionen mot Gunnar Dahlberg.

Dahlberg slog föga förvånande bakut. En filial i en annan stad skulle, hävdade han, i praktiken bli ”fullt självständig” och leda till stora ”konfliktmöjligheter” utan motsvarande vetenskapliga vinster. Dahlberg förklarade sig vara villig att tilldela Sjögren ett forskningsanslag men motsatte sig bestämt tanken på att upprätta en filial i en annan stad.² Av allt att döma insåg Dahlberg att Nilsson-Ehles förslag var ett försök att underminera hans egen ställning och att försäkra sig om att det gamla eugeniska nätverket trots förlusten i chefsstriden 1935 skulle ha fortsatt inflytande över institutets verksamhet. På något annat sätt går Nilsson-Ehles initiativ knappast att tolka.

Dahlbergs protester hjälpte föga. I december fattade styrelsen beslutet att gå vidare med planerna på en Göteborgsfilial trots att Dahlberg reserverade sig mot det.³ Det gamla eugeniska nätverket hade backat upp sin medlem Sjögren, och i praktiken desavouerat institutets chef. Hade beslutet verkligen genomförts hade det inneburit en allvarlig minskning av Dahlbergs auktoritet. Spelet var dock inte slut, för Dahlberg hade egna nätverk som backade upp honom.

1935 hade den socialdemokratiska politikern Östen Undén i egenskap av universitetskansler lotsat fram Dahlberg till chefsposten. Nu agerade Undén åter för att säkerställa Dahlbergs mandat att agera som chef. Undén meddelade att universitetskanslersämbetet inte skulle komma att godkänna en organisatorisk splittring av institutet. Ställda inför detta besked tvingades kretsen runt Nilsson-Ehle ge upp sina planer och omformulerade förslaget till att gälla ett ekonomiskt anslag till Sjögrens psykiatriska forskning, något som ju även Dahlberg kunde gå med på. Inte ens detta blev till slut av, då beredskapen under andra världskriget tvingade fram statliga sparkrav.⁴

Det hade varit nära, men attacken mot Dahlberg var avvärjd. Efter 1937 var hans ställning som chef konsoliderad och han behövde inte konkurrera

om institutets resurser med sin gamle medtävlare Sjögren. Men hur skulle han använda makten?

Institutets internationella nätverk

En av Dahlbergs tidiga förändringar gällde de internationella vetenskapliga nätverk som institutet ingick i. Under Lundborgs tid hade starka nätverk med tyska ras- och ärftlighetsforskare byggts upp, också med sådana som var verksamma inom *Rassenkunde*-strömningen och som senare blev aktiva nazister. Under 1920-talet vistades till exempel Hans F K Günther flera år vid institutet i Uppsala. Han hade visserligen inte någon formell anställning där, men han höll föreläsningar i institutets regi och beskrev senare tiden i Sverige som en viktig del i sin rasvetenskapliga utbildning. Institutet besöktes även av Eugen Fischer, känd för sina studier av rasblandning i de tyska kolonierna i Östafrika och senare en ledande aktör inom den nazityska genetiken.⁵

Från och med Dahlbergs tillträde som chef avbröts av allt att döma kontakterna med Nazityskland. Dahlberg verkar i stället redan från början konsekvent ha sökt sig västerut, och särskilt till den krets av brittiska ärftlighets- och rasforskare som vid denna tid tog ställning mot nazismen och dess hierarkiska rasläror. Han lyckades få kontakt med det brittiska nätverkets ledande medlemmar, och uppenbarligen också deras respekt. Evolutionsbiologen och marxisten J B S Haldane beskrev vid ett tillfälle Dahlberg som en av bara ett halvt dussin människor i världen som verkligen förstod något om humangenetik.⁶

Redan 1937 genomförde Dahlberg en studieresa till institutioner för ärftlighetsforskning i de nordiska länderna och i Storbritannien.⁷ Hans internationella genombrott kom två år senare, då han fick ansvar för att organisera en av avdelningarna på 1939 års internationella genetik-kongress i Edinburgh. Som en del av förberedelserna besökte Dahlberg åter en rad forskare i Storbritannien men också i Frankrike.⁸ Kongressen ägde rum alldeles före krigsutbrottet och är känd för det så kallade genetikermanifestet. Det var ett uttalande som kongressens antinazistiska delegater lyckades få antaget efter att de tyska delegaterna åkt hem, och som varnade för en övertro på eugeniska åtgärders effektivitet och betonade att goda och dåliga arvsanlag fanns inom alla raser och att säker kunskap om det genetiska arvets betydelse kunde nås först i samhällen som präglades av social jämlikhet. Dahlberg var en av undertecknarna.⁹

Den medicinska genetikens tillfälliga genombrott

Som vi såg tidigare hade riksdagen och regeringen uttalat en tydlig önskan om Rasbiologiska institutets framtida inriktning. Den antropologiska, rasfokuserade forskningen skulle få vika till förmån för studier om ärftligheten hos somatiska såväl som psykiska sjukdomar, syndrom och funktionshinder. Samtidigt tilldelades institutet små och osäkra ekonomiska anslag. Under flera år var det Dahlberg som så gott som ensam, med hjälp av ett mindre antal assistenter och sekreterare, skötte den vetenskapliga verksamheten.

Fram till andra världskrigets utbrott tyder allting på att statsmakternas förväntningar motsvarades av reella förändringar. Jag har inte hittat några exempel på rasifierande forskning utförd vid Rasbiologiska institutet från Dahlbergs tillsättning som chef och fram till 1940-talets början. Den övergång till forskning om medicinsk genetik som påtalats i tidigare studier av institutets historia ägde verkligen rum under Dahlbergs första tid som chef.

Mycket av den forskning han publicerade var knappt ens ärftlighetsforskning. En del undersökningar hade snarare epidemiologisk karaktär och kombinerade ett intresse för sjukdomar, sociala problem och befolkningsfrågor. Han genomförde till exempel en undersökning om könssjukdomarnas utbredning i den svenska befolkningen och studerade förekomsten av alkoholism i Stockholms stad.¹⁰ Endast ett mindre antal undersökningar hade tydligt medicingenetisk inriktning, som en studie av allergisjukdomars ärftlighet.¹¹ Vid sidan av sina vetenskapliga publikationer spelade Dahlberg i egenskap av lärare också en roll för att introducera statistiska metoder inom läkarutbildningen i Uppsala. Han knöt också doktorerande läkare till sig och handledde dem i statistisk metod.¹²

Dahlbergs fortsatta antinazistiska engagemang

Dahlbergs verksamhet handlade dock inte bara om vetenskaplig produktion och undervisning. Redan 1933 hade han, som vi såg i förra kapitlet, tagit offentlig ställning mot nazismen. Det fortsatte han med i ord och handling under hela 1930-talet.

I mitten av decenniet gick Dahlberg med i organisationen Kulturfront, som var en sammanslutning av intellektuella med vänstersympatier. Föreningens mål var att arbeta mot fascism och nazism, mot politiskt våld och mot "förfälskning av rasbegreppen och rasförföljelse". Medlemskapet innebar alltså inte ett avståndstagande från rasbegreppet men från det sätt som

det användes på av nazisterna. Kulturfront föll dock snart samman på frågan om huruvida man också borde arbeta mot diktaturen i Sovjetunionen. Hur Dahlberg ställde sig i den frågan är inte känt.¹³ Hans aktivitet gick hur som helst inte obemärkt förbi hos den hotfulla grannen i söder, och 1936 sattes Dahlberg upp på det tyska utrikesdepartementets lista över utländska forskare som var fiendliga till den nazistiska regimen och som man därför borde undvika att ta kontakt med i propagandasammanhang.¹⁴

På hösten 1938 genomfördes de så kallade novemberpogromerna, där tyska judar dödades, fängslades och fick sina egendomar och företag förstörda. Den judiska flyktmigration som ägt rum sedan 1933 växte nu i omfång när desperata människor försökte fly undan terrorn. Även om ett litet antal släpptes in i Sverige ansträngde sig svenska myndigheter för att endast bevilja asyl åt så få judiska flyktingar som möjligt.¹⁵

Det fanns dock aktörer som arbetade för en mer generös flyktingpolitik. I januari 1939 tog Medicinalstyrelsens generaldirektör Axel Höjer (1890–1974) ett initiativ som gick ut på att Sverige borde ta emot ett dussintal judiska specialläkare och låta dem arbeta i Sverige för att på så sätt ge dem en fristad från förföljelserna i Tyskland. Höjers förslag plockades upp av Kommittén för landsflyktiga intellektuella, som antog ett uttalande med stöd för en sådan aktion. Dahlberg var en av undertecknarna.¹⁶ I opinionen havererade emellertid förslaget då de svenska läkarstudenterna motarbetade det aggressivt, både genom antisemitiska uttalanden och med argument om att läkarnas arbetsmarknad skulle skadas. Sedan även studentkårerna i Uppsala och Lund efter heta debatter antagit protestuttalanden mot förslaget föll det, och flyktingpolitiken fortsatte att vara restriktiv under många år framöver.¹⁷

Dahlberg var med och tog initiativ till att hjälpa judiska flyktingar under 1930-talet. Det ledde till motreaktioner, som när studentkåren i Uppsala 1939 protesterade mot flyktingmottagandet under det så kallade Bollhusmötet. Bild: Wikimedia Commons.

Rasfrågornas återkomst

I september 1939 invaderade Nazityskland Polen och andra världskriget var ett faktum. Under de kommande åren ockuperades stora delar av den europeiska kontinenten, inklusive Norge och Danmark, och många förväntade sig att den tyska stormakten skulle vinna kriget. Ironiskt nog skedde den nazityska expansionen samtidigt som rasfrågorna åter började uppmärksammas vid Rasbiologiska institutet och i Dahlbergs egen forskning, men på ett sätt som nazisterna knappast sympatiserade med. Från det tidiga 1940-talet och två decennier framåt blev forskning och vetenskaplig diskussion om människoraser ett återkommande ämne i institutets verksamhet.

Det bör dock betonas att rasforskningen var i minoritet under hela denna tid. De flesta av institutets projekt och publikationer handlade om annat. Dahlberg fortsatte sin forskning om ärftliga sjukdomar och var med och grundade tidskriften *Acta Genetica et Statistica Medica*, som dock fick föga internationell framgång.¹⁸ En tid var han också statistisk expertkonsult i de senare ökända Vipeholmsförsöken, där tandläkare under åren 1934–55 utsatte de intagna på Vipeholms sjukhus för ”sinnesslöa” för medicinska experiment som framkallade karies i syfte att utreda sambandet mellan tandsjukdomen och sockerkonsumtion.¹⁹ Det var ett projekt som var etiskt fullständigt oförsvarbart, men inte rasifierande.

Institutet samverkade också med det omgivande samhället på flera sätt, men inte i första hand i frågor som handlade om människoraser. Medicinskt inriktade forskare vid institutet bedrev från och med det tidiga 1950-talet till exempel genetisk rådgivning genom att svara på frågor om ärftliga sjukdomar från läkarkollegor och från oroliga par som ville få kunskap om risken för att sjukdomar eller funktionshinder skulle överföras till deras barn.²⁰

Även andra myndigheter drog nytta av institutets kompetens i ärftlighetsfrågor, särskilt när det gällde vissa rättsprocesser. Från och med 1930-talet tillät svenska domstolar blodgruppsanalys som bevisning i faderskapsmål. Riktigt betydelsefull blev blodgruppsanalysen, liksom annan ”rättsantropologisk” bevisning, dock först i och med 1950 års föräldrabalk.²¹ Rasbiologiska institutet hjälpte rättsliga myndigheter att analysera sådan bevisning redan vid 1940-talets slut och under 1950-talet accelererade verksamheten.²² 1952–59 verkställdes 29 utredningar, inte bara genom blodgruppsanalys utan även genom ”fotografiskt arbete” och jämförelser av fingeravtryck mellan misstänkta fäder och deras eventuella barn.²³

Dahlbergs antinazistiska skrifter

Dahlberg fortsatte dessutom sitt praktiska antinazistiska engagemang efter krigets utbrott. Bland annat erbjöd han flyktingar från tyskockuperade områden arbete på Rasbiologiska institutet, vilket periodvis ledde till att säkerhetspolisen avlyssnade institutets telefoner i sin övervakning av flyktingars misstänkta politiska aktiviteter.²⁴ Men han valde nu också att angripa nazismens rasläror i skrift.

1940 gav Dahlberg ut boken *Arv och ras* på Kooperativa förbundets förlag. Den var i huvudsak en bred introduktion till de mendelska ärftlighetsmekanismerna, cellernas och kromosomernas uppbyggnad, varför vissa foster utvecklades till flickor och vissa till pojkar, och så vidare. Men Dahlberg tog också upp rasfrågor till diskussion.

Till stor del förde han fram samma kunskapsanspråk som han gjort redan i *Ord och Bild* 1933. Att människoraser fanns förnekade han inte alls. Olika befolkningsgrupper uppvisade skillnader av ärftlig natur som det var nödvändigt att kunna analysera och benämna på ett vetenskapligt sätt, och det var dessa olikheter som utgjorde rasskillnader. Men Dahlberg varnade för en övertro på rasbegreppet. Det hade ingen mystisk innebörd utan var helt enkelt en av flera vetenskapliga termer som forskarna var tvungna att använda. Inte för att den egentligen var särskilt bra utan för att det inte fanns någon bättre:

Vi måste emellertid ha något namn för de genomsnittliga olikheter av större eller mindre storleksordning mellan befolkningsgrupper, som vi kunna konstatera. Rasbegreppet är därför ur praktisk synpunkt nödvändigt men ur vetenskaplig synpunkt en otillfredsställande nödfallsutväg.²⁵

Förmodligen, hävdade Dahlberg, fanns det också mentala skillnader mellan människoraserna men det var bara de fysiska skillnaderna som var helt bevisade och vetenskapligt mätbara. Några ”rena” raser fanns knappast, och särskilt på europeisk nivå var det föga meningsfullt att göra rigida rasindelningar, till exempel genom att tala om en ”nordisk” ras. På global nivå var det lättare att kategorisera mänskligheten, framför allt i de tre grupperna vita européer, ”negrer” och mongoliska befolkningar.²⁶ Mer detaljerat än så skrev Dahlberg emellertid inte om vad människoraser egentligen var för något. Det han framför allt gick in på var vilka kunskapsanspråk rasforskningen *inte* borde föra fram, och det var här hans bok blev ett tydligt antinazistiskt ställningstagande.

Överhuvudtaget varnade Dahlberg för att göra alltför snabba kopplingar mellan rasforskning och dagspolitik. Det var mycket som vetenskapen inte visste om rasfrågor, och skulle man basera politiska beslut och analyser på rasforskning måste det ske med stor försiktighet. Det pågående världskriget borde till exempel inte ses som en kamp mellan Europas raser, utan som en politisk strid mellan ideologier och stormakter. Dahlberg upprepade också det han skrivit redan 1933 om det irrationella i att diskriminera människor på grund av deras ras. Även om rasskillnader på statistisk nivå kanske omfattade också mentala egenskaper kunde sådana skillnader aldrig på förhand säga något om en enskild individ.²⁷

Särskilt kritiserade Dahlberg sådan diskriminering som riktades mot judar. Han medgav att det fanns rasskillnader mellan judar och andra grupper, även om judendomen knappast kunde beskrivas som en enhetlig ras. Skillnaderna handlade främst om utseendedrag medan mentala skillnader måste betraktas som obevisade. Det faktum att judar ofta arbetade inom vissa yrken kunde enligt Dahlberg oftast förklaras genom sociala och historiska omständigheter, som den antisemitiska diskriminering som länge förbjöd judar att arbeta inom vissa områden och därmed tvingade in dem på andra yrkesbanor. Huvudpoängen i resonemanget var att den rasbaserade antisemitismen, som vilade på uppfattningen att ”judarna äro en ras, som besitter avskyvärda egenskaper och därför måste hållas nere och helst utrotas”, fullständigt saknade vetenskapligt underlag. Och i ett läge då antisemitismen radikaliserades i det tyskockuperade Europa fick Dahlbergs förkastelse över nazismens förföljelser också en moralisk aspekt:

Varför inte handla på samma sätt mot judar, som vi själva önska, att andra skola handla mot oss? Varför förfölja judar oberoende av om de äro dugliga och hederliga eller dumma och ohederliga? Rättvisan fordrar, att var och en behandlas efter förtjänst och att enskilda judar inte dömas på grund av sin härstamning utan på grund av sina personliga egenskaper. [...] Under sådana förhållanden finns det ingenting, som berättigar till att man behandlar judar över en kam och berövar dem rätten att under samma villkor som vi få arbeta för sin utkomst. Det finnas naturligtvis inga som helst skäl varför man skulle förfölja dem, svälta och plåga dem och behandla dem sämre än djur. På grund av den upprörande situationen i vissa delar av världen och på grund av de allmänt utbredda fördomarna mot judar har jag i detta kapitel tillåtit mig att utförligt och med en viss skärpa påpeka en del fakta och förhållanden, som på grund av sin självklarhet i en mera normal situation inte hade behövt ägnas många ord.²⁸

Dahlberg nämnde inte namnet på den expanderande stormakt som vid denna tid behandlade judar på ett så upprörande sätt, kanske på grund av att undvika de inskränkningar i tryckfriheten som samlingsregeringen tillämpade i början av kriget. Ingen läsare kan dock rimligtvis ha undgått att förstå att det var Nazityskland som avsågs.²⁹

Utgivningen av *Arv och ras* var en del av en bredare strävan från Dahlbergs sida att föra ut antinazistiska kunskapsanspråk om rasbegreppet vid denna tid. Samtidigt som boken kom ut började han lyfta fram rasfrågor i sina föreläsningar vid universitetet, där han fram tills nu uteslutande föreläst om medicinskgenetiska och statistiska frågor.³⁰ Även i andra populärvetenskapliga sammanhang varnade han för att sätta tilltro till alltför detaljerade rasindelningar och för problemen med uttrycket ”nordisk” ras.³¹

Kunskapsanspråken spreds inte bara i Sverige. Dahlberg hade, som nämnts tidigare, byggt upp relationer med en krets av vänsterinriktade, antinazistiska ärftlighetsforskare som var verksamma i Storbritannien. Vid 1940-talets början agerade han inom det nätverket för att ge ut *Arv och ras* på engelska, något han knappast kunnat göra utan hjälp från biologen Lancelot Hogben.³² Våren 1940 vistades Hogben nämligen som gäst vid Rasbiologiska institutet, och redan då diskuterade han och Dahlberg en engelsk översättning av boken. Hogben åkte sedan vidare till Norge, men tvingades brådstörtat fly tillbaka till Uppsala på grund av Tysklands överraskande anfall den 9 april. Temporärt strandsatt i staden på den uppländska slätten använde Hogben sin tid till att översätta *Arv och ras*, som 1942 kom ut i London med den engelska titeln *Race, Reason and Rubbish*.³³ Nu var det ingen tvekan om att det var Nazityskland som avsågs med Dahlbergs kritik. Bokens undertitel var nämligen *An Examination of the Biological Credentials of the Nazi Creed*.

Dahlberg och rasbegreppet

De kunskapsanspråk Dahlberg formulerade i *Arv och ras* var av negativ natur. De hade framför allt handlat om vad ras inte var för något och om vad som var fel med nazismens sätt att handskas med rasbegreppet. Arbetet med boken verkar dock ha satt i gång ett intresse hos Dahlberg för att också formulera positiva kunskapsanspråk och ge förslag till hur rasbegreppet faktiskt borde definieras.

Det sammanhang där han först gjorde det kan framstå som lite märkligt. Som nämnts tidigare hade Herman Lundborg bara hunnit publicera

den första delen av sina undersökningar bland svenska samer innan han gick i pension. Utgivningen av verkets andra del drog ut på tiden, av orsaker som inte är helt klarlagda. Delvis kan det ha berott på att Lundborgs analys av det insamlade materialet inte ansågs hålla måttet. Det antyds åtminstone av ett brev skrivet 1935 av Nils von Hofsten, mångårig ledamot i institutets styrelse. Hofsten, som ansåg att "fallet Lundborg har blivit djupt tragiskt", hävdade att del två av verket hade "utarbetats på ett sådant sätt, att en publicering skulle ha varit fruktansvärd". Han specificerade dock inte närmare vad det var han ansåg var så fruktansvärt.³⁴

Den fortsatta utgivningen blev därför något som Dahlberg så att säga fick ta över efter Lundborg. Jag har inte hittat några källor som belyser hur entusiastisk han egentligen var inför uppgiften, men det faktum att utgivningen drog ut på tiden talar för att han inte såg den som prioriterad. Den största delen av verket fanns i manuskriptform redan hösten 1937, men därefter dröjde det fyra år innan det gavs ut.³⁵

Det som 1941 såg offentlighetens ljus var något ganska motsägelsefullt. *The Race Biology of the Swedish Lapps: Part II* bestod av två delar. Båda innehöll, tvärtemot vad som hävdats i en del tidigare forskning, rasifierande kunskapsanspråk.³⁶ Den ena delen var skriven av statistikern och senare centerpartistiske riksdagsledamoten Sten Wahlund (1901–76) och innehöll en presentation av de antropometriska mätningarna från Lundborgs tid, inklusive fotografier. Wahlunds slutsats var att samerna var en rasmässigt tämligen homogen grupp som dock blandats upp med "East-Baltic" och "Nordic racial elements". Han använde alltså samma rasterterminologi som under Lundborgs tid, även om han inte uttalade sig på ett hierarkiskt sätt eller skrev att rasblandning var farligt.³⁷ Dahlbergs del var av mer teoretisk karaktär och hade mycket lite med just samer att göra. Han diskuterade i stället hur det vetenskapliga rasbegreppet skulle kunna definieras.

Den definition han föreslog vilade på två fundament. För det första menade han att raser borde ses som genetiska isolat, alltså en grupp inom vilken medlemmarna skaffar barn med varandra mer eller mindre fritt medan det är sällsynt att någon skaffar barn med människor från andra isolat.³⁸ Detta var kanske inte ett så anmärkningsvärt kunskapsanspråk, men det är värt att notera att det var helt fritt från all form av idealism eller mysticism. Raser var helt enkelt grupper där medlemmarna överförde arvsanlag till kommande generationer. Om de började skaffa barn med andra isolat skulle isolatgränserna upplösas och raserna förändras, något som inte beskrevs som varken negativt eller märkligt.

Samiska nomadskolebarn tillsammans med sin "nordiska" lärarinna, fotograferade av forskare från Rasbiologiska institutet. Ur *The Race Biology of the Swedish Lapps: Part II* 1941. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

För det andra hävdade Dahlberg, som här vände sig emot den uppdelning av Europas befolkning i tydliga raser som Wahlund faktiskt använde i verket, att rasbegreppet behövde brukas på ett mer differentierat sätt än tidigare. Hans förslag var att tala om raser av första graden respektive raser av andra graden. Raser av första graden kunde särskiljas genom ett litet antal absoluta rasdrag. Med detta menade han att det enkelt gick att placera in till exempel en vit europé och en svart afrikan i olika rasgrupper bara genom att lägga märke till hudfärg, hårfärg, hårform och ett mindre antal andra utseendedrag. Raser av andra graden kunde bara urskiljas genom kvantitativa metoder, och det var aldrig vetenskapligt meningsfullt att placera en enskild individ i en ras av andra graden. Raser av andra graden var statistiska konstruktioner som kunde användas för att beskriva rasskillnader, men det var alltså poänglöst att säga att individer var av till exempel nordisk eller östbaltisk ras.³⁹

Definitionen kan ses som Dahlbergs försök att rädda rasbegreppet men samtidigt distansera sig från den form av raskategorisering som dominerade inom *Rassenkunde*-strömningen. Någon större framgång verkar hans förslag dock inte ha fått. Jag har inte hittat några tydliga exempel på att andra rasforskare kom att använda den i sina studier, trots att Dahlberg försökte föra ut definitionen i flera sammanhang under de följande åren.⁴⁰

Att Dahlberg rasifierade mänskligheten står alltså klart, liksom att han själv presenterade förslag på hur en vetenskaplig rasifiering borde gå till. Men var det bara fysiska utseendedrag som han ansåg spelade roll? På ett sätt var det så eftersom han poängterade att endast fysiska egenskaper gick att mäta på ett tillförlitligt sätt. Mentala rasskillnader kunde, åtminstone på vetenskapens nuvarande ståndpunkt, inte användas för att skilja raser från varandra. Det mesta som påstods om mentala rasskillnader var, underströk Dahlberg, färgat av nationalistiska föreställningar och subjektiva intryck som inte hade något med vetenskap att göra.⁴¹

Det innebar inte att Dahlberg förnekade att någon form av mentala rasskillnader fanns eller åtminstone kunde finnas, även om han angripit rasvetenskapen för att uttala sig om sådana frågor alltför lättvindigt. I kommande texter underströk han att denna kritik inte skulle ses som ett förnekande av mentala rasskillnaders existens i sig. Kunskapsläget var för litet för att tillåta annat än hypoteser, skrev han i sin sista text om rasbegreppet 1954, och betonade att det därför var lika fel att säga att sådana skillnader fanns som att säga att de absolut inte fanns.⁴²

Rasforskning som myndighetsuppdrag: "tattarinventeringen"

Utgivningen av verket om samerna var något som Dahlberg fått ta över utan att själv ha initierat det, men som han samtidigt använde för att föra fram egna kunskapsanspråk om rasbegreppet. 1943–44 hände något liknande. Rasbiologiska institutet anlätades av en annan myndighet för att genomföra en regelrätt rasundersökning av en grupp svenska medborgare. Dahlberg hade, i egenskap av chef för det statliga institutet, rimligtvis få möjligheter att direkt säga nej. Men institutets medverkan var inte självklar, projektet genomfördes under anmärkningsvärda former som i efterhand framstår som etiskt oförsvarliga, och Dahlberg tolkade resultaten på ett sätt som uppdragsgivaren kanske inte förväntat sig.

Det handlade om den grupp av svenskar som sedan åtminstone 1800-talets slut benämndes som "tattare" av sin omgivning. Uttrycket räknas idag med full rätt som nedsättande, samtidigt som det ställer historiska forskare inför vissa problem. Många familjer som kallades för tattare av andra identifierade sig själva som en del av det svenska resandefolket, en grupp som idag erkänns som en nationell minoritet i Sverige inom ramen för den romska befolkningen, samtidigt som vissa resande inte alls räknar sig som romer. Dåtidens människor kunde dock använda termen "tattare" på ett ganska vagt sätt, och vi kan inte förutsätta att alla som benämns som tattare av andra också själva har identifierat sig som resande.⁴³

Kategoriseringsproblemen framstod som svåra också för 1940-talets myndigheter. De hade vid det laget bestämt sig för att någon form av politik borde utformas gentemot gruppen. Sedan flera decennier hade de svenska familjer som utpekades som tattare fått utstå kränkande och rasistiska påhopp. "Tattare" påstods vara asociala, kringflackande, kriminella, oförmögna att ta hand om sina barn och ohederliga. I takt med att de eugeniska strömningarna växte sig starka från sekelskiftet 1900 blev det också vanligare att hävda att gruppen inte bara var ett socialt utan även ett rasligt problem, och att "tattares" påstått negativa egenskaper berodde på dåliga arvsanlag. Politiska förslag hade lagts fram med jämna mellanrum ända sedan 1880-talet. Kanske kunde man, som i Norge, tvångsomhänderta familjernas barn eller inrätta läger där familjerna skulle få sin kulturella egenart uttraderad?⁴⁴ Eller borde man tvångsterilisera gruppen, så att den på sikt försvann ur befolkningen?⁴⁵

Debatten hade intensifierats sedan 1920-talet och var vid 1940-talets början starkt alarmistisk. Den numerärt lilla gruppen, som inte ens samtidens

bedömare tänkte sig var mycket större än runt 5 000 personer, utmålades som ett allvarligt hot mot samhället. 1942 tog därför Socialstyrelsen initiativ till en landsomfattande "tattarinventering" med målet att registrera samtliga personer som ingick i gruppen, i syfte att på sikt kunna rikta särskilda åtgärder mot dem. Projektet stötte dock omedelbart på svårigheter eftersom det var så oklart vilka som egentligen borde räknas till gruppen. Socialstyrelsen vände sig därför till en rad olika kunskapsaktörer för att få fram en definition som kunde hjälpa myndigheten att avgöra vilka familjer som var "tattare". Man hade bland annat kontakter med folklorister och etnologer.⁴⁶ Socialstyrelsen vände sig också till Rasbiologiska institutet. "Tattare" benämndes ju ofta som ett rasproblem, och kanske fanns det då några rasdrag som kunde avslöja vilka som var "tattare" och vilka som inte var det?

Initiativet kom alltså inte från Rasbiologiska institutet, men möttes inte heller med kalla handen när styrelseledamöterna diskuterade frågan i oktober 1942. Visserligen ansåg de att det fanns stora praktiska svårigheter med att utreda en så rörlig grupp som "tattarna" ansågs vara, men styrelsen betonade också att projektet var rasvetenskapligt värdefullt: "För rasbiologiska institutet skulle det givetvis vara av stort intresse, att en sådan undersökning kom till stånd, då som biprodukt även vissa upplysningar av teoretiskt intresse torde kunna erhållas."⁴⁷

Vilket teoretiskt intresse? Institutets agerande är svårtolkat. Tidigare hade Dahlberg kritiserat just sådan forskning där man försökte dra tydliga rasgränser inom och mellan små populationer, och det var just sådana gränser Socialstyrelsen nu hoppades att institutet skulle kunna urskilja. Dessutom fick institutet inte frihet att utforma undersökningen på egen hand. Socialstyrelsen angav nämligen att den skulle genomföras med exakt samma antropometriska metoder som Herman Lundborg tillämpat i värnpliktsundersökningarna på 1920-talet, eftersom man ville kunna jämföra de undersökta "tattarnas" värden med de "svenska" normalvärden som Lundborgs undersökning producerat. Dahlberg hade dessutom varit kritisk mot rasforskarens tendens att dra långtgående slutsatser om rasindelningar på grundval av små variationer i cefaliskt index och andra kroppsmått. Nu skulle institutet delta i en studie som tillämpade just dessa tekniker.

Kanske såg Dahlberg och styrelsen uppdraget som ett sätt att alls få politikerna att uppfatta deras verksamhet som nyttig, och som ett sätt att stärka sin position i förhållande till andra kunskapsaktörer vars hjälp staten annars hade kunnat anlita? Tyvärr saknas källmaterial som kan belysa

Dahlbergs egna tankar om projektet. Deltog gjorde han hur som helst, även om han inte själv genomförde mätningarna. Hans uppdrag blev i stället att tolka de mätvärden som Socialstyrelsen fick fram.

Det gjorde myndigheten genom en serie undersökningar som inte kan betecknas på annat vis än som övergrepp. Man skickade ut en läkare som besökte fångelser och andra slutna anstalter, där han undersökte intagna som ansågs vara tattare. Dessa personer befann sig i en så gott som maktlös ställning även om det är oklart vilka metoder som användes för att få dem att medverka. I Jönköping, där kommunen vid samma tid bedrev egna undersökningar av de många invånare som ansågs vara tattare och som framför allt var bosatta i stadens östra delar, lät man uniformerad polis gå runt och kalla ett antal utpekade familjer till undersökningar utan att de fick veta vad som skulle ske. Poliserna var utskickade av stadens fattigvårdsstyrelse och lämnade kallelser till familjer som uppbar fattigvårdsunderstöd. På så sätt riktade man ett förtäckt hot mot dem, för vad skulle hända med dem ekonomiskt om de inte gick med på det som fattigvården begärde?⁴⁸

Dahlberg var medveten om det sätt som undersökningarna, som till slut omfattade 117 personer, bedrevs på. Han verkar inte själv ha uppfattat tillvägagångssättet som oetiskt. ”Ingen har ju varit tvungen att underkasta sig undersökningen”, som han formulerade sig i sin rapport till Socialstyrelsen.⁴⁹ Så verkar hans syn på vetenskapens och socialpolitikens etiska gränser ha sett ut: Man fick inte släpa människor med fysiskt våld till ett undersökningsrum, men bristande information om vad forskningen gick ut på eller påtryckningar innebar inget avgörande problem. Det hindrade åtminstone inte Dahlberg från att analysera de värden som den kringresande läkaren fått fram.

Om Socialstyrelsen hoppats att han skulle förse dem med ett enkelt sätt att skilja mellan ”tattare” och andra måste hans rapport dock ha mötts av besvikelse. Dahlberg tyckte sig visserligen kunna konstatera att det fanns mindre skillnader i hjärnskålens form och att de personer som utpekades som tattare oftare var mörkhåriga och mer brunögda än andra. Men han betonade samtidigt att skillnaderna inte var av sådant slag att det gick att tala om egentliga rasskillnader:

Med hänsyn till skillnadernas storleksordning måste framhållas, att skillnaderna knappast kunna anses vara uttryck för någon rasskillnad. De skillnader man kan konstatera äro i varje fall alltför små för att de skulle kunna ha värde för igenkännande av tattare. [Resultaten] ligga innanför den variationsbredd, som utmärker det svenska folket. Med hjälp av mätningar skulle det i ett enskilt fall ej vara

möjligt att särskilja en tattare från andra svenskar. [...] Man kan inte genom antropologisk undersökning bevisa, att en person är tattare, och undersökningen har inte gett någon hållpunkt för antagandet, att tattare ur rassynpunkt skulle skilja sig ifrån svenska folket i övrigt. Tattarnas sociala problem kan ej särskiljas från de allmänna problem, som personer med vagabonderande och asocial livsföring utgör för vårt samhälle.⁵⁰

Därmed hade Dahlberg i praktiken slagit fast att frågan om hur staten skulle agera i ”tattarfrågan”, som den ofta kallades vid 1940-talets början, inte hade med ras att göra. Vad som hänt om han kommit fram till någon annan slutsats kan vi bara spekulera om. Nu innebar rapporten att ”tattarfrågan” i hög grad avrasifierades. Men det skedde till priset av att mer än hundra svenskar, både vuxna och barn, utsattes för rasvetenskapliga mätningar under tvångsmässiga eller åtminstone tvångsliknande omständigheter.

De svenska judarnas rasegenskaper

Dahlbergs antinazistiska engagemang fortsatte i viss mån också efter andra världskrigets slut. Han arbetade till exempel för att få den nazityske rasforskaren Otmar von Verschuer, som varit den ökände doktor Josef Mengeles (1911–79) handledare, diskrediterad i det internationella vetenskapssamfundet genom att hindra hans medverkan vid den internationella genetik-kongressen i Stockholm 1947.⁵¹

Dahlberg tog alltså konsekvent avstånd från rasforskare som spred nazistiskt och antisemitiskt färgade kunskapsanspråk både före, under och efter kriget. Det är därför en smula förvånande att det enda rasforskningsprojekt som Dahlberg själv drog i gång efter 1945 handlade just om judar. Han hade visserligen andra idéer också, och försökte ett tag använda primärmaterialet till Lundborgs 1920-talsmätningar för att utarbeta en statistisk metod för att avgöra graden av rasblandning i populationer.⁵² Det projektet verkar aldrig ha resulterat i några publikationer, vilket undersökningen av de svenska judarna däremot gjorde.

Att hävda att judar i mer eller mindre hög grad utgjorde en ras, eller bestod av olika grupper med vissa rasegenskaper, sågs i sig knappast som antisemitiskt före andra världskriget och inte nödvändigtvis alltid ens under de första åren efter krigsslutet. Vid 1900-talets början bedrevs rasforskning också av judiska kunskapsaktörer, som bland annat genomförde studier om just judar.⁵³ Det förekom också att judar omtalades som en ras av svenska judiska intellektuella och i judiska tidskrifter, till exempel i

den svenskspråkiga *Judisk krönika* under mellankrigstiden.⁵⁴ På 1950-talet genomförde den amerikanske genetikern Leslie C Dunn (1893–1974), som tidigt tagit starkt avstånd från nazismen, serologiska undersökningar bland Roms judiska befolkning. Liknande studier gjordes vid samma tid och med samma metoder av israeliska forskare som såg en chans att kartlägga blodgruppernas variation bland de judar från skilda delar av världen som migrerade till den nya staten Israel vid denna tid.⁵⁵

Kanske uppfattades Dahlbergs projekt därför inte som fullt så kontroversiellt som vi kanske kan förvänta oss. Det antyds också av det faktum att han i populärvetenskaplig form diskuterade delar av projektet i en artikel i *Judisk krönika*. Redaktionen skulle knappast ha publicerat den om de uppfattat Dahlbergs intresse för svenska judars rasegenskaper som antisemitiskt i sig. Då tillät Dahlberg sig ändå, på ett sätt som annars var otypiskt för honom, att spekulera om judars mentala egenskaper. Judar, skrev han, hade länge varit utsatta för antisemitiska förföljelser. Kanske hade detta lett till att ”intelligens är vanligare hos judar” eftersom den hårda ”selektionen (urvalet) utrotar de särskilt dumma”.⁵⁶ Kunskapsanspråket var kanske inte antisemitiskt i den meningen att det uttryckte ringaktning för judar, även om det var nära att anspela på en klassisk antisemitisk stereotyp om judar som förslagna och listiga. Men det var åtminstone allosemittiskt i den meningen att det särskilde judar som annorlunda, om än på ett positivt sätt.⁵⁷

Dahlbergs ursprungliga planer var ambitiösa. Han ville anknyta till den israeliska forskning som nyligen kommit i gång och studera rasegenskaper hos de judar från Jemen som höll på att invandra till Israel.⁵⁸ Resurser till ett så omfattande projekt fanns dock inte hos Rasbiologiska institutet och Dahlberg fick därför begränsa undersökningen till Sverige.

Än en gång kom primärmaterial till Lundborgs gamla undersökningar av värnpliktiga till användning. Uppgifter om en hel rad antropometriska värden hade då antecknats på de registerkort som nu låg och samlade damm vid institutet. Dahlberg valde att använda dessa kort för att jämföra kroppsmåtten hos svenska judar och den övriga befolkningen.

Han började med att låta personalen gå igenom registerkorten och sortera ut ”dem som har judisk härstamning”.⁵⁹ Vad man i praktiken då hittade var män som med dåtidens terminologi tillhörde mosaiska församlingar, och alltså var judar i religiös och folkbokföringsteknisk mening. Dahlberg gick emellertid ett steg längre. Alla människor med judisk härstamning tillhörde inte nödvändigtvis mosaiska församlingar, och han sorterade därför också

Hugo Valentin fotograferad av *Svenska Dagbladet* 1958. Bild: Wikimedia Commons.

ut personer vilkas efternamn gjorde det troligt att de kom från judiska familjer. Det var lättare sagt än gjort, och han fick hjälp att identifiera relevanta namn av ingen mindre än den judiske historikern Hugo Valentin (1888–1963).⁶⁰ Att Valentin, som tidigare än någon annan svensk analyserat antisemitismen teoretiskt och dessutom offentligt uppmärksammat den pågående Förintelsen under kriget, medverkade är i sig anmärkningsvärt. Inte heller kan rimligtvis ha sett Dahlbergs forskning som ett uttryck för antisemitism. Hade han gjort det skulle han knappast ha hjälpt honom. Det var för övrigt inte första gången Valentin medverkade i ett rasvetenskapligt sammanhang. Redan 1919 hade han bidragit med ett kapitel

om de svenska judarna i en antologi redigerad av Herman Lundborg, där han dock inte betecknade judar som en enhetlig ras.⁶¹

Dahlberg jämförde en lång rad av värden, som cefaliskt index, armlängd och benlängd samt färg på ögon, huvudhår och till och med köns-hår. Några riktigt signifikanta skillnader kunde han dock inte konstatera. Visserligen var svenska judar statistiskt sett oftare mörkhåriga, brunögda och hade något kortare kroppslängd än den övriga befolkningen, men skillnaden var inte så anmärkningsvärd att det var motiverat att tala om dem som en ras. Kanske hade gruppen, menade Dahlberg, utgjort en ras långt tillbaka i historien men knappast nu längre. Det berodde i så fall på att judar och andra svenskar skaffat barn med varandra under flera generationer vilket minskade skillnaderna i utseendedrag. Därmed, lade han till, påverkades förmodligen också eventuella mentala skillnader.⁶²

Det var uttalanden som låg i linje med den artikel i *Judisk krönika* som nämndes tidigare, men som sett till Dahlbergs samlade vetenskapliga produktion är anmärkningsvärda. Samme kunskapsaktör som före och under andra världskriget konsekvent varnade sina läsare för att alltför okritiskt anta att det fanns mentala rasskillnader, verkar efter kriget ha sett det som troligt att judar på statistisk nivå skilde sig från andra människor mentalt.

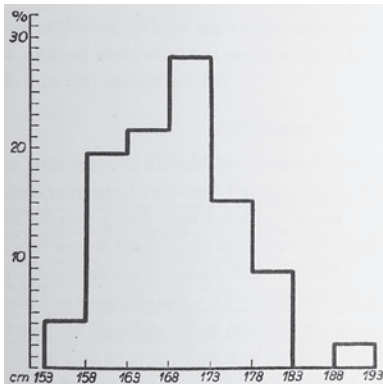

Fig. 1. Percentual distribution of stature in Swedish Jews.

Fig. 2. Percentual distribution of stature in Swedes (the whole population).

Skillnader i kroppslängd mellan svenska judar och den övriga befolkningen enligt Dahlbergs undersökningar. Ur Dahlbergs artikel "The Swedish Jews" 1952. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

Rasbiologiska institutet under Dahlbergs ledning

I det här kapitlet har vi följt Rasbiologiska institutet från 1935, då Gunnar Dahlberg tog över som chef efter Herman Lundborg, och fram till 1950-talets mitt. Huvudsyftet har varit att avgöra i vilken grad rasifierande kunskapsanspråk förekom i institutets verksamhet efter chefsbytet.

De första åren under Dahlbergs ledning innebar utan tvekan en kursändring. Den forskning som Dahlberg bedrev eller tillät anknutna forskare att bedriva handlade om medicinsk genetik och epidemiologi. Frågor om människorasers existens och egenskaper ställdes inte. Det ändrades dock i takt med att Nazityskland ockuperade allt större delar av Europa från 1939 och framåt. Dahlberg började nu publicera skrifter där han åter gick till angrepp mot nazismens rasläror och mot vad han uppfattade som ovetenskapliga påståenden om människoras i stort.

Ingenstans förnekade han emellertid att människoras fanns. Med start i utgivningen av den andra och sista delen av institutets gamla projekt om de svenska samerna 1941, som han "ärvt" efter Lundborg, började han också föra fram egna förslag till definition av rasbegreppet. Hans sätt att betrakta raser som potentiellt föränderliga isolat innebar ett försök att

knyta rasforskningen närmare den vetenskapliga genetiken och fjärma den från den närmast romantiska idealism som dominerade inom *Rassenkunde*-strömningen. Dahlbergs definition, där han skilde mellan raser av första och andra graden, slog dock aldrig igenom internationellt även om han spred den i flera kanaler.

Kunskapsanspråken var framför allt av teoretisk natur. Praktisk, empirisk rasforskning ägnade sig Dahlberg åt i mindre omfattning, men det förekom. Att Rasbiologiska institutet deltog i Socialstyrelsens så kallade tattarinventering är visserligen känt sedan tidigare. Men att Dahlberg så sent som vid 1950-talets början tog initiativ till en undersökning av svenska judars rasegenskaper har hittills varit okänt. Det faktum att också judiska kulturpersonligheter gav honom assistans visar att projektet inte verkar ha uppfattats som antisemitiskt. Här vore det dock intressant att forska vidare om hur diskussionerna gick inom redaktionen för *Judisk krönika* eller mellan Dahlberg och Valentin.

Sammanfattningsvis minskade rasforskningen i omfattning under Dahlbergs tid som chef för Rasbiologiska institutet. Men den försvann inte, och när den förekom involverade den både teoretiska diskussioner om rasbegreppet och vissa empiriska rasundersökningar. Dahlberg försvarade konsekvent rasbegreppet även om han fyllde det med ett annat innehåll än vad nazisterna gjorde och drog helt andra politiska slutsatser.

En avslutande reflektion gäller rasforskningens metoder. Dahlberg baserade alltid sina rasifierande kunskapsanspråk på statistiska analyser av värden framtagna med de klassiska antropometriska metoder som utformats under 1800-talet. 1952 nämnde han att blodgruppsanalys kunde bli intressant att använda i framtiden, men han tillämpade aldrig serologiska metoder själv.⁶³ I nästa kapitel, som handlar om Rasbiologiska institutet efter Gunnar Dahlbergs död, spelar serologin däremot en betydligt större roll.

Institutet efter 1956

De sista åren av sitt liv var Gunnar Dahlberg partiellt förslamad efter att ha drabbats av en stroke, men han ledde ändå institutet och fortsatte att publicera sig vetenskapligt. I juli 1956 fick han stroke för andra och sista gången. Institutet stod utan chef.

I det här kapitlet följer vi processen med att få fram en ny ledare för institutet efter Dahlbergs död, och den omorganisation som skedde vid 1950-talets slut. Statens institut för rasbiologi bytte då namn till Institutionen för medicinsk genetik och inkorporerades som en vanlig institution i Uppsala universitet, där chefen för institutet alltså redan tidigare haft säte och stämma som professor. Den viktigaste frågan är givetvis vad chefsbytet och omorganisationen innebar för rasforskningen vid institutet. Försvann den, fortsatte den, och i så fall – hur förändrades den?

Chefsbyte och omorganisation

Att döma av antalet sökande var chefsposten på Rasbiologiska institutet inte överdrivet attraktiv. Endast två kandidater stod emot varandra, precis som vid chefsstriden 1935. Ändå är inte tillsättningsprocessen utan intresse. Den handlade ytterst om vilken typ av kunskap institutet skulle producera och om vilken ställning rasforskningen skulle ha i dess verksamhet. Åtminstone uppfattades det som ett sådant vägval av en av de sökande.

Chefstillsättningen

Den förste kandidaten, som redan från början bör ha framstått som den starkaste, hette Jan Arvid Böök (1915–95). Efter att ha tagit examen som läkare med psykiatrisk inriktning knöts han till den genetiska institutionen vid Lunds universitet under 1940-talet. Där påbörjade han den avhandling som han disputerade på 1953 och som handlade om vissa psykiska sjukdomars ärftlighet i Norrland.¹ Intresset för Norrland, där Böök antog att det fanns genetiska isolat som var lämpliga att undersöka om man ville se hur arvsanlag spreds, delade han med Herman Lundborg. Åtminstone under 1940-talet delade han också tron på att oönskade arvsanlag skulle gå att sterilisera bort ur befolkningen.² Avhandlingen tog dock inte upp rasfrågor utan kan beskrivas som rent medicingenetisk. Rasbiologiska institutet kom Böök till 1951, och där fortsatte han sina medicingenetiska studier.

Det var inom det ämnet han hade sina starkaste kort. Endast en av Bööks publikationer handlade i själva verket om rasfrågor. Det var hans docentföreläsning från 1954 som han också lät trycka på både svenska och engelska, kanske med baktanken att meritera sig för en kommande chefs-tillsättning och visa att han åtminstone hade något att säga också om pre-fixet ”ras” i ”rasbiologi”.

Ämnet för föreläsningen var rasblandning, och Böök behandlade det på ett sätt som starkt anknöt till Gunnar Dahlbergs sätt att se på rasbegreppet. Rasbegreppet, menade Böök, hade ofta missbrukats i nationalistiska syften och användes fortfarande på ett alltför vagt sätt. Ändå var det vetenskapligt nödvändigt att tala om människoraser, trots att de sällan gick att avgränsa från varandra på ett exakt sätt. Rasskillnaderna omfattade förmodligen också mentala egenskaper även om inga slutliga bevis hade presenterats för att så var fallet. Men rasbegreppets användning måste samtidigt begränsas till rent vetenskapliga sammanhang och borde inte läggas till grund för politik. Överhuvudtaget betonade Böök att det var orimligt att tala om överlägsna och underlägsna raser. Sådana påståenden hade historiskt främst tjänat till att motivera kolonialism och övergrepp men saknade vetenskapligt stöd. Därför var det, betonade han, också omotiverat med lagstiftning som förbjöd människor från olika raser att skaffa barn tillsammans.³

När den svenska versionen av föreläsningen publicerades tvingades Böök specificera sina kunskapsanspråk ytterligare. Stig Holm (1902–83), ögonläkare och konservativ biståndsdebattör, uttryckte nämligen invändningar mot Bööks påståenden om att alla raser var ”likvärdiga”.⁴ Holm

Jan Arvid Böök fotograferad 1955. Bild: Upplandsmuseet, bild UB011280.

tvekade inte att dra dagspolitiska slutsatser av sin inställning. Det ökade biståndet skulle, menade han, bli poänglöst om mottagarna ”i fråga om energi och begåvning står på ett lågt plan”. Böök upprepade i sin replik att det troligtvis fanns mentala rasskillnader, men endast i form av statistiska variationer och att det saknades säker kunskap om frågan. Politiken och rasforskningen borde hålla armlängds avstånd från varandra, underströk han på nytt, och lade till att han själv inte alltid agerat efter denna princip. I ”ungdomens vår” hade han till exempel uttalat sig alldeles för naivt om eugenikens möjligheter, men ”humangenetiken har utvecklats en hel del sedan dess och kanske även i någon mån undertecknad”.⁵

Den andre kandidaten var, i likhet med 1800-talets ledande rasforskare, anatom men saknade å andra sidan helt erfarenhet av medicinsk genetik. Han hette Bengt Lindegård (1927–90) och var verksam vid anatomiska institutionen i Lund, där han arbetat under professorn Carl-Herman Hjort-sjö (1914–78) i en klassisk antropometrisk tradition. Den lundensiska anatomien handlade dock ganska sällan om rasfrågor utan fokuserade snarare på analyser av arkeologiskt skelettmateriel i syfte att avgöra kön, ålder och levnadsomständigheter bland historiska befolkningar. Lindegårds avhandling var en studie av antropometriska mått bland värnpliktiga i Skåne men saknade helt rasifierande kunskapsanspråk.⁶ Han hade dock även publicerat ett förslag till ett nytt sätt att mäta underkäkar, där han argumenterade för att detta käkindex ("index mandibulae") hade stor potential att användas som rasvetenskaplig metod.⁷ Han såg alltså rasforskning som en meningsfull verksamhet, även om han i andra sammanhang betonade att det var svårt att placera enskilda individer i tydliga "rastyper" och att de statistiska variationerna inom varje ras var stora.⁸

Böök var den överlägset mest meriterade kandidaten i medicingenetiska frågor, medan både han och Lindegård var ungefär lika (lite) meriterade i den klassiska rasforskningen. Här hade eventuellt Lindegård ett övertag eftersom han trots allt kom från anatomien och hade erfarenhet av de antropometriska metoder som länge dominerat rasvetenskapen. Vem som skulle ha störst chans att få chefsstjänsten berodde därför till stor del på hur de sakkunniga som utsågs att granska kandidaternas lämplighet ansåg att ämnet rasbiologi borde avgränsas, och vilka kompetenser de ansåg vara viktiga för institutets chef att ha.

Valet av sakkunniga sände onekligen en signal om att den medicinska genetiken skulle prioriteras. Fyra utomstående forskare anlidades: Stockholmsgenetikern Gert Bonnier (1890–1961), den danske ärftlighetsforskaren Tage Kemp (1896–1964), britten Lionel Penrose (1898–1972), som gjort avgörande studier för förståelsen av Downs syndrom, samt Torsten Sjögren.⁹ Sjögren hörde visserligen till Herman Lundborgs gamla eugeniska nätverk men hade i likhet med åtminstone Kemp och Penrose onekligen stark förankring inom den medicinska genetiken.

Lindegård insåg av allt att döma att chefsstriden var avgjord redan genom sakkunnigtillsättningen. Han gjorde därför ett försök att överklaga tillsättningen med motiveringen att den innebar att man redan på förhand bestämt att rasbiologin som ämne främst skulle handla om "ärftlighetslära" medan den "analytiska fysiska antropologin" fått stryka på foten. Detta var

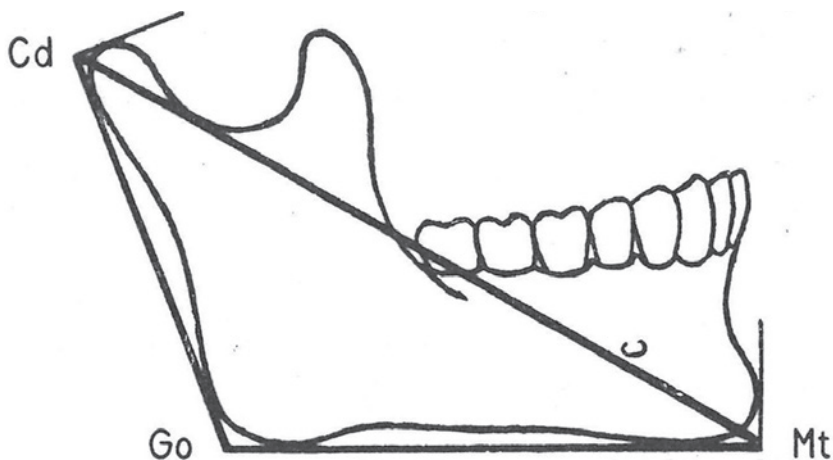

Fig. 3. The mandibular triangle.

Bengt Lindegårds förslag till rasligt käkindex. Ur hans och Bertil Sonessons skrift *A New Racial Character of the Lower Jaw* 1952. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

olyckligt, menade Lindegård, som ansåg att även det senare borde vara en "väsentlig del av rasbiologiens ämnesområde".¹⁰ När överklagandet avlogs drog Lindegård tillbaka sin kandidatur. Våren 1957 stod Böök därmed som vinnare i en chefsstrid där han till slut var ensam kandidat.

Det innebar också att en gränsdragningsstrid om rasbiologins innehåll avgjorts. Bööks kompetens låg i den medicinska genetiken, medan ett institut under Lindegårds ledning sannolikt fått ett tydligare fokus på rasfrågor, åtminstone att döma av hans argumentation i överklagandet.

Namnbytet och omorganisationen

Sedan 1921 hade Rasbiologiska institutet varit relativt fristående, och knutet till Uppsala universitet främst på så sätt att chefen också fungerade som professor där. Jan Arvid Bööks viktigaste uppgift som nyutträd chef blev att leda institutet genom den omorganisation som vid 1950-talets slut omformade det till en universitetsinstitution bland andra.

Redan vid chefstillsättningen hade förslag i den riktningen lagts fram. Gert Bonnier använde sitt sakkunnigutlåtande inte bara till att granska kandidaternas kompetens, utan också till att reflektera kring vad rasbiologi

egentligen var för ämne och hur det borde benämnas. Rasbiologi var, kom Bonnier fram till, nämligen en ganska spretig term:

Ty i begreppet "rasbiologi" kan man inlägga andemeningar av ganska olikartat slag [...]. Den oklarhet som ligger i ordet "rasbiologi" är beklaglig liksom oklarheten i Kungl. Maj:ts [regeringens] stadga för rasbiologiska institutet. Det vore därför önskvärt att ändring åstadkommes härutinnan, så att institutets namn exempelvis ändras till: Statens institut för humangenetik.¹¹

Böök kom att dela dessa tankar, och lade dessutom till att termen "rasbiologi" riskerade att associeras med politiska strömningar som inte var önskvärda. Termen hade, hävdade han, blivit "diskrediterad" genom nazisternas verksamhet i Tyskland då hela ämnet "snedvreds" och själva rastermen "kom att användas i helt ovetenskapliga sammanhang". Men han understök samtidigt att ett namnbyte verkligen bara borde vara just ett namnbyte. Det avsåg att "modernisera beteckningen och skapa större klarhet om vad ämnet egentligen avser", men skulle inte innebära "någon ändring beträffande professurens ämnesområde".¹²

Därför är det knappast förvånande att både namnbytet och omorganisationen rönt föga motstånd. Från och med 1959 övergick Statens institut för rasbiologi till att heta Institutionen för medicinsk genetik och inkorporerades i den medicinska fakulteten vid Uppsala universitet. Då hade även Arne Müntzing, Lundagenetiker och en av institutets styrelseledamöter, understrekat att han liksom Böök röstade för förändringarna endast eftersom han förväntade sig att det därmed skulle bli lättare att "uppnå den upprustning av institutet, som är nödvändig, för att det skall kunna fylla sina stora forskningsuppgifter".¹³

Den nya institutionens verksamhet

Det verkar med andra ord ha funnits en förväntan om att varken namnbytet eller omorganisationen i sig skulle innebära några radikala omläggningar av verksamheten. Även flera yttre omständigheter skickade liknande signaler. Den nya institutionen låg kvar i samma lokaler på Västra Ågatan 24 där institutet legat tidigare. Omorganiseringen innebar inte heller några personalförändringar. Det var fortfarande en liten verksamhet som i hög grad kretsade kring chefen själv. Förutom chefen och dennes sekreterare fanns en cellbiologisk avdelning under ledning av en ansvarig forskare med ett laboratoriebiträde, en biokemisk avdelning utan fast anställd personal, en "antropologisk-genetisk" avdelning där en assistent och ett kontors-

biträde på halvtid arbetade, samt en statistisk avdelning med samma personalstyrka. Dessutom fanns en vaktmästare och en assistent som ansvarade för institutionens bibliotek. Sammanlagt var inte mer än nio personer anställda inklusive administrativ personal.¹⁴

Vilken slags kunskap skulle denna lilla skara producera? Böök lyckades snabbt få till stånd en ordentlig utrustning av institutionens forskningsapparat, framför allt genom att Rockefeller Foundation samt Knut och Alice Wallenbergs stiftelse bekostade de dyra maskiner som behövdes för att man skulle kunna bygga upp laboratorier för cellkultur och biokemiska studier. Laboratorierna var viktiga inte minst för Bööks egen forskning, som under 1960-talet till stor del fokuserade på kromosomavvikelser bland människor med till exempel Downs och Turners syndrom.¹⁵ Den genetiska rådgivningen till privatpersoner fasades dock ut, liksom utredningarna i faderskapsärenden. Dessa övertogs vid 1960-talets början av rättsmedicinska myndigheter.¹⁶

Om kromosomforskningen var Bööks ena stora projekt, handlade det andra om att få myndigheterna att uppmärksamma institutionens expertkunskap om den radioaktiva strålningens påverkan på människans arvs massa. Här anknöt han till en vetenskaplig trend vid samma tid. Strax efter andra världskriget upplevde många eugeniskt inriktade ärftlighetsforskare att deras kompetens inte längre efterfrågades på samma sätt som före kriget. Under åren strax efter atombombarna över Hiroshima och Nagasaki, och i samband med de första försöken att utvinna energi genom kärnkraftverk på 1950-talet, försökte de i stället framträda som experter på strålningsrisker och därmed åter göra sig till attraktiva samarbetspartners för statsmakter och anslagsgivare.¹⁷ Vilken framgång Böök hade är inte klarlagt men han var åtminstone inte överksam. Redan i sin första plan för institutionens verksamhet framhöll han att ”strålningsriskerna” endast kunde bedömas korrekt av ”medicinsk genetisk expertis” av det slag som fanns vid institutionen. Han sökte också stipendier för att göra studiebesök vid utländska institutioner som forskade om frågan, och argumenterade för att institutionen borde anlitas i FN-organ som behandlade frågor om radioaktivitet.¹⁸

Innebar detta att rasforskningen spelat ut sin roll på den nya institutionen? Inte riktigt. För det första fanns det uppenbarligen en viss förväntan från allmänheten och det omgivande samhället på att institutionen skulle fungera som en kunskapsaktör som kunde förmedla kunskap också när det gällde rasfrågor. Redan åren innan omorganisationen tog personalen till

exempel på sig att skriva om rasfrågor i uppslagsverk.¹⁹ De besvarade även brev från tidskriftsredaktörer som ville få kunskap om människoraser, till exempel då *Vecko-Revy*s redaktör undrade om de olika raserna luktade på olika sätt.²⁰

För det andra försökte Böök av allt att döma starta ett eget rasforskningsprojekt på internationell nivå, men exakt vad det var tänkt att handla om är höljt i dunkel. I december 1959 hörde Lars Beckman, som vi snart ska stifta närmare bekantskap med, av sig till den världsledande brittiske blodgruppsforskaren Arthur Mourant (1904–94). Beckman förklarade att han skrev på Bööks uppdrag och ville veta om Mourant möjligen kände till någon forskare som kunde samla in hudbiopsier från ”afrikanska pygméer” (”African pygmies”). Anledningen var att Böök gärna skulle vilja undersöka skillnader i kromosomegenskaper bland människoraser (”examine the chromosome complements of some distinct human race groups”).²¹

Varför Böök ansåg detta vara intressant och vad han skulle göra med biopsierna framgår inte. Men Mourant verkar ha svarat, för våren 1960 satte Böök i gång en brevväxling med flera andra läkare och forskare, dock främst i Australien. Han korresponderade bland annat, av någon anledning, med ett institut för tandhälsa i Sydney, som ska ha lovat att hjälpa till. Böök specificerade då också vad det var han behövde. Han ville inte ha prover från australiska aboriginer som var ”blandade” (”mixed”), det vill säga hade någon vit människa som förälder eller förfader. Biopsierna borde tas från huden på armarnas insida, kunde tas under lokalbedövning och behövde inte vara större än 4 x 4 millimeter. Hur aboriginerna skulle fås att gå med på provtagningen nämnde han ingenting om, och forsknings-etiska frågor diskuterades överhuvudtaget inte i breven.²²

Ingenting i det bevarade materialet från institutionen tyder på att hudbiopsier någonsin togs, vare sig från afrikanska eller australiska befolkningar. Varför det inte skedde, eller vad som hade hänt om projektet blivit av, går därför bara att spekulera kring. De bevarade breven visar hur som helst att också Böök hade planer på att bedriva rasforskning, om än med mer moderna tekniker än de gamla antropometriska mätningarna och registreringarna av cefaliskt index.

Det blev hur som helst inte Böök som kom att driva rasforskningstraditionen vidare. Den som gjorde det var samme Lars Beckman som skrev det ovan nämnda brevet till Mourant. Beckman, som vid sidan av Böök blev en av institutionens viktigaste forskare under det sena 1950-talet och 1960-talets första år, kom faktiskt att publicera fler rasvetenskapliga studier

än vad som getts ut sedan Herman Lundborgs tid. Men Beckmans rasforskning såg annorlunda ut än den som bedrivits före andra världskriget, och i likhet med Böök ville han gärna använda nya tekniker. Hans verksamhet innebar nämligen att blodgruppsanalysen, vars potential Dahlberg påpekat men aldrig själv praktiserat, till slut blev den viktigaste metoden inom den svenska rasforskningen.

Lars Beckman och den serologiska rasforskningen

För att förstå Lars Beckmans bakgrund måste vi backa tillbaka till en aktör vi mötte i kapitel tre, nämligen den Bertil Lundman som reste runt i Dalarna och gjorde antropometriska mätningar på 1930-talet och som kommer att vara huvudpersonen i kapitel sex. Här räcker det med att nämna att Lundman disputerade på sitt material från Dalarna 1945 och två år senare utnämndes till docent i universitetsämnet fysisk antropologi vid Uppsala universitet. Någon egen institution hade han inte, men han bedrev undervisning och hade tidvis studenter som arbetade med både licentiat- och doktorsavhandlingar.

Beckman var från början en av dem. Han studerade fysisk antropologi för Lundman under 1950-talets första hälft och påbörjade därefter en licentiatavhandling med Lundman som handledare. Dess exakta inriktning är inte känd, men verkar ha gått ut på att bearbeta det empiriska materialet från Herman Lundborgs 1920-talsmätningar på ett mer detaljerat sätt och använda det för att göra kartor över den svenska befolkningens antropometriska värden.²³

I Beckmans allra första publikationer uttryckte han tydlig respekt för Lundman och arbetade inom i stort sett samma traditionella rasvetenskapliga tradition som Lundman själv. Han använde till exempel uttryck som ”nordisk” i diskussioner om den norrländska kustremsans rasförhållanden och beskrev i ett populärvetenskapligt verk Europas befolkning med hjälp av den femrasindelning som varit så vanlig under mellankrigstiden: nordisk, alpin, mediterrän, dinarisk och östbaltisk ras.²⁴ Däremot undvek han noggrant att uttala sig om mentala rasegenskaper.

Det hade varit fullt möjligt för Beckman att gå vidare och också skriva sin doktorsavhandling under Lundmans ledning. Men i samband med att licentiatavhandlingen blev klar 1957 måste något ha skurit sig mellan dem. Det var inte någon tillfällig konflikt. Som vi kommer att se i kommande kapitel rådde det under flera år starka motsättningar mellan Beckman

och Lundman, och särskilt under 1960-talet måste de beskrivas som motståndare eller till och med fiender.

Vad som orsakade brytningen vet vi inte. Det kan ha handlat om att Beckman och Lundman intog mycket olika politiska positioner, vilket kommer att diskuteras längre fram. Det kan också ha handlat om vetenskapliga motsättningar. Beckman kom nämligen inte alltid till samma slutsatser om Sveriges rasförhållanden som Lundman gjorde. Lundman hade, för att ta ett exempel, redan i sin avhandling hävdad att de finnar som invandrade till Dalarna under tidigmodern tid endast i ringa grad påverkat landskapets rassammansättning, medan Beckman tvärtom ansåg att blodgruppsanalyser pekade på ett starkt finskt inslag.²⁵ Kanske var det en kombination av båda dessa konflikter.

Det enda som med säkerhet går att säga är att Beckman och Lundman bröt med varandra 1957. Beckman övergav den fysiska antropologin som universitetsämne och valde att skriva sin avhandling som doktorand på Rasbiologiska institutet, där han följde med som anställd när institutet omvandlades till universitetsinstitution 1959. Nu hade han dessutom lämnat de antropometriska metoderna bakom sig. Den avhandling han satte i gång med kom i stället att verkligen etablera serologin inom den svenska rasvetenskapen.

Beckmans blodgruppsinventering

Mindre serologiska undersökningar hade förekommit tidigare, men Beckmans avhandling innebar den första systematiska kartläggningen av den svenska befolkningens blodgrupper. Därmed anknöt han till den internationella trend inom rasforskningen som nämndes i kapitel två, där serologiska metoder under 1950-talet i hög grad ersatte antropometrin. Också bland utländska forskare fanns det för övrigt ett intresse för norra Sveriges befolkning vid denna tid. Redan 1950 hade brittiska forskare samlat in blodprover från svenska samer.²⁶ I Sverige fanns dessutom ett rent medicinskt intresse för att kartlägga blodgrupper. Efter att Röda korset samlat in blod till skånska sjukhus 1952 publicerades till exempel en statistisk analys av givarnas blodgrupper, dock helt utan rasifierande kunskapsanspråk.²⁷

Beckmans syfte med avhandlingen hade inte något med medicin att göra. Frågeställningarna var inte formulerade för att skapa kunskap som skulle vara användbar inom sjukvården, utan för att undersöka rasförhållanden. Särskilt ville Beckman producera kunskap som anknöt till histo-

Lars Beckman analyserar blodprov 1958. Bild: Upplandsmuseet, bild UB018833.

risk migration och förhistoria, ett problemkomplex som intresserat såväl 1800-talets rasforskare som vår egen tids arkeogenetiker. Beckman uttryckte intresse för frågorna redan i sin första vetenskapliga publikation 1956, där han utifrån moderna serologiska data ville uttala sig om vilka "folkskikt" eller "erövrarskikt" som långt tillbaka i tiden "invaderat vårt land" och trängt undan "urbefolkningen".²⁸ Avhandlingen byggde på ett liknande intresse, som i fortsättningen dock inte alls beskrevs med så militära och aggressiva termer som i citaten ovan.

Den publicerades 1959 med titeln *A Contribution to the Physical Anthropology and Population Genetics of Sweden*, en titel som indikerar att även

om Beckman lämnat den fysiska antropologin som universitetsämne var det fortfarande med denna term han valde att benämna sitt vetenskapliga verksamhetsfält. Avhandlingen byggde på ett serologiskt material av en omfattning som tidigare studier aldrig kommit i närheten av. Till skillnad från många andra rasforskare hade Beckman dock inte samlat in sina prover själv.²⁹ I stället var han beroende av hjälp från myndigheter och organisationer som inte alls ursprungligen samlat in blodproven i rasvetenskapliga syften.

För det första använde han de uppgifter om blodgrupper som antecknades på svenska värnpliktigas registerkort ute på regementena. På så vis fick Beckman uppgifter om drygt 131 000 personer. För det andra fick han analysera drygt 73 000 blodprov som samlats in av Röda korset i samband med deras blodgivarkampanjer, som nämndes ovan. För det tredje fick han tillstånd att analysera ett mindre antal blodprov som förvarades vid Statens kriminaltekniska anstalt och som tagits i samband med faderskapstvister. Sammanlagt byggde alltså avhandlingen på serologiskt material från mer än 204 000 svenskar. Ingenting tyder på att någon av dem fått information om att deras blodprov skulle analyseras i rasvetenskapliga syften och än mindre att de getts tillfälle att lämna sitt samtycke till det.³⁰

Beckman använde nya metoder men de grundläggande frågeställningarna var gamla. Svensk rasforskning hade ju länge intresserat sig för förhistoriska migrationsströmmar. Beckman jämförde också sina empiriska resultat med de antropometriska skillnader som tidigare noterats av exempelvis Bertil Lundman, Herman Lundborg och Gustaf Retzius, och förde alltså en vetenskaplig dialog med den äldre svenska rasforskningen.³¹ Rasbegreppet användes också explicit i avhandlingen även om det inte förekom på så många ställen. Beckman diskuterade till exempel "racial differences" bland stenålderns människor och använde uttryck som "racial influence" och "race immigrations" när han analyserade historisk migration.³² Rasbegreppet användes också i andra texter som han publicerade vid samma tid.³³ Han använde det dock uteslutande för att beskriva fysiska eller biologiska skillnader och historiska migrationer, medan han helt undvek att rasifiera befolkningsgrupper genom påståenden om mentala skillnader. Inga av hans texter innehöll heller hierarkiska rasindelningar i någon form.

Efter att ha bearbetat sitt serologiska material menade Beckman att det gick att urskilja tre stora svenska delpopulationer, vars gränser i och för sig var långt ifrån distinkta. Den ena kallade han för det samiska elementet.

Även Beckman använde sig ibland av mellankrigstidens rasvetenskapliga termer, som här i hans analys över ”östbaltiskt” inflytande i Sverige där linjerade områden markerar ökat ”inflytande”. Ur Beckmans avhandling *A Contribution to the Physical Anthropology and Population Genetics of Sweden* 1959. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

Det utmärktes av en hög förekomst av blodgrupp A men låg förekomst av blodgrupp B. Den andra kallade han för det östliga elementet och dess egenskaper menade han visade ett visst genetiskt släktskap med andra östeuropeiska befolkningar. Här fanns både en hög förekomst av blodgrupp A och av blodgrupp B. Den tredje populationen benämnde han som det västeuropeiska elementet, med låg förekomst av blodgrupp A men hög förekomst av blodgrupp O eller noll.³⁴

Utifrån dessa resultat gick Beckman vidare och drog slutsatser om Sveriges förhistoria. Han tog sin utgångspunkt i arkeologins dåvarande uppfattning att den skandinaviska stenåldern präglats dels av en kultur som kommit från sydväst, dels av en annan kultur med bas i norr. Beckman menade att de serologiska resultaten gav stöd åt denna uppfattning och hävdade till och med att de moderna skillnaderna i blodgruppsfördelning kunde vara ett direkt resultat av de två gamla kulturerna: "old racial differences between the later populations of the areas characterized by different Stone Age cultures". Han menade också att den höga förekomsten av blodgrupp O i södra Sverige kunde ha ett samband med den så kallade megalitkulturens framträdande cirka 3000 före Kristus. Däremot gav han en rejäl känga mot ett av Bertil Lundmans viktigaste rasvetenskapliga kunskapsanspråk, som kommer att diskuteras närmare i kapitel sex. Existensen av en "Tydalstyp" i norra Dalarna, av det slag som Lundman skrivit om och hävdade kunde vara en rest av de förhistoriska cromagnonmänniskorna, gav de serologiska resultaten nämligen absolut inget stöd för.³⁵

Allt detta var tämligen långtgående kunskapsanspråk, och i andra publikationer från samma år som avhandlingen lades fram drog Beckman ännu mer detaljerade slutsatser om regioners och befolkningars förhistoria – som att blodgruppsfördelningen på Gotland tydde på att gotlänningarna bestod av befolkningar som invandrat till ön från olika väderstreck och att samerna hade större genetiskt släktskap med västeuropeiska befolkningar än med asiatiska.³⁶

Striden om Beckmans avhandling

Disputationsakten i sig verkar inte ha varit någon alltför uppseendeväckande historia. Huvudopponent var den internationellt renommerade blodgruppsforskaren Arthur Mourant, som ju Beckman tidigare haft kontakt med för Bööks räkning. När betygsnämnden sammanträdde för att sätta betyg på avhandlingen bröt däremot en ordentlig strid ut. Utgången av den var långt ifrån någon formsak. Fortfarande under 1950-talet avgjorde

ett högt betyg på avhandlingen i praktiken doktorandens möjlighet att fortsätta verka inom universitetsvärlden. Fick man ett dåligt eller bara medelbra betyg var vägen i princip stängd.

Betygsnämnden bestod av fyra ledamöter. En av dem kunde redan på förhand räknas som allierad till Beckman, nämligen hans dåvarande chef Jan Arvid Böök. Två andra verkar ha intagit en neutral eller välvillig position. Den fjärde var ingen mindre än Beckmans gamle handledare från tiden som licentiand i universitetsämnet fysisk antropologi, Bertil Lundman, vars kunskapsanspråk om "Tydalsrasen" Beckman dessutom angripit.

Nämndens majoritet var överens om att avhandlingen skulle få betyget Med utmärkt beröm godkänd, ett fint betyg som skulle göra det möjligt för Beckman att senare ansöka om att få bli docent. Nämnden var dock inte enig och beslutet nåddes först efter viss dramatik. Lundman hävdade nämligen med kraft en avvikande mening och började även läsa upp ett kritiskt utlåtande, dock på ett så aggressivt sätt att dekanen vid fakulteten avbröt honom.³⁷

Utlåtandet finns bevarat. Det är en extremt kritisk men samtidigt rörig bedömning av Beckmans avhandling, där det stundtals är svårt att följa med i resonemangen och få klarhet i vad Lundman menade var så illa. Vissa argument är tydliga. Beckman hade inte tagit tillräckligt stor hänsyn till de senaste århundradenas folkomflyttningar när han tolkade sina resultat och hans kartor var för grova och odetaljerade, menade Lundman. Dessutom gjorde det faktum att blodproven inhämtats från så olika institutioner som militära regementen, Statens kriminaltekniska anstalt och Röda korset att de regionala undersökningar som byggde upp avhandlingen inte var fullt jämförbara med varandra.

Men det var inte dessa invändningar som var de allvarligaste. Lundman underkände fullständigt Beckmans slutsatser om förhistoriska migrationer och talade till och med om "prehistoriska fantasier" och "pretentiösa urhistoriska hypoteser". Vad det egentligen var som gjorde att Beckmans slutsatser inte höll nämnde dock Lundman, som själv sällan drog sig för långtgående historiska teorier, inget om. Dessutom menade han att Beckmans avhandling försvårade eller till och med förhindrade nya studier av blodgruppsfördelningen i Sverige. Det är ett argument som framstår som mycket märkligt, eftersom rimligtvis ingenting i Beckmans tillvägagångssätt hindrade andra forskare från att göra liknande undersökningar i framtiden. Sammantaget menade Lundman att "betyget *godkänd* skulle snarast

ligga i överkant”.³⁸ Han nöjde sig för övrigt inte med att ge Beckman ett lågt betyg. Han försökte också publicera utlåtandet som en avhandlingsrecension i *Svensk geografisk årsbok*, men redaktören menade att texten var alltför onyanserad för att kunna tryckas.³⁹

I slutändan lyckades Lundman inte åstadkomma något. Matematisk-naturvetenskapliga fakulteten gav avhandlingen betyget Med utmärkt beröm godkänd precis som betygsnämndens majoritet föreslagit. Därmed kunde Beckman snabbt få titeln docent. Men inte heller det beslutet var självklart utan fattades med röstsiffrorna 15 mot 10, där minoriteten förordade det lägre betyget Med beröm godkänd.⁴⁰

Hur ska man tolka Lundmans långtgående försök att skriva ner betyget och därmed sätta käppar i hjulet för Beckmans kommande akademiska karriär? Var Lundman så arg för att Beckman angripit hans kunskapsanspråk om den mystiska ”Tydalsrasen”? Kanske, men det är också rimligt att tolka konflikten som en vetenskaplig gränsdragningsprocess, en strid som ytterst handlade om vilka vetenskapliga discipliner som skulle få göra anspråk på att uttala sig om rasfrågor. Lundman hade ingen institution i ryggen. Han var en fristående docent i ämnet fysisk antropologi med arbetsplats vid universitetet och var beroende av att knyta studenter, licentiander och doktorander till sig för att upprätthålla sin vetenskapliga auktoritet och status. Beckman hade varit hans student och skrivit en licentiatavhandling under Lundmans handledarskap. Därefter hade Beckman övergett den fysiska antropologin som universitetsämne och gått vidare med en avhandling som Lundman saknat inflytande över och som dessutom lagts fram vid den konkurrerande Institutionen för medicinsk genetik.

Lundmans angrepp kan därför ses som ett sätt att markera var rasforskningen egentligen hörde hemma. Det var inom ämnet fysisk antropologi och inte någon annanstans som kunskapsanspråk om människoraser i första hand skulle produceras. Hade Lundman vunnit striden, vilket att döma av röstsiffrorna inte var fullständigt otänkbart, hade det blivit svårt för Beckman att fortsätta sin verksamhet som universitetsforskare. Nu förlorade Lundman gränsdragningskonflikten och Beckman blev en av Sveriges mest produktiva rasforskare under det tidiga 1960-talet, men inte inom Lundmans eget universitetsämne utan på Institutionen för medicinsk genetik.

För Beckmans och Lundmans del lade konflikten grunden till en decennielång fiendskap. Visserligen vände sig Beckman efter disputatio-

nen med ett brev till Lundman där han uttryckte förhoppningar om någon sorts fredlig samexistens:

Käre Bertil, [...]. Jag ville vidare passa på tillfället och fråga Dig om vi inte kan gräva ned stridsyxan och sluta upp med att se snett på varandra. Som du säkert förstår är antropologin mitt huvudintresse och kommer att vara det [...]. Det kan väl då knappast lända antropologin som sådan till båtнад att samarbetet oss emellan är dåligt.⁴¹

Beckman använde här ”antropologi” i en bredare mening, inte som beteckning på ett visst universitetsämne utan som ett vetenskapligt fält som var stort nog för både honom och Lundman att beträda.

Om stridsyxan grävdes ner blev det kortvarigt. I januari 1965 kunde Beckman visserligen kalla Lundman för ”Broder” i ett neutralt brev.⁴² Men vid den tiden hade Beckman redan under ett par års tid motarbetat Lundman bakom dennes rygg och Lundman hade gjort samma sak mot Beckman, vilket kommer att framgå i kapitel sju.

Beckmans forskning om samer och romer

Efter disputationen fortsatte Beckman att verka som forskare vid Institutionen för medicinsk genetik fram till 1960-talets mitt. I någon mån använde han klassiska antropometriska metoder. Han publicerade till exempel en analys av primärmaterialet från Lundborgs 1920-talsundersökningar där han kartlade förekomsten av brun ögonfärg i Norrland och skrev i samband med det att Sverige var ett ”kärnområde för den nordiska rasen” utan att problematisera begreppet. Brun ögonfärg kunde, menade Beckman, användas som en ”indikator på icke nordiska rasinslag”.⁴³ Han gjorde också en mindre serologisk studie av 151 invandrare från Estland.⁴⁴ Vilka dessa var och hur villkoren för deras medverkan i studien såg ut är oklart. Det är, så vitt känt, det första exemplet på en rasvetenskaplig undersökning av en invandragrupp i 1900-talets Sverige.

Men framför allt gällde Beckmans vetenskapliga intresse två av Sveriges nationella minoriteter. Dels fortsatte han rasvetenskapens långvariga intresse för samerna, dels blev han inblandad i en studie om svenska romer. När det gäller samerna hade han redan i avhandlingen analyserat förekomsten av blodgrupper. Efter disputationen gick han vidare och testade även andra blodegenskaper, som förekomsten av olika slags haptoglobiner i blodserum. Där fanns det, hävdade han, tydliga skillnader mellan ”rasgrupper” och även mellan ”lappar” och ”svenskar”.⁴⁵ Här är det intressant att se

kontinuiteten mellan det tidiga 1900-talets och efterkrigstidens rasforskning. Liksom Lundborg såg Beckman Norrland som ett rasligt heterogent område som därför var vetenskapligt intressant att undersöka.⁴⁶ Samerna beskrevs också konsekvent som just en ras.⁴⁷ Däremot saknade Beckmans texter helt de varningar för rasblandningens påstådda faror som var så vanliga hos Lundborg.

Projektet om romerna hade från början ingenting med rasvetenskap att göra. Vid 1960-talets början förändrade statsmakten sin politik gentemot den romska minoriteten. Äldre tiders försök att driva iväg romska familjer från lokalsamhällena skulle nu ersättas med försök att integrera romer i det svenska samhället genom erbjudanden om utbildning och arbetsmarknadspolitiska insatser. Som ett led i förändringsarbetet lät Arbetsmarknadsstyrelsen genomföra den så kallade zigenarundersökningen, där myndigheten anlätade socialmedicinsk expertis för att kartlägga vilka medicinska behov den romska minoriteten hade. Målet var att tillförsäkra romerna samma rätt till vård och en god hälsa som övriga invånare men också att styra in så många som möjligt i gruppen som lönearbetare på arbetsmarknaden.⁴⁸

Den socialmedicinska undersökningen finansierades av Arbetsmarknadsstyrelsen och leddes av John Takman (1912–98), socialmedicinsk pionjär, kommunist och under flera år läkare vid barnavårdsnämnden i Stockholm. Han disputerade senare på materialet från undersökningen, som alltså inte egentligen innehöll rasifierande kunskapsanspråk. Men i samband med undersökningen kom Takman och Beckman att tillsammans genomföra den dittills största rasvetenskapliga studien av svenska romer. Hur kom det sig?

Ute i Europa hade det länge funnits ett intresse för romers blodgrupper. Gruppens härkomst ansågs vara höljdd i dunkel även om man ofta antog att den härstammade från Indien, och serologin sågs som ett sätt att skapa kunskap om frågan. Sådana studier bedrevs till exempel bland ungerska romer så tidigt som 1921.⁴⁹ Takmans och Beckmans undersökning startade emellertid inte riktigt i rasvetenskapliga frågeställningar, även om det var i sådana den kom att sluta.

Om man kunde visa att svenska romer utgjorde ett genetiskt isolat, alltså en population där individer så gott som uteslutande skaffade barn med andra individer inom gruppen, erbjöd det forskarna en god möjlighet att studera hur gener spreds, och det var kunskap som kunde vara viktig för studiet av ärftliga sjukdomar. I samband med de allmänna

Svenska romer fotograferade framifrån och i profil. Ur Beckmans och Takmans artikel "On the Anthropology of a Swedish Gypsy Population" 1965. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

läkarundersökningar som romerna i "zigenarundersökningen" genomgick passade därför Takman på att ta blodprov som Beckman senare fick analysera. Detta skedde i Stockholmsområdet 1962. Blodproven togs så att säga utanför den ordinarie undersökningen och finansierades inte heller av Arbetsmarknadsstyrelsen.

När Beckman analyserade proverna hände något märkligt. Resultaten pekade, som Beckman uttryckte det i ett brev till Takman, "alldeles åt fanders".⁵⁰ Det gick inte alls att med blodgruppsanalysen som bas beskriva de svenska romerna som ett genetiskt isolat.⁵¹ Här hade man kunnat tänka sig att Beckman och Takman skulle ge upp projektet, men det gjorde de inte. I stället ändrade de forskningsmetod. Serologin övergavs och i stället valde de att göra en klassisk antropometrisk studie, genomförd på ett sätt som påminner om rasforskningen under Herman Lundborgs tid. Det är svårt att frigöra sig från intrycket att de helt enkelt övergick till metoder som bättre kunde bevisa den slutsats som de redan från början verkar ha bestämt sig för, nämligen att svenska romer verkligen var ett genetiskt isolat.

Den artikel där Beckman och Takman presenterade resultaten påminner också betydligt mer om Herman Lundborgs rasforskning än om den mer försiktiga version som Gunnar Dahlberg förespråkade, både genom sitt fokus på antropometriska egenskaper som cefaliskt index och genom okommenterade fotografier på ett antal av de undersökta romerna. En viktig skillnad var dock att Beckman och Takman inte på något vis uttalade sig värderande om romerna. De skrev inte heller något om mentala rasegenskaper och artikeln antydde inte på något sätt en rashierarki. Att det var meningsfullt att tala om romers rasegenskaper slogs dock fast, och "the main external racial characteristics" påstods vara väl bevarade inom gruppen.⁵²

Sammanlagt hade 300 personer över femton år undersökts. Den vetenskapliga analysen byggde dock endast på de 116 personer som i sin släkt helt saknade inblandning av "svenskar", ett ordval som i sig visar att den gräns Beckman och Takman drog mellan romer och svenskar var biologisk snarare än kulturell. Dessa romer visade sig i mycket hög utsträckning ha brunt hår och bruna ögon och vara något kortare än "svenskarna", medan det cefaliska indexet inte visade några större olikheter.⁵³ Slutsatsen de drog var att romer i Sverige visade större likheter med andra romska grupper ute i Europa än med den svenska befolkningen och alltså därför i någon mån kunde betraktas som ett isolat, det vill säga just den slutsats som undersökningen verkar ha haft som mål att komma fram till.

Dessutom diskuterades resultaten i förhållande till frågan om romernas eventuella ursprung i Indien.⁵⁴ Att den frågan överhuvudtaget berördes är intressant. Den var ju helt utan betydelse för problemet med romernas integration på den svenska arbetsmarknaden och saknade dessutom all medicingenetisk relevans. Steg för steg hade det som börjat som en medicinsk studie gått över till att bli ren rasvetenskap, med fokus på historisk härstamning och släktskap mellan befolkningsgrupper med olika rasegenskaper.

Rasinventeringen som aldrig blev av

De flesta forskningsidéer och projekt som tänks ut och planeras förverkligas aldrig. Ändå har vetenskapshistoriska studier en tendens att fokusera bara på de projekt som faktiskt genomförts. Det är, som David Larsson Heidenblad påpekat i en insiktsfull text, begripligt men också olyckligt. Vi kan nämligen få mycket kunskap genom att studera vad han kallar för ”skissernas historiografi”. Genom att studera de projekt som aldrig fick finansiering eller av någon anledning ställdes in får vi en inblick i vilken sorts kunskap som hade kunnat produceras och som de historiska aktörerna i en viss situation såg som angelägen att skapa.⁵⁵

För att förstå vad som hände vid Institutionen för medicinsk genetik under åren runt 1960 måste vi tillämpa just en sådan skissernas historiografi. I slutet av 1950-talet togs nämligen ett initiativ som, om det förverkligats, hade inneburit den svenska rasforskningens största projekt under efterkrigstiden. Det gällde en ny, storskalig inventering av den svenska befolkningens rasegenskaper, alltså en sådan typ av inventering som Gustaf Retzius lett vid sekelskiftet och som resulterat i *Anthropologia Suecica* 1902 och som Herman Lundberg sedan genomfört på sitt eget sätt på 1920-talet och som presenterats i *The Racial Characters of the Swedish Nation* 1926. 1958 tog Lars Beckman och Jan Arvid Böök initiativet till ännu en inventering, med liknande frågeställningar och syften men med nya metoder.

Det var av allt att döma Beckman som var den drivande. Redan i Rasbiologiska institutets verksamhetsberättelse för åren 1957–58 nämns det att Beckman föreslagit ”ett nytt antropometriskt översiktsarbete bildande en fortsättning på tidigare stora beväringundersökningar” men att idén ännu bara befann sig ”på diskussionsplanet”.⁵⁶

1958 tog planerna konkret form. Då utarbetades en forskningsansökan, dock inte avsedd för någon svensk anslagsgivare utan för en utländsk.

Ansökan riktades nämligen till den USA-baserade Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research. Stiftelsen hade grundats av den svenske företagaren Axel Wenner-Gren (1881–1961) som under mellankrigstiden blivit en av världens rikaste människor, från början genom att inneha patent på dammsugare och kylskåp. Okontroversiell var han inte. Åtminstone ansåg Wenner-Gren själv att han var vän med Hermann Göring (1893–1946), och under andra världskriget tog han kontakt med Göring för att försöka medla fram en fred mellan stormakterna, ett naivt projekt som givetvis inte fick något resultat.⁵⁷ En del av sin förmögenhet använde Wenner-Gren för att 1941 lägga grunden till en stiftelse som kom att ordna konferenser och finansiera ”antropologisk” forskning i bred mening, inklusive socialantropologi, etnografi, förhistorisk arkeologi och vad som särskilt i den amerikanska världen benämndes som ”new physical anthropology”, med ett starkare inslag av evolutionsgenetiska och molekylärbio-logiska perspektiv än tidigare.⁵⁸

Beckman och Bööks ansökan anknöt till den äldre svenska rasforskningen genom att understryka den långa forskningstradition som utgick från bland andra Retzius och Lundborg. Sverige påstods dessutom vara ett särskilt intressant område eftersom det här fanns inslag av både samiska, finska och ”västeuropeiska” befolkningselement. Men det var bråttom. På ett sätt som påminner om Retzius, Lundborg och Lundman påstods befolkningens ursprungliga sammansättning vara på väg att lösas upp genom urbaniseringen och den ökande migrationen inom Sveriges gränser. Här använde Beckman och Böök alltså ett argument som var nästan lika gammalt som rasvetenskapen själv.

Planen var därför att så snabbt som möjligt göra en förnyad undersökning av 8 000–10 000 svenska värnpliktiga. Hur mötet mellan forskare och undersökningspersoner var tänkt att se ut sade ansökan inget om och några forskningsetiska resonemang fördes inte. Det framgår dock att det var ganska omfattande saker Beckman och Böök ville göra med de värnpliktiga. Även om syftet med undersökningen påminde om äldre tiders rasforskning (minus de alarmistiska varningarna för rasblandning) var metoderna nämligen nya, och anknöt i viss mån till den molekylärbio-logiska utveckling som Wenner-Gren-stiftelsen premierade. Beckman och Böök ville inte bara ta blodprov, där de både skulle analysera ABO-systemet och haptoglobiner i blodserumet. De ville också studera aminosyror samt de värnpliktigas förmåga att känna smaken av ämnet PTC, eftersom förmågan att känna dess smak är ärftlig. Slutligen ville de analysera här-

färg med hjälp av detaljerade spektrofotografiska tekniker samt undersöka fingeravtryck och formen på de värnpliktigas öronsnibbar.

Det var med andra ord en till stora delar ny verktygslåda de ville använda, men det syfte som verktygen skulle användas för att uppnå var i allt väsentligt detsamma som tidigare: kartläggning av befolkningens rassammansättning innan denna förändrades alltför mycket genom samhällets modernisering. Kostnaden var föga förvånande också omfattande. Med Böök som formell projektledare och Beckman som ansvarig för det praktiska arbetet, och inräknat utgifter för forskningsassistenter och teknisk utrustning, skulle projektet gå på 40 500 amerikanska dollar under en period av tre år.⁵⁹

Det bör ha varit med viss besvikelse som Beckman och Böök mottog beskedet att några pengar inte var att vänta från Wenner-Gren Foundation. "Uncle Axel let us down", skrev Böök lite uppgiven i ett brev till den amerikanske genetikern Leslie C Dunn som tidigare hade läst och kommenterat ansökningstexten.⁶⁰ Om ansökan beviljats hade ett av den svenska rasforskningens största projekt inletts under åren runt 1960 och förlagts till Institutionen för medicinsk genetik vid Uppsala universitet. Nu blev det inte så.

Avslaget ledde inte bara till att projektet i sig inte kom till stånd utan även till att rasforskningen vid institutionen i praktiken upphörde. Det innebar också att Beckman stod utan ordentlig projektfinansiering. Han var under en period gästforskare vid University of Hawaii i USA, men han fick aldrig någon fast tjänst vid institutionen i Uppsala fast Böök försökte skrapa fram pengar för att kunna anställa honom.⁶¹ Trots Bööks ansträngningar verkar det dessutom ha skurit sig mellan Beckman och Böök vid 1960-talets mitt. Vad konflikten handlade om är svårt att reda ut i efterhand. 1967 tog Beckman hur som helst de små medel han hade från Statens medicinska forskningsråd och flyttade över dem från institutionen till laboratoriet vid Akademiska sjukhuset i Uppsala, till Bööks förtrytelse. Beckman hävdade att han inte fått ordentliga möjligheter att utföra arbete vid institutionen, vilket Böök tillbakavisade.⁶²

Beckmans verksamhet efter Uppsalatiden

Efter 1960-talets mitt har jag inte hittat några exempel på forskning som kan beskrivas som rasifierande vid Institutionen för medicinsk genetik. Arbetet handlade nu i ännu högre grad än tidigare om att studera kromosomer och cellkärnor samt sjukdomar och medicinska syndrom. Verksamhets-

berättelserna från 1966 och 1976–77, för att ta två representativa exempel ur högen, nämner studier av infertilitet hos män samt ”elektromikroskopiska undersökningar av lysosomer och endoplasmatiskt retikulum i njur- och leverceller från möss med mutanata pälsfärgsgener”.⁶³

Inte heller Beckmans vetenskapliga verksamhet handlade om rasforskning i någon större omfattning efter att han lämnat Uppsala. Han blev ganska snabbt utnämnd till professor i humangenetik vid det nyöppnade Umeå universitet. Vid 1970-talets början lyfte han visserligen stundtals upp frågan om rasskillnader i sin undervisning.⁶⁴ Han fortsatte också med viss serologisk forskning och kartlade blodgrupperna i Västerbotten. Det projektet är intressant inte för dess resultat men för dess terminologi. Låt oss till exempel se hur Beckman, när han 1972 sammanfattade projektets resultat, refererade till sin egen doktorsavhandling från 1959:

In northern Sweden significant regional variations have been found in the gene frequencies of the ABO and Rh blood group systems and it has been suggested that ethnic heterogeneity is a major cause of this regional heterogeneity (BECKMAN 1959).⁶⁵

Beckman hade inte alls talat om ”etnisk” heterogenitet i sin avhandling utan om raslig heterogenitet. Det som hänt mellan 1959 och 1972 var att han börjat använda ordet ”etnicitet” för att beteckna samma observationer, samma fenomen, som han under 1950-talet benämnde med hjälp av ordet ”ras”. Det vittnar om en begynnande skepsis mot rastermen vid 1970-talets början men också om att förändringar i ordval inte nödvändigtvis innebar stora förändringar av kunskapsanspråken om människans genetiska variation i sig.

Intresset för den genetiska variationen i norra Sverige fanns uppenbarligen kvar hos Beckman, även om han inte återupptog arbetet med frågorna förrän efter sin pensionering på 1990-talet.⁶⁶ Under sin yrkesverksamma tid som professor forskade han i stället om miljö- och industrigifters påverkan på arbetares hälsa och arvs massa. Han var också kommunalpolitiskt aktiv som socialdemokrat och utsågs 1973 till rektor vid Umeå universitet. Från och med denna tid kom universitetsadministration att ta upp en allt större del av hans tid.⁶⁷

Den medicinska genetikens långsamma frammarsch

Rasbiologiska institutet genomgick ett chefsbyte och en omorganisation vid 1950-talets slut, då Jan Arvid Böök tog över efter Dahlberg och institutet omvandlades till Institutionen för medicinsk genetik vid Uppsala universitet. De kunskapsanspråk som produceras behöver dock inte nödvändigtvis förändras bara på grund av ett namnbyte. Det illustreras tydligt i det här kapitlet.

Rasforskningen fortsatte nämligen vid den nya institutionen även om Bööks egen verksamhet var inriktad mot medicinsk genetik. Faktum är att det publicerades fler böcker och artiklar med rasifierande kunskapsanspråk under det sena 1950-talet och tidiga 1960-talet än vad det hade gjorts under Dahlbergs ledning. I stort sett alla publikationer kom dock från en och samma forskare: Lars Beckman.

Beckmans forskning innebar både kontinuitet och förändring jämfört med den som producerades vid Rasbiologiska institutet under Herman Lundborgs chefstid. Här fanns samma fokus på att kartlägga ärftliga egenskaper hos befolkningen, egenskaper som inte sågs som intressanta på grund av deras betydelse för medicinsk vård utan för vad de ansågs kunna avslöja om befolkningens rassammansättning. Här fanns samma intresse för norra Sverige i allmänhet och för samerna i synnerhet. Här fanns dessutom samma syn på rasvetenskapen som ett sätt att belysa förhistoriska migrationer som präglade rasforskningen sedan 1800-talet.

Men det fanns också viktiga skillnader. En var ideologisk. Beckman var i likhet med Dahlberg socialdemokrat och hade inga som helst kopplingar till högerextrema, fascistiska eller nazistiska rörelser. En annan handlade om de politiska slutsatser som drogs av rasforskningen. Herman Lundborg hade konsekvent varnat för rasblandning och hävdat att den ledde till att den svenska befolkningen ”degenererades”. Beckmans forskning innehöll inga sådana varningar överhuvudtaget. Han uttalade sig inte om annat än rent fysiska rasskillnader och hans texter innehöll inga försök att placera in människoraser i en hierarki.

Ytterligare en skillnad var metodisk. Även om Beckman i vissa fall använde antropometriska metoder innebar hans forskning att storskaliga serologiska undersökningar introducerades i den svenska rasvetenskapen. Blodgruppsanalyserna blev nu, på samma sätt som i andra delar av världen under efterkrigstiden, kanske inte rasforskningens enda metod men definitivt dess viktigaste. Men detta var en rent metodisk förändring och inte en förändring av rasforskningens syfte, frågor eller terminologi.

Beckman lämnade Uppsala vid 1960-talets mitt och därmed försvann av allt att döma också rasforskningen från Institutionen för medicinsk genetik. Det hade kunnat gå på ett annat sätt. I slutet av 1950-talet ansökte Beckman och Böök om pengar från Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research i syfte att genomföra det dittills mest omfattande rasforskningsprojektet i Sverige sedan Lundborgs 1920-talsundersökningar. Av okända skäl fick de avslag. Hade deras ansökan bifallits skulle rasforskningen utan tvekan blivit mer framträdande i institutionens verksamhet på 1960-talet än vad som nu blev fallet. Avslaget kan därför betecknas som en av den svenska rasforskningens viktigaste icke-händelser.

Gunnar Dahlberg, Jan Arvid Böök och Lars Beckman hade stark vetenskaplig status och en organisatorisk bas som visserligen aldrig var särskilt välfinansierad men åtminstone någorlunda säker. De tillfrågades av utomstående aktörer för att ge sin syn på frågor om ras och humangenetik. De betraktades i breda delar av efterkrigstidens samhälle som genuina, seriösa experter på ämnet. De befann sig, kort sagt, på den vinnande sidan av rasforskningens gränsdragningskonflikter.

Som striden efter Beckmans disputation 1959 visar så pågick verkligen sådana konflikter. Beckmans gamle handledare Bertil Lundman kämpade med näbbar och klor för att Beckman skulle få ett så lågt betyg på avhandlingen att en framtida akademisk karriär i praktiken skulle bli omöjlig. Lundman försökte säkerställa att hans eget universitetsämne, fysisk antropologi, skulle ses som hemvisten för Sveriges rasvetenskapliga expertis. Han motarbetade därför det konkurrerande ämnet rasbiologi som Beckman övergett honom för.

Rasbiologiska institutet och Institutionen för medicinsk genetik var nämligen bara ett sammanhang där rasforskning bedrevs. Den viktigaste kunskapsaktör som bedrev rasforskning på andra håll var just Bertil Lundman, och han kommer att stå i fokus i nästa kapitel. Där ska vi följa Lundmans vetenskapliga verksamhet från 1930-talet och fram till 1970-talet. Den såg mycket annorlunda ut än Dahlbergs, Bööks och Beckmans, inte minst eftersom Lundman hade en helt annan inställning till den rasforskning som förekom i Nazityskland.

Rasforskaren Bertil Lundman

Lundman deltog i den svenska rasforskningen och dess gränsdragningsarbete under flera decennier. Det har vi redan sett några exempel på. I kapitel tre följde vi Bertil Lundman på hans första forskningsresa i Dalarna vid 1930-talets början, och i kapitel fem såg vi hur han 1959 försökte hindra sin forne student Lars Beckmans akademiska karriär.

I det här kapitlet tar jag ett mer systematiskt grepp på Lundman, vars verksamhet sträckte sig in på 1970-talet. I fokus står hans egen forskning men jag diskuterar även hans undervisning vid Uppsala universitet. Däremot lyfter jag inte upp de internationella nätverk han ingick i eller de mediedebatter om honom som ägde rum vid 1950-talets slut. De diskuteras i stället i de kommande kapitlen.

Dalarnas rasförhållanden

Lundmans Dalaresa 1932 var bara den första i en lång rad. Under nästan hela 1930-talet besökte han nya bygder i Dalarna och i slutet av decenniet gjorde han även kompletterande undersökningar i Hälsingland.¹ Det var långt ifrån några semesterresor. Bara sommaren 1937 undersökte han 3 500 personer, en siffra som säger något om det uppdrivna tempot.²

Resorna var ett enmansprojekt. Under Herman Lundborgs tid som chef vid Rasbiologiska institutet fick Lundman låna mätutrustning däriifrån men då Gunnar Dahlberg övertog ledningen upphörde samarbetet.³ Det var den första lilla konflikten i vad som snart kom att utvecklas till en hård vetenskaplig strid mellan Dahlberg och Lundman. Finansieringen

kom från Dalarnas hembygdsförbund, som också lät Lundman publicera sina resultat i förbundets årsbok. Längre var det Lundmans viktigaste publikationskanal. Men Lundman bearbetade även sina resultat i syfte att kunna disputera. 1945 blev han filosofie doktor i universitetsämnet fysisk antropologi på en avhandling som sammanfattade hans mer än decennielånga forskning om Dalarnas rasförhållanden.

Ciceroner, makt och motstånd

Varje möte mellan forskare och undersökningspersoner innebär en maktrelation. Där finns möjlighet till påtryckningar, tvång och övertalning, men också motstånd. Lundmans forskningsresor innehöll många sådana möten. I de allra flesta fall kan vi inte längre säga något om hur de såg ut eftersom det inte finns några källor. Men uppenbarligen var Lundman själv medveten om att han måste använda sig av vissa tekniker för att få befolkningen att ställa upp.

Redan 1932 skrev han, som vi såg i kapitel tre, om hur viktigt det var att få hjälp av "ciceroner". Därmed avsåg han lokala medhjälpare som kunde vägleda honom och genom sin status hjälpa till att övervinna människors motvilja mot att bli undersökta.⁴ Eftersom Lundman noggrant tackade dessa "ciceroner" i sina artiklar går det att avgöra vilka grupper han vände sig till.

Fram träder landsbygdens sociala och kulturella överskikt. Här fanns ledande män i den kommunala förvaltningen, präster, universitetsstudenter på sommarferier och inte minst folkskolornas lärare. Ett typiskt exempel är de personer som hjälpte Lundman i Gagnefs socken sommaren 1937. Där finner vi kommunalordföranden, en apotekare, en pastor, en folkskollärare, två "kandidater" och en "seminarist". Dessutom nämns en brevbärare och två "fröknar" med mer oklar social status.⁵ Själv framhöll Lundman särskilt folkskollärarnas och prästernas roll, alltså de två representanter för överheten som landsbygdens befolkning oftast kom i kontakt med.⁶ Kyrkoherden i Särna hjälpte även till med att övertala bygdens folk att bli fotograferade.⁷

Dessutom fick Lundman hjälp från en del lokala arbetsgivare som lät honom undersöka de anställda på deras fabriker under arbetstid. Jag har inte hittat några källor som berättar om hur arbetarna upplevde detta. Vilket utrymme hade de att vägra delta då undersökningarna skedde under arbetsgivarens övervakning? Huruvida något motstånd förekom vet vi inte. Däremot finns det ett par formuleringar i Lundmans texter som vittnar om att inte alla människor upplevde hans besök som välkomna. När

han besökte Mora sommaren 1937 ska han ha blivit ”avsnäst och ohövligen bemött” (hur hövligt det var att gå in i människors hem och begära att få mäta deras kroppar skrev Lundman däremot inget om).⁸ När han sammanställde sin doktorsavhandling nämnde han också att särskilt kvinnor ibland visat ”tredska” vid mätningarna.⁹

Detaljerade rasindelningar

Som vi sett tidigare fanns det ingen enighet om hur detaljerade rasindelningar det var vetenskapligt motiverat att göra. Gunnar Dahlberg intog en skeptisk hållning och ifrågasatte till och med huruvida man alls borde tala om olika raser inom Europa. Bertil Lundman var här Dahlbergs vetenskapliga motpol. Av alla de kunskapsaktörer som förekommer i denna bok finns det ingen som gjort så extremt detaljerade raskategoriseringar som Lundman – ja, i samband med Dalaresorna beskrev han till och med enskilda byar som de ”rasliga grundenheterna” i landskapet.¹⁰

Lundman försökte dra slutsatser om rasförhållanden på stundtals mycket småskalig och rent lokal nivå. Mellan byarna Östra Stackmyra och Västra Stackmyra gick till exempel, hävdade han, ”i viss mån en rasgräns”.¹¹ Ett annat och långt ifrån unikt exempel kan hämtas från hans beskrivning av befolkningen i byn Kumbelnäs i Våmhus socken sommaren 1934:

Här är befolkningen nästan utan undantag storväxt och kraftig med breda kraftiga ansikten (dock utan Mora-bornas breda mun), rätt breda huvuden, mest grå ögon och mycket mörkt askfärgat, ibland nästan svart hår. En enhetlig typ, säkert genom täta ingiften bevarad i denna rika och självmäta by. Kanske har här för mycket länge sedan alpin ras blandat sig med nordras av den särskilt storvuxna trönde-typen.¹²

Hur kom Lundman fram till dessa detaljerade kunskapsanspråk? Givetvis mätte han människor och registrerade deras antropometriska värden, men analysen av dessa data fick i huvudsak vänta till avhandlingen. I stället baserade han många av sina kunskapsanspråk på mer omedelbara intryck. Det kan kanske tyckas märkligt, men metoden var en etablerad del av den tyska *Rassenkunde*-strömning som Lundmans verksamhet visar likheter med. Dess ledande förespråkare Hans F K Günther betonade gång på gång att ras inte bara var något mätbart. Forskaren måste också träna upp en intuitiv förmåga att ”se” och ”uppfatta” rastyper, bland annat genom att betrakta stora mängder bilder och fotografier. Lundman skulle under sin senare karriär flera gånger betona samma sak som Günther. Även

rapporterna från Dalaresorna innehåller formuleringar som påminner om Günthers romantiska eller idealistiska syn på ras. Beskrivningen av befolkningen i Lima socken är ett exempel. Den utgör en rak motsats till Gunnar Dahlbergs strikta statistiska syn på rasvetenskaplig metod:

Man lämnar Lima med intryck av något hårt, stolt och ståtligt hos såväl natur som folk. Vilken skillnad mot det mjukare Malung! I en bred, flack och solig älvdal en stor rik bygd med otaliga byar tätt inpå varandra, bebodda av blonda, rundansiktade och gemytliga människor. I Lima däremot rycka bergen en närmare inpå livet. Naturen fördystras och människorna ock. Men de stå där mörka och ståtliga som fjälltoppar avteckna sig en vinternatt mot himlen.¹³

Som framgår av citatet fanns här även en tendens att sätta människors egenskaper i samband med den naturmiljö där de fötts, en syn inte alldeles olik den ”blod och jord”-romantik som förekom inom den tyska nazismen. Det var för övrigt inte det enda vetenskapliga antagande som Lundman delade med Nazitysklands rasforskare. Även om exemplen inte är så många innehöll rapporterna i hembygdsboken en idealisering av den ”nordiska” rasen, vars existens Lundman under hela sin karriär tog för given. I Leksands socken förekom den nordiska rasen renare än kanske någon annanstans i världen – ja, Hitler själv skulle bli ”grön av avundsjuka” skrev Lundman och illustrerade sitt resonemang med ett fotografi på ”utmärkt granna nordtyper”.¹⁴ Även i delar av Rättviks socken var den ”ädla” nordiska rasen vanlig men ”tyvärr” på tillbakagång.¹⁵ Ordet ”tyvärr” är viktigt här. Det vittnar om en rashierarki där Lundman uppenbarligen placerade den ”nordiska” rasen högt upp.

Förhistoriska spekulationer

Lundman avsåg inte bara att uttala sig om rasförhållanden i sin egen tid utan även att belysa förhistoriska bebyggelsemönster och migrationsströmmar. Det var, som vi har sett flera exempel på, i och för sig inget unikt i den svenska rasforskningen, men Lundman drog betydligt mer långtgående historiska slutsatser än vad som var vanligt. Kunsapsanspråken gällde dessutom även mycket småskaliga sammanhang. Efter att ha besökt Mora socken tyckte han sig till exempel kunna konstatera att Moraborna förmodligen var ättlingar till de ”Svea-bönder” som under stenåldern fört med sig jordbruket till Dalarna.¹⁶

Lundmans favoritteori var emellertid den om ”Tydalstypen”. Redan 1932 hade han, som vi såg i kapitel tre, hävdad att det fanns en särskild

”Utmärkt granna nordtyper”. Ur Lundmans artikel ”Folktypsundersökningar i Dalarna” 1937. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

rasgrupp i Älvdalen och andra glesbebyggda delar av norra Dalarna. Dess medlemmar var, menade han, åtminstone delvis ättlingar till de förhistoriska cromagnonmänniskorna, som alltså skulle ha levt kvar i svårtillgängliga skogsbygder i västra Sverige och delar av Norge men även på de länge isolerade Kanarieöarna.

I sin årsboksartikel från 1937 sammanfattade Lundman de antropometriska drag som utmärkte Tydalstypen. Den var relativt långskallig och hade rätt hög kroppslängd. Utseendet var, skrev Lundman, grovt och ansiktet närmast ”fyrkantigt” med kraftiga ögonbryn och mörk hårfärg.¹⁷ Den fysiska grovheten motsvarades, lade han senare till, också av mentala drag eftersom Tydalstyperna var ”tyngre och dystrare” än andra.¹⁸

Kunskapsanspråken om Tydalsrasen var, för att uttrycka det mildt, aldrig särskilt starkt underbyggda. De baserades på att Lundman tyckte sig se anatomiska likheter mellan vissa undersökta personer och de förhistoriska

skeletten efter de cromagnonmänniskor som levte för många tusen år sedan. Sedan byggde han upp en teori där han antog att Tydalsrasen varit en slags ursprungsbefolkning åtminstone i delar av Skandinavien för att därefter trängas undan till gränstrakter och mindre bördiga områden. För att underbygga teorin drog han sig inte för att, i likhet med Sven Nilsson på 1830- och 1840-talen, hänvisa till sägner och folkminnen om äldre tiders ”jättar”. De kunde kanske, menade Lundman, innehålla små korn av sanning om äldre tiders befolkningar. Tänk till exempel om sägnernas ”jättar” ursprungligen syftat på de kraftiga tydalingarna.¹⁹

Dala-allmogens antropologi

Forskningsresorna var i stort sett avslutade 1940, men eftersom beredskapstiden kom emellan kunde Lundman först våren 1945 lägga fram sin doktorsavhandling i Uppsala. *Dala-allmogens antropologi* var i allt väsentligt en sammanfattning av de data som under flera år presenterats i Dalarnas hembygdsförbunds årsskrift och ett försök att på grundval av mätningarna dra slutsatser om historiska migrationer. De många resorna hade resulterat i mätvärden från 11 000 personer i Dalarna samt kompletterande mätningar av 2 275 personer i Hälsingland, 900 i Uppland och 720 i Västmanland. Sammanlagt utsatte Lundman under sina resor minst 14 895 personer för rasvetenskapliga mätningar, ett närmast svindlande antal om man betänker att han genomförde resorna själv och utan assistenter.²⁰

Liksom i artiklarna använde Lundman mätresultaten för att göra mycket detaljerade regionala och lokala rasindelningar, och han hävdade till exempel att ätlingar till ”tattare” var särskilt vanliga i närheten av gamla gästgivargårdar. Men framför allt identifierade han fyra stora rasgrupper i landskapet. För det första ”Västerdalsgruppen” som var en del av en större ”folkstock” med utbredning i hela sydvästra Skandinavien. För det andra ”Centralgruppen” som var en del av en ”innerskandinavisk” folkstock. För det tredje ”Rättviksgruppen” med kopplingar till den ”tröndiska” folkstocken i Norge. Och för det fjärde den Älvdalstyp eller Älvdalsras, som Lundman själv ansåg var hans viktigaste fynd och som han alltså menade härstammade från cromagnonmänniskorna.²¹

Om de historiska slutsatserna varit långtgående tidigare tog Lundman dem ännu ett steg längre i avhandlingen. Han medgav visserligen själv att antropometriska mätningar bland 1900-talets dalmasar inte utgjorde något säkert bevis för att formulera teorier om förhistoriska migrationer. Det hindrade honom dock inte från att försöka, och för att stärka upp sina

235

236

237

238

Representanter för "Tydalsrasen". Ur Lundmans avhandling *Dala-allmogens antropologi* 1945. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

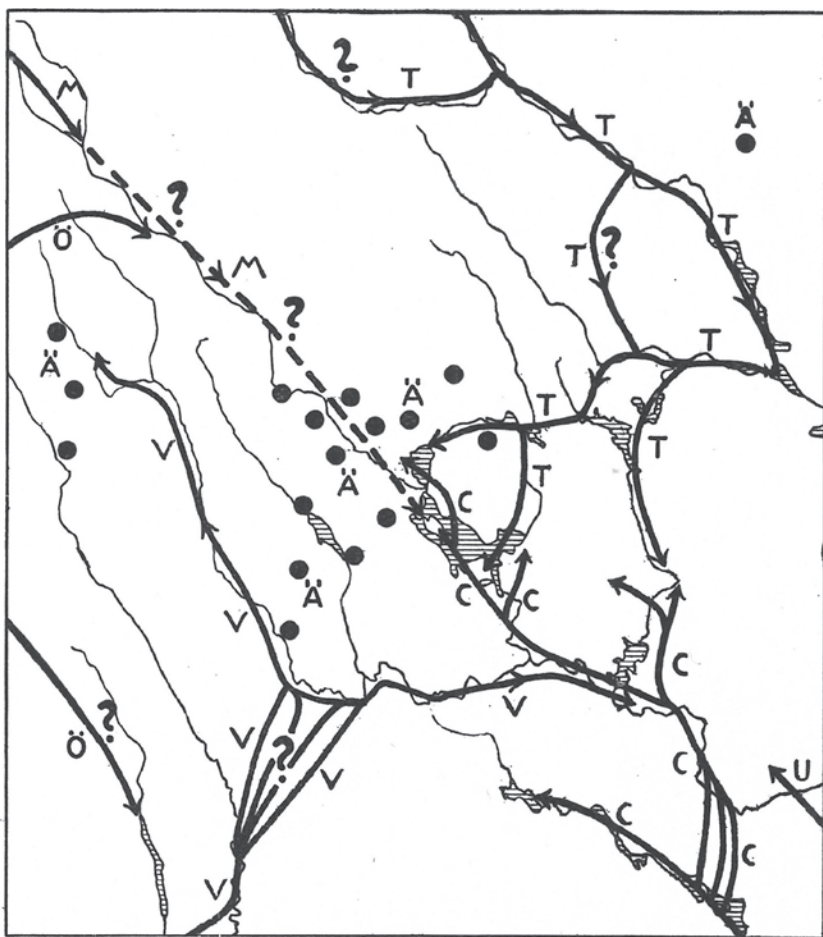
hypoteser gjorde han utförliga hänvisningar både till medeltidens isländska sagor och äldre skriftliga källor som Adam av Bremens *Gesta Hammaburgensis ecclesie pontificum* från 1000-talet. Spekulationerna resulterade i detaljerade kartor över historiska ”invandringsvägar” till landskapet.

Rättviksgruppen hade, menade Lundman, kommit in i Dalarna från Hälsingland, något som var troligt både på grund av landskapens geografiska läge och av formuleringar i Snorre Sturlassons medeltida *Heimskringla*. Kanske kunde raselementet ha kommit till Dalarna efter ett inbördeskrig i norska Trøndelagen på 700-talet? Många trönder ska då ha flytt in i nuvarande Hälsingland. Man ”får nu tänka sig”, skrev Lundman, att de därefter också ”trängde över dalgränsen”.²²

Allra mest invecklad blev indiciekedjan när Lundman försökte belägga sina kunskapsanspråk om Tydalsrasen, och där han hävdade att man var närmast ”tvingad” att anta att tydalingarna utgjorde Skandinaviens urbefolkning. Men varför var man tvingad att dra en sådan slutsats? Lundman utgick bland annat från den ostrogotiske och östromerske historieskrivaren Jordanes, som på 500-talet skrev att Skandinavien beboddes av ”finnar”. Dessa ”finnar” (ett ord som förmodligen inte syftade på senare tiders befolkning i Finland) nämndes också i de isländska släktsagorna. Där talades det om ättlingar till ”halvtroll” och ”finnar” som påstods ha utseenddrag som Lundman identifierat bland tydalingarna. Dessutom förekom det fortfarande att landsbygdsbefolkningen i vissa bygder i Dalarna använde uttryck som ”rena, rama finnar” trots att det i dessa bygder aldrig förekommit någon finsk invandring. Vilka ”finnar” var det då som avsågs? Jo, kanske samma som Jordanes skrivit om för snart 1 500 år sedan ...²³

Globala raskategoriseringar och politiska positioner

Lundman höll fast vid teorin om Tydalsrasen under hela sin karriär, trots att han fick kritik för den redan vid disputationen. Innan vi belyser vad som hände då måste vi dock göra två avstickare. Avhandlingen handlade om ett svenskt landskaps rasförhållanden, men Lundman hade redan tidigt ambitioner att skriva syntetiserande verk där han gav sig i kast med hela mänskligheten. Under de år då han arbetade med avhandlingen publicerade han även två populärt hållna skrifter där han uttalade sig om raser på europeisk och global nivå. De bör analyseras först, dels eftersom de kastar ljus över Lundmans kunskapsanspråk om människor mer allmänt, dels eftersom de rimligtvis kan ha påverkat de inblandade aktörernas bild av

Karta 18. Sannolika invandringsvägar för huvudgrupperna o. s. v.

V = Västgruppen; C = Centralgruppen; T = Tröndegruppen; M = Moragruppen; U = Uppländska gruppen; Ö = Grupper från norska Österdalen; Ä (och stora runda prickar) = Älvdalsgruppen.

Olika grupperns "invandringsvägar" till Dalarna. Ur Lundmans *Dala-allmogens antropologi* 1945. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

Lundman vid tiden för disputationen. Jag ska dessutom försöka analysera Lundmans politiska position under 1930-talet och fram till andra världskrigets slut. Även det är betydelsefullt för att förstå de vetenskapliga strider som ägde rum i samband med att han disputerade.

Nordens rastyper

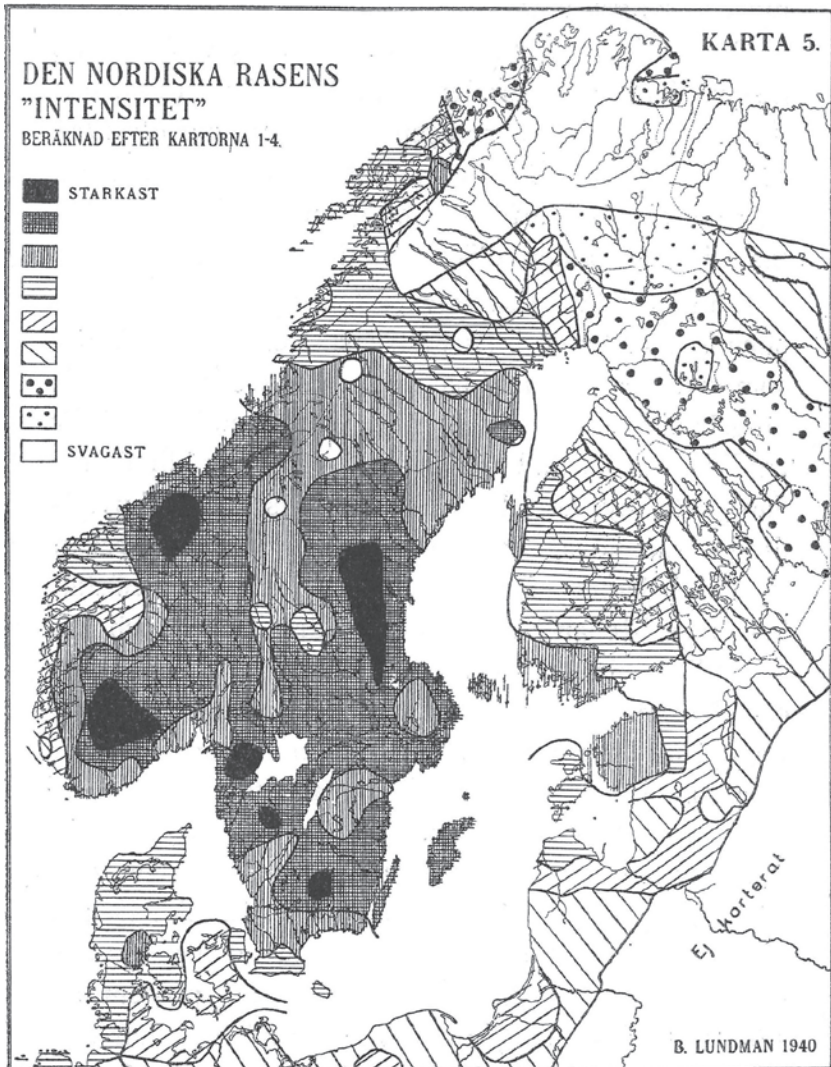
1940 fick Lundman möjlighet att ge ut en kort skrift om rasförhållandena i Sverige, Norge och Danmark. *Nordens rastyper* publicerades i den ursprungligen liberala studentföreningen Verdandis populärvetenskapliga skriftserie och var rikt illustrerad med kartor och fotografier.

Den är inte så intressant för de rasindelningar Lundman gjorde av Nordens befolkning. De var inte alltför uppseendeväckande i sin samtid även om de rörde sig på en mer detaljerad skala än vad till exempel Gunnar Dahlberg skulle ha ansett var motiverat. Han använde sig av den väletablerade europeiska femrasindelningen med vissa variationer och flera underkategorier. Den nordiska rasen delades till exempel in i "Götatypen" och "Tröndetypen", som i sin tur sades ha en "underras" som Lundman kallade för "Västmanlandstypen". Den östbaltiska rasen delades in dels i "Tavasttypen", dels i "Savolaxtypen", och den samiska befolkningen påstods bestå av två skilda raselement, nämligen den "sydlapska" och den "nordlapska" rasen. Det senare var dock ett ovanligt sätt att betrakta samerna som vid denna tid ofta beskrevs som en enhetlig ras.²⁴

Den är mer intressant eftersom Lundman också skrev en del om hur han såg på ras teoretiskt. Även här framträder en inställning som skilde sig starkt från den som Gunnar Dahlberg hade vid samma tid. För Dahlberg var ras en term som var nödvändig för att beskriva genetiska skillnader men som i grund och botten konstruerades av forskaren själv. Det var i filosofisk mening en så kallad nominaldefinition. Lundman såg ras som en slags realdefinition, det vill säga något som existerade oberoende av forskarens kategoriseringar och som nästan hade en egen historisk agens:

Överhuvudtaget får man snarast se "raserna" såsom genom tid och rum trögt framflytande strömmar. De blanda visserligen sitt flöde ("blod") mer eller mindre med andra dylika floder men i sin kungsådra äro de ofta länge *jämförelsevis* oblandade.²⁵

Han förde också fram kunskapsanspråk som placerade honom i den rasforskningstradition som utgick från Herman Lundborg snarare än Dahlberg. För det första betonade Lundman att rasskillnader inte endast

Den nordiska rasens "intensitet" i Skandinavien. Ur Lundmans bok *Nordens rastyper* 1940.
Bild: Lunds universitetsbibliotek.

handlade om fysiska egenskaper utan i högsta grad även mentala. Ja, dessa var egentligen ”ännu viktigare” men samtidigt svåra att mäta. Därför var de föga användbara för att göra rasindelningar på den nivå boken handlade om.²⁶

För det andra varnade Lundman för att det svenska samhället höll på att ”degenerera”, och han hade med andra ord den alarmistiska syn på rasförändringar som Dahlberg vid samma tid avvisade. Dels berodde degenenerationen enligt Lundman, som här åter påminner om Lundborg, på ”rasblandning”. Dels sattes den i samband med emigrationen till Nordamerika, som på 1940-talet i och för sig upphört men som hade påverkat befolkningssammansättningen under de senaste sjuttio åren.²⁷ Lundman anknöt därmed till ett sätt att beskriva emigrationens faror på som förekom redan i sekelskiftets emigrationsdebatt, där vissa fruktade att de fysiskt och psykiskt mest värdefulla svenskarna försvann västerut.²⁸

Jordens människoraser och folkstammar

1943 tog Lundman sig an rasindelningarna på global nivå genom skriften *Jordens människoraser och folkstammar*. Det var enligt Lundman själv en opolitisk bok, där han mitt under brinnande världskrig ville ”sakligt behandla frågor som på kontinenten framkallat oändligt mycket blod och tårar”.²⁹ I själva verket var skriften en av de publikationer där Lundman kom allra närmast den tyska *Rassenkunde*-strömningens kunskapsanspråk om människoraser.

Lundman uttryckte även sin uppskattning för flera nazityska rasforskare, om än med vissa förbehåll. Egon von Eickstedt beskrevs som ”lysande” och ”banbrytande”, medan Hans F K Günther visserligen sades vara ”ensidigt raspolitisk” men samtidigt ”lärt tyskarna att iakttaga levande människor och ej blott se sig blinda på måttserier”.³⁰ Här såg Lundman Günther som en forskare att inspireras av: ”Så räcker intuitiv helhetsuppfattning handen åt geografisk-statistisk typurskiljning. Den senare är dock en viktig kontroll gentemot för stort självsvald, den förra ger den friska helsynen.”³¹

Även om Lundman inte använde uttryck som ”arisk” (en skepsis han delade med många nazityska rasforskare, vilket nämnts i kapitel två) förde han fram kunskapsanspråk som delvis påminner om den nazistiska arier-teorin. De byggde på en historieuppfattning där vissa raser och folk sågs som överlägsna respektive underlägsna och där de överlägsna trängde undan, fördrev och utmanövrerade de underlägsna. Det viktigaste inslaget i denna rasifierande historieskrivning var framställningen av hur indoeuro-

péerna för flera tusen år sedan skulle ha blivit anfäder till den nordiska rasen och spelat stor roll för att utveckla kultur, statsbildning och civilisation.

Till skillnad från dagens arkeologi och språkvetenskap, som tenderar att placera indoeuropeernas ”urhem” någonstans i sydvästra Ryssland, menade Lundman att de kom från Öst- och Centraleuropa. Hans tanke var att de härstammade från en grupp så kallade snörkeramiker och stridsyxefolk som bör ha levt i södra Polen under stenåldern och som ”otvivelaktigt” var indoeuropeernas förfäder. Han beskrev dem som ett ”krigiskt och ytterst expansivt folk” med blond hårfärg, som erövrade andra folkstammar och ersatte deras ledarskikt med sina egna medlemmar:

Ty att urindoeuropeerna voro blonda, framgår av att åtm. dess adel [...] enl. *fullt säkra* historiska uppgifter övervägande var detta *överallt* i de sydliga, brunetta länder, dit denna folkstam trängt. Här märktes ock den bristande biogeografiska anpassningen genom den blonda herrerasens hastiga tillbakagång i de heta klimaten. [...] Så spredo sig indoeuropeernas unga, kampglada krigarfolk över större delen av Euroasien.³²

Lundman betonade starkt att mentala rasegenskaper var lika verkliga som fysiska. Visserligen fanns det individuella variationer men ”i regel” var det fullt motiverat att hävda att vissa raser till exempel var modigare eller mer grymma än andra, och att människoraserna hade ”olikartad kulturbegåvning” beskrevs som något ”självklart”.³³

Hur Lundman konkret tänkte sig dessa mentala rasskillnader framgår av hans synnerligen stereotypa beskrivning av Nord- och Sydamerikas urbefolkning samt av Afrikas svarta befolkning, där han starkt anknöt till gamla koloniala föreställningar:

Negern [är] utåtvänd, glad och flabbig vid gott lynne, animalt brutal, grym emot djuren. Indianen mer dovt inåtvänd och dolsk, men ock mäktig mycket innerliga och djupa känslor, i regel öm djurvän (jfr de talrika tämjda vilddjuren i indianbyarna, som niggerungarna nästan genast skulle pina ihjäl!). [...] Negern kan väl bli en trogen tjänare (det har Livingstones tjänare och många andra visat), men en personlig *vän* blir han mycket sällan, om han ej insupit *mycket* av de vitas kultur. Annars är hans sätt att se ytterst primitivt, rätt naturalistiskt och starkt affektbetonat.³⁴

Här förde Lundman fram grovt rasistiska kunskapsanspråk där olika raser placerades in på högre eller lägre platser i en hierarki, och där utomeuropeiska och särskilt svarta befolkningsgrupper sattes mycket lågt.

Politiska positioner före 1945

Lundmans kopplingar till Nazityskland var mer omfattande än vad som hittills framgått. Det var inte bara i *Dalarnas hembygdsbok* han publicerade sig under 1930-talet. En del av resultaten från Dalaundersökningarna trycktes också i tidskriften *Zeitschrift für Rassenkunde*. Det var det nazistiska Tysklands ledande vetenskapliga tidskrift för akademisk rasforskning, under ledning av den Egon von Eickstedt som Lundman beundrade.

I dessa artiklar tillät han sig också mer politiska uttalanden än i andra sammanhang. När han 1935 redogjorde för sin teori om det höga inslaget av "tattare" i vissa bygder av Dalarna betonade han att detta borde ses som ett problem. "Tattare" hade nämligen en "själsform" ("Seelenform") som gjorde dem intriganta, promiskuösa och hämndlystna. "Säkert", menade Lundman, utgjorde de en stor andel av de intagna på både mentalsjukhus och fängelser.³⁵ Han utgick också från att rasegenskaper påverkade förmågan till kulturskapande och ekonomiska näringar, då han året därefter argumenterade för att den svenska befolkningens antropologiska drag verkade korrelera med landets olika odlingsområden.³⁶

Lundman hade dessutom kontakter med aktörer verksamma inom den norska Quisling-regimen, till och med i andra världskrigets slutskede då Nazitysklands förestående nederlag måste ha varit uppenbart. Där satt genetikern Thordar Quelprud (1901–92), som tidigare varit gästforskare i Nazityskland, som chef för Arvebiologisk Institut, en eugenisk myndighet som Quislings regering inrättat. Våren 1944 frågade Lundman Quelprud om det vore möjligt att få *Jordens människoraser och folkstammar* översatt och utgiven i Norge. Quelprud svarade att han principiellt var positiv till förslaget men ville återkomma efter att ha läst boken. Vad som därefter hände är okänt.³⁷

Intressant nog kallade Lundman själv sina kontakter med nazityska forskare för "opolitiska". Det var åtminstone med det ordet han beskrev *Zeitschrift für Rassenkunde* i ett brev 1938. Exakt hur hans ordval ska tolkas är dock svårt att avgöra. Antingen ansåg Lundman själv att tidskriften verkligen var "opolitisk" eftersom den gjorde anspråk på vetenskaplighet och åtminstone i Tyskland hade en sådan status. Eller så valde han medvetet att beskriva den som opolitisk för att undvika att själv bli betraktad som nazist.³⁸

Var då Bertil Lundman själv nazist? Nej, trots kontakterna med nazistiska forskare i Tyskland och Norge tyder ingenting i källorna på att han var det, om man med nazist menar en person som är medlem i eller tydligt

sympatiserar med en nazistisk organisation.³⁹ Men nazismen var bara en av många rörelser som rörde sig i en rasistisk, nationalistisk och antidemokratisk zon längst ut på högerkanten. Man kan, som historikern Lena Berggren har gjort, tala om en ”nationell rörelse” som omfattade både nazistiska, fascistiska och andra ultrakonservativa sammanslutningar. De befann sig stundtals i konflikt men hade också kontakter, och vissa aktörer rörde sig mellan organisationerna och möttes i gemensamma sammanhang.⁴⁰

Ett sådant sammanhang var Samfundet Manhem, som leddes av ingenjören Carl Ernfrid Carlberg (1889–1962). Samfundet, som kan beskrivas som en högerextrem kunskapsarena, var en mötesplats för rörelsens intellektuella och anordnade flitig föreläsningsverksamhet i sina lokaler i Stockholm. Här fanns, som Berggren visat, Lundman med under hela 1930-talet. Han var en av dem som undertecknade samfundets stiftelseurkund 1935 och åren 1937–38 satt han även med i dess styrelse. Fram till och med 1940 höll han dessutom flera föreläsningar i samfundets regi, med titlar som ”Översikt av jordens människoraser” (1939) och ”Folkdöd, rasfråga och livsåskådning” (1940).⁴¹ Innehållet i de flesta av dem är inte närmare känt, men i ett fall refererades föredraget i den ultranationalistiska tidningen *Sverige Fritt*. Det var i april 1937, då Lundman talade om den ”nordiska rasen”. Här känner vi igen de idealiserande beskrivningar som förekom i andra texter av Lundmans penna vid samma tid. Intressant nog kopplade han enligt referatet också samman den nordiska rasen med ”arierna” på ett sätt som annars inte är vanligt i hans författarskap. De nordiska människor som ska ha kommit till Skandinavien under yngre stenåldern beskrevs nämligen som ”de egentliga arierna”, och det var genom deras senare expansion som ”det nordiska blodet” förts vidare.⁴²

Förutom Samfundet Manhem är det dock oklart om Lundman var medlem i någon av den nationella rörelsens organisationer. Eventuellt, men detta är osäkert, hade han en koppling till den fascistiska rörelsen runt Per Engdahl (1909–94) och dennes organisation Svensk Opposition, som senare bytte namn till Nysvenska rörelsen. 1944 erbjöd sig nämligen zoologen Harry Bergquist (1900–76), som var medlem i Nysvenska rörelsen, att recensera ”de böcker Du angivit”, däribland *Jordens människoraser och folkstammar*, i Engdahls tidning *Vägen framåt*.⁴³ Men om det innebär att Lundman själv var medlem är en annan fråga.

Det står också klart att Lundman 1939 medverkade i en årsskrift som gavs ut av föreningen Heimdal i Uppsala. Heimdal var ursprungligen en allmänt konservativ studentförening, men hade 1939 i praktiken tagits över

av en krets ultranationella studenter under ledning av journalisten Arvid Fredborg (1915–96) som också var en av de drivande krafterna bakom ”Bollhusmötet” i staden samma år, där studentkåren antog ett protestuttalande mot judiska flyktingar.⁴⁴ Fredborg i sin tur var starkt kopplad till Sveriges nationella förbund, en organisation som tidigare fungerat som högerpartiets ungdomsförbund men uteslutits ur Allmänna valmansförbundet 1934 efter att ha närmat sig fascistiska och antisemitiska politiska positioner, dock utan att se den tyska nazismen som en modell för ett framtida Sverige.⁴⁵ Lundmans bidrag till årsboken hade den dramatiska titeln ”Folkdöd och rasfråga” och innehöll samma syn på det indoeuropeiska urfolkets ”psykiska och fysiska överlägsenhet” som han fyra år senare skulle utveckla i *Jordens människoraser och folkstammar*.⁴⁶

Striderna om disputation och docentur

Lördagen den 3 mars 1945 var det dags för Bertil Lundman att disputera. Akten var välbesökt. Hela 1 500 åhörare dök upp, och disputationen fick i all hast flyttas till den stora universitetsaulan för att alla skulle få plats.⁴⁷ Disputationen och de diskussioner om betyget på avhandlingen som följde blev, som Maria Björkman har påpekat, inledningen på en tre år lång akademisk konflikt mellan olika sätt att se på rasforskningens innehåll och metoder.⁴⁸

Disputationen

I teorin innebär en disputation att forskningsresultat granskas opartiskt, och att de metoder som använts för att få fram dem bedöms utan hänsyn till vem forskaren är. Avståndet mellan vetenskapssamhällets teori och praktik kan dock vara långt och var det också vid 1900-talets mitt. Huvudopponenten, den äldre forskare som utför den viktigaste granskningen av doktorandens arbete, ska utses uteslutande på grund av sin vetenskapliga kompetens. I själva verket kunde tillhörigheten till sociala och akademiska nätverk spela stor roll vid disputationer och det förekom att doktorander med starka nätverkspositioner hade nära kontakter med sina opponenter, som ibland till och med fungerade som en slags skugghandledare.⁴⁹

Bertil Lundman var utestängd från vissa akademiska nätverk men det fanns också nätverk som han hade tillgång till. Det påverkade också valet av opponent. Enligt Lundmans memoarer var det han själv som föreslog huvudopponent: Gaston Backman, den anatomiskt inriktade rasforskare

som vi mötte i kapitel tre.⁵⁰ Jag har inte hittat något som motsäger påståendet, och hur som helst bör Lundman ha varit nöjd med Backman som opponent. Redan i avhandlingens förord hade han tackat Backman i smickrande ordalag, och av formuleringarna att döma verkar det som att Backman redan före disputationen läst och kommenterat texten eller åtminstone diskuterat Lundmans forskning med honom.⁵¹

Föga förvånande var Backmans utlåtande också tämligen välvilligt, om än inte utan kritik. Han noterade att avhandlingen var rörig och märkligt disponerad och att mätmetoderna ibland varit otillfredsställande. När Lundman mätt de undersökta personernas kroppslängd hade han till exempel låtit dem behålla skorna på och sedan dragit av den uppskattade skostorleken i beräkningarna. Men överlag gav Backman avhandlingen ett positivt omdöme. Dels därför att Lundman undersökt också kvinnors antropometriska värden, vilket faktiskt var första gången det skett i större skala i Sverige. Dels gav Backman en eloge till Lundmans arbetsinsats, som skett under ”svåra och ofta pressande yttre förhållanden”. Det föreslagna betyget Med beröm godkänd var gott men hörde inte till de högsta möjliga.⁵²

Opponenten bestämde dock inte betyget. Det största inflytandet hade betygsnämnden, och där fanns en kunskapsaktör som hade en annan syn på rasforskning än Lundman, som hörde till andra akademiska nätverk och dessutom hade en annorlunda politisk inställning. Det var Gunnar Dahlberg, chef för Rasbiologiska institutet. Dahlberg skrev ett utlåtande om avhandlingen som var betydligt mer kritiskt i tonen, även om han likaledes medgav att Lundmans arbetsinsats varit stor och höll med om att det var värdefullt att kvinnor inkluderats i undersökningen.

Vi har tidigare sett hur Dahlberg argumenterade för vikten av avancerade statistiska metoder inom rasforskningen. Därför är det föga förvånande att det var just Lundmans sätt att handskas med statistiken som han angrep hårdast. Det var i själva verket omöjligt, hävdade Dahlberg, att veta om de personer som Lundman undersökt var representativa för Dalarnas befolkning: ”Den enda uppgiften man erhåller i arbetet är att alla personer, vilka enligt vissa regler kunnat anses vara infödda och vilka författaren kunnat förmå till undersökning blivit undersökta”, medan något systematiskt slumpvis urval inte använts. Därför fanns det flera felkällor som försvagade Lundmans resultat.

Allra skarpast angrep han dock Lundmans kunskapsanspråk om Tydalsrasen. Dahlberg antydde att Lundman bestämt sig för att denna ras fanns redan på förhand och därefter letat aktivt efter människor som såg ut att

tillhöra den. Kanske hade Lundmans ”intresse för den mörka ’Tydalstypen’ medfört att han nedlagt särskild energi att förmå personer av denna typ till undersökning”, skrev Dahlberg, som dessutom ifrågasatte det meningsfulla i att göra så extremt detaljerade lokala rasindelningar som Lundman gjort. De antropometriska skillnader Lundman baserade sina indelningar på var i själva verket ytterst små, och det var dessutom inte helt klarlagt huruvida till exempel skillnaden i kroppslängd mellan olika bygder uteslutande berodde på genetiska faktorer eller också påverkades av miljöfaktorer, till exempel hur länge barnen ammades under uppväxten. Dahlberg kunde med ”tvekan” tänka sig betyget Med beröm godkänd för avhandlingstexten, men ansåg att de statistiska problemen diskuterats så bristfälligt under själva disputationssakten att Lundman endast borde få det lägre betyget Icke utan beröm godkänd för sitt försvar av avhandlingen.⁵³

Dahlbergs kritik fick två konsekvenser. För det första beslöt universitetets matematisk-naturvetenskapliga sektionsstyrelse att låta Uppsalastatistikern Herman Wold (1908–92) göra en extra granskning av avhandlingen. Wold höll med Dahlberg om att Lundman visat statistisk ”valhänthet” och borde ha diskuterat representativitetsproblemen mer ingående, men att de direkta felen inte var så stora att de äventyrade huvudresultaten.⁵⁴

För det andra ingrep Lundmans eget nätverk till hans försvar. Växtbiologen Einar Du Rietz (1895–1967), som också prisats för sin ”geniala uppslagsrikedom” i förordet till avhandlingen, vände sig personligen till Gaston Backman och bad honom skriva ytterligare ett utlåtande där han utvecklade sin bedömning.⁵⁵ Särskilt bad han Backman yttra sig om huruvida Lundman kunde förvänta sig en framtida utnämning till docent, något som blivit svårt att tänka sig utifrån Dahlbergs betygsförslag. Backman, vars utlåtande skickades vidare till sektionsstyrelsen, svarade att han trots de brister han påtalat definitivt ansåg Lundman värd en docentur. Motiveringen var intressant:

Slutligen vill jag framhålla, att jag fullt ut delar Din mening, att frågan om Docentur eller icke docentur i detta särskilda fall gäller något synnerligen väsentligt. En person, som offrat så många år af sitt lif och af sina små medel, för en ifrig och hängiven forskning, är redan af den anledningen förtjänt af all hänsyn och allt tänkbart understöd, som rättvisligen kan komma honom till del. Man har all rätt att vänta, icke blott att just denne forskare även i fortsättningen skall med iver ägna sig åt sin forskargärning, utan också, att den offentliga debatten skall leda honom in på banor, där hans vetenskapliga produktion skall förmå att höja sig till ett högre plan och att han också skall kunna uppbeta sin stilistiska förmåga till större klarhet

och reda. Men att vägra honom docentur i ämnet vore säkerligen icke blott att bryta stafven över hans livsgärning utan även sätta definitivt stopp för dess fortsättande. Och hans arbete var icke dåligt.⁵⁶

Lundman borde alltså få ett någorlunda högt betyg inte eftersom hans avhandling egentligen var så bra ("icke dåligt" är ett föga starkt beröm), utan därför att det var viktigt att se till att han kunde fortsätta forska. Min tolkning är att både Backman och Du Rietz ansåg att det var viktigt att den *form* av rasforskning Lundman ägnade sig åt kunde få fortsätta att bedrivas även om de personligen kanske inte värderade just Lundmans vetenskapliga insatser så särdeles högt.

Om Gunnar Dahlberg inte varit sjuk våren 1945 hade kanske Lundmans framtida karriär sett annorlunda ut. Nu gjorde sjukdomen att betygsnämnden till slut fick sammanträda utan Dahlberg och hans förslag till lägre betyg för försvaret av avhandlingen kom inte ens upp till omröstning. Lundman hade därmed fått signalen att det var värt att försöka bli docent, vilket var en förutsättning för fortsatt verksamhet vid universitetet. Han grep tillfället så fort han kunde.⁵⁷

Första docenturstriden

Bara några månader efter sin doktorsexamen lämnade Lundman in sin ansökan om att också utnännas till docent i ämnet fysisk antropologi. Universitetet utsåg tre granskare: Gaston Backman, anatomen David Holmdahl (1887–1956) och statistikern Sten Wahlund, som tidigare arbetat tillsammans med Gunnar Dahlberg vid Rasbiologiska institutet. Backman tillhörde Lundmans eget nätverk, Wahlund hade goda kontakter med Dahlberg medan Holmdahl inte verkar ha ingått i något av nätverken. Granskarna skulle nu yttra sig inte bara om avhandlingen utan om Lundmans hela produktion fram till hösten 1945, däribland hans tidigare artiklar i den nazityska tidskriften *Zeitschrift für Rassenkunde*.

Backman hade ju redan tidigare deklarerat att han var positiv till docentur och hade inte mycket nytt att säga om avhandlingen, som han ju granskat vid disputationen. Artiklarna i den tyska tidskriften bedömde han däremot välvilligt och menade att de på vissa sätt till och med var bättre än den röriga avhandlingen.⁵⁸ Wahlund gjorde en helt annan bedömning av artiklarna som han avfärdade som "elevarbeten", dock utan att nämna något om det politiska sammanhang de publicerats i. Wahlund baserade sin granskning främst på avhandlingen, och den ansåg han inte motiverade

en docentur. Han argumenterade på ett sätt som visar att han åtminstone här hade en liknande syn på rasforskning som Gunnar Dahlberg. Problemet var inte det empiriska materialet i sig utan de extremt långtgående slutsatser Lundman dragit. Wahlund menade att ”vare sig de antropometriska resultaten eller den bevisföring, författaren i övrigt presterar, berättigar honom till sina långtgående slutsatser angående olika rastyper och deras förekomst”.⁵⁹

Med ett yttrande för docentur och ett annat emot blev David Holmdahls bedömning avgörande. Olyckligtvis för Lundman anslöt sig Holmdahl, som uppenbarligen läst handlingarna från disputationen, till den kritik som Dahlberg då levererat. Det avgörande var representativitetsproblemen i avhandlingen. Hur visste egentligen Lundman att mätresultaten från de människor han undersökt faktiskt sade något om rasförhållandena i Dalarna i stort? Lundman verkade ”icke ens se, att här föreligger ett problem, som är av största betydelse för hela undersökningen”, skrev Holmdahl, som strödde salt i såren genom att inkompetensförklara Lundman på grund av ”bristande vetenskaplig skolning” och ”svagheter i exakt vetenskapligt tänkande”. Någon docentur var absolut inte tänkbar.⁶⁰

Meriteringskrivande

Avhandlingens brister hade satt ett tillfälligt stopp för Lundmans karriär. Han bör rimligtvis ha dragit slutsatsen att om han skulle få en förnyad chans att bli docent måste han meritera sig genom fler publikationer. 1946 var det just vad Lundman gjorde, både genom ett större vetenskapligt verk och ett mindre populärvetenskapligt.

Vetenskapligt var *Raser och folkstockar i Baltoskandia* ett av Lundmans mest ambitiösa arbeten någonsin. Det var ett försök att göra ett tungt vägande inlägg om hela Östersjöområdet rasförhållanden. Boken var en syntes baserad på de antropometriska data om kroppslängd, ögonfärg, cefaliskt index och liknande värden som samlats in under decenniernas lopp, även om han också nämnde blodgruppsundersökningar som ett viktigt framtida forskningsfält.

Det verkar som att Lundman försökte skriva en bok som skulle vara svår att angripa med den typ av argument som satt stopp för hans första docentansökan. Även om han nämnde sin teori om Tydalsrasen saknade boken i allmänhet de långtgående spekulationer om förhistoriska migrationer som avhandlingen innehöll. Det fanns dessutom inga värderande eller hierarkiska omdömen om några raser, och förutom ett omnämnande

av Egon von Eickstedt och en litteraturreferens till antropologen Ilse Schwidetzky fanns inga hänvisningar till forskare som varit verksamma i Nazityskland.⁶¹

I den tunnare boken *Nutidens människoraser* såg det helt annorlunda ut. Av allt Lundman publicerade var detta den skrift där han allra tydligast formulerade värderande och direkt rasistiska kunskapsanspråk, där människoraserna delades in i hierarkier och beskrevs i starkt stereotypa och kolonialt färgade ordalag. När det gällde fysiska egenskaper beskrevs till exempel den "armenina" rasen i Mellanöstern som "lika fula som arabinerna äro eleganta" och Australiens ursprungsbefolkning beskrevs som "frånstötande djuriska".⁶² Men framför allt handlade hierarkierna om mentala egenskaper, och det Lundman skrev visar att hans rasifierande kunskapsanspråk inte förändrats nämnvärt i och med andra världskrigets slut. Redan före kriget hade han idealiserat den "nordiska" rasen, och det gjorde han fortfarande 1946:

Vad som framför allt utmärker nordrasens sjäsliv är en rätlinjig följdriktighet i tänkande och handlande. Detta visar sig å ena sidan däri, att de mest nordrasiga folken blivit den lagliga ordningens folk framför andra. Även ha män av nordras mer än andra haft förmåga att uppdaga och nyttiggöra naturens lagar (naturforskning och teknik). Detta sammanhänger med en annan nordisk egenskap, den glada frejdigheten, pionjärhumöret [sic], upptäckarglädjen. Det är då ingen tillfällighet, att påfallande många upptäcktsresande mer eller mindre äro av nordtyp.⁶³

Beskrivningen kan jämföras med det som Lundman skrev om Afrikas svarta befolkning. Det är ord som hade kunnat komma från den amerikanska södern under slaveriets höjdpunkt eller från 1800-talets mest aggressiva koloniala erövringståg:

Negrerna äro jordens mest utpräglade driftsmänniskor, en ras av stora ouppfostrade barn, som mindre än andra besväras av några hämningar. Niggern tar dagern som den kommer, skriker, pratar och flabbar med sin breda humor och njuter av alla de fröjder, som ögonblicket kan giva. En motgång kastar honom bokstaveligen till marken, han vrålar och sliter sig i håret som en besatt i vildaste förtvivlan. Ögonblicket därefter är dock det hela glömt, och allt är som vanligt. Negerens sanguiniska temperament innesluter mycken godmodighet och vid lämplig behandling kan han bli en mycket trogen tjänare. En sådan natur är naturligtvis även en utmärkt slav, som, fränsett enstaka utbrott, väl finner sig i sitt öde, ja t.o.m. är flabbig i slavhandlarens kedjor. Någon högre och självständigare kulturutveckling kan ju naturligtvis icke förekomma hos denna stundens lidelsefulla barn.⁶⁴

Om *Raser och folkstockar i Baltoskandia* var en bok som karriärmässigt tjänade Lundman väl blev *Nutidens människoraser* en skrift som skulle hem-söka honom. Som vi ska se i kapitel åtta gav den Lundmans fiender ammunition i den offentliga debatten under många år, och det gäller inte minst citatet om svarta människor.

Andra docenturstriden

Våren 1947 var de nya skrifterna publicerade och Lundman återkom med ännu en ansökan om att få bli docent. Han hade nu dessutom författat ett svar på den kritik som tidigare riktats mot avhandlingen, och han lät trycka den lilla skriften i samband med den nya ansökningen. Han hade inte alls, skrev han, letat särskilt aktivt efter undersökningspersoner som motsvarade hans bild av hur Tydalsrasen såg ut. När det gällde kritiken mot hans hantering av statistik svarade han med ett auktoritetsargument genom att hänvisa till att Gaston Backman flera gånger gjort på liknande sätt.⁶⁵

Återigen blev valet av granskare avgörande. Lundman hade turen att ännu en gång få Gaston Backman utsedd som en av granskarna, och han fortsatte att förorda docentutnämning bland annat med hänvisning till *Raser och folkstockar i Baltoskandia*.⁶⁶ Desto mer oturligt var det att också Gunnar Dahlberg utsetts. Dahlbergs utlåtande innehöll om möjligt ännu mer förödande omdömen än vid disputationen två år tidigare. Nu såg Dahlberg inte längre några förmildrande drag i Lundmans produktion. Han fortsatte att kritisera Lundmans ”vårdslösa sätt att behandla siffrorna” även i den nya *Raser och folkstockar i Baltoskandia*. För första gången lyfte Dahlberg också explicit fram Lundmans hänvisningar till nazityska forskare och skrev att det vittnade om ”bristfälligt omdöme”. Men framför allt fokuserade Dahlberg på en punkt som verkligen utgjorde en viktig teoretisk skillnad mellan honom och Lundman, nämligen frågan om hur detaljerade rasindelningar det var meningsfullt att göra:

Den viktigaste anmärkningen mot Lundmans produktion, vilken gäller även hans senare arbeten, är att han har en bristande vetenskaplig stringens och är alltför mycket benägen att uppställa hypoteser angående olika typer utan att se till att han har tillräckliga belägg för detta. Det är klart att alla egenskaper kunna kombineras till typer. Frågan är om de förekomma på annat sätt än vad man slumpvis har att vänta. Härvidlag visar Lundman bristande sinne för nödvändigheten av stringenta bevis.⁶⁷

I och med Dahlbergs avstyrkande hamnade bollen än en gång hos den tredje granskaren, men denna gång hade Lundman större tur än vid sin första ansökan. Kaarlo Hildén (1893–1960) var docent i antropologi och professor i geografi vid Helsingfors universitet. Precis som med Backman hade Hildén och Lundman haft kontakter redan innan disputationen, och Hildén tackades i avhandlingens förord för att ha ”visat intresse och mycken vänlighet”.⁶⁸

Hildén återgåldade tacket genom att skriva ett positivt utlåtande där han visserligen medgav att Lundman ibland drog alltför spekulativa slutsatser men samtidigt prisade honom för hans stora arbetsförmåga. Dessutom gjorde han en helt annan värdering av Lundmans nazityska kontakter än vad antinazisten Dahlberg gjort. Hildén gav artiklarna i ”den ansedda tyska tidskriften” *Zeitschrift für Rassenkunde* ett gott betyg och berömde till och med Lundman för att inte ha ”inryckt rasfrågorna i politikens tjänst” och skrivit om ras på ett ”lidelsefritt” sätt.⁶⁹ Det framstår, mot bakgrund av vad vi nu vet om Lundmans engagemang i Samfundet Manhem och formuleringarna i flera av hans skrifter, som ett något överraskande påstående.

Lundmans forskning efter 1947

Lundman hade vunnit kampen för att bli docent, men vad innebar det rent praktiskt? Han fick rätt att undervisa och examinera i ämnet fysisk antropologi vid Uppsala universitet. Han fick en sal att föreläsa i och rätt att söka så kallade docentstipendier för sin försörjning. Någon fast tjänst hade han däremot inte och ända tills pensioneringen vid 1960-talets slut drog han sig fram på stipendier och osäkra inkomster.⁷⁰ Inte heller ingick han i en större arbetsgemenskap med andra forskare och lärare. Det fanns aldrig någon institution för fysisk antropologi. Lundman var med andra ord en akademisk solitär, men kunde därför också göra i praktiken vad han ville.

Bristen på uppbackning från en organisation och den kroniskt dåliga finansieringen innebar naturligtvis att hans möjligheter att forska var begränsade. Ändå kom han under ett par decenniers tid att producera en lång rad artiklar och böcker. Att inom ramen för det här kapitlet gå igenom allt Lundman gjorde och skrev under efterkrigstiden är knappast möjligt. Jag har därför valt att fokusera på ett antal teman som spelade en stor roll i hans rasvetenskapliga verksamhet och som berättar något om hans syn på rasfrågor i stort.

Jag fokuserar på de projekt som verkligen blev av. Särskilt under 1950-talet försökte Lundman också realisera en rad forskningsuppslag utan att lyckas. 1950–51 planerade han, att döma av bevarade brev, att fördjupa sina undersökningar av svenska "tattare" och deras förekomst på landsbygden. Återigen vände han sig till präster och folkskollärare för att få hjälp med att hitta personer att undersöka men denna gång med mindre framgång än tidigare. En kyrkoherde svarade rätt ut att han inte hade någon "lust att besöka tattare", medan en lärare i Avesta skrev att han kände obehag över att tränga sig på hos familjer som kämpat länge för att slippa bli utpekade som just tattare.⁷¹

Dessutom kontaktade han präster, lärare och aktiva i hembygdsföreningar i syfte att undersöka befolkningen i södra Småland och Blekinge vid 1950-talets slut, och han hade också idéer om att undersöka kranieformen hos svenska samer. Samtliga dessa projekt verkar dock ha runnit ut i sanden.⁷²

Den litorala rasen

Några mindre projekt lyckades han genomföra. Sommaren 1951 gjorde han antropometriska mätningar av 130 personer i skånska Östra Broby, precis som i Dalarna med stöd från den lokala hembygdsföreningen.⁷³ Andra undersökningar var av mer kuriöst slag, som då han gav sig på ett försök att rasbestämma Martin Luther (1483–1546) genom att studera samtida porträtt av den gamle reformatorn.⁷⁴

Men allt detta var mindre insatser. Det verkligt stora projekt Lundman genomförde under 1950-talet var ett annat, och det påminner på flera sätt om hans undersökningar i Dalarna. Dels på så sätt att det byggde på att han fick hjälp av lokala personer ur landsbygdssamhällets övre sociala skikt. Dels eftersom Lundman använde de empiriska data han fick fram för att dra långtgående slutsatser om förhistoriska rasomflyttningar, teorier av ett minst lika avancerat slag som avhandlingens idéer om Tydalsrasen.

Denna gång riktade han sitt intresse mot ön Tjörn strax norr om Göteborg på Sveriges västkust. Hur och varför Lundman hamnade där är okänt, men sommaren 1950 lyckades han genomföra antropometriska mätningar och fotograferingar av hela 725 Tjörnbor, både män och kvinnor. Bland "ciceronerna" fanns i vanlig ordning flera folkskollärare men också en "fröken" och en konstnär. Dessutom hade han, i likhet med under Dalaresorna, lyckats få en del arbetsgivare att låta honom "undersöka sina arbetare på arbetstid".⁷⁵ Här fanns alltså än en gång en maktdimension i under-

Tjörnkvinna av litoral typ. Ur Lundmans artikel "Tjörnborna rastyp och ursprung" 1952.
Bild: Lunds universitetsbibliotek.

sökningarna, men hur den såg ut närmare är det svårt att uttala sig om. Vad hände till exempel med de arbetare som inte ville bli undersökta?

Lundman hade kunnat stanna vid en neutral redogörelse för de värden han registrerat, men så såg inte hans rasvetenskapliga ideal ut. I stället förde han fram kunskapsanspråk som kopplade samman vissa Tjörnbors nutida utseende med rasförhållanden flera årtusenden tillbaka i tiden. Resonemanget var komplicerat. Han började med att observera hur en grupp människor på Tjörn hade drag som han inte kände igen från någon annan

plats i Sverige: ”Storväxt och smärt som götatyten och med dennes smala ansikte men mörkhårig och mer eller mindre mörkögd samt med smala, svagt böjda näsor”, samt med relativt korta, breda och höga kranier.

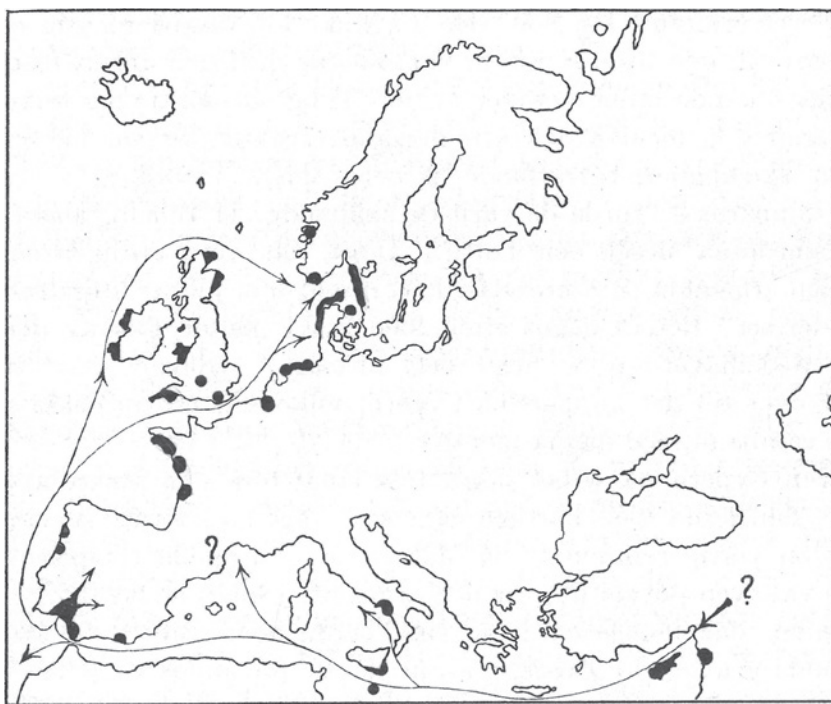
Därefter kopplade han samman denna observation med vad de engelska geograferna och arkeologerna H J Fleure (1877–1969) och Harold Peake (1867–1946) tidigare beskrivit som den ”litorala” rasen. Termen kom från latinets *litore* som betyder strand, och syftade på att det på vissa av Västeuropas kuster fanns befolkningsgrupper med ett likartat utseende, som påminde om det som Lundman tyckt sig se på Tjörn. Men han nöjde sig inte med detta. ”Häpnadsväckande nog”, menade Lundman, påminde den litorala rasen i sin tur om den ”armenida” rasgrupp som hade sina rötter i Mellanöstern och östra Medelhavsområdet. Utifrån detta antagande formulerade han en teori som sträckte sig tillbaka till bronsåldern.⁷⁶

De kusttrakter där den litorala rasen observerats under 1900-talet (som Cornwall, södra Spanien och de frisiska öarna) var numera ofta ganska ödsliga men hade enligt arkeologiska fynd varit viktiga handelsområden under forntiden. Därför kunde, hävdade Lundman, den litorala rasens förekomst förklaras om man antog att människor av armenoid ras företagit handelsresor längs Europas kuster. Denna handel, som Lundman antog baserades på bärnsten och metaller, borde då ha skett under bronsåldern, före det fenikiska rikets expansion under 1200-talet före Kristus. Tanken var att de armenoida handelsmännen måste ha upprättat handelsstationer längs med kusterna och skaffat barn med lokalbefolkningen. Därmed hade de avsatt genetiska spår som fortfarande var synliga i dessa områden mer än tretusen år senare.⁷⁷

Jag har inte hittat något exempel på att andra forskare förde vidare Lundmans kunskapsanspråk om den litorala rasen. Kanske sågs teorin som alltför spekulativ också för medlemmar av hans eget nätverk. Den illustrerar hur som helst Lundmans strävan att använda rasvetenskapen inte bara för att empiriskt beskriva nutidens befolkningar utan också för att dra mycket långtgående slutsatser om historia och härstamning.

Översiktsverk och synteser

De flesta verk som Lundman gav ut under 1950- och 1960-talen baserades inte på egna empiriska studier utan var böcker av översiktskaraktär, med synteser över rasforskningens resultat och människorasernas utbredning. 1952 publicerade han *Umriss der Rassenkunde* (”Översikt över ras-kunskapen”) som till stora delar baserades på den svenskspråkiga *Jordens*

Den litorala rastypens historiska färdvägar från Mellanöstern till Tjörn. Ur Lundmans "Tjörnbornas rastyp och ursprung" 1952. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

människoraser och folkstammar från 1943. På tyska skrevs också *Stammeskunde der Völker* (ungefär "Kunskapen om folkens härstamning") 1961 som året därefter gavs ut på svenska med titeln *Jordens folk*. Även hans sista stora verk, *Geographische Anthropologie* ("Geografisk antropologi"), skrevs på tyska och publicerades 1967. Valet av publiceringsspråk är inte ointressant. Lundman blev alltmer marginaliserad i Sverige under efterkrigstiden. Att skriva på tyska kan ha varit ett sätt att vända sig till rasvetenskapliga nätverk utanför Sveriges gränser och innebar en fortsättning på de tyska kontakter Lundman haft redan under nazisternas tid vid makten.

Det är svårt att säga vilken spridning verken fick, och mottagandet i Tyskland har jag överhuvudtaget inte undersökt. *Umriss der Rassenkunde* användes som kurslitteratur vid geografifämnet i Lund vid 1950-talets slut, men annars vet vi inget om huruvida böckerna förekom vid universiteten.⁷⁸

Inte heller recenserades böckerna i dagspressen i någon större omfattning. Undantaget är två positiva recensioner av *Geographische Anthropologie*, där framför allt zoologen Bengt Hubendick (1916–2012) berömde Lundman för ”stor beläsenhet och djup kunskap”.⁷⁹ Hubendick var, som vi ska se i kapitel åtta, vid 1960-talets slut en av få svenska kunskapsaktörer som offentligen försvarade det vetenskapliga rasbegreppet både när det handlade om att beskriva fysiska och mentala egenskaper. Sammantaget tegs Lundmans böcker ihjäl, även om en liten grupp kunskapsaktörer verkar ha sett hans författarskap som en resurs i sin kamp för att försvara rasbegreppets ställning.

Det finns ingen möjlighet att här gå igenom Lundmans översiktsverk i detalj, men jag vill lyfta upp några aspekter av de kunskapsanspråk han förde fram eftersom dessa återkom gång på gång. Den första gäller rasvetenskapens metod. I allt väsentligt byggde Lundman sin egen forskning på traditionella antropometriska metoder, men både i översiktsverken och i andra sammanhang betonade han att blodgruppsundersökningar hade framtiden för sig.⁸⁰ Att Lars Beckman påbörjade sitt avhandlingsarbete hos Lundman framstår därför inte som fullt så märkligt som det kan tyckas med tanke på de konflikter som togs upp i kapitel fem. Lundman och Beckman hade olika syn på rasfrågor och politik men delade ett intresse för serologi.

Lundman fortsatte också betona att rasindelningar inte bara borde baseras på statistiska beräkningar utan också på det intuitiva helhetsintrycket i mötet mellan forskare och undersökningspersoner. Här förde Lundman med andra ord arvet från den tyska *Rassenkunde*-strömningen vidare in i efterkrigstiden. Tydligast formulerade han sig i *Jordens folk* 1962:

Vid uppställning av raser undgår man alltså aldrig att taga hänsyn till hela intrycket. Detta vinnes ej minst genom omedelbart betraktande av möjligast många människor av olika kön och olikast möjliga ålder, levnadssätt o.s.v. Detta är nog i alla fall det viktigaste. Ett tränat människoöga urskiljer ofta skarpare än mängen mätning och mångt laboratorieexperiment!⁸¹

När det gäller Europas befolkning höll Lundman fast vid den femrasindelning som varit populär under mellankrigstiden, där bland annat ”nordisk”, ”alpin” och ”östbaltisk” ras förekom tillsammans med en rad undergrupper.⁸² Han fortsatte också att idealisera den nordiska rasen, särskilt genom att koppla samman den med de indoeuropeiska folk som ska ha expanderat i Europa och delar av Asien under yngre stenåldern. I *Umriss der Rassenkunde* påstod han att den blonda nordiska rasen och deras kraftfulla

folkstammar ("die kraftvollen Nordstämme") kom till södra Europa som erövrare och kolonistörer ("als Eroberer und Kolonisten"), och i *Jordens folk* skrev han att indoeuropéernas ledarskikt med stor sannolikhet var av blond, nordisk ras, att de utgjorde en slags "adel" och att de var förfäder till de folk som senare blev "herrar" över Europa.⁸³

Lundman betonade också konsekvent att rasskillnader omfattade både fysiska och mentala egenskaper även om det bara var möjligt att basera rasskategoriseringar på de fysiska dragen.⁸⁴ Raserna hade, menade han, anpassats evolutionärt till sina respektive "ekotyper" och det innebar också en anpassning av deras psyke.⁸⁵ De skillnader som han lyfte fram var ibland av mindre politiskt laddad natur, som när han påstod att de olika världsdelarnas skilda konststilar hängde samman med mentala rasskillnader.⁸⁶ I andra fall rörde de vid synnerligen brännande politiska frågor, som när han i *Geographische Anthropologie* så sent som 1967 påstod att det var vetenskapligt bevisat att svarta amerikaners lägre skolbetyg till stor del berodde på att deras genetiska arv gjorde dem mindre intelligenta än vita amerikaner.⁸⁷ Här innebar hans kunskapsanspråk ett direkt understöd till de vita, rasistiska rörelser som försvarade segregationen.

Dessutom fortsatte han att använda sin egen tids rasforskning för att besvara historiska och arkeologiska frågor. Dels argumenterade han för att kunskap om rasfrågor var nödvändig för att förklara historiska förlopp. Att svarta afrikaner togs som slavar till Nord- och Sydamerika berodde, menade han till exempel, på att den indianska urbefolkningen inte dög som arbetskraft. De härstammade nämligen från den mongolida rasgruppen som var dåligt anpassad till varma klimat. Han föreslog också att det kunde finnas ett samband mellan historiska jordbruksformer och förekomsten av olika rastyper i Sverige.⁸⁸

Dels argumenterade han för att arkeologer behövde gedigna kunskaper om antropometri om de ville undersöka förhistoriska migrationer, och önskade att framtidens rasforskning skulle kunna bidra till deras arbete. Tänk om det till exempel skulle bli möjligt att göra serologiska undersökningar också på tusentals år gamla skelett?⁸⁹ Här visar Lundmans förhoppningar ett släktskap med våra dagars arkeogenetik, även om det nu är dna-analys och inte blodgruppsundersökningar som blivit den viktigaste vetenskapliga metoden.

Lundman och antisemitismen

Som jag har visat var Lundman åtminstone fram till 1940-talets början aktiv i politiska miljöer där starka antisemitiska åsikter förekom. Hans vetenskapliga författarskap innehöll också många påståenden om mentala rasskillnader och präglades av ett hierarkiskt rastänkande. Det är därför viktigt att ställa frågan hur Lundman beskrev judar som grupp. Färgades hans kunskapsanspråk av den antisemitism som fanns inom den nationella rörelse han var en del av?

Under 1930-talet brevväxlade Lundman med personer som ibland gav uttryck för antisemitiska föreställningar. Han korresponderade till exempel med den ultrakonservative prästen Sven Danell (1903–81) som senare blev biskop i Skara stift. Vid tiden för novemberpogromerna 1938 skrev Danell att han visserligen ansåg att nazisterna gått för långt men att ”det behövde göras något mot judeplågan”, och att judarnas lidanden i Tyskland måste beklagas men inte var särskilt allvarliga om man jämförde med de olyckor som drabbat de ryska kommunisternas offer.⁹⁰ Men detta är Danells ord och vi vet inte vad Lundman svarade.

Frågan måste i stället besvaras med utgångspunkt i Lundmans egna publikationer. Fram träder då en något oväntad bild, för den starka antisemitism man hade kunnat förvänta sig var påfallande frånvarande både före och efter andra världskrigets slut. Visserligen nämnde Lundman flera gånger judar i sina översiktsverk och han skrev ett par texter där han diskuterade judarnas geografiska härstamning. Dessa texter är dock skrivna i en för Lundman ovanligt neutral ton och saknar värdeomdömen.⁹¹ Frånvaron av antisemitiska kunskapsanspråk kan förstås bero på att Lundman av rent strategiska skäl insåg att det vore förödande för hans karriär att ge uttryck för antisemitism efter 1945. En sådan tolkning stöds i någon mån av hans bevarade brevsamling, eftersom några av de personer han brevväxlade med faktiskt varnade honom för att alls nämna något om judar efter krigsslutet.⁹²

Frånvaron kan givetvis också bero på att han faktiskt inte hyste antisemitiska uppfattningar. Det var åtminstone vad han själv gjorde gällande under 1950-talet. I en artikel om judarnas härstamning från 1956 riktade han en för honom mycket ovanlig kritisk anmärkning mot en av Hans F K Günthers böcker om judar från 1930-talet, eftersom den var ”rätt starkt begränsad av den under tiden framvuxna nazismen”.⁹³

Samtidigt finns det något som skaver i Lundmans texter. När han skrev om judarnas historia var det som att denna upphört någon gång

på 1930-talet, som om nazisternas förföljelser och Förintelsen aldrig riktigt inträffat. Folkmordet på judarna under andra världskriget nämndes överhuvudtaget inte uttryckligen någonstans i Lundmans författarskap, och när existensen av det antyddes skedde det på ett sätt som förringade dess omfattning och historiska betydelse. Det är särskilt tydligt i *Nutidens människoraser*, då Lundman nämnde att han inte hade möjlighet att beröra ”de vidriga öden, som judefolket, liksom så många andra folk de sista åren fått undergå”.⁹⁴ Det är en formulering som påminner om det som kallas för *soft denial* inom forskningen om Förintelsens minneskultur, alltså en form av Förintelseförnekelse som medger att många judar dog under andra världskriget men utan att erkänna att deras död var något speciellt uppseendeväckande eller kvalitativt annorlunda jämfört med andra dödsoffer vid samma tid.⁹⁵

Romer och resande

Det var i stället ett par andra minoriteter som drabbades hårdast av Lundmans rasifierande kunskapsanspråk, nämligen romer och resande, eller ”zigenare” och ”tattare” som han uttryckte sig. Vi har tidigare sett hur särskilt ”tattare” lyftes upp i Lundmans doktorsavhandling och i hans artiklar till *Zeitschrift für Rassenkunde* och där beskrevs i närmast föraktfulla ordalag. Liknande kunskapsanspråk fördes fram i flera andra skrifter under hela 1940-talet även om intresset för grupperna därefter verkar ha avtagit.

Redan i *Nordens rastyper* från 1940 beskrev Lundman ”tattare” med starkt negativt värderande formuleringar. De påstods vara ”psykiskt och moraliskt ytterst oberäknliga”, medan ”zigenare” med Lundmans ord ”tyvärr” också haft ett visst inflytande på Sveriges rasförhållanden.⁹⁶ Det var, lade han till i *Nutidens människoraser* 1946, ”zigenare” som gett upphov till den nuvarande gruppen av ”tattare” genom att skaffa barn med ”kringstrykande slödder” ur den svenska befolkningen.⁹⁷

Allra mest långtgående uttryckte han sig i *Jordens människoraser och folkstammar* 1943, alltså vid den tid då den statliga ”tattarinventering” som beskrevs i kapitel fyra inleddes. Apropå frågan om rasblandning mellan ”tattare” och andra svenskar skrev han då att sådana korsningar:

ger ju som alla vet, och varpå jag sett otaliga exempel, [...] upphov till synnerligen många fysiskt svaga, neurasteniska, ja, sinnessjuka individer. [...] [Zigenarnas] och än mer tattarnas avskiljande ur den svenska folkroppen är ju också ett oeftergivligt krav, som på sistone, ej utan incitament från våra ledande rasbiologer, även börjats inses av statsmakterna.⁹⁸

Exakt vad Lundman menade med den obehagliga formuleringen ”avskiljande ur den svenska folkroppen” går inte att säga. Vad som däremot kan sägas är att Lundman när det gällde romer och resande kopplade samman sina rasifierande kunskapsanspråk med politiska krav på diskrimineringsåtgärder på ett sätt som inte förekom när han uttalade sig om judar.

Undervisningen i fysisk antropologi

När Lundman blev docent medföljde en undervisningsbörda, då han var den ende akademiska lärare som kunde undervisa i ämnet fysisk antropologi vid Uppsala universitet. Bördan innebar givetvis också en möjlighet att påverka unga studenter och föra ut hans kunskapsanspråk till nya generationer.

Att analysera undervisningen i fysisk antropologi är svårare än att analysera Lundmans forskning, eftersom undervisningen inte har avsatt något större källmaterial. Men det finns en del källor som kan berätta åtminstone något om vad Lundman försökte lära ut och om vilken sorts framtida rasforskare han ville forma.

Grundundervisningen

Fysisk antropologi hörde verkligen inte till universitetets stora ämnen men antalet registrerade studenter var inte heller försumbart. 1958–60 valde 52 studenter att försöka tentera på grundkursen i ämnet och under åren 1965–67, alldeles före Lundmans pensionering, var mellan 30 och 91 studenter registrerade på någon av hans kurser.⁹⁹

Den viktigaste undervisningsformen på grundnivå var Lundmans föreläsningar, som oftast ägde rum på lördagsförmiddagarna och som var öppna också för studenter som inte var registrerade på kurserna. Det är förstås svårt att veta vad Lundman pratade om. Universitetets undervisningskatalog anger bara mycket generella titlar på föreläsningarna, som att han 1949 talade om Europas människoraser, att han 1950 föreläste om Nordens och Sveriges antropologi och 1952 tog upp Främre Orientens, Afrikas och Amerikas antropologi.¹⁰⁰

Redan i samtiden spreds en bild av att Uppsalastudenterna såg föreläsningarna som något som närmast var löjligt och inte borde tas på för stort allvar, men som det samtidigt kunde vara roligt att besöka. *Dagens Nyheter* kallade dem 1959 för ett ”akademiskt folknöje” som försiggick i en ovanlig stil: ”När läraren själv småskrattar åt sina lustigheter vill elev-

ernas skrattsalvor ogärna taga slut; man vänder sig om i bänkarna och gör uppsluppna halvhöga kommentarer.”¹⁰¹ Samtidigt får sådana beskrivningar inte accepteras alltför okritiskt. Föreläsningarna gav Lundman en möjlighet att sprida sina kunskapsanspråk på ett sätt som inte ska underskattas, och det är inte säkert att alla studenter skrattade.

Det har också hävdats att Lundman ska ha haft för vana att använda studenter i publiken för att illustrera olika rastyper och känna på deras huvudform för att därefter uttala sig om deras härstamning.¹⁰² Det är i och för sig inte omöjligt att Lundman någon gång kan ha gjort så, eftersom han faktiskt förespråkade denna pedagogiska metod i biologiundervisningen på gymnasier och folkhögskolor.¹⁰³ Men påståendena är gjorda långt i efterhand och det är svårt att säga huruvida de ger en representativ bild av hans föreläsningar.

Lundman ordnade också seminarier för uppsatsskrivande studenter där han bland annat ledde övningar i antropologisk mätteknik och diskuterade nyutkommen rasvetenskaplig litteratur.¹⁰⁴ Vad hans studenter skrev sina uppsatser om vet vi endast i ett fåtal fall. Universitetskatalogen nämner att många uppsatser var inriktade på ”svenska populationer”, vad nu det kan ha inneburit, och att han 1953 tog med några studenter på undersökningsresor till Jämtland och Ångermanland.¹⁰⁵ Endast i ett fall har vi närmare kunskap. 1954 lät Lundman ett par studenter göra antropometriska mätningar av folkskolebarn i Uppsala, under former som inte är närmare kända. Han publicerade långt senare resultaten och påstod då bland annat att det fanns korrelationer mellan röd hårfärg och bristande intelligens, dock utan att uttala sig om människoraser.¹⁰⁶

Forskarhandledning

En liten grupp studenter gick vidare och påbörjade licentiat- och doktorsavhandlingar med Bertil Lundman som handledare. En av dem, Lars Beckman, har vi redan mött när han lämnade den fysiska antropologin som universitetsämne och gick vidare för att disputerat vid Rasbiologiska institutet. Men det fanns fler. Forskarutbildningen var vid denna tid fortfarande till stor del en oreglerad verksamhet, och snart sagt vilken student som helst kunde försöka skriva en avhandling även om långt ifrån alla som inledde sådana projekt blev klara.¹⁰⁷

Jag har identifierat tre sådana studenter, men det är inte omöjligt att det fanns fler. Det är en ganska brokig skara och de verkar ha kommit olika långt med sina projekt. En av dem var Lundmans egen amanuens Hugo

Bolin, det vill säga en student som hjälpte Lundman med vissa moment i undervisningen. Amanuensen arbetade vid 1960-talets början med att undersöka antropometriska värden hos värnpliktiga i Västernorrland och avsåg också att fotografera soldaterna, men huruvida det någonsin resulterade i en avhandling är högst oklart.¹⁰⁸

Curt Mossberg (1916–97) lyckades däremot till sist bli färdig.¹⁰⁹ Mossberg började strax efter 1960 undersöka Smålands serologiska geografi genom det tidsödande arbetet med att skriva av uppgifter om värnpliktigas blodgrupper vid landskapets regementen.¹¹⁰ Lundman hade själv tidigare visat intresse för Smålands rasförhållanden och Mossberg fick alltså fortsätta och fördjupa hans studier.¹¹¹ Undersökningen utfördes på fritiden eftersom Mossberg samtidigt arbetade som rektor inom Växjöskolväsende. Först 1969 var han klar med sin licentiatavhandling i maskinskriven stencilform, där han analyserade de serologiska värdena från runt 78 000 värnpliktiga från Småland och delvis också Öland och Blekinge. Studien var relativt neutralt skriven och även om den innehöll vissa hypoteser om historiska migrationer saknades den typ av långtgående förhistoriska spekulationer som präglade handledarens produktion. Däremot innehöll den ett inledningsavsnitt där Mossberg tydligt kallade sin undersökning för just rasforskning och markerade att rasskillnader omfattade både fysiska och mentala egenskaper även om hans egen studie endast behandlade fysiska.¹¹² 1987 gav han ut en tryckt version av avhandlingen, där han emellertid hade strukit avsnittet om mentala rasskillnader och även undvek ordet ras.¹¹³ Något hade uppenbarligen hänt i synen på rasbegreppet under de nästan tjugo år som gått sedan 1969.

Ingenting är känt om Bolins och Mossbergs politiska positioner. Desto mer finns att säga om den tredje studenten. Han hette Lars Hultén (1943–2017) och rörde sig inom resterna av den nationella rörelse som Lundman själv verkat i under 1930-talet. Senare kom han att spela en roll i den sydsvenska nynazismens frammarsch genom att leda och organisera det ultranationella firandet av Karl XII:s dödsdag i Lund, ceremonier som från och med 1980-talets slut ledde till hårda sammanstötningar mellan nazister och antinazistiska demonstranter.¹¹⁴

Relationen mellan Hultén och Lundman hade politiska övertoner redan från början. Det var Hultén som tog kontakten. 1963 var han en 20-årig student i Lund, universitetsstaden som under 1960-talet genomgick en kraftig vänsterradikalisering. Den var Hultén inte en del av, för att uttrycka det försiktigt. Han skrev ett brev till Lundman där han sade

sig vara starkt ”engagerad för den nordiska tankens upplivande bland Sveriges ungdom” och hälsade till Lundman från Hans F K Günther, som Hultén uppenbarligen också brevväxlade med.¹¹⁵ Därefter växlades många brev mellan Lund och Uppsala, och Hultén missade sällan ett tillfälle att uttrycka sin avsky över förekomsten av svarta studenter och utlänningar på Lunds gator. Ibland avslutade han även sina brev med den nazistiskt klingande formuleringen ”med nordisk KAMP-hälsning”.¹¹⁶ Vad Lundman svarade vet vi dock inte.

Någon gång under 1960-talet utvecklades Hulténs och Lundmans kontakter till en student- och handledarrelation. Hultén påbörjade då ett doktorandprojekt som verkar ha gått ut på att genomföra antropometriska mätningar av Smålands befolkning.¹¹⁷ Det går dock inte att säga om några undersökningar faktiskt kom till stånd och projektet verkar inte ha resulterat i en färdig avhandling.

Slutet på universitetsämnet?

1966 gick Bertil Lundman i pension. Därmed upphörde undervisningen i fysisk antropologi vid Uppsala universitet även om Lundman under ett par år fick dispens för att kunna examinera de sista kvarvarande studenterna.¹¹⁸ Att ämnet skulle upphöra var dock inte självklart från början. I samband med pensioneringen skedde nämligen ett internt utredningsarbete där universitetet undersökte möjligheten att i någon form fortsätta undervisningen. Utredningarna vittnar om en gränsdragningskonflikt som ytterst handlade om vilka vetenskapliga aktörer som skulle ha auktoritet att föra ut kunskap i mänskliga rasfrågor till studenterna.

1967 tillsattes en arbetsgrupp med uppdrag att ta fram ett förslag om ämnets framtid. Den leddes av ingen mindre än Jan Arvid Böök, chef för Institutionen för medicinsk genetik och tidigare verksam vid det rasbiologiska institut som Lundman under hela sin karriär befunnit sig i ett konkurrensförhållande till. Det förslag som arbetsgruppen presenterade kan beskrivas som ett sätt att muta in rasfrågorna under Bööks ledning och se till att Institutionen för medicinsk genetik fick ett avgörande inflytande över dem. Kanske var det Bööks försök att hantera det faktum att rasforskningen försvunnit från hans egen institution i samband med att Lars Beckman lämnat Uppsala några år tidigare.

Förslaget gick i korthet ut på att fysisk antropologi skulle bli ett fast universitetsämne men utan en egen institution. I stället skulle undervisningen fördelas på flera befintliga institutioner med Böök själv som

huvudsaklig examinator och med en slags bas på Institutionen för medicinsk genetik. Samtidigt betonade Böök och arbetsgruppen att ämnet var i stort behov av modernisering. De nämnde inte Lundman vid namn men förslaget måste ses som ett avståndstagande från den typ av rasforskning som han bedrivit. Som ett led i förändringen borde ämnets namn dessutom ändras från fysisk antropologi till ”fysisk antropologi med human populationsekologi”. Fokus skulle därmed komma att riktas inte bara på rena rasfrågor utan också på bredare frågor om människans biologiska och genetiska villkor och förhållandet mellan människan och de geografiska miljöer hon levde i.

I en skiss till studieplan gjordes en intressant beskrivning av den kunskap ämnet var tänkt att förmedla:

Den fysiska antropologin med human populationsekologi är vetenskapen om människan som biologisk varelse och är inriktad på människans differentiering i tid och rum och samspelet mellan de mänskliga populationernas ursprung, kännetecken och regionala utbredning.¹¹⁹

Frågan är vad som menades med ”människans differentiering”. I andra delar av förslaget talade arbetsgruppen om ”rasdifferentieringen”, vilket tyder på att det som avsågs helt enkelt var kunskap om människoraser även om man med raser inte menade riktigt samma sak som Lundman gjort. Man betonade nämligen att det gamla ”typbegreppet” numera ersatts av ”populationsbegreppet” och att det fanns mycket ”vantrö och okunnighet” om rasfrågor som det var viktigt att göra upp med.¹²⁰ Att det inte var fråga om ett totalt brott med den äldre rasforskningen visas också av arbetsgruppens förslag till litteraturlista för ämnet. Den var visserligen rejält uppdaterad men innehöll såväl Lundmans egna verk *Baltoskandias antropologi* (en andra, omarbetad upplaga från 1967 av *Raser och folkstockar i Baltoskandia*) och *Geographische Anthropologie* som boken *Das Menschenbild der Biologie* av Ilse Schwidetzky. Hon hade bedrivit sina första forskningsprojekt i Nazityskland och varit assistent till Egon von Eickstedt.¹²¹

Förslaget fick stöd av matematisk-naturvetenskapliga fakulteten.¹²² Det fick dessutom övervägande positiva omdömen när det skickades ut på remiss till Sveriges vid denna tid fyra övriga universitet. Endast Stockholms universitet avrådde från att införa det nya ämnet, men bara med motiveringen att det var oklokt att införa några nya ämnen alls vid en tid då hela universitetsväsendet höll på att genomgå en politiskt ledd omorganisa-

tion.¹²³ Universiteten i Lund, Göteborg och Umeå var mycket positiva, även om Göteborgsakademikerna betonade att ämnet borde få väsentligt större fokus på humanekologiska perspektiv än på egentlig rasforskning: ”Den klassiska antropologin med syfte att undersöka fysiska differenser mellan grupper av människor bör bli av underordnad betydelse.”¹²⁴

Ändå kom ämnet aldrig till stånd. Orsaken är svår att slå fast, särskilt med tanke på stödet både från fakulteten och de flesta övriga universitet. Kanske var det just den pågående omorganiseringen av universitetsorganisationen som fick Uppsala universitet att avstå från att fullfölja initiativet. Kanske rådde det oklarheter om vilken roll som rasforskningen egentligen skulle ha. Det enda som säkert går att säga är att diskussionen om den fysiska antropologins fortsättning som universitetsämne upphör i fakultetens protokoll efter december 1967.¹²⁵

På andra sidan gränsen

Gunnar Dahlberg och Bertil Lundman föddes båda på 1890-talet. De tillhörde samma generation och kom båda att bli verksamma vid universitetet i Uppsala. De var båda rasforskare, och båda såg rasbegreppet som meningsfullt för att beskriva biologiska och genetiska skillnader inom mänskligheten.

Där upphör likheterna. En jämförelse mellan dem visar med glasklar tydlighet att den svenska rasforskningen aldrig var enhetlig. Tvärtom befann sig Lundman flera gånger i gränsdragningsstrider med Dahlberg och det Rasbiologiska institut som Dahlberg ledde. Striderna började redan när Dahlberg drog in det stöd till Lundmans forskningsresor som utgått från institutet under Herman Lundborgs cheftid. De nådde en kulmen 1945–47 då Dahlberg först försökte se till att betyget på Lundmans doktorsavhandling blev så mediokert att fortsatt akademisk karriär omöjliggjordes och därefter hindra honom från att bli docent. Vid denna tid hade Lundman dock viktiga allierade inom den akademiska världen och hans vetenskapliga nätverk mobiliserades för att driva igenom docenturen.

Lundman vann därför den gränsdragningsstriden, men det var en pyrrhusseger. Docenturen innebar att han fick rätt att undervisa och forska vid Uppsala universitet, men han fick ingen egen institution och han fick bära ämnet fysisk antropologi på sina egna axlar. Ekonomiskt och personellt var hans position mycket svagare än den som Dahlberg och Jan Arvid Böök byggde upp vid Rasbiologiska institutet och dess

efterföljare, Institutionen för medicinsk genetik. Att Lundman befann sig på den förlorande sidan i rasforskningens gränsdragningsstrider blev ännu tydligare när hans licentiatstudent Lars Beckman lämnade honom och valde att doktorera vid Dahlbergs och Bööks institution. Striden fortsatte på sätt och vis även efter Lundmans pensionering, då Böök utan framgång försökte inkorporera en förändrad variant av ämnet fysisk antropologi under sin egen ledning och ge det en bas vid Institutionen för medicinsk genetik.

Att striderna blev så bittra är inte förvånande sett till de skillnader som fanns inom den svenska rasforskningen, ett vetenskapligt fält som aldrig omfattade särskilt många kunskapsaktörer. Om vi tänker oss rasforskningen som en skala mellan två poler befann sig Lundman nära den ena extrempolen medan aktörer som Dahlberg och Beckman befann sig vid den andra. Skillnaderna handlade inte bara om vetenskapliga ställningstaganden utan även om politik och ideologi.

Lundman hade sin bakgrund i den svenska högerextrema, nationella rörelsen, med ett engagemang i Samfundet Manhem under 1930-talet och med vissa kopplingar till Per Engdahls fascistiska organisationer och Sveriges nationella förbund. Det finns dock inga belägg för att Lundman var nazist även om han rörde sig i miljöer där nazister fanns med och hade kontakter med nazityska vetenskapliga kunskapsaktörer. Hans egen vetenskapliga gärning var också tydligt påverkad av den tyska *Rassenkunde*-strömningen, med dess idealisering av den ”nordiska rasen” och romantiska kunskapssyn där forskaren förväntades uppnå kunskap om ras inte bara genom mätningar utan också genom att intuitivt förnimma, uppleva och *se* rastyper. Däremot innehöll Lundmans vetenskapliga publikationer inte den typ av grov antisemitism som annars var vanlig inom den nationella rörelsen.

Bertil Lundman var utan tvekan den rasforskare som gjorde de mest detaljerade rasindelningarna av Europas befolkning – ja, stundtals på en så småskalig nivå att han tyckte sig ha uppfattat skillnader mellan enskilda byar. Det var motsatsen till Dahlbergs försiktiga sätt att se på ras, som präglades av skepsis mot alltför detaljerade rasindelningar. Lundman var också ständigt beredd att använda sina empiriska resultat för att konstruera teorier om historiska och förhistoriska migrationer och befolkningsförhållanden. Ibland kunde teorierna vara av ett slag som redan hans samtid upplevde som smått halsbrytande och som ådrog sig kritik även från medlemmar av hans eget nätverk, som hans favoritidé om att den äldre sten-

ålderns cromagnonmänniskor delvis levde kvar i trakterna runt Älvdalen eller att bronsålderns sjöfarande handelsmän från östra Medelhavet hade ättlingar bland befolkningen på Tjörn.

Av alla de rasforskare som diskuteras i denna bok var Lundman den som förde fram de mest rasistiska kunskapsanspråken, alltså påståenden som var värderande, uttalade sig negativt om rasers mentala egenskaper och tilldelade raser olika positioner i en hierarki. Lundman placerade konsekvent svarta afrikaner mycket långt ner i denna hierarki, liksom svenska "tattare" som han vid åtminstone ett tillfälle skrev om på ett sätt som för tankarna till de förslag om tvångssteriliseringar och fysisk utrotning som förekom under 1940-talet. "Nordiska" människor placerades högst upp, och genom att koppla samman den nordiska rasen med den yngre stenålderns indo-europeiska "erövrare" kom hans historieskrivning att i vissa drag påminna om den nazistiska ariermynen, dock utan att arierbegreppet användes.

Bertil Lundman befann sig på den förlorande sidan i den svenska rasforskningens gränsdragningsstrider. Ändå bör betydelsen av hans verksamhet inte underskattas. Han hade studenter och besökare på sina föreläsningar. Samtliga dessa betraktade det förmodligen inte som ett "akademiskt folknöje" även om Lundmans motståndare gärna ville se det så. Några av dem gick vidare och påbörjade avhandlingar under hans handledarskap.

Som Maria Björkman har påpekat innebar Lundmans marginalisering i Sverige inte nödvändigtvis att han saknade tillgång till nätverk överhuvudtaget.¹²⁶ Det kommer vi att få se i nästa kapitel. Samtidigt som Lundmans status i Sverige dalade byggde han nämligen upp ett omfattande internationellt kontaktnät, både med gamla nazityska forskare och med en grupp amerikanska rasforskare som såg med oro på medborgarrättsrörelsens kamp. Lundmans rasistiska kunskapsanspråk om svarta människors bristande intelligens passade deras syften som hand i handske.

Internationella nätverk och kunskapsspridning

Vid det här laget har det framgått att den svenska rasforskningen från 1930-talet och ett par decennier in i efterkrigstiden var en gränsdragningsstrid mellan, grovt räknat, två vetenskapliga traditioner med Gunnar Dahlberg och Bertil Lundman som idealtyper.

Även om vi främst har följt rasforskningen ur ett rätt snävt svenskt perspektiv har det också blivit tydligt att företrädare för båda traditionerna påverkades av och hade kontakter med kunskapsaktörer utanför Sveriges gränser. Lundman var till exempel influerad av den tyska *Rassenkunde*-strömningen och medverkade i tidskrifter som gavs ut i det nazistiska Tyskland. Dahlberg däremot avbröt Rasbiologiska institutets kontakter med Nazityskland och närmade sig i stället antinazistiska forskare från den anglosaxiska världen.

I det här kapitlet fördjupar jag analysen av den svenska rasforskningens internationella kontakter. De såg mycket olika ut inom de båda traditionerna. I den tradition som utgick från Dahlberg spelade FN-organet Unesco en viktig roll. Svenska forskare och myndigheter deltog nämligen i de kampanjer Unesco bedrev under 1950-talet i syfte att sprida antinazistiska och antirasistiska kunskapsanspråk om människoraser. Kapitlets första del handlar om dessa kontakter och Unescos försök att sprida kunskap över nationsgränserna.

Bertil Lundman byggde helt andra internationella nätverk. De kunskapsaktörer han närmade sig var milt sagt negativa till Unescos syn på rasfrågor. Hans kontakter gick dels till forskare som haft viktiga positioner inom den nazityska rasvetenskapen, dels till den USA-baserade kretsen

runt organisationen IAAEE och tidskriften *Mankind Quarterly*. Dessa nätverk studeras i kapitlets andra del.

Sverige, Unesco och rasfrågorna

Unesco är en förkortning av United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization och har sedan grundandet 1945 varit FN:s organisation för frågor om utbildning, vetenskap och kultur. Uppdraget har ofta tolkats brett och redan vid starten hade Unesco som ambition att främja freden och skapa förståelse mellan folk och nationer genom utbildningsinsatser samt vetenskapliga och kulturella projekt. Ett av dessa projekt handlade om rasbegreppet. Det ledde till en omdebatterad global kampanj under 1950-talet för att premiera vissa kunskapsanspråk om raser och diskreditera andra. Kampanjen skulle som vi ska få se påverka diskussionen om det vetenskapliga rasbegreppet också i Sverige.

Unescos uttalanden om ras

1948 antogs FN:s berömda deklaration om de mänskliga rättigheterna. Där stadgade artikel två att samtliga rättigheter i deklarationen tillkom alla människor oavsett deras ”ras”, en formulering som å ena sidan tog själva rasbegreppet för givet och å andra sidan innebar en markering mot rasdiskriminering.¹ Som en följd av deklarationen gav FN:s råd för sociala och ekonomiska frågor Unesco i uppdrag att ta fram en vetenskaplig definition av rasbegreppet och skriva ett uttalande om vad vetenskapen visste om rasfrågorna. Det uttryckliga syftet var att ge vetenskapligt stöd åt idén att det var fel och oberättigat med rasistisk diskriminering.

Hösten 1949 tillsattes därför en kommitté med ett drygt tiotal forskare för att arbeta fram ett uttalande. Sammansättningen var intressant. I stort sett alla ledamöter kom från samhällsvetenskapligt inriktade discipliner där man sällan eller aldrig bedrivit rasforskning. Endast två forskare som tidigare arbetat med rasbegreppet ur ett biologiskt perspektiv medverkade, däribland britten Ashley Montagu (1905–99) som dessutom var känd för att vara ovanligt skeptisk mot rasbegreppet.² Sammansättningen hade kunnat se lite annorlunda ut om Gunnar Dahlberg tackat ja till att vara med. Han var nämligen inbjuden, kanske på grund av det konsekventa antinazistiska engagemang han kunde uppvisa, men han var sjuk och tvingades tacka nej.³

I december 1949 träffades kommittén i Paris för att skriva ett utkast. En liten grupp utomstående forskare fick därefter skicka in synpunkter på

utkastet. Dahlberg var en av dem, men vad han skrev är inte känt. Slutligen arbetade Montagu om texten till ett färdigt uttalande som offentliggjordes sommaren 1950.⁴ Det präglades starkt av kommitténs samhällsvetenskapliga dominans. Uttalandet medgav att det fanns ett vetenskapligt legitimt rasbegrepp och att raser kunde definieras som populationer som uppvisade vissa fysiska olikheter som en följd av sina historiska evolutionsprocesser. Samtidigt var rasbegreppet så missbrukat och förknippat med rasistiska rörelser att det borde ersättas med termen etnisk grupp. I en uppmärksam formulerings slog uttalandet fast att i alla praktiska sociala sammanhang (”for all practical social purposes”) var rasbegreppet en ren myt (”myth”).⁵

Vad innebar egentligen detta kunskapsanspråk? Det innebar faktiskt inte att kommittén avfärdade rasbegreppet helt och hållet. Det innebär däremot att de avfärdade dess legitimitet i alla politiska sammanhang och att de ansåg att det skulle ersättas med termen etnicitet – som dock, att döma av formuleringarna, var tänkt att åsyfta samma sak som rasbegreppet tidigare gjort. Men texten var vag och det var lätt att uppfatta uttalandet som ett förslag om att avskaffa rasbegreppet helt och hållet.

Kommittén slog också fast att det uteslutande var meningsfullt att tala om fysiska rasegenskaper. Mentala rasskillnader förekom enligt uttalandet med största sannolikhet inte, och de studier som genomförts visade att det förmodligen inte existerade några skillnader i intelligens.⁶ Detta var något radikalt nytt. Som vi sett flera exempel på underströk många rasforskare fram till denna tid att det med stor sannolikhet fanns någon form av mentala rasskillnader även om de var av statistisk natur och inte behövde säga något om en enskild individ.

Uttalandet fick en hel del positiv respons när det cirkulerade i massmedia.⁷ Mottagandet i vetenskapliga kretsar blev annorlunda, för nu bröt en vetenskaplig gränsdragningsstrid ut på internationell nivå. Den handlade både om vilket innehåll som rasbegreppet skulle ha och om vilka kunskapsaktörer som borde få vara med och uttala sig om det. Framför allt trädde en lång rad naturvetenskapligt inriktade forskare fram, med disciplintillhörigheter i biologi, zoologi, fysisk antropologi, genetik och liknande ämnen, vilka uppenbarligen såg sina positioner som rasexperter som hotade. De kritiserade både den samhällsvetenskapliga inriktningen på det första uttalandet och de kunskapsanspråk som det innehöll. Särskilt hamnade förslaget om att ersätta rasbegreppet med etnicitetstermen och påståendet om att det inte fanns mentala rasskillnader i skottgluggen för kritiken.⁸

Unesco hanterade kritiken genom att tillsätta ännu en kommitté med fjorton ledamöter, denna gång nästan uteslutande naturvetenskapliga forskare, som fick i uppdrag att ta fram ett nytt uttalande. Den hade dessutom, kan det tilläggas, så att säga tvättats vit. Den första kommittén hade haft en svart ledamot och dessutom några utomeuropeiska forskare. I den nya kommittén saknades dessa grupper.⁹ En som däremot fanns med denna gång var Gunnar Dahlberg, som av allt att döma åtnjöt en hög status i internationella kretsar vid denna tid. Organisatörerna gjorde stora ansträngningar för att förmå Dahlberg att komma till Paris och rådfrågade honom om vilka andra forskare som borde kontaktas. Efteråt uttryckte de dessutom sin uppskattning över hans bidrag ("magnificent contribution") till diskussionerna.¹⁰

Det fanns betydande likheter mellan de kunskapsanspråk som fördes fram i det första uttalandet och i det andra, som blev färdigt i juni 1951. Precis som i det första uttalandet betonades det att rasbegreppet ofta missbrukats för att förfölja och plåga människor och allt tal om överlägsna och underlägsna raser avfärdades. Uttalandet slog också fast att rasblandning inte var skadligt, att äktenskap över rasgränserna rent biologiskt var oproblemiskt och att det inte fanns något vetenskapligt stöd för diskriminerande lagar. Men i frågorna om det vetenskapliga rasbegreppets ställning och de mentala rasskillnadernas existens såg kunskapsanspråken annorlunda ut.

Det nya uttalandet var visserligen skeptiskt mot alltför detaljerade rasindelningar, men kommittén menade att det var rimligt att göra en global trerasindelning, det vill säga den indelning i europida eller kaukasiska, negroida och mongolida grupper som Dahlberg förespråkade redan i början av 1930-talet. Det faktum att rasbegreppet ofta missbrukades och användes slarvigt sågs dock inte heller som ett argument för att överge det i rent vetenskapliga sammanhang. När det gällde egenskaper som intelligens och temperament medgav uttalandet att de flesta forskare inte brukade uttala sig om sådana rasskillnader, att man hittills inte lyckats bevisa att intelligensskillnader existerade mellan raser och att de skillnader som eventuellt kunde påvisas måste vara relativt små. Till skillnad från det första uttalandet förnekade den nya kommittén dock inte att mentala rasskillnader kunde finnas, och ledamöterna sammanfattade vetenskapens ståndpunkt på ett helt annat sätt. Det var möjligt men ännu inte bevisat, påstod de, att anlag för vissa former av intellektuella och emotionella egenskaper och reaktioner var vanligare i vissa mänskliga grupper än i andra.¹¹

Den globala raskampanjen

Unesco befann sig nu i en udda situation. Organisationen hade producerat inte mindre än två vetenskapliga uttalanden om ras, och de innehöll delvis olika och motstridiga kunskapsanspråk. Det hindrade inte Unesco från att under 1950-talets första år inleda en globalt omfattande kampanj där man försökte sprida kunskapsanspråken över nationsgränserna.

Ett viktigt verktyg i kampanjen var organisationens tidskrift, *Unesco Courier*, som publicerades på många språk och som rapporterade utförligt om raskampanjen. Unesco lät också ge ut flera populärvetenskapligt inriktade skrifter om rasfrågor, författade av tunga vetenskapliga namn. Där medverkade bland annat den franske socialantropologen Claude Lévi-Strauss (1908–2009) med boken *Race and History*. Vid 1950-talets slut var skriftserien översatt till tretton språk och ungefär 300 000 böcker hade tryckts.¹² Kampanjen var inte okontroversiell. Sydafrika lämnade Unesco 1956 i protest mot vad regimen uppfattade som kritik mot apartheidpolitiken i skriftserien. Under medborgarrättsstriderna i USA hänvisade Högsta domstolen till Unescos uttalanden när de olagligförklarade segregationen i den amerikanske Södern, samtidigt som segregationsförespråkare lyckades driva igenom förbud mot användningen av Unescomaterial i skolorna i vissa städer.¹³

En nyckelroll i kampanjen tilldelades de så kallade nationella Unesco-råden. När Unesco startades var tanken att råd skulle bildas i alla medlemsländer och att de skulle bli en länk mellan den internationella organisationen och det egna landets befolkning samt ansvara för spridning och implementering av skrifter och projekt. Sådana råd inrättades också i de nordiska länderna, där det danska Unescorådet till exempel bildades 1947. I Danmark undveks dock länge rasfrågorna och rådet verkar åtminstone inledningsvis ha sett rasism som ett fenomen som främst fanns utomlands.¹⁴

Svenska Unescorådet tillsattes av regeringen 1951, med representanter från många politiska partier i ledningen och med språkvetaren Ingemar Düring (1903–84) som ordförande. Rådet satte i gång en omfattande verksamhet, där frågorna om ras till en början dock inte verkar ha spelat någon stor roll trots att det bildades vid en tid då Unescos första uttalande om rasbegreppet redan publicerats. I rådets första stora principdiskussion om verksamheten i Sverige nämndes rasfrågor inte med ett ord.¹⁵

Det skulle ändras. Under 1950-talets första år tog det svenska Unescorådet ett par initiativ för att sprida organisationens uttalanden om ras och

förmedla de kunskapsanspråk dessa innehöll till en svensk publik. Initiativen är viktiga att undersöka ur ett kunskapshistoriskt perspektiv. Unescorådet var inte en vetenskaplig aktör men försökte nu sprida vetenskapliga kunskapsanspråk till en bredare allmänhet och få människor utanför akademins murar att diskutera rasfrågor på en vetenskaplig grund. Som vi kommer att se accepterades kunskapsanspråken dock inte med självklarhet överallt.

Bordssamtal i rasfrågan

Rådets första åtgärd var att ordna ett panelsamtal om rasbegreppet, rasfördomar och rasdiskriminering. Det ägde rum i februari 1953 i Göteborg och spelades in på band. Två år senare gavs diskussionen ut i tryckt form med titeln *Bordssamtal i rasfrågan*.

Intressant nog valde rådet att främst ha med debattörer från samhällsvetenskapliga och humanistiska ämnen. Förutom ordföranden Düring deltog historikerna Åke Holmberg (1915–2006) och Hugo Valentin, vars engagemang för att bekämpa antisemitismen nämndes i kapitel fyra, samt socialpsykologen Lars Gurmund (1917–99). Dessutom deltog psykiatern Bengt Lindberg (1904–75) och genetikern Olof Tedin (1898–1966). De var visserligen medicinare respektive naturvetare men ingen av dem hade sysslat med rasfrågor tidigare.

Samtalet vore intressant att analysera för att undersöka hur företeelser som rasism och diskriminering kunde debatteras i Sverige vid 1950-talets början. Här ska jag dock endast fokusera på de kunskapsanspråk deltagarna förde fram om det vetenskapliga rasbegreppet. Vad som då framträder är två vetenskapliga inriktningar som delvis stod i motsatsställning och som hade svårt att kommunicera med varandra.

Alla talare var överens om att man måste ta avstånd från rasdiskriminering. Men var det meningsfullt att tala om raser i vetenskapliga sammanhang? Socialpsykologen Gurmund intog en hållning som påminde om Unescos *första* uttalande om ras. Han höll fram svårigheterna att definiera vad ras egentligen var för något och talade om nazismens ovetenskapliga "bluffteorier". Inom samhällsvetenskaperna, hävdade Gurmund, hade man därför gradvis börjat bli skeptisk mot begreppet ras överhuvudtaget.¹⁶

Genetikern Tedins hållning påminde i stället starkt om Unescos *andra* uttalande. Det var svårt att ge en exakt definition av rasbegreppet, men precis som Gunnar Dahlberg menade Tedin att det var en "nödfallsterm" som måste användas för att beskriva genetiska skillnader mellan befolk-

ningsgrupper. Däremot borde man akta sig för att göra alltför detaljerade rasindelningar och vara noga med att inte förväxla raser med språkliga eller kulturella grupper. Han kritiserade dessutom Unescos första uttalande för de kunskapsanspråk om mentala rasskillnader som det innehöll. Det gick inte, menade han, att hävda att vetenskapen bevisat att sådana skillnader inte existerade. Tvärtom påstod Tedin att det vore ”ganska märkligt” om de evolutionära processer som skapat människoraserna ”bara skulle ha berört de kroppsliga egenskaperna och lämnat de själsliga fullkomligt orörda”. Han fick medhåll av psykiatern Lindberg som menade att det vore ”högst besynnerligt” om det endast fanns fysiska rasskillnader. Existensen av mentala rasskillnader på statistisk nivå innebar dock inte, lade han till, att vissa raser skulle ha ett högre värde än andra.¹⁷

Bordssamtal i rasfrågan avslutades med diskussionsfrågor som var tänkta att ligga till grund för studiecirklar. Unescorådet ville uppenbarligen inte bara att människor skulle läsa om rasfrågor utan också förhålla sig mer aktivt till ämnet. Man kan med fog säga att flera av de föreslagna frågorna var tämligen ledande och alltså konstruerade för att föra ut just Unescokampanjens kunskapsanspråk. Deltagarna i de tänkta studiecirk-larna ombads till exempel besvara frågan: ”Är vetenskapsmännen ense om innebörden av termen ’ras’ i fråga om människor?” Ett grundläggande inslag i Unescos båda uttalanden var ju att rasbegreppet var svårdefinierat. De ställdes också inför följande fråga: ”Innebär det förhållandet att man kan iaktta vissa egenskaper hos en viss ’ras’ eller ’population’ att dessa egenskaper med säkerhet möter hos varje individ som tillhör denna ’ras’ eller ’population?’” Frågan var givetvis tänkt att besvaras med ett nej. Båda uttalandena betonade tydligt att rasskillnader var statistiska och inte sade något om individer.¹⁸

Bordssamtal i rasfrågan fick rätt stor uppmärksamhet på tidningarnas kultursidor. Generellt anslöt sig recensenterna till Tedins försiktiga försvar av rasbegreppet medan det avståndstagande som uttrycktes av Gurmund inte diskuterades.¹⁹ I allmänhet fick Unescos globala kampanj om rasfrågor god respons. Åtminstone, betonade vissa recensenter, så länge kampanjen baserades på det andra uttalandet, som försvarade rasbegreppet och som utarbetats av naturvetare.²⁰

Enigheten om Unescokampanjen var dock inte total. I *Expressen* var fiskbiologen Gunnar Svärdson (1914–2004) en flitig skribent om biologiska, zoologiska och genetiska ämnen. Svärdson använde sin recension till att föra ett längre resonemang kring rasbegreppets vetenskapliga position, och

riktade då allvarlig kritik mot de kunskapsanspråk som Unescokampanjen vilade på. Kärnan i Svärdsons inlägg var ett försvar av rasbegreppets meningsfullhet och legitimitet samt en oro för att rasbegreppet under efterkrigstiden kommit under attack. Unescokampanjen såg Svärdson som ett exempel på denna utveckling, trots att åtminstone Unescos andra uttalande aktivt använde rasbegreppet.

”Rasbildning” var, menade Svärdson, en självklar del av människans ”artbildning” helt enkelt eftersom de genetiska anlagen inte var jämnt fördelade inom mänskligheten. Det var kanske inte ett särskilt anmärkningsvärt påstående. Men han gick längre än så och tillmätte rasegenskaper betydelse också för diskussionen om varför det fanns rasism. Fientlighet mot främmande raser var enligt Svärdson, som här hänvisade till forskning inte om människor utan om kråkor och andra fågelarter, något biologiskt medfött. Därmed inte sagt att det var något bra. Tvärtom var det viktigt att motarbeta människors misstänksamhet mot främlingar. Men sådant skulle ske, skrev Svärdson, med ”strikt objektivitet” och inte med ”pseudovetenskapliga påståenden”. Sådana såg han flera exempel på i Unescokampanjen, och särskilt i organisationens första uttalande.²¹

Den kritik som Svärdson i sin tur fick ta emot för sitt inlägg visar att debatten om det vetenskapliga rasbegreppet nu hade börjat bli politiskt laddad, även om laddningen ännu inte handlade om begreppets existens i sig. Geografen Gunnar Johnsson (f. 1917) angrep i och för sig inte så mycket de faktiska kunskapsanspråk om människoraser som Svärdson fört fram, även om han betonade att man borde undvika att göra alltför detaljerade rasindelningar. Men Svärdsons sätt att skriva och hans kritik mot Unescokampanjen riskerade, menade Johnsson, att spela rasister i händerna:

Särskilt docent Svärdsons inlägg är hyperfarligt genom sin brist på ordentliga definitioner på ras, grupp, instinkter och aggression. Hans artiklar har tydligen redan väckt ”slumrande rasinstinkter” hos Expressens läsare, att döma av de många insändarna, som lika gärna kunde haft adress Sydafrika som det högstående kulturlandet Sverige.²²

Svärdson replikerade i en indignerad artikel att han bestämt tog avstånd från varje form av rasdiskriminering. Men han vidhöll att ”zoologiska fakta” var nödvändiga för den som ville analysera ”människans rasmotsättningar”. Det faktum att människor var genetiskt olika behövde inte leda till slutsatsen att de också skulle ha olika politiska och sociala rättigheter, menade Svärdson med ett argument som vi kommer att få se fler exempel på i kapitel åtta.²³

Raser och folk

Samma år som *Bordssamtal i rasfrågan* kom ut, 1955, publicerade Unesco-rådet också en mer ambitiös bok. Den bar namnet *Raser och folk* och var ”redigerad”, som det hette, av Gunnar Dahlberg. Den är ett bra exempel på vad som kan hända med kunskapsanspråk när de sprids över nationsgränser och översätts från ett språk och ett sammanhang till ett annat. Boken var ursprungligen nämligen inte alls producerad i Sverige.

Redan 1951 beslutade Unescohögkvarteret i Paris att be den amerikanske genetikern Leslie C Dunn att skriva en populärvetenskaplig bok för vuxna där rasbegreppet förklarades med ledning av Unescos uttalanden om ras. Dunns manuskript bedömdes dock som för torrt och akademiskt för att fungera i kampanjen. Diana Tead (1925–81), en av medarbetarna vid högkvarteret, fick därför i uppdrag att bearbeta Dunns text och omvandla den till en bok riktad främst till skolbarn. Den gavs ut under titeln *What Science Says About Race* samma år. Boken hann dock knappt börja spridas innan amerikanska segregationister riktade så stark kritik att Unesco drog tillbaka den. Efter att vissa formuleringar som kunde tolkas som angrepp på segregationen tagits bort gavs den ut på nytt året därpå, nu med titeln *What is Race?*, rikt illustrerad av konstnären Jane Eakin (1919–2002).²⁴ När det svenska Unescorådet gav ut *Raser och folk* handlade det i själva verket om en så gott som ren översättning av Teads bok från 1952, vilket dock aldrig angavs i den svenska versionen. En bok som ursprungligen riktades till vuxna, för att därefter omvandlas till en bok riktad till barn, översattes alltså till ytterligare en version som åter riktades till vuxna.

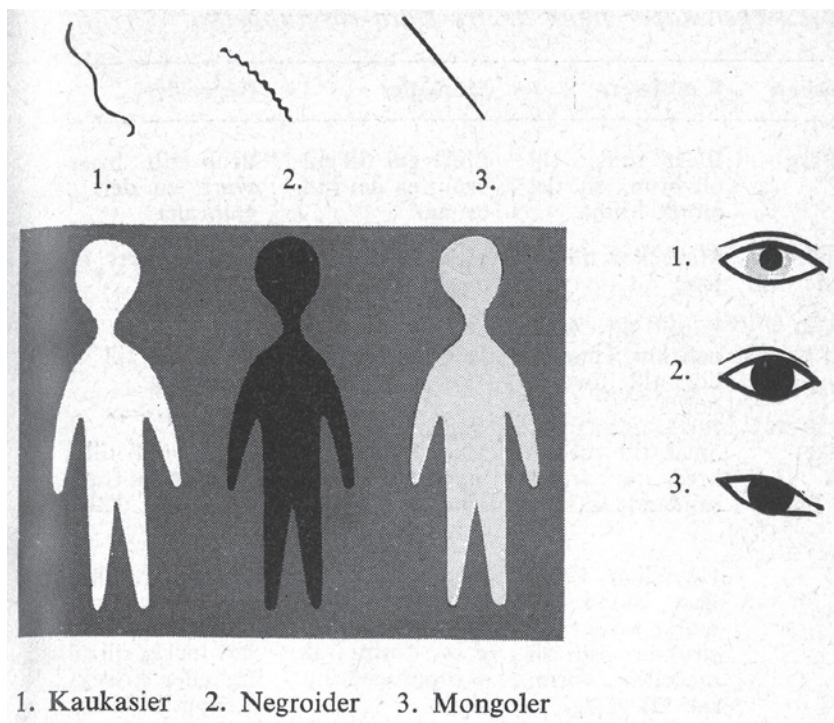
Unescorådet visade intresse för en översättning redan 1953. Dahlberg involverades tidigt, men rådets interna material visar att hans enda uppgift var att faktagranska texten och på ett inte närmare specificerat sätt ”ansvara” för att boken översattes.²⁵ Något redaktörskap kan man knappast säga att Dahlberg utövade. De enda förändringar jag har hittat vid en jämförelse mellan *Raser och folk* och originaltexten är dels att Dahlberg tog bort en mening som handlade om det så kallade Piltdownfyndet, ett fynd av förhistoriska mänskliga kvarlevor som vid tiden för utgivningen avslöjats som en bluff, dels att han lade till en mening där han oblygt hänvisade till sin egen forskning.²⁶ Av allt att döma fyllde Dahlberg mest funktionen att genom sitt namn skänka auktoritet åt de kunskapsanspråk som fördes fram i boken.

Raser och folk var liksom det engelska originalet ett sätt att pedagogiskt och förenklat återge huvudinnehållet i Unescos andra uttalande om ras.

Det fanns, enligt boken, ett felaktigt och ett korrekt sätt att bruka rasbegreppet på. Det felaktiga var det politiska, exemplifierat med ”nazisternas myt om ariers överlägsenhet” som orsakat ”mycken mänsklig och social skada”. Det korrekta var det strikt vetenskapliga, som alltså inte sattes i samband med någon form av politik. Boken var tydlig med att rasbegreppet var vetenskapligt meningsfullt och att mänskligheten kunde delas in i åtminstone tre huvudraser på antropometriska grunder: kaukasier, negrer och mongoler. Samtidigt varnade boken för att göra alltför detaljerade indelningar och det betonades att alla ”väsentliga” egenskaper var likadana hos alla människor. Rasblandning beskrevs som något som alltid förekommit och som var föga problematiskt.²⁷

Så långt var texten klar och tydlig. Kunskapsanspråken om eventuella mentala rasskillnader var däremot ganska luddiga. Det verkar som att Tead, den ursprungliga textens huvudförfattare, inte riktigt kunnat bestämma sig för om hon skulle luta sig mot Unescos första eller andra uttalande. Boken betonade att alla tillförlitliga undersökningar visade att det fanns en stor mental ”variationsbredd” inom alla raser, att alla raser hade stor förmåga till intellektuell utveckling och förmåga att bygga komplexa samhällen, samt att det fanns undersökningar som visade att miljöfaktorer spelade stor roll för de intelligensskillnader som uppmätts. Men texten uteslöt faktiskt inte att någon sorts mentala rasskillnader kunde existera: ”huruvida det procentuella antalet begåvade personer är större inom somliga raser än inom andra kan ännu ej klarläggas”.²⁸

En enda viktig sak var helt ny i den svenska versionen. I likhet med *Bordssamtal i rasfrågan* avslutades *Raser och folk* med en studiehandledning avsedd för studiecirkel. Där fanns litteraturtips för fördjupningsstudier men också diskussionsfrågor. Dessa var inte heller framtagna av Dahlberg utan av en annars okänd folkhögskollärare från Ljungskile.²⁹ Frågorna, som måste beskrivas som ganska ledande, hade ett dagspolitiskt anslag som annars saknades i boken. Deltagarna uppmanades till exempel att prata om hur etniska minoriteter som ”zigenare” och ”tattare” behandlades i Sverige och hur ”de negrer som kommer till oss” bemöttes.³⁰ Frågorna anknöt till debatter som fördes i tidningsspalterna under 1950-talet och som långsamt började etablera bilden av rasism (eller ”rashat” som det då ofta fick heta) som ett fenomen som inte bara förekom utomlands utan också inom Sveriges gränser.³¹ Studieplanen uppmanade även till handling i en optimistisk ton som avspeglade Unescos tankar om tolerans och mellanfolklig förståelse: ”Lägg upp ett program för en internationell afton i din förening.

Jordens tre stora rasgrupper. Ur *Raser och folk* 1955. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

Bjud in någon eller några människor av främmande ursprung till cirkeln. Intervjua dem. Låt dem eller några andra medverka på den internationella aftonen.”³²

Unescorådet hade alltså som ambition att kunskapsanspråken i *Raser och folk* skulle spridas vidare i den fria folkbildningsverksamheten. Det är svårt att säga om det blev så. På en konferens för ledare i olika ungdomsförbund våren 1953 uttryckte visserligen representanter från Högerpartiets och Folkpartiets ungdomsförbund intresse för att använda boken i cirkelverksamhet, men huruvida de sedan verkligen gjorde det är okänt.³³ Vad som däremot kan sägas är att boken gav upphov till utförliga recensioner och diskussioner i dagspressen. De visar i ännu högre grad än vad som var fallet med *Bordsamtal i rasfrågan* att kunskapsanspråken i Unescos ras-kampanj togs emot på olika sätt och definitivt inte med enighet.

Några recensenter förde vidare de centrala kunskapsanspråken utan invändningar.³⁴ Men i flera tidningar ventilerades kritik mot vissa inslag i Unescokampanjen även om recensenterna underströk att det alltid var fel med diskriminering och rasförföljelser. I *Upsala Nya Tidning* medgav statsvetaren Nore Tenow (1890–1972) att det var bra att Unesco gjorde upp med nazismens ”förljugna raslära”, men ansåg att kampanjen präglades av en alltför stark ”kulturpolitisk radikalism”. Tankar om att rasblandning kunde vara farligt blev till exempel ”med största snabbhet avfärdade”, och de avslutande frågorna till studiecirkelarna var för ledande då alla ”kätterier” och ”tvekan om sanningen” omöjliggjordes genom frågornas utformning.³⁵ Han fick medhåll av genetikern och folkhögskolläraren Erik Åkerlund (f. 1895) i *Arbetet*, som refererade bokens påståenden om att det inte fanns överlägsna raser på ett tvivlande sätt. Enligt Åkerlund var kunskaperna ”så osäkra, att man helst ville undvika att ge ett helt oreserverat svar”.³⁶

Den starkaste kritiken kom från två andra naturvetare, zoologen och forskningsresanden Bengt Sjögren (1925–2009) och biologen Bror Forsman (1905–81). Sjögrens recension i *Kvällsposten* var ett långt försvar för tanken att det existerade mentala rasskillnader, och i den frågan avfärdade han Unescos kunskapsanspråk som ”pseudovetenskapliga läror”. Sjögren gav också uttryck för ett starkt hierarkiskt rastänkande. Som vi såg i kapitel tre tillhörde Australiens urbefolkning de grupper som allra hårdast drabbades av rasistiska beskrivningar under 1800- och 1900-talen. Sjögren beskrev ”australnegrerna” som människor som saknade ”egen kulturell skaparkraft” eller ”förmåga att anpassa sig till de vitas civilisation”, vilket enligt honom visade att raserna omöjligtvis kunde vara mentalt lika varandra.³⁷

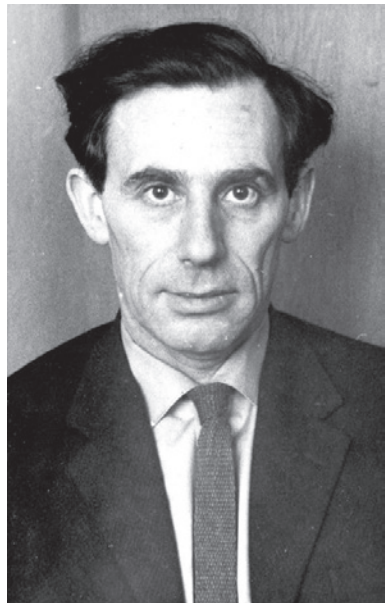
Bror Forsman, som vi ska få stifta närmare bekantskap med i nästa kapitel, tillhörde efterkrigstidens mest konsekventa offentliga försvarare av det vetenskapliga rasbegreppet. I sin anmälan av *Raser och folk* tog han visserligen avstånd från nazisternas ”ras- och blodsvammel”. Men att nazisterna haft fel om ras innebar, menade Forsman, inte att alla påståenden om ras var felaktiga. Också han angrep kraftfullt vad han uppfattade som Unescokampanjens kunskapsanspråk om ”människorasernas intellektuella jämställdhet”. Någon sådan fanns inte, hävdade han, varken mellan individer eller mellan raser. Även i Forsmans artikel utsattes Australiens urbefolkning för en starkt nedvärderande rasifiering. Recensionen illustrerades nämligen med en bild på en australisk man, och bredvid denna bild placerades ett fotografi på ”Gorillan Bobby”.³⁸

Andra upplagan

Den långa historien om *Raser och folk* var inte över än. Elva år efter den första svenska upplagans publicering gavs den ut på nytt. Men 1966 års upplaga innebar ett par kraftiga förändringar. Än en gång transformerades kunskapsanspråken, denna gång på ett sätt som gjorde dem starkt motsägelsefulla.

Grundstommen i den nya utgåvan var fortfarande texten från 1955, som nu påstods vara inte bara redigerad utan till och med skriven av Gunnar Dahlberg. Den var ordagrant reproducerad, inklusive det lilla men pinsamma sakfelet att den mänskliga cellen sades ha 48 kromosomer (redan 1956 hade forskare vid genetiska institutionen vid Lunds universitet visat att det korrekta antalet var 46). Skriften var nu dessutom försedd med ett helt nytt kapitel skrivet av den vänsterradikale sociologen Joachim Israel (1920–2001). Israels kapitel handlade egentligen inte om rasbegreppet utan om rasism, men innehöll påståenden som var helt motsatta de som fördes fram i resten av boken. Det gällde bland annat frågan om mentala rasskillnader, där Israel refererade studier som tydligt visade att uppmätta intelligensskillnader var ett resultat av bristande skolor och andra miljöfaktorer. Men framför allt menade Israel att rasbegreppet i sig var vetenskapligt meningslöst. Hans avståndstagande, som helt sade emot bokens huvudtext, var otvetydigt: ”I själva verket är det felaktigt att tala om olika raser. Man borde konsekvent tala om *en ras*: den mänskliga”.³⁹

Dessutom var studiehandledningen uppdaterad med diskussionsfrågor som var ännu mer handlingsinriktade än tidigare och som visar att det politiska klimatet höll på att radikaliseras.

Joachim Israel ca 1966. Bild: Wikimedia Commons.

De förhoppningar om tolerans och förståelse genom ökad kunskap som frågorna i upplagan från 1955 byggde på var inte lika närvarande nu. I stället ombads läsarna till exempel att diskutera vilken typ av åtgärder som skulle kunna få Sydafrika att upphöra med apartheidpolitiken. Borde man ta till ”bojkott av sydafrikanska varor, avbrytande av de ekonomiska och diplomatiska förbindelserna med Sydafrika, ekonomiska sanktioner genomförda av FN” eller till och med ingripa ”med vapenmakt”?⁴⁰

Inte heller nu var det mediala mottagandet enigt. Recensenterna i vissa tidningar, som uppmärksammade den nya utgåvan i betydligt mindre utsträckning än den första, accepterade kunskapsanspråken rakt av även om det är lite svårt att avgöra exakt vilka kunskapsanspråk som avsågs eftersom de inte verkar ha märkt att boken innehöll motstridiga uppgifter om huruvida det alls fanns människoraser.⁴¹ Andra recensenter var kritiska mot vad de såg som påståenden om att det inte fanns några mentala rasskillnader även om de underströk att det var viktigt att arbeta mot rasdiskriminering och att mycket av det Unesco gjorde var lovvärt.⁴² Den enda som lyfte fram motsägelserna var genetikern Marianne Rasmuson (f. 1921), som påpekade det ”heterogena intryck” som boken gav och även var direkt kritisk mot Israels avfärdande av rasbegreppet.⁴³

Bertil Lundmans nätverk

De olika Unescointiativerna var bara en del av den svenska rasvetenskapens internationella kontakter under efterkrigstiden. Medan en forskare som Gunnar Dahlberg deltog i Unescokampanjen och därmed byggde vidare på sina antinazistiska och anglosaxiska nätverk från tiden före och under andra världskriget, agerade Bertil Lundman på andra sätt. I viss mån var han tvungen att göra det för att alls kunna fortsätta delta i striderna om rasvetenskapens gränser eftersom han blev alltmer isolerad i den svenska offentligheten. I de nätverk han deltog i var Unesco inte en allierad utan en motståndare.

Alldeles isolerad var Lundman visserligen inte, framför allt inte under 1950-talet. Han hade nära kontakter med en del svenska forskare, vilka dock blev allt äldre under årens lopp. Ett exempel är osteologen Nils-Gustaf Gejvall (1911–91) som disputerade 1960 på en undersökning av medeltida skelett från utgrävningar på Frösön i Jämtland. Avhandlingen var en detaljerad analys av kvarlevornas antropometriska värden och Gejvall använde dem för att uttala sig om historiska migrationsmönster, dock utan

att nämna ordet ras.⁴⁴ I Gejvalls brev till Lundman framgår det dock att han tyckte sig kunna urskilja också olika ”raskomponenter” i materialet.⁴⁵ Lundman försökte få Gejvall att disputeras i Uppsala med honom som handledare, vilket med stor sannolikhet hade resulterat i en mer rasvetenskapligt inriktad avhandling. Gejvall såg förslaget som ”mycket tilltalande” men avstod eftersom han befarade att han då skulle få antingen Jan Arvid Bööck eller Lars Beckman som opponent vid disputationen.⁴⁶ Gejvall ville uppenbarligen helst inte ha vetenskaplig kontakt med det konkurrerande nätverk som arbetade i Gunnar Dahlbergs rasvetenskapliga tradition.

Även om Lundman själv inte var en särskilt aktiv populärvetenskaplig skribent är det dessutom uppenbart att han sågs som en rasvetenskaplig expert i åtminstone vissa kretsar utanför universitetsvärlden. Han tillfrågades till exempel om att hjälpa till med illustrationer till bokserien *För oss kvinnor* som gavs ut i slutet av 1950-talet, liksom med bilder till skolböcker vid samma tid.⁴⁷ Fram till 1950-talets mitt, då hans offentliga stjärna definitivt började dala, fick han även ta emot en rad brev från privatpersoner som ville att han skulle hjälpa till att avgöra vilken ras de själva eller bekanta till dem tillhörde. Här fanns bland många exempel en civilingenjör som en gång fått sitt porträtt målat av en konstnär som sagt att han hade en intressant huvudform och som nu undrade om Lundman ”möjliggen kan vara intresserad av att göra några mätningar på min skalle”, och en kvinna som undrade om hennes mörka hårfärg och hudton kanske kunde ”tyda på främmande rasinslag”.⁴⁸

Marginaliseringen var alltså inte total. Men den växte sig allt starkare i de prestigefulla vetenskapliga sammanhangen och tilltog allteftersom 1950-talet gick. De internationella nätverk Lundman nu sökte sig till kan därför ses som hans sätt att kompensera för sin försvagade ställning i Sverige.

Lundmans politiska positioner under efterkrigstiden

För att förstå Lundmans nätverksbyggande är det nödvändigt att först säga något om de politiska positioner han intog efter andra världskriget. Som jag visade i kapitel sex hade Lundman tidigare varit aktiv inom den högerextrema nationella rörelsen och ofta hänvisat till Nazitysklands ledande rasforskare i sina skrifter, även om han inte var nazist själv.

Alla människor som haft kontakter med Nazityskland bemöttes inte på samma sätt i offentligheten efter 1945. Historikern Johan Östling har delat in reaktionerna i tre idealtyper. ”Absolut stigmatisering” drabbade framför allt organiserade nazister som fortsatte vara politiskt aktiva efter krigsslutet.

”Partiell stigmatisering” drabbade sådana ”gränsvarelser” som uttryckt stöd för delar av nazismens politik men som efter freden drog sig undan politiken och därför lyckades fortsätta med sina yrkeskarriärer. ”Sekundär stigmatisering” kunde drabba aktörer som inte varit nazister och som kanske till och med tog avstånd från vissa delar av nazismen, men vars värderingar med rätt eller orätt kom att förknippas med nazismen.⁴⁹

Lundman drabbades, för att använda Östlings terminologi, under den tidiga efterkrigstiden endast av partiell stigmatisering. Han blev ännu inte offentligt hudflängd i massmedia men det finns tecken på att hans position i Norden fick sig en törn. Redan 1942 förekom Lundmans namn i boken *Nazismen i Sverige*. Det var en förteckning över svenskar som var verksamma inom nazistiska, fascistiska och ultranationella organisationer, sammanställd av syndikalisten Holger Carlsson (1910–83) tillsammans med vänstersocialdemokraten Ture Nerman (1886–1969) och utgiven av den antinazistiska tidskriften *Trots allt*.⁵⁰ 1946 planerade Lundman att genomföra en forskningsresa till Norge, men fick ta emot ett brev där han starkt avråddes från att genomföra resan. Brevskrivaren var den norska barnboksförfattaren Johanne Cederblad (1901–79), som under kriget varit bosatt i Uppsala och bedrivit hjälparbete bland norska flyktingar. Vilken relation hon hade till Lundman är inte klarlagt men att döma av hennes brev verkar hon tidigare ha uppmuntrat resan, det vill säga fram tills att hon upptäckte Carlssons bok:

Ved et rent tilfelle fikk jeg høre at Deres navn står i Holger Carlssons bok Nacismen [sic] i Sverige. Jeg har bekreftet riktigheten av dette. På det mest inntrengende vil jeg be Dem oppgi Deres plan om en Norgereise og så snart som mulig skrive at De er blitt forhindret fra å reise. Den hvis navn har stått i Carlssons bok er ikke velkommen dit. Selv kan jeg heller ikke stå fast ved min anbefaling.⁵¹

Vi såg i kapitel sex att Lundman också under efterkrigstiden hade kontakter med svenskar som var aktiva i nazistiska eller fascistiska rörelser. Hans relation med Lars Hultén var ett sådant exempel. Men dessa kontakter i sig säger inget definitivt om Lundmans egen politiska position och det är svårt att avgöra om han själv var medlem i några organisationer. 1960 blev han till exempel inbjuden att gå med i en planerad europeisk sammanlutning som var tänkt att ha beteckningen ”Nordbund”. Inbjudan, som avslutades med ordet ”Heil!”, kom från den tyske kemisten Hermann Krause (f. 1881) som skrev att organisationen skulle arbeta för att försvara den vita människorasen och särskilt dess nordiska gren.⁵² Men Lundmans

svar finns inte bevarat och det går alltså inte att säga hur han ställde sig till projektet.

Däremot verkar Lundman ha haft vissa fortsatta kontakter med medlemmar i Per Engdahls fascistiska organisation Nysvenska rörelsen, även om det inte behöver innebära att han själv var medlem där. Harry Bergquist, som redan under andra världskriget erbjudit sig att recensera Lundmans böcker i rörelsens tidning, upprepade sitt erbjudande också vid 1950-talets början.⁵³

Det nazityska nätverket

Lundman var starkt påverkad av den *Rassenkunde*-strömning som spelat en stor roll inom den nazityska rasforskningen fram till 1945, och fortfarande under efterkrigstiden hänvisade han till nazityska rasforskare i sina skrifter. Lundmans bevarade brevsamling visar att han också hade omfattande personliga kontakter med flera av Nazitysklands ledande rasforskare och att de fortsatte flera decennier efter andra världskrigets slut.

Listan kan göras lång och omfattar både mindre och mer kända namn. Bland de mindre kända fanns antropologen Gottfried Kurth (1912–90) som Lundman utbytte skrifter och diskuterade vetenskapliga problem med från 1950-talets början och fram till 1971. Kurth hade gått med i nazistpartiet 1932 och disputerade vid universitetet i Jena på en avhandling om Thüringens rasförhållanden 1938. Efter kriget hade han tjänster bland annat vid universitetet i Braunschweig. I sina brev till Lundman uttryckte den gamle nazisten en ledsnad över att det blivit så svårt att tala om biologiska befolkningsfrågor i Tyskland efter krigsslutet. Allt tal om födelsesiffror och befolkningskvalitet tolkades, enligt Kurth, som utslag för nazism: ”Werden zuleicht als nazistisch verschrien, obwohl sie damit überhaupt nichts zu tun haben.”⁵⁴

Här fanns också den österrikiske förhistorikern Oswald Menghin (1888–1973), utbildningsminister i den nazistiska interimregering som tillsatts då Hitler inkorporerade Österrike i Tyskland 1938. Menghin hade då använt sin position för att rensa ut judar och olikänkande vid Wiens universitet. Efter kriget flydde han till Sydamerika där han blev professor i Buenos Aires. Det är oklart huruvida Lundman kände till Menghins gärningar vid Anschluss. 1963 försökte han hur som helst organisera en föreläsningsresa i Sverige och Danmark, där Menghin skulle tala om förhistoriska kulturer i Sydamerika.⁵⁵ Initiativet togs dock inte emot särskilt väl överallt. Den danske etnografen Kaj Birket-Smith (1893–1977) vädjade

i ett brev till Lundman att han skulle ställa in hela turnén eftersom besöket skulle väcka ”yderst pinlig opmärksamhet” i Danmark.⁵⁶

Lundman hade intensiva kontakter också med några av de riktigt ledande aktörerna i Nazitysklands rasvetenskapliga värld. Egon von Eickstedt var, som vi sett tidigare, kanske den rasforskare som Lundman beundrade mest och fortfarande i *Geographische Anthropologie* från 1967 kallade han Eickstedts verk för banbrytande.⁵⁷ De hade för övrigt mötts personligen redan innan andra världskriget, då Eickstedt en kort period reste tillsammans med Lundman i trakten av Siljan under dennes forskningsresor 1934.⁵⁸ Eickstedt hörde till de rasforskare som lyckades fortsätta sin vetenskapliga verksamhet i Västtyskland efter 1945 och han blev till och med professor i antropologi vid universitetet i Mainz.⁵⁹ Hans status dalade förvisso internationellt men knappast i Lundmans ögon, och de brevväxlade med varandra fram till 1964.

Ett mindre antal brev växlades också med Otmar von Verschuer som var nazistisk partimedlem sedan 1940, varit handledare till den ökände doktor Mengele och under kriget bland annat bedrivit forskning på mänskliga kvarlevor från Auschwitz.⁶⁰ Verschuer och Lundman utbytte även tankar om samtidens politiska förhållanden, och Verschuer skrev 1952 att han delade Lundmans uppfattning att den västerländska civilisationen måste vila på kristen grund.⁶¹

Två kontakter framstår dock som viktigare än de andra. För det första korresponderade Lundman med den kunskapsaktör som mer än någon annan förkroppsligat *Rassenkunde*-strömningen, nämligen Hans F K Günther, som redan hade en svensk koppling eftersom han vistats vid Rasbiologiska institutet under Herman Lundborgs cheftid på 1920-talet.⁶² Att Lundman inspirerades av Günthers rasvetenskapliga metod, där ras skulle upplevas och ”ses” lika mycket som mätas, har vi sett tidigare. Efter andra världskriget var hänvisningarna till Günther inte lika framträdande som tidigare i hans texter men på ett personligt plan upprätthölls kontakten under hela 1950-talet. Günther hörde till det fåtal nazityska rasforskare som faktiskt förhindrades att fortsätta sin akademiska karriär efter 1945, och han fick tillbringa ett par år i fångenskap innan de allierade ockupationsmakterna bestämde att han inte skulle få något straff för sitt stöd till nazistregimen. I sina brev försökte Günther av allt att döma återknyta kontakten med Sverige och frågade bland annat Lundman om den gamle Rolf Nordenstreng fortfarande levde. Han tipsade också Lundman om rasvetenskaplig litteratur. Lundman återgäldade

tjänsten genom att skicka ett exemplar av Lundborgs bok *The Racial Characters of the Swedish Nation*, eftersom Günther förlorat sitt eget exemplar under fångenskapen.⁶³

För det andra hade Lundman många kontakter med antropologen Ilse Schwidetzky. De var mer betydelsefulla för hans möjligheter att föra ut sina kunskapsanspråk i vetenskapliga forum än kontakterna med den akademiskt numera betydelselöse Günther. Schwidetzky var en av Eickstedts assistenter under 1930-talet, blev efter krigsslutet professor i Mainz och övertog då också redaktörskapet för *Zeitschrift für Rassenkunde* som samtidigt gjorde en kosmetisk namnändring till *Homo*.⁶⁴ Schwidetzky uttryckte i flera brev sin respekt för Lundmans insats som forskare och bad honom om råd i frågor om hur samers och östeuropeiska folkgruppers rastyp borde bedömas.⁶⁵ I gengäld gavs Lundman goda möjligheter att publicera sig för en internationell läsekrets i den tyskspråkiga *Homo*. Under 1950-talet publicerade han flera artiklar där, även om de inte tillhörde hans mest ambitiösa verk och i vissa fall mest bestod av referat av hans gamla doktorsavhandling.⁶⁶

Lundman och de amerikanska segregationisterna

Lundmans nazityska kontakter nådde aldrig offentlighetens ljus. Vid 1960-talets början drogs han, som Maria Björkman har visat, emellertid också in i ett annat slags nätverk.⁶⁷ Kontakterna med detta nätverk skulle Lundman aldrig hemlighålla även om innehållet i några av breven mellan nätverkets medlemmar kunde vara nog så konfidentiellt.

Det hade sin bas på andra sidan Atlanten och byggdes upp av konservativa amerikanska forskare som upplevde att den segregerade rasordningen i södra USA höll på att luckras upp genom den svarta medborgarrättsrörelsens kamp. Nätverket hade sin organisatoriska bas i sammanslutningen International Association for the Advancement of Ethnology and Eugenics (IAAEE) som bildades 1959 och som strax därefter började ge ut den ännu utkommande tidskriften *Mankind Quarterly*. Verksamheten finansierades huvudsakligen genom hemliga bidrag från den förmögne textilmagnaten Wickliffe Draper och hans så kallade Pioneer Fund. Organisationen framställde sig som opolitisk men hade som främsta mål att motarbeta medborgarrättsrörelsen med rasvetenskapliga argument.⁶⁸

Vid samma tid som medborgarrättsrörelsen nådde de första stora framgångarna i sin kamp upplevde dessa konservativa forskare också att något höll på att hända med rasbegreppets vetenskapliga ställning. Även

om varken Unesco eller någon annan central kunskapsaktör ännu egentligen ifrågasatte begreppets existens var det en sådan framtid de såg framför sig, och även detta blev en av anledningarna till att IAAEE bildades. Särskilt vände sig organisationen emot det första Unescouttalandet och dess kunskapsanspråk om att det inte fanns några mentala rasskillnader. Även Lundman uttryckte i slutet av 1950-talet liknande farhågor, och han skrev oroadt att ”negativistiska” debattörer höll på att ”förneka alla mer djupgående rasskillnader”.⁶⁹ Det fanns med andra ord en liknande omvärldsuppfattning hos honom och IAAEE.

Det var Lundman som tog den första kontakten. Innehållet i hans brev är inte känt, men av svaret på det framgår att Lundman skickat ett exemplar av *Umriss der Rassenkunde* till organisationen. Hans brev hamnade till slut hos den amerikanske antropologen Donald A Swan (1935–81), verksam vid University of Southern Mississippi och en av IAAEE:s viktigaste administratörer. Swan verkar omgående ha identifierat Lundman som en aktör som det var möjligt att rekrytera. Sommaren 1961 skrev han och tackade för boken samt erbjöd Lundman omedelbar plats i IAAEE:s exekutivkommitté.⁷⁰ Lundman tackade ja. Det var hans första belagda medlemskap i en högerextrem organisation sedan tiden i Samfundet Manhem på 1930-talet, även om platsen i exekutivkommittén var rent symbolisk. Det var inte den som styrde IAAEE:s verksamhet, det gjorde i själva verket en liten informell grupp som fick sin finansiering direkt av Draper.

Nu inleddes några år av intensiva kontakter med IAAEE, främst genom Donald A Swans förmedling. När *Mankind Quarterly* startades erbjöd sig Swan att översätta eventuella bidrag av Lundman till engelska så att de skulle kunna publiceras i tidskriften.⁷¹ Lundman tog chansen. Redan 1962 publicerade han två artiklar i *Mankind Quarterly*. Båda innehöll den typ av hierarkiska kunskapsanspråk som vid det här laget känns igen från flera av hans verk. Svarta människor påstods mestadels ha mindre hjärnor än vita medan den nordiska rasen i Europa beskrevs som storsint, renlig och företagsam. Lundman uttryckte också en alarmistisk varning om att den nordiska rasen riskerade att urarta och försvinna på grund av den ökande invandringen, inte minst till de skandinaviska länderna.⁷² Han fortsatte därefter att publicera sig i tidskriften fram till 1970-talets mitt, även om texterna mestadels bestod av översatta utdrag ur de böcker han redan publicerat på svenska och tyska.⁷³

Swan försökte till och med rekrytera Lundman som antropometrisk forskningsledare i ett stort rasundersökningsprojekt som IAAEE planerade

MANKIND QUARTERLY

Mankind Quarterly har sedan 1960 fungerat som ett forum för rasistiska idéer i vetenskaplig språkdräkt. Bild: Kungliga biblioteket.

att sätta i gång i den amerikanska södern, något som Lundman dock avböjde med hänvisning till sin undervisningsbörda vid Uppsala universitet. Även om undersökningarna också skulle omfatta antropometri var huvudsyftet, vilket Swan betonade i sina brev, hela tiden att undersöka de mentala rasskillnader mellan svarta och vita amerikaner som IAAEE utgick från existerade.⁷⁴ Att organisationens verksamhet i grund och botten gick ut på att förse de vita segregationisterna med vetenskapliga argument kan alltså inte ha varit något som Lundman svävade i okunskap om. Swan gjorde för övrigt sambandet extra klart våren 1963. IAAEE var då involverade i ett försök att på juridisk väg upphäva den amerikanska Högsta domstolens beslut från 1954 om att förbjuda segregation i skolorna, och Swan skrev att alla idéer Lundman kunde komma på för att stärka organisationens argument skulle uppskattas.⁷⁵

Lars Beckman slår tillbaka

1959 försökte Lundman sätta stopp för sin forne student Lars Beckmans spirande akademiska karriär i samband med dennes disputation. Det var, som jag argumenterade för i kapitel fem, en del av den svenska rasforskningsens gränsdragningsstrider. 1963 fick Beckman ett tillfälle att slå tillbaka i en strid som denna gång utspelade sig på internationell nivå och bakom kulisserna.

Ett av de projekt som Swan lyckades dra in Lundman i var utgivningen av en antologi med texter om rasbegreppet. Boken skulle baseras på föredrag från en planerad konferens som IAAEE organiserade vid University of Hawaii, kompletterad med texter från vissa forskare som inte kunde närvara vid själva konferensen. Lundman var en av dem, och av vissa uppgifter att döma involverades även den gamle eugenikern Torsten Sjögren.⁷⁶

Beckman hade redan tidigt tagit offentligt avstånd från IAAEE. När det första numret av *Mankind Quarterly* gavs ut 1962 skrev han snabbt en tidningsartikel där han kritiserade tidskriften för att vara ”vetenskapligt medioker” och beskrev den som ett oroväckande tecken på en ”ny våg av racism [sic]” som det var viktigt att reagera mot.⁷⁷ Året därefter inträffade det märkliga sammanträffandet att Beckman var gästforskare på Hawaii, just vid det universitet där konferensen skulle äga rum. När han fick reda på att IAAEE stod bakom planerna och att Lundman var involverad agerade han omedelbart.

Exakt vad som sades och skedde på den amerikanska ögruppen går inte att säga. Den enda källa till händelseförloppet jag känner till är det upp-

rörda brev som Swan skrev till Lundman strax efteråt. De viktigaste delarna av brevet förtjänar därför att återges i sin helhet:

CONFIDENTIAL VERTRAULICH!

Dear Professor Lundman, some time ago you wrote me that Dr. Lars Beckman – "ein gross Feind von MQ" – was coming to the United States. Unfortunately, your warning was all too correct. Immediately upon arriving in Hawaii, Beckman visited Dr. Gregor and told him that you and Dr. Sjögren were "well-known Nazis in Sweden", and that he (Beckman) was surprised that Dr. Gregor would associate with such people on the Mankind Quarterly. When Dr. Gregor didn't pay any attention to Beckman's lies and slanders, Beckman proceeded to repeat these same charges to the other Faculty members and to Dr. Hamilton – the President of the University. [...] As a result both the Symposium and Dr. Gregor's tenure have been held up. We would appreciate it if you could give us any background information on Lars Beckman: (1) is he, or has he ever been, a member of the Communist Party in Sweden?; (2) is he an associate of Gunnar Myrdal and his associates; et.al.²⁷⁸

Vem "Dr. Gregor" var är inte känt men att döma av formuleringarna kan det ha rört sig om någon forskare i nätverket runt IAAEE med ansvar för att planera konferensen. Beckman, som Lundman redan tidigare varnat för, vände sig först till Gregor och sedan direkt till universitetsledningen där han ska ha utmålat Lundman som nazist eller nazistsympatisör. Hur orden egentligen föll går knappast att säga utifrån brevet. Resultatet blev hur som helst att universitetet stängde sina portar för den planerade konferensen. Men IAAEE avsåg uppenbarligen att försöka slå tillbaka mot Beckman och pumpade Lundman på information om hans forne student. Om det kunde bevisas att Beckman hade kopplingar till den kommunistiska rörelsen (vilket han som socialdemokrat inte hade) kunde det användas för att diskreditera honom i efterkrigstidens starkt antikommunistiska USA.

Det är inte känt om eller hur Lundman svarade på denna uppmaning till deltagande i en akademisk palatsintrig. Antologin blev i vilket fall som helst kraftigt försinkad, men faktiskt inte stoppad. IAAEE lyckades ge ut den, men först 1967 och utan någon koppling till University of Hawaii. Den publicerades med den neutrala titeln *Race and Modern Science*. Innehållet var dock långt från neutralt. Redan i förordet slogs det fast att boken var avsedd som en kritik mot Unescos uttalanden om ras. Sedan följde ett hårdnackat försvar för det meningsfulla i avancerade rasindelningar och för förekomsten av mentala rasskillnader. I Lundmans eget kapitel gjorde han en kategorisering av Europas befolkning med hjälp av mellankrigstidens sedvanliga femrasindelning och beskrev ur-indoeuropeerna som

blonda människor med starka inslag av nordisk ras. Han förde också vidare den sorts stereotypa kunskapsanspråk om mentala rasskillnader som passade IAAEE:s syften väl. Den mongolida rasgruppen beskrevs till exempel som uthållig och med stark självdisciplin men okänslig för andras känslor och behov. Negriderna, det vill säga de människor som IAAEE ville förvägra fulla medborgerliga rättigheter, beskrevs som glada och passionerade men utan förmåga till planerat, rationellt tänkande: "Cheerful and passionate, with little foresight."⁷⁹

Olika traditioner, olika nätverk

Den svenska rasforskningen var aldrig något isolerat nationellt projekt, trots den otvetydiga nationalism som fanns inom delar av den. De rasifierande kunskapsanspråk den förde fram var påverkade av internationella vetenskapliga strömningar och politiska rörelser, och ibland påverkade den svenska rasforskningen i sin tur dessa. Svenska rasforskare hade stundtals intensiva kontakter med utländska kollegor. Det gäller det sena 1800-talet och det gäller Rasbiologiska institutet under både Hermans Lundborgs och Gunnar Dahlbergs chefstid, även om deras kontaktnät gick åt olika håll. I det här kapitlet har jag visat att detsamma gällde också efter andra världskriget. Vissa internationella kontaktnät levde kvar medan andra tillkom och nätverken såg olika ut i olika rasforskningstraditioner.

I den tradition som utgick från Gunnar Dahlberg blev FN-organet Unesco viktigt. Unescos kunskapshistoriska roll för rasbegreppets innebörd under den tidiga efterkrigstiden kan knappast överskattas. Unescos uttalanden om ras 1950–51 spreds över stora delar av jorden men väckte också stark debatt både inom och utanför akademien. Det var ytterst en gränsdragningsstrid om vilka som skulle få uttala sig auktoritativt om rasfrågor. Sociologer och samhällsvetare som i det första uttalandet, eller naturvetare och genetiskt inriktade forskare som i det andra?

Gunnar Dahlberg var själv en av de aktörer som deltog i utformandet av organisationens andra uttalande. Han påverkade med andra ord Unescos kunskapshistoriska agerande. Men Unesco påverkade också kunskapsanspråken om ras i Sverige, kanske inte så mycket inom universitetsforskningen men definitivt när det gällde den bredare kunskapscirkulationen. Genom ett panelsamtal som senare gavs ut i bokform, och genom skriften *Raser och folk*, spreds Unescos syn på rasfrågor i den svenska offentligheten. Det skedde dock på ett sätt som var föga konsekvent, som då den andra

utgåvan av *Raser och folk* både innehöll partier som hävdade att mänskligheten kunde delas in i åtminstone tre raser och partier som förnekade att rasbegreppet överhuvudtaget var meningsfullt.

Unescos kunskapsanspråk cirkulerade dock inte friktionsfritt. Ett av de mest intressanta resultaten i det här kapitlet är att Unescorådets initiativ mötte både acceptans och motstånd. Att det var bra att motverka rasförtryck, och att nazismens kunskapsanspråk varit förkastliga och pseudo-vetenskapliga, var alla som deltog i debatten överens om. I det avseendet verkar andra världskrigets slut ha spelat en betydande roll. Alla som ville vara med i den bredare offentligheten var efter 1945 tvungna att distansera sig från nazismens rasläror. Men det innebar inte att alla accepterade just de kunskapsanspråk som Unesco förde fram. Framför allt reagerade flera skribenter på vad de mer eller mindre korrekt uppfattade som Unescos angrepp på själva rasbegreppet. Särskilt under 1950-talet reagerade många också på kunskapsanspråken om mentala rasskillnader, och försvarade tanken på att sådana verkligt existerade.

Reaktionerna på Unescorådets skrifter vittnar för övrigt om en intressant förändring jämfört med tiden före 1945. På 1930-talet angrep antinazistiska rasforskare som Gunnar Dahlberg nazismen för att innehålla politiskt färgade kunskapsanspråk som stod i motsättning till en ren, opolitisk vetenskap. Argumentet användes då för att diskreditera nazismens påståenden om den nordiska rasens överlägsenhet, det judiska folkets farlighet och så vidare. Efter 1945 var det tvärtom Unescos globala kampanj som angreps för att vara politiskt motiverad, medan påståenden om mentala rasskillnaders existens beskrevs som neutrala, opolitiska fakta.

Den andra traditionen inom den svenska rasforskningen företräddes under efterkrigstiden framför allt av Bertil Lundman. Även här spelade Unesco en roll, men som motståndare och avskräckande exempel. Även för Lundman var de internationella nätverken viktiga, delvis för att kompensera för hans sjunkande status i det svenska vetenskapssamhället och den svenska offentligheten.

Hans första nätverk var först också i kronologisk mening. Redan före andra världskriget hade Lundman etablerat kontakter med några av Nazitysklands ledande rasforskare, till exempel den beundrade Egon von Eickstedt. Efter 1945 knöt han an till ännu fler av dessa aktörer, som ofta befann sig i en liknande situation som han själv. Med Hans F K Günther som undantag kunde de flesta av Nazitysklands rasforskare fortsätta sin vetenskapliga verksamhet efter 1945, men deras internationella akademiska

status sjönk kraftigt. Kontakterna underlättade också Lundmans försök att publicera sig utanför Sveriges gränser, då Ilse Schwidetzky öppnade tidskriften *Homos* spalter för honom.

Det andra nätverket formerades kring den USA-baserade organisationen IAAEE, vars mål var att bekämpa Unescos kunskapsanspråk i allmänhet och den svarta, amerikanska medborgarrättsrörelsen i synnerhet. Lundman, som lånade sitt namn till organisationens exekutivkommitté, var väl medveten om dessa mål genom sin brevväxling med Donald A Swan. Lundmans aktiviteter i IAAEE och medverkan i tidskriften *Mankind Quarterly* ledde inte till någon större debatt i den svenska offentligheten. Däremot gav de upphov till en hård konflikt med hans forne student Lars Beckman. Av en slump befann han sig vid universitetet på Hawaii just när IAAEE skulle genomföra en konferens där. Beckman antydde inför universitetsledningen att Lundman hade kopplingar till nazismen och lyckades på så sätt få konferensen inställd, vilket i sin tur fick IAAEE att be Lundman om information som skulle kunna användas för att smutskasta Beckman och underminera hans vetenskapliga status. Också detta ingick i rasforskningens gränsdragningsstrider, men denna gång utkämpades striden på internationell nivå och bakom lyckta dörrar.

Rasbegreppet i offentligheten

I förra kapitlet såg vi hur intressanta saker hände med rasforskningens kunskapsanspråk när de spreds utanför universitetsvärlden genom Unescos kampanjer. Vissa kunskapsanspråk fick status som mer eller mindre nya sanningar, andra mötte motstånd och konkurrerande kunskapsanspråk fördes fram. Det illustrerar vikten av att undersöka rasforskningens innehåll och samhällsposition med inspiration från både vetenskapshistoria och kunskapshistoria. Båda perspektiven är viktiga.

I det här kapitlet, där jag lyfter fram ett antal debatter om rasbegreppet och rasforskningen som utspelade sig i den svenska offentligheten från 1950-talets slut och fram till 1970-talets början, är inspirationen från kunskapshistoria extra tydlig. Som Tobias Hübinette har visat var detta en tid då frågor om ras diskuterades flera gånger i svensk massmedia. Under 1960-talet, menar han, uppstod en reaktion mot rasism och rasförtryck i Sverige såväl som i andra länder, men utan att rasbegreppet i sig angreps. Vid 1970-talets början distanserade sig däremot allt fler från rasbegreppet och det blev svårare att överhuvudtaget skriva om människoraser.¹ Det är viktiga observationer om rasbegreppet i bred mening, och i det här kapitlet undersöker jag om denna utveckling också gällde för det snävare, vetenskapliga rasbegreppet.

Kapitlet är tematiskt upplagt. Jag har valt ut ett antal populärvetenskapliga initiativ och massmediala debatter som synliggör vad som kunde sägas och inte sägas om ras med anspråk på vetenskaplig auktoritet under efterkrigstidens första decennier. Kapitlet kan däremot inte göra anspråk på att vara en fullständig, heltäckande undersökning av varje gång det

vetenskapliga rasbegreppet har diskuterats massmedialt i Sverige vid denna tid, om en sådan undersökning alls vore möjlig. Det finns åtminstone några mindre fall som jag har valt bort men som förtjänar att studeras närmare i framtiden.

Det vore till exempel värt att göra en detaljerad analys av reaktionerna på den märkliga lilla skriften *Genetik och antropologi* som vid årsskiftet 1961–62 skickades ut till flera hundra läroverks elever och läroverkslärare i Stockholm. Den sades vara författad av ”Rehnavall” och ”Zakrisson”, namn som kan vara fingerade, och trycktes på ett tryckeri som tidigare producerat litteratur utgiven av nynazistiska rörelser.² Reaktionerna visar vad som inte sågs som acceptabelt att skriva om ras vid 1960-talets början.

Skriften delade in mänskligheten i raser, bland annat genom den europeiska femrasindelningen där begreppet ”nordisk” ras var viktigt. Detta var inte särskilt kontroversiellt i sig, men författarna hävdade också att raserna skiljde sig åt mentalt och var olika kapabla att bygga civilisationer. ”Vi”, hävdade de, ”har i alla fall rätt att säga att vi står högre än exempelvis australnegrerna.” De varnade också för rasblandning och skrev att det var viktigt att hålla Sveriges befolkning ”ren”.³

Händelsen verkar ha setts som ett oroande tecken i tiden. Hösten 1959 hade synagogor i Västtyskland vandaliserats, och den så kallade hakkorsepidemin spred sig efter nyåret också till Sverige där hakkors klottrades i flera städer.⁴ Utskicket av *Genetik och antropologi* kunde, befarade vissa, ha ett samband med detta. Skolöverstyrelsen lät genetikern K G Luning (1924–2004) granska skriftens innehåll. Han avspisade den som ovetenskaplig ”raspropaganda” och fick medhåll från läroverkslärarnas egen facktidning, som menade att skolans ”ideologiska försvarsberedskap” mot ”diktaturideologier” och rashat måste stärkas.⁵ Det de lyfte upp som problematiskt med skriften var dock inte det faktum att mänskligheten delades in i raser utan att vissa raser beskrevs som överlägsna och andra som underlägsna.

Ytterligare ett sammanhang där rasforskningen uppmärksammades var den debatt om internationell adoption som uppstod vid 1960-talets början, och som handlade om huruvida Sverige borde tillåta adoption från länder utanför Europa.⁶ En av dem som hamnade i hetluften var Jan Arvid Böök, chef för Rasbiologiska institutet sedan 1957. Anledningen var att Medicinalstyrelsen 1962 avrätt från utlandsadoptioner, bland annat med motiveringen att det saknades ”tillräckliga vetenskapliga undersökningar” som visade att adoption utan risk kunde tillåtas för ”barn till främmande från adoptionsföräldrarna starkt skilda rasgrupper”. Formu-

leringen var baserad på ett yttrande som Böök skrivit på myndighetens begäran.⁷

Medicinalstyrelsen angreps hårt för detta men kritik riktades också mot Böök personligen. I den socialdemokratiska idétidskriften *Tiden* attackerade Richard Sterner (1901–78), antirasistisk debattör och generaldirektör för Försäkringsinspektionen, Böök för att ha fört vidare en gammal unken rasforskningstradition där ”rasrenhet” var ”liktydigt med hög mänsklig kvalitet”.⁸ Böök tog illa vid sig och klagade inför *Tidens* chefredaktör att han följde ”samma linjer som min vän, lärare och företrädare Gunnar Dahlberg” och därför var bestämd motståndare till all rasdiskriminering.⁹ I en replik i tidskriften förklarade han att hans invändningar mot utlandsadoption var sociologiska och handlade om att man visste för lite om hur de adopterade barnen skulle reagera på de fördomar som infödda svenskar kanske skulle visa mot dem, medan han ”som genetiker” inget hade att invända. Sterner bad om ursäkt för missförståndet men vidhöll att Böök uttryckt sig på ett sätt som var lätt att feltolka.¹⁰

Dessa debatter har jag bara nämnt kortfattat. Kapitlets första större tema rör i stället en debatt som utspelade sig ett par år tidigare och som blev betydligt mer omfattande eftersom det inledande angreppet kom från Sveriges vid tiden ledande opinionsbildare. Debatten kretsade runt Bertil Lundman, som var långt mindre känd för allmänheten – åtminstone fram till hösten 1959.

Debatten om Bertil Lundmans undervisning

Bertil Lundman hade länge flugit under radarn i den svenska offentligheten. Det ändrades abrupt genom en enda ledarartikel av Herbert Tingsten i *Dagens Nyheter*.

Statsvetaren Tingsten var ursprungligen socialdemokrat men lämnade partiet för en egensinnig liberal position under 1940-talet. 1959 var han sedan flera år chefredaktör för *Dagens Nyheter* där han använde sin plattform för att motarbeta vad han såg som totalitära tendenser till socialiseringar från socialdemokratins håll och argumentera för att Sverige borde ansluta sig till Nato och skaffa kärnvapen som skydd mot Sovjetkommunismen. Men han var också konsekvent antinazist och spelade en viktig roll för att bilda opinion mot apartheidsystemet i Sydafrika och segregationen i södra USA.¹¹ Dessutom var han, som jag nämnde i kapitel två, vän och allierad med Gunnar Dahlberg.

Att Tingsten angrep Lundman är därför inte förvånande även om det är oklart varför han gjorde det just i november 1959, bara någon månad innan han lämnade chefredaktörsposten. Det han angrep var för övrigt inte i första hand Lundmans forskning utan det som var basen för Lundmans försörjning, nämligen hans undervisning.

Tingstens angrepp

Ledaren bar titeln ”Undervisning i rasfördomar” och saknade inte den hårda polemiska ton och raljerande formuleringsglädje som var Tingstens signum. Han inledde med att konstatera att det givetvis fanns människoraser, även om rasbegreppet var svårt att definiera, men att det vetenskapliga rasbegreppet måste separeras från de ”förvrängda idéer” om vita människors överlägsenhet som länge legitimerat kolonialism och imperialistisk exploatering. Sådana idéer fanns tidigare, enligt Tingsten, i svenska skolläroböcker men höll nu lyckligtvis på att tas bort. På ett ställe förekom de emellertid fortfarande flitigt, nämligen vid Bertil Lundmans undervisning i fysisk antropologi där kurslitteraturen till stora delar bestod av rena ”handböcker i fördomar, pekoral till form och innehåll”. Allt detta var, menade Tingsten, en ”skandal för Uppsala universitet”.

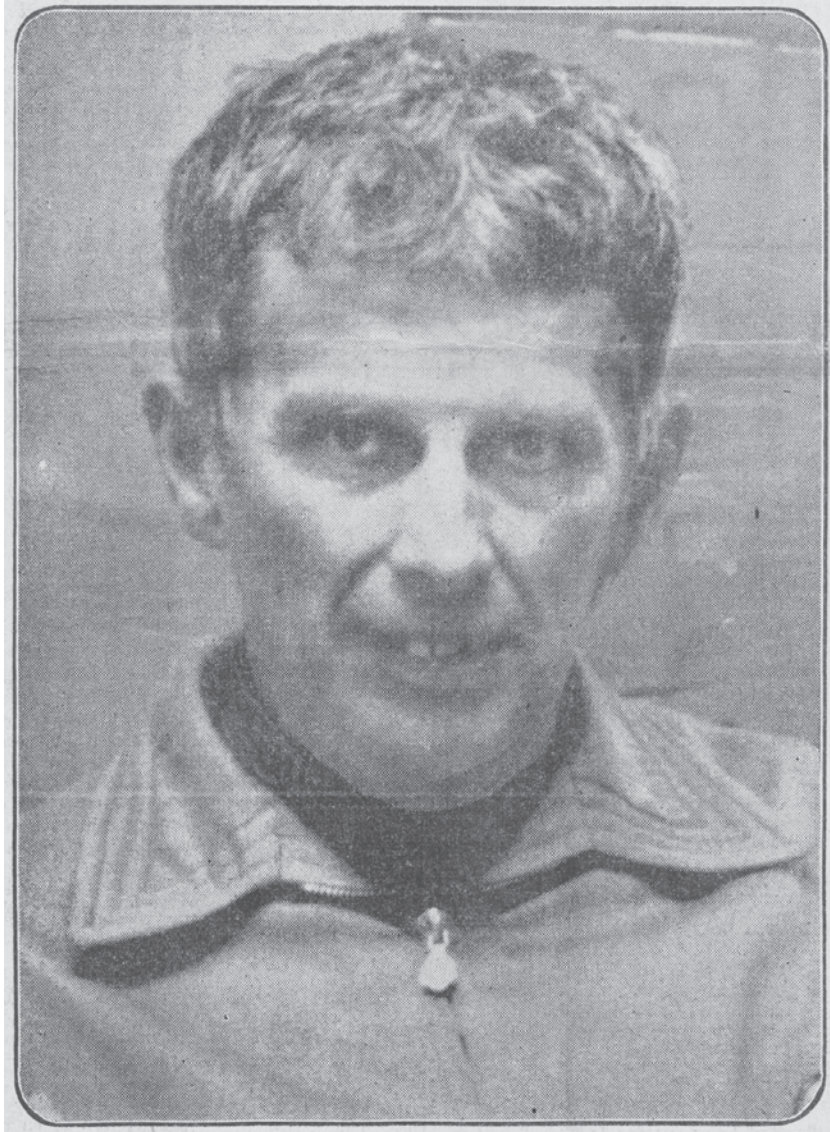
Tingsten lyfte därefter fram en rad citat ur de av Lundmans egna skrifter som fanns med på litteraturlistorna, där Lundman uttryckte sig ringaktande om samer, romer, finnar och andra grupper. Särskilt stort utrymme gavs den grovt rasistiska texten om svarta afrikaner som ”driftsmänniskor” och ”ouppfostrade barn” i *Nutidens människoraser* som diskuterades i kapitel sex (på sidan 161). Tingsten avslutade artikeln med att fråga hur länge universitetet skulle tolerera Lundmans ”ondsinta dravel” och kopplade samman hans undervisning med Nazitysklands rasläror: ”Vi betvivlar att efter nazismens fall någon läroanstalt i världen bjuder på något liknande.”¹²

För och emot Lundman

Nu inleddes en intensiv pressdebatt, som synliggjorde viktiga motsättningar i synen på vad som var legitima kunskapsanspråk om människoraser. I sin helhet innebar debatten ett grundskott mot Lundmans status i offentligheten och visade att det fanns kritik mot honom också inom universitetsvärlden. Lundmans position blev knappast bättre av att han själv valde att knappt försvara sig.¹³

Privat fick Lundman ta emot en hel del stöd, då medlemmar i hans nätverk skickade uppmuntrande brev där de ondgjorde sig över vad de såg

'UNGDOMSFÖRFÖRARE'?

Bertil Lundman som "ungdomsförförare". Ur *Aftonbladet* 2 december 1959. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

som förföljelser och drev mot honom.¹⁴ En ung medlem i den fascistiska Nysvenska rörelsen vände sig också till honom och undrade hur man gjorde för att få börja studera fysisk antropologi med Lundman som lärare, vilket blev starten på en brevväxling som räckte några år in på 1960-talet.¹⁵

Även i offentligheten ryckte några aktörer ut till hans försvar, men deras texter hade en tendens att främst hamna på insändarsidorna. Bo Wickman (1917–2007), språkvetare i Uppsala, hade redan tidigare beskrivit Lundman som en vetenskaplig expert i frågan om samernas härstamning. Nu anklagade han Tingsten för att driva ”kampanj” och publicera citat som var ryckta ur sitt sammanhang.¹⁶ Den lundensiske konsthistorikern Aron Borelius (1898–1984) hakade på och angrep *Dagens Nyheter* med argument som historikern Henrik Bachner med rätta har bedömt som antisemitiskt färgade.¹⁷ Han såg det nämligen som särskilt upprörande att drevet organiserades av en tidning ”som ägas av personer, vilka borde ha en särskilt skakande erfarenhet av orättfärdiga anklagelser och offentliga smädelser”.¹⁸ Han syftade givetvis på att *Dagens Nyheter*s ägare var den judiska familjen Bonnier. Mest förvånande var kanske att även Uppsalas studentkårs egen tidning *Ergo* ironiserade över Tingstens artikel och beskrev den som överdriven. Huruvida det var en uppfattning som var representativ för universitetets studenter eller bara speglar inställningen från *Ergos* chefredaktör är förstås en annan fråga.¹⁹

Fler och betydligt tyngre kunskapsaktörer uttalade sin förkastelse över Lundman. Den viktigaste av dem var Jan Arvid Böök. Chefen för det gamla Rasbiologiska institutet gav i en intervju sitt helhjärtade stöd till Tingsten och verkar ha använt tillfället till att underminera det konkurrerande universitetsämnet fysisk antropologi:

Vi är starkt medvetna om den olämpliga kurslitteraturen i det aktuella ämnet [...] Vi har grubblat på hur man på lämpligt sätt skulle dra fram frågan i ljuset och få en ändring till stånd. Den rasforskning som representeras av de aktuella citaten är egentligen redan ihjälslagen. [...] Man skall visst inte förneka att det existerar skillnader mellan olika befolkningsgrupper, men de ligger på ett helt annat plan. Kritiken mot kurslitteraturen i fysisk antropologi anser jag helt befogad.²⁰

Ledarsidorna i socialdemokratiska *Stockholms-Tidningen* och liberala *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* ställde samma fråga som Tingsten gjort i *Dagens Nyheter*: Hur länge skulle Lundman få fortsätta att undervisa med hjälp av den kritiserade kurslitteraturen?²¹ Där fick de dock mothugg från universitetets rektor, Torgny T:son Segerstedt (1908–99). Segerstedt var en

av den moderna sociologins introduktörer i Sverige under efterkrigstiden, och att han hade föga sympati för rasforskning i Lundmans anda är knappast överraskande.²² Han höll med om att kursböckerna var föråldrade och gjorde uttalanden som tog heder och ära av Lundman, ”denne isolerade akademiska kuf”. Däremot ville han inte ingripa mot litteraturlistorna med det principiella argumentet att universitetslärares akademiska frihet inte fick hotas av någon ”akademisk polisstyrka”. I stället hoppades han, med ett ordval som måste beskrivas som anmärkningsvärt för att komma från en chef om en av de egna anställda inom akademien, att problemet Lundman så att säga skulle lösa sig av sig självt:

Den summa han kostat statsverket har då sannerligen inte varit stor, men några års docentlön har han åtnjutit. Man kan väl antaga, att han har kunnat hålla sig vid liv hittills, så klarar han sig de år som är kvar tills han får folkpension – om inte har vi ju en så utmärkt socialvård här i landet.²³

Tingsten höll inte med. Visst var den akademiska friheten ett viktigt inslag i demokratin. Men då lärares undervisning präglades av en ”kvalificerad grad av inkompetens” och innehöll ”en exceptionell uppvisning av okunnighet, enfald och (eller) konstighet” måste samhället ha rätt att ingripa.²⁴

Reaktioner inom universitetet

Hade Segerstedt fått råda hade alltså inget hänt med undervisningen i fysisk antropologi mer än att dess ende lärare fått löpa gatlopp i den mediala offentligheten. Men över Segerstedt fanns universitetskanslern, statistikern Harald Cramér (1893–1985), som övervakade alla rikets universitet och högskolor. Cramér körde över Segerstedt genom att ge universitetets matematisk-naturvetenskapliga fakultet i uppdrag att skyndsamt göra en ”översyn” av Lundmans kurslitteratur, men utan att ge närmare instruktioner om vad översynen förväntades resultera i.²⁵

Efter en rad sammanträden blev slutresultatet en ganska genomgripande revidering av litteraturlistorna, dock i huvudsak baserad på Lundmans egna förslag till ändringar. Den innebar onekligen en utrensning av den mest ålderstigna litteraturen men knappast på ett sätt som skulle tillfredsställa Tingstens önsknings. Vissa böcker av nazityska författare togs helt bort, till exempel den under många år klassiska grundboken i genetik: *Menschliche Erblehre*, ofta kallad ”Bauer-Fischer-Lenz” efter sina författare, vars upplaga från 1936 Lundman tidigare använt.²⁶ Samtidigt tillfogades, som Maria Björkman uppmärksammat, två nya texter av de före detta

nazityska forskarna Otmar von Verschuer och Ilse Schwidetzky, mindre kända namn som det inte är säkert att fakultetens medlemmar kunde placera politiskt.²⁷ von Eickstedt fanns också kvar på litteraturlistan.²⁸

Av skäl som protokollen inte redovisar var fakulteten ändå inte helt nöjd och efter ”längre överläggning” beslutade man att verkställa ytterligare revideringar.²⁹ Det resulterade i att också *Nutidens människoraser* från 1946, som Tingsten hämtat de flesta av sina citat från, helt togs bort. Flera andra av Lundmans egna texter stod dock kvar.³⁰ Tingstens angrepp på ämnet resulterade därmed i att Lundman tvingades uppdatera sin kurslitteratur men åstadkom få förändringar i de kunskapsanspråk som fördes ut till studenterna. Vissa trådar till den nazityska forskningen klipptes av men samtidigt knöts det nya. De mest stötande partierna i Lundmans egen produktion togs också bort, men de centrala kunskapsanspråken i hans forskning fortsatte att dominera litteraturen.

Sista angreppet

Debatten 1959 visade att Lundman fått en alltmer marginaliserad position både offentligt och inom universitetsvärlden. Men det fanns fortfarande ett nätverk som var redo att försvara honom, även om de inte kan sägas ha varit särskilt framgångsrika. Lundman kom att angripas offentligt ännu en gång i sitt långa liv, och reaktionerna på det angreppet visar att förändringar skett i synen på rasforskning i Sverige från 1950-talets slut och fram till 1970-talets början.

I november 1971 publicerade *Aftonbladet* en artikelserie där den svenska rasismen och främlingsfientligheten lyftes fram som ett allvarligt problem.³¹ En av artiklarna var en granskning av den då nyligen pensionerade Lundmans undervisning i Uppsala. Innehållsmässigt tillförde den få nya uppgifter jämfört med rapporteringen från 1959, och artikeln återgav samma citat om svarta människors mentala egenskaper som Tingsten kritiserat redan då. Men den vred om kniven ytterligare ett varv genom hårda formuleringar som att ”Lundmans rasteorier överträffas endast av Adolf Hitlers”, att hans böcker hörde till ”det värsta som skrivits” och om ”den skrämmande ideologi” om rasernas olika värde han förmedlat till flera generationer studenter. Kopplingarna till nazismen förstärktes ytterligare genom att artikeln illustrerades med ett foto på Lundmans doktorand Lars Hultén där han satt vid ett bord bredvid ett tjockt exemplar av *Mein Kampf*.³²

Än en gång fick Lundman stöd från sitt nätverk rent privat. Hans gamle amanuens tyckte sig se hur Lars Beckman höll i trådarna bakom artikeln,

Lars Hultén och *Mein Kampf*. Ur *Aftonbladet* 24 november 1971. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

vilket det inte finns några källor som tyder på, och skrev att ”det är tydligen dina gamla fiender, som nu passat på att köra dolken i dig bakifrån som vanligt”.³³ Men som Björkman noterat är det riktigt intressanta egentligen frånvaron av reaktioner.³⁴ 1959 hade medlemmar i nätverket trots allt ryckt ut för att försvara Lundman offentligt. 1971 kom ingen längre till hans hjälp.

Det vetenskapliga rasbegreppets offentliga försvarare

Det faktum att relativt få valde att försvara Bertil Lundman och hans rasifierande kunskapsanspråk innebar inte att det saknades aktörer som valde att försvara rasbegreppet i sig. Tvärtom, från 1960-talets början och några år in på 1970-talet ägde flera debatter rum där det vetenskapliga rasbegreppets innehåll diskuterades, kritiserades och försvarades.

Jag ska lyfta fram fem av dessa debatter, som var och en har en särskild kunskapsaktör i centrum: Bror Forsman, Lars Beckman, Folke Henschen (1881–1977), Bengt Hubendick och Marianne Rasmuson. De hade alla det gemensamt att de försvarade användningen av rasbegreppet. Samtidigt förde de fram sinsemellan olika kunskapsanspråk om vad ras var för något och de hade olika åsikter om hur och i vilka sammanhang som rasbegreppet borde brukas. Debatterna visar också att kunskapsanspråk om ras var kontroversiella vid denna tid, både på så sätt att olika aktörer menade att ras betydde olika saker och på så sätt att vissa nu också började ifrågasätta huruvida rasbegreppet alls borde användas.

Bror Forsman

Bror Forsman stötte vi på redan i kapitel sju, då han recenserade Unesco-rådets bok *Raser och folk*. Han uttryckte då farhågan att Unesco höll på att motarbeta inte bara rasismen utan också rasbegreppet, vilket han vände sig starkt emot. Det var inte enda gången Forsman, som till vardags var biologilärare vid läroverket i Kalmar och 1938 disputerat på en marinbiologisk avhandling om kräftdjur i Skagerack, uttryckte liknande tankar.

Hans tyngsta inlägg var boken *Frihet, OLIKHET, broderskap*. Den gavs ut 1962 men baserades på artiklar i Kalmartidningen *Barometern* som han skrivit som en reaktion på kritiken mot Bertil Lundman 1959.³⁵ Bokens titel, där ordet ”olikhet” verkligen skrevs med versaler, var naturligtvis en anspelning på den franska revolutionens paroll om frihet, jämlikhet och broderskap. Den speglar bokens grundläggande och starkt biologiska budskap, nämligen att demokratin och dess idéer om likabehandling och lika rättigheter inte förutsatte likhet i biologisk mening, varken mellan individer, kön eller raser.

Att demokratin var viktig underströk Forsman, som dessutom gjorde en skarp markering mot de nazistiska och fascistiska rörelser som uppmanat till ”rashat” i Europa. Allt sådant måste motarbetas, menade han, men det fick inte ske på Unescos sätt. Forsman syftade då på organisationens uttalanden om ras och dess globala kampanjer under 1950-talet, som han

uppfattade som en oberättigad attack mot själva rasbegreppet. Biologiska olikheter fanns, menade Forsman, överallt i naturen och också inom den mänskliga arten. Detta tillstånd av olikhet beskrev han som en biologisk sanning som demokratins förespråkare inte kunde trola bort utan måste förhålla sig till. Den politiska jämlikheten var just ett politiskt val som måste baseras på moraliska värderingar och inte på biologi. I en passage som senare blev kontroversiell diskuterade han också hur denna ”sanning” förhöll sig till Nazityskland och dess raspolitik:

Om Hitler har påstått, att människor är individuellt olika från födseln och att det kan påvisas genomsnittsskillnader rasgrupper emellan, förblir detta en sanning, även om den propageras av nazismen och även om den utnyttjas som grundval för en hemmagjord raslära. Med risk att trötta läsaren upprepar jag, att en sanning inte blir mindre sann därför att den missbrukas.³⁶

Man kan med goda skäl hävda att detta var en skönmålning av Adolf Hitlers rasistiska världssyn, som milt uttryckt byggde på grövre idéer än att det fanns vissa ”genomsnittsskillnader” mellan människoraserna. Men Forsman satte onekligen fingret på en känslig fråga som skulle komma att diskuteras fler gånger under 1960- och 1970-talen. Om det bortom allt rimligt tvivel kunde bevisas att det fanns någon form av mentala rasskillnader, om så bara på statistisk nivå, borde man då tita om det för att inte förse rasister med argument och legitimera deras världsåskådning?

Forsman fick påfallande mycket medhåll när hans kunskapsanspråk började diskuteras i pressen och boken recenserades. *Svenska Dagbladets* recensent menade att Forsman hade en poäng när han kritiserade Unesco och naiva politiker för att i ”kvasidemokratiskt nit bortförklara skillnaderna” mellan människor, och Bengt Hubendick, som vi snart ska återkomma till, skrev helt under på Forsmans sätt att separera politiska värderingar och vad han uppfattade som biologiska fakta: ”Människor behöver väl inte vara lika för att man ska erkänna deras likaberättigande och deras lika människovärde.”³⁷

Medhålllet var dock inte unisont. I socialdemokratiska *Arbetet* sköt Paul Lindblom (1916–2002), filosof och rektor för Socialhögskolan i Lund, in sig på vad han beskrev som Forsmans ogrundade påståenden om mentala rasskillnader. Att raser i och för sig existerade förnekade Lindblom inte, men om man skulle hävda att de skilde sig åt på det psykiska planet måste man presentera tydliga bevis. Det gjorde inte Forsman, som snarare verkade se mentala rasskillnader som ett a priori-antagande som inte behövde beläggas.³⁸

Hårdast motstånd mötte Forsman i en skarp recension skriven av Lars Beckman. Han höll visserligen med Forsman om att Unescos uttalanden hade brister, särskilt i frågan om mentala rasskillnader. Det hade varit bättre, menade Beckman, om Unesco intagit en mer agnostisk hållning och slagit fast att vetenskapen helt enkelt inget visste om eventuella rasskillnaders existens. I samma anda som Gunnar Dahlberg underströk Beckman att man måste vara mycket försiktig med att uttala sig om rasskillnader. Både av vetenskapliga och rent politiska skäl. Vetenskapliga kunskapsanspråk om ras kunde, om de hamnade i händerna på fel grupper, bli farliga. En forskare kunde inte, argumenterade Beckman:

ställa sig helt likgiltig inför de praktiska konsekvenserna av hans yttranden i en vetenskaplig fråga. En vetenskapsman som har fullt klart för sig med vilken girighet rashetsare griper efter varje biologiskt argument, som kan rationalisera deras beteende, blir lätt litet försiktig i sina uttalanden inför tanken på att oavsiktligt bidra till att människor får framleva sina liv under rasförtryck. Man är obenägen att utlämna argument till oansvariga individer ungefär av samma anledning som man inte gärna delar ut dynamitpatroner åt små pojkar.³⁹

Menade då Beckman att rasforskarna inte borde uttala sig publikt överhuvudtaget? Det kan han knappast ha gjort eftersom han själv fyra år senare gav ut en populärvetenskaplig bok om just rasfrågor. Där skulle han utveckla kritiken mot Unesco men även göra tydliga markeringar mot de politiska rörelser som ville använda rasforskningen för att förtrycka och diskriminera.

Lars Beckman

Boken gavs ut i pocketserien Verdandi debatt och fick titeln *Ras och rasfördomar*. Den kan beskrivas som Beckmans försök att rädda rasbegreppet från vad han uppfattade som två olika ”extrempositioner”: Å ena sidan Unesco, å andra sidan de rasistiska kretsarna runt IAARE.

När det gällde frågan om huruvida raser överhuvudtaget existerade följde Beckman noga i spåren efter Gunnar Dahlberg. Det han skrev 1966 påminde mycket om de kunskapsanspråk Dahlberg fört fram redan under 1940-talet. Rasbegreppet var användbart för att beskriva mänsklighetens genetiska variation men det fanns inte några fasta rastyper utan rasskillnaderna var statistiska till sin natur. I praktiken var det Dahlbergs uppdelning mellan raser av första och andra graden som Beckman förde vidare, då han talade om tre stora globala raser (vita, svarta och mongoliska grupper)

som i sin tur kunde delas in i mindre grupper. Han använde faktiskt också terminologin från den europeiska femrasindelning som varit vanlig under mellankrigstiden:

Om vi skulle ta 100 individer från vardera av två fysiskt mycket skilda populationer, t.ex. västafrikanska negrer och den nordiska rasen, så kan vi naturligtvis alltid rätt klassificera de enskilda individerna. Om vi däremot skulle ställas inför uppgiften att sortera till ”rätt” rasgrupp 100 slumpvis uttagna individer från vardera den östbaltiska och den nordiska rasen, så skulle vi med all säkerhet misslyckas i många fall.⁴⁰

Detta hade Dahlberg kunnat skriva. Skillnaden mellan Dahlberg och Beckman var framför allt att Beckman, som ju disputerat på en serologisk avhandling, inte bara baserade rasindelningen på antropometriska värden utan också lade vikt vid blodgruppsforskningens resultat.

Som vi såg i Beckmans recension av Forsmans bok från 1962 intog han en agnostisk hållning i frågan om mentala rasskillnader. Det gjorde han även nu, och upprepade sin kritik mot Unesco för att ha avfärdat frågan alltför snabbt. ”Det ligger ingenting omöjligt i tanken att ärftliga mentala egenskaper skulle kunna visa regionala variationer” påstod Beckman. Men samtidigt som han alltså inte utslöt att mentala rasskillnader kunde finnas betonade han att det i så fall endast rörde sig om statistiska variationer och att inga skillnader kunde motivera någon form av diskriminering. Tvärtom var boken full av markeringar mot rasistisk politik och rasistiska stater, till exempel det ”bottenläge” som apartheidpolitikerna i Sydafrika åstadkommit i sin strävan att exploatera den svarta majoritetsbefolkningen.⁴¹

Beckman nöjde sig emellertid inte med att angripa rasismen i så generella ordalag. Han riktade dessutom in sig på IAAEE och dess tidskrift *Mankind Quarterly*, som han varnat för redan 1962, och inte minst organisationens svenske medlem Bertil Lundman. Beckman hade legat lågt vid Tingstens angrepp på Lundman 1959 även om han senare, som vi såg i kapitel sju, agerade mot Lundman och IAAEE bakom kulisserna på Hawaii. I *Ras och rasfördomar* gjorde han för första gången sin konflikt med Lundman öppet känd. Det var också, så vitt jag har kunnat se, första gången Lundmans kontakter med IAAEE gjordes kända i den svenska offentligheten.

Beckman lade stor vikt vid att visa att IAAEE:s verksamhet finansierades genom anonyma donatorer. Han identifierade också det bakomliggande syftet med *Mankind Quarterly*, nämligen att genom dåligt underbyggda

påståenden om svarta människors låga intelligens ge stöd åt segregationisterna i södra USA. Tidskriften avfärdades därför som ett ”forum för rasistiskt författarskap” och bakom IAAEE tyckte han sig skymta ”ett större internationellt sammanhang” bestående av en ”tämmligen fast organisation av individer och sammanslutningar med rasistiska grundidéer”. En av dem var Bertil Lundman, och Beckman återgav en rad rasistiska citat från sin forne handledares böcker och artiklar. Inte minst lyfte han upp formuleringarna om svarta människor i *Nutidens människoraser* från 1946, som Beckman menade hade ”passerat gränsen för en anständig deskription” och saknade ”varje form av vetenskaplig sans”.⁴²

Beckmans mål verkar ha varit att positionera sig mellan Unesco och IAAEE och därmed framställa sina egna rasifierande kunskapsanspråk som måttfulla och nyanserade. Att döma av de många recensionerna av boken lyckades han väl. Ingen av de recensioner jag har hittat ifrågasatte rasbegreppets relevans i sig, utan berömde snarare Beckman för att ha hittat ett sätt att både föra en vetenskaplig diskussion om rasskillnader och fördöma rasförtryck och diskriminering. Sociologen Bertil Pfannenstills (1909–95) recension i *Sydsvenska Dagbladet* är representativ för de flesta reaktionerna. Han skrev att vissa mentala egenskaper precis som Beckman föreslagit kunde vara vanligare eller ovanligare i olika grupper, men att det inte betydde att de var bättre eller sämre än andra och att statistiska variationer aldrig legitimerade en diskriminerande politik.⁴³ Den enda kritiken kom intressant nog från två av de andra kunskapsaktörer som det här avsnittet handlar om, och deras invändningar synliggör principiella skillnader i synen på rasbegreppet. I centrum stod än en gång frågan om mentala rasskillnader.

För det första gav Bror Forsman, vars egen bok 1962 recenserats negativt av Beckman, betalt för gammal ost. Han höll med om att rasbegreppet ofta missbrukades i politiska syften. Men det gällde, menade han, inte bara de rashatare som Beckman främst angrep utan också de som förnekade att det alls fanns raser. För Forsman var det viktigt att slå fast att den senare gruppen, dit han inte helt rättvisande räknade Unesco, hade lika fel som kretsen kring IAAEE. Han ansåg dessutom att Beckman citerat både Lundman och honom själv på ett missvisande sätt och att citaten ryckts loss från sina sammanhang.⁴⁴ Beckman replikerade genom att lyfta upp Forsmans tidigare påståenden om nazismens ”biologiska sanning”, och anklagade honom för att tro på ”överlägsna och underlägsna raser” och därmed vara ”rasist”.⁴⁵

För det andra gjorde genetikern Marianne Rasmuson, som senare skulle bli kollega till Beckman vid Umeå universitet, en kritisk granskning i *Dagens Nyheter*. Många av Beckmans kunskapsanspråk accepterades visserligen i recensionen, och även Rasmuson tog avstånd från det sätt som rasbegreppet ibland användes på i ”demagogiskt syfte”. Hon ställde sig dock oförstående till Beckmans val att hänga ut Bertil Lundman i offentligheten, och skrev att den fara Beckman tyckte sig se i IAAEE:s verksamhet var ”överdriven”. Men framför allt argumenterade hon emot Beckmans i hennes tycke alltför agnostiska hållning i frågan om mentala rasskillnader. Man kunde uttala sig djärvare, menade Rasmuson, som själv förde fram mer långtgående kunskapsanspråk:

Att raserna uppkommit och alltjämt förändras genom en fortgående anpassning till den aktuella miljön – inklusive den av människan själv skapade sociala miljön – att skilda miljöer ställer skilda krav på individerna och att varje iakttagbar skillnad har uppkommit genom utformning efter de speciella krav som mött just den gruppen i dess nuvarande och tidigare skeden, tycks mig vara en mer fruktbar angreppspunkt mot rasfördomar än det resignerade påståendet att vi ingenting vet och ingenting kan veta om de mentala egenskapernas ärfilighet och rasernas intelligenskillnader. Med denna synpunkt på rasbildningen blir allt tal om över- och underlägsna raser meningslöst, utan att skillnaderna behöver bortförklaras.⁴⁶

Rasmuson intog här en slags särartsposition. Raserna var sannolikt mentalt olika, om än endast på statistisk nivå, men de var inte bättre eller sämre än varandra. Däremot var de bättre eller sämre anpassade till de miljöer där ”rasbildningen” ägt rum. Det var, som vi ska få se senare, inte sista gången Rasmuson försvarade tanken på att mentala rasskillnader existerade.

Folke Henschen

Den tredje kunskapsaktören gjorde sin debut inom rasforskningen i sena år. Läkaren Folke Henschen hade ett långt yrkesliv som patolog vid Karolinska institutet bakom sig när han 1971, vid 90 års ålder, publicerade boken *Människans utveckling i ljuset av hereditet och tradition, selektion och miljö*. Av titeln att döma skulle man kunna tro att den handlade om människans evolution och förhistoria. I praktiken var det en bok vars syfte var att argumentera för det meningsfulla i att dela in mänskligheten i raser och för att det fanns betydande mentala rasskillnader mellan svarta och vita människor.

Även om Henschen själv inte tidigare sysslat med det vetenskapliga rasbegreppet delade han på många sätt sin världsbild med den rasforsknings-

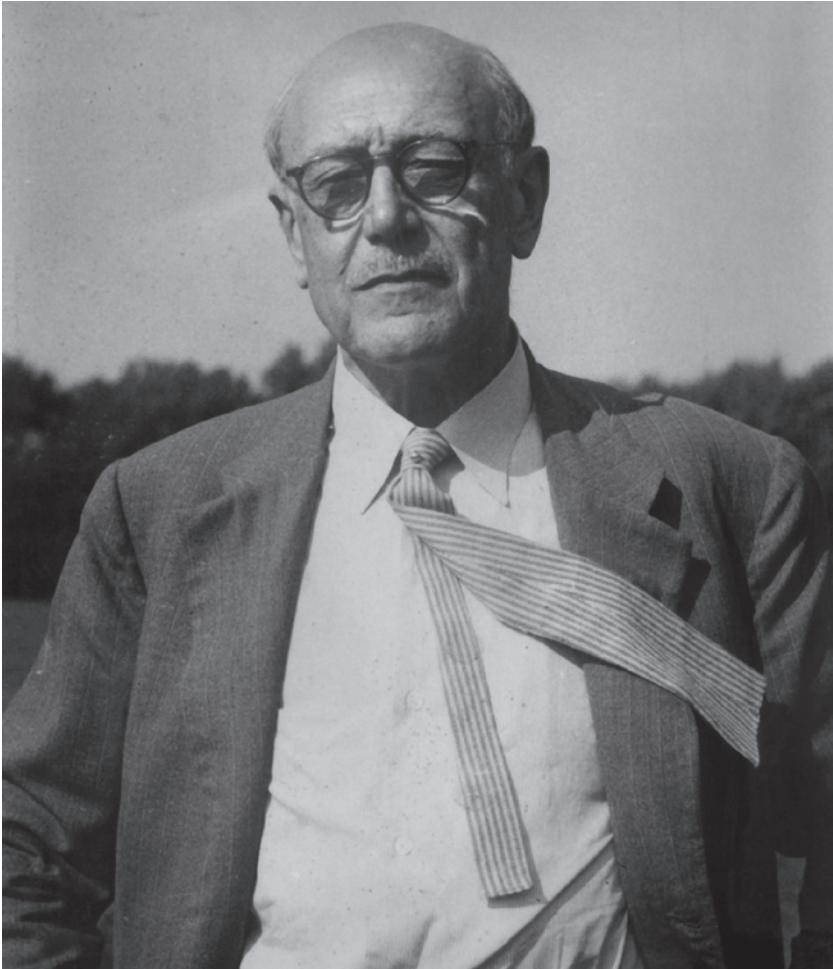
tradition som utgick från Herman Lundborg. Han hade till exempel varit en varm Tysklandsvän både före och under andra världskriget. Organiserad nazist var han aldrig men däremot medlem i Riksföreningen Sverige-Tyskland. Han uttryckte också önsknings om att Tyskland skulle vinna kriget och gjorde föredragsresor vid nazityska universitet fram till 1943.⁴⁷

Innehållet uppfattades som kontroversiellt redan innan boken låg på bokhandelsdiskarna. Efter att alla stora förlag refuserat manuskriptet kom den till sist att tryckas av det lilla fackboksförlaget Proprius. De vågade dock inte skylta med sitt eget namn utan hittade på det fingerade förlagsnamnet "Furnus" för att dölja sin inblandning.⁴⁸ Det tyder i sig på att ett viktigt skifte i synen på rasbegreppet höll på att äga rum och att det blivit svårare att föra fram kunskapsanspråk om mentala rasskillnader i offentligheten.

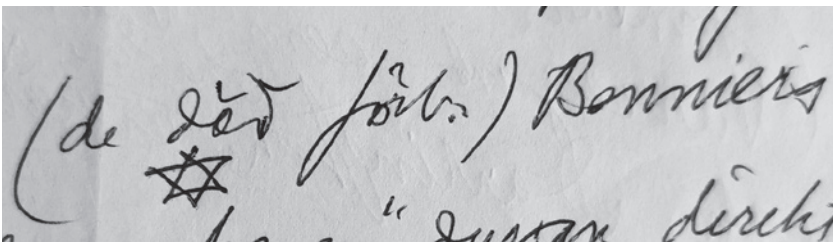
Då hade Henschen ändå fått stöd från delar av det nätverk han ingick i och där Bertil Lundman var en viktig allierad. Lundman var upprörd över att förlag som Bonniers vägrade ge ut boken, och visade att han åtminstone i det här fallet kunde uttrycka antisemitiska föreställningar genom att rita en davidstjärna intill förlagsnamnet i ett brev till Henschen.⁴⁹ Lundman använde dessutom sina internationella kontakter för att hjälpa till att få manuskriptet utgivet på tyska eller engelska, bland annat genom att be Donald A Swan undersöka om IAAEE kunde ge ut boken i USA. Swan visade intresse för projektet som dock verkar ha runnit ut i sanden.⁵⁰

Henschen tolkade själv svårigheterna som ett tecken på att de kunskapsanspråk han ville föra fram nu sågs som mer kontroversiella än tidigare under efterkrigstiden. I boken intog han en offerposition och beklagade sig, på ett sätt som vi känner igen från vår egen tids främlingsfientliga och nationalistiska rörelser, över att man "inte får tala om" rasfrågor längre och att det inte gick att "öppet säga sin mening" om människoraser utan att "bli kallad rasist". Särskilt anklagade han Unesco för att ha åstadkommit att rasbegreppet blivit tabubelagt och för att ha gjort "läran om människorasernas likhet" till en "officiell dogm".⁵¹

Henschens mål var att visa att raserna var allt annat än lika. Dels handlade det, menade han, om fysiska skillnader mellan de stora globala raserna: kaukasider, mongolider, amerikanider och negrider. Här märktes det att Henschen inte hade någon professionell skolning inom rasvetenskapen, och han verkar inte riktigt ha kunnat bestämma sig för vilka egenskaper som var viktigast att utgå från vid rasindelningar. Han nämnde blodgrupper, cefaliskt index och andra antropometriska värden, men lade också stor

Folke Henschen. Bild: Wikimedia Commons.

Bertil Lundman ger uttryck för antisemitiska uppfattningar i privat korrespondens med Henschen. Bild: Hagströmerbiblioteket i Stockholm.

vikt vid att diskutera både fingeravtryck och mängden och konsistensen på öronvax.⁵²

Dels handlade det om mentala skillnader. Det var där bokens mest kontroversiella innehåll fanns, inte minst eftersom Henschen drog politiska slutsatser av sina kunskapsanspråk. Han tog visserligen avstånd från nazismen och betonade att ”Hitlerepokens farliga rasfanatiker kastade all objektivitet och allt sunt förnuft över bord”, dock utan att nämna sitt eget tidigare stöd till ”Hitlerepokens” regim.⁵³ Men det han framför allt tog avstånd från var nazismens försök att utrota vissa raser. Henschen understök att alla raser hade rätt att leva och att mångfalden av raser var något positivt, men att det bästa vore om de hölls så åtskilda från varandra som möjligt. Med argument som liknade de som Rolf Nordenstreng använde i *Människoraserna och deras uppkomst* 1933, och som diskuterades i kapitel tre, förespråkade Henschen ett slags apartheidsystem på global nivå.

Rasblandning, hävdade han, var nämligen ett ”farligt historiskt-biologiskt experiment”. Kanske inte så mycket inom Europa men definitivt mellan vita och svarta: ”En korsning mellan europid och negrid ger enligt historiens vittnesbörd vanligen kvalitativt tvivelaktiga resultat.”⁵⁴ Varningen utgick från det enskilt viktigaste kunskapsanspråket i boken, nämligen att det fanns tydliga mentala skillnader mellan vita och svarta människor som inte kunde förklaras genom sociala förhållanden och miljöfaktorer. Dessa skillnader innebar enligt Henschen att svarta människor generellt hade låg intelligens och därför också bristfällig förmåga att skapa kultur och bygga samhällen:

Man kan ej förklara det svarta Afrikas relativa kulturella stillestånd enbart med klimatet och dess följder, som man ofta får höra. Här måste man nog räkna även med helt andra, inre, genetiska faktorer.

[— —]

Till det vi menar med *kulturutveckling* har negrerna knappast bidragit. De har aldrig, så vitt man vet, odlat fram kulturväxter eller tämjtt dragdjur. Spaden och hjulet var okända före européernas och arabernas ankomst.⁵⁵

Henschens uppdelning mellan svarta och vita handlade här om en klassisk ”typ”-uppdelning snarare än om statistiska variationer, och han gick så långt att han knappast ens medgav att enstaka svarta individer kunde ha hög intelligens. I de fall då svarta människor uppnått framstående positioner inom kultur och politik berodde det, skrev han, främst på att de genom rasblandning någon gång för länge sedan blivit ”bärare av gener, som här-

<i>n</i>	<i>Folkslag</i>	<i>Torrt öronvax %</i>	<i>Klibbigt öronvax %</i>
70	Ainos	50	50
599	Kineser	96	4
?	Koreaner	92,4	7,6
12319	Japaner (Adachi)	83,7	16,3
2280	Japaner (Matsunaga)	80,1	19,9
?	Mongoler, tunguser	mkt hög	mkt låg
670	Riu-kiu-öarnas folk	60,9	39,1
1420	Formosaner	28,6	71,4
?	Sydostasiater	mkt hög	mkt låg
458	Mikronesier	37,1	62,9
600 (omkr.)	Nordamerikas indianer	37-76,7	63-23,3
?	Mayaindianer (Petrakis)	3,8-8	
1600 (omkr.)	Kaukasier	7,3-8,6	92,7-91,4
?	Negrider	mkt låg	90-100

Rasskillnader i konsistensen på öronvax. Ur Henschens bok *Människans utveckling i ljuset av hereditet och tradition, selektion och miljö* 1971. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

rör från Europas vita befolkning”.⁵⁶ Detta var sammantaget kunskapsanspråk som befann sig mycket långt från de som Beckman förde fram vid ungefär samma tid – ja, också långt från Forsman som hela tiden betonade att alla människor borde ha samma rättigheter. De låg betydligt närmare IAAEE och dess svenske representant Bertil Lundman.

Hur togs den här typen av tydligt rasistiska kunskapsanspråk emot i den svenska offentligheten vid 1970-talets början? Frågan är inte alldeles lätt att analysera. Jag har bara lyckats identifiera fem recensioner av boken, och intressant nog var alla dessa recensioner mer eller mindre positiva. Bror Forsman berömde i *Barometern* förlaget för att ha vågat ge ut en så kontroversiell bok och beskrev Henschen som en ”orädd sanningssägare”.⁵⁷ Liknande stöd kom från recensenter i större dagstidningar, som delade uppfattningen att man inte längre ”fick tala” om ras i Sverige. I *Svenska Dagbladet* skrev till exempel biologen Hans Krook (1920–2004) att det rädde ett ”utbrett tabu” i rasfrågor som det var ”imponerande” att Henschen bröt mot.⁵⁸

Recensionerna visar att det 1971 faktiskt var möjligt att skriva att svarta människor hade lägre intelligens än vita och få stöd för det i pressens offentlighet. Men hur ska vi tolka det faktum att boken inte recenserades mer än i fem tidningar? Antingen kan vi göra som Bertil Lundman och anta

att kunskapsanspråken innebar en så självklar sanning att de flesta inte ens ville bemöta dem. ”Allt ’skäll’ av antirasisterna har torkat in!”, skrev han hoppfullt i ett brev och lade till att ”i stället är det nog så, att Dina åsikter rätt nära motsvara consensus hos Sveriges bildade borgerliga.”⁵⁹

Den tolkningen säger dock kanske mer om hur Lundman önskade att det skulle vara än om hur det faktiskt var. Ett alternativ är att de som mot-satte sig Henschens kunskapsanspråk valde att inte recensera boken alls och på så sätt undvika att ge dem spridning. Så trodde Bror Forsman att det var. Han skrev till Henschen att han redan tidigt förstått ”att Er bok inte skulle bli mer välkommen i pressen än i förlagen, vilket naturligtvis är ett otill-ständigt undanhållande av just den sortens informativ litteratur vår kultur-debatt har det allra största behov av”.⁶⁰ Men det är å andra sidan en slutsats som är dragen ”a silentio”, ur tystnad, och som därför är svår att bevisa.

Bengt Hubendick

Den fjärde kunskapsaktör vi ska möta hade en minst sagt annorlunda inställning till frågan om rasblandning än Folke Henschen. Däremot höll han helt med om att rasbegreppet var meningsfullt och måste försvaras från angrepp, inte minst från Unesco. Under det sena 1960-talet och tidiga 1970-talet blev han en av rasbegreppets mest konsekventa offentliga försvarare.

Marinzoologen Bengt Hubendick hade disputerat på en avhandling om snäckor och hade sin bas på Naturhistoriska museet i Göteborg, där han var chef 1959–81. Han ägnade sig åt ett flitigt populärvetenskapligt författarskap och hade ett stort samhällsengagemang. Vid 1960-talets slut var han en viktig skribent inom den tidiga svenska miljörörelsen, och lyfte fram ekologiska perspektiv i debatten om miljögifter och industrialisering.⁶¹ Hubendicks arbete för att försvara rasbegreppet är mindre känt idag.

Redan vid 1960-talets början planerade museichefen Hubendick en utställning om världens människoraser, och vände sig då till Bertil Lundman och bad om hjälp med att få tillgång till utställningsmaterial. På önskelistan stod bland annat ”ett kranium av vit, svart och gul, för att nu uttrycka sig schablonartat”.⁶² Hubendick försvarade för övrigt Lundman långt fram i tiden och skrev fortfarande 1989 att anklagelserna om att Lundman var rasist nog byggde på ”missuppfattningar”.⁶³ Men framför allt skrev han många och långa dagstidningsartiklar som han ibland också samlade och gav ut i bokform. Där förde han fram rasifierande kunskapsanspråk av ett slag som gör honom till en särling i den svenska debatten om rasbegreppet.

Allra mest komprimerat sammanfattade han sin syn på rasfrågor i ett föreläsningsmanuskript som förmodligen skrevs någon gång mellan 1965 och 1972. Var och när han höll föredraget, eller om hans alls gjorde det, är mindre intressant eftersom de kunskapsanspråk manuskriptet innehåller utgjorde grunden för det han skrev också i dagspressen.

Att människoraser fanns var, utgick Hubendick från i manuskriptet, självklart. Det var ett naturligt resultat av att människan precis som alla varelser genomgick en kontinuerlig evolution. Allt tydde på att skillnaderna mellan raserna omfattade också mentala egenskaper även om de inte borde överdrivas. En av dessa egenskaper handlade om människans benägenhet att ”föredra den rastyp eller sociala grupp man vuxit upp i vid val av umgänge eller äktenskapspartner”. Rasism och främlingsfientlighet var därför inte främst ett resultat av politiska eller sociala processer utan av biologiska omständigheter. Detta, menade Hubendick, måste man acceptera om man framgångsrikt ville bekämpa rasismen. Inga välvilliga kampanjer i världen, organiserade av Unesco eller andra, kunde suddas bort människans naturliga drift att stöta bort den eller de som uppfattades som annorlunda. Ändå var det viktigt att bekämpa ”rashat och rasförföljelse”. Men hur? Hubendicks lösning var global och ohämmad rasblandning. Om människor började skaffa barn med varandra över rasgränserna, vilket han inte såg några genetiska problem med, skulle raserna på sikt försvinna och därmed skulle även rasmotsättningarna upphöra.⁶⁴

Det här var kunskapsanspråk som Hubendick med stor konsekvens skulle föra fram gång på gång när han skrev i pressen, särskilt i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*. I två fall ledde det till mer omfattande debatter. Den första ägde rum våren 1972 och initierades av prästen Gunnar Helander (1915–2006), som spelade en viktig roll i den tidiga svenska

Bengt Hubendick. Ur *Svenskt författarlexikon 7, 1971–1975* 1981. Bild: Projekt Runeberg.

opinionen mot apartheidförtrycket i Sydafrika.⁶⁵ Helander hade skrivit en uppskattande artikel om Unescos uttalanden i rasfrågan. Särskilt berömde han Unesco för att ha slagit fast att det inte fanns några mentala rasskillnader, ett kunskapsanspråk som Helander mest kanske läste in själv i organisationens uttalanden där särskilt det andra egentligen inte tog avstånd från tanken att sådana skillnader kunde finnas.⁶⁶

Hubendick reagerade snabbt. I en artikel med den talande titeln ”Visst finns rasegenskaper” medgav han att det var svårare att mäta mentala rasskillnader än fysiska men att det vore ”biologiskt egendomligt” om evolutionen uteslutande skapat regionala variationer när det gällde människans kroppsliga drag men hoppat över hennes psyke. ”Rimligen” borde mentala skillnader existera på samma sätt som fysiska, vilket dock aldrig kunde ursäktas diskriminering och förtryck.⁶⁷

Helander var inte nöjd med Hubendicks sätt att resonera. Dels frågade han sig var bevisen för mentala rasskillnader fanns. Om de nu ”rimligen” existerade, varför presenterades inga gedigna vetenskapliga undersökningar som bevisade dem? Dels uttryckte Helander samma farhågor som Lars Beckman uttryckt när han recenserade Forsmans bok tio år tidigare, nämligen att fördomsfulla och rasistiska människor kunde få vatten på sin kvarn av sådana uttalanden som Hubendick gjort.⁶⁸ Helanders inlägg tvingade i sin tur Hubendick att förtydliga sig. De mentala rasskillnader som fanns, skrev han, kunde bara finnas på statistisk nivå och sade ingenting om enskilda individer. Men ville man bekämpa rasismen var det fel strategi att låtsas som om skillnaderna inte fanns. Rashatet skulle försvinna helt, hoppades Hubendick, först när mänskligheten genomfört en ”total rasblandning”.⁶⁹

Den andra debatten utlöstes av en kritisk recension av Hubendicks *Läsebok för politiker*, som kom ut samma år som debatten med Helander utspelade sig. Boken i sig handlade inte om rasfrågor utan byggde på en bredare argumentation för att politiska beslut borde förankras i naturvetenskaplig kunskap om människan som ekologisk, biologisk och evolutionärt formad varelse.⁷⁰ Det var ett budskap som vid 1970-talets början, då sociologiska perspektiv hade en stark ställning i samhällsdebatten, inte självklart togs emot med öppna armar. Riskerade inte en sådan människosyn, varnade vissa recensenter för, att leda till en världsbild som påminde om nazisternas?

Hubendick reagerade skarpt och valde i sin replik att själv lyfta upp rasfrågorna till diskussion. Det var nödvändigt, menade han, att acceptera att

människan var en biologisk varelse. Rasbegreppet var då en av flera konsekvenser. Visst hade många politiska rörelser missbrukat begreppet och använt det för att legitimera rasistiskt förtryck, till exempel i Nazityskland och i Sydafrika. Men deras missbruk innebar inte att människoraser inte existerade. Det gjorde de, och rasskillnaderna omfattade både fysiska och mentala egenskaper:

Det finns faktiskt rasolikheter. Ingen kan förneka det. Man behöver bara öppna ögonen och titta efter. [...] I ett kallt Nordostasien, i ett varmt och soligt Afrika och i ett solfattigt Västeurasien utvecklades mongoler, negrer och vita. Det är inte bara hudfärgen som skiljer utan massor av fysiska smådrag, däribland även fysiologiska. [...] Somliga revolterar desperat mot tanken att det i princip kan finnas mentala rasolikheter. Att göra detta är dock en logisk kullerbytta. En helt annan sak är att mentala rasolikheter i praktiken är betydelselösa. [...] Inom varje ras, och även inom betydligt mindre folkgrupper, har vi en vid variation inom så väl utåt synliga som mentala egenskaper. [...] Vill man vara intellektuellt hederlig får man godta detta. Men att godta det innebär inte på minsta vis att man accepterar, ursäktar eller stöder rasmotsättningar eller rasförföljelse av något slag.⁷¹

Artikeln satte i gång en lång debatt där Hubendicks kunskapsanspråk mötte både motstånd och acceptans. Litteraturvetaren Karl Erik Lagerlöf (f. 1932) menade till exempel att det var spekulativt att säga att mentala rasskillnader borde finnas utan att presentera rejäla bevis för att de faktiskt också fanns, och att Hubendicks texter riskerade att ” gynna rasfördomar ” även om det inte var hans avsikt.⁷²

Men framför allt fick Hubendick mycket stöd av kunskapsaktörer från en rad vetenskapliga discipliner, som alla såg det som viktigt att försvara rasbegreppet. De gick ibland betydligt längre än vad Hubendick själv gjort. Lars-König Königsson (1933–2001), professor i kvartärgeologi vid Uppsala universitet, höll med Hubendick om att mänskligheten ”självfallet” bestod av olika raser, att allt annat var ”nonsens” och att det börjat ses nästan som ett ”brott mot mänskligheten” att överhuvudtaget använda rasbegreppet.⁷³ Samma sak hävdade anatomen Nils Björkman som ondgjorde sig över att man i ”vänsterkretsar” förnekade genetikens betydelse. Han exemplifierade med de förföljelser som han menade drabbat den amerikanske psykologen Arthur Jensen (1923–2012) efter dennes undersökningar av svarta människors IQ-resultat, studier som ska diskuteras närmare längre fram.⁷⁴

Marianne Rasmuson

Sist ut är Umeågenetikern Marianne Rasmuson, som vi redan stött på några gånger i detta och tidigare kapitel. Genom hennes recensioner, till exempel av Unescorådets *Raser och folk*, har det framgått att hon under 1960-talet beskrev rasbegreppet som meningsfullt och att hon såg det som troligt att någon form av mentala rasskillnader existerade på statistisk nivå. Hon gav dock inte uttryck för något försvar av rasförföljelser eller diskriminerande politik.

Bland de kunskapsaktörer som undersöks i denna bok är Rasmuson den som längst fram i tiden försvarade det vetenskapliga rasbegreppet. Fortfarande vid 1970-talets slut förde Rasmuson, som själv aldrig bedrev någon rasforskning, fram rasifierande kunskapsanspråk i populärvetenskapliga sammanhang. Hennes mest uppmärksammade inlägg i debatten ägde dock rum på hösten 1968 genom en lång artikel om rasfrågor i Örebrotidningen *Nerikes Allehanda*.

Där förde hon fram kunskapsanspråk som till vissa delar påminde om de som Bengt Hubendick laborerade med vid samma tid, men med en mer skeptisk syn på rasblandning. Att raser fanns utgick Rasmuson från och hon definierade en ras som en "tämligen diffus grupp individer med gemensamt ursprungsområde som i vissa ärftliga mätbara egenskaper skiljer sig från andra grupper". Det var ett kunskapsanspråk som i sig inte var särskilt kontroversiellt. Mer anmärkningsvärt var att hon också ansåg att det gick att tala om till exempel "nordisk" och "mediterran" ras, och därmed anknöt till mellankrigstidens europeiska femrasindelning. Precis som i sin recension av Lars Beckmans bok *Ras och rasfördomar* argumenterade hon också för att det med stor sannolikhet fanns mentala rasskillnader även om de alltid skulle vara mycket svåra att mäta.

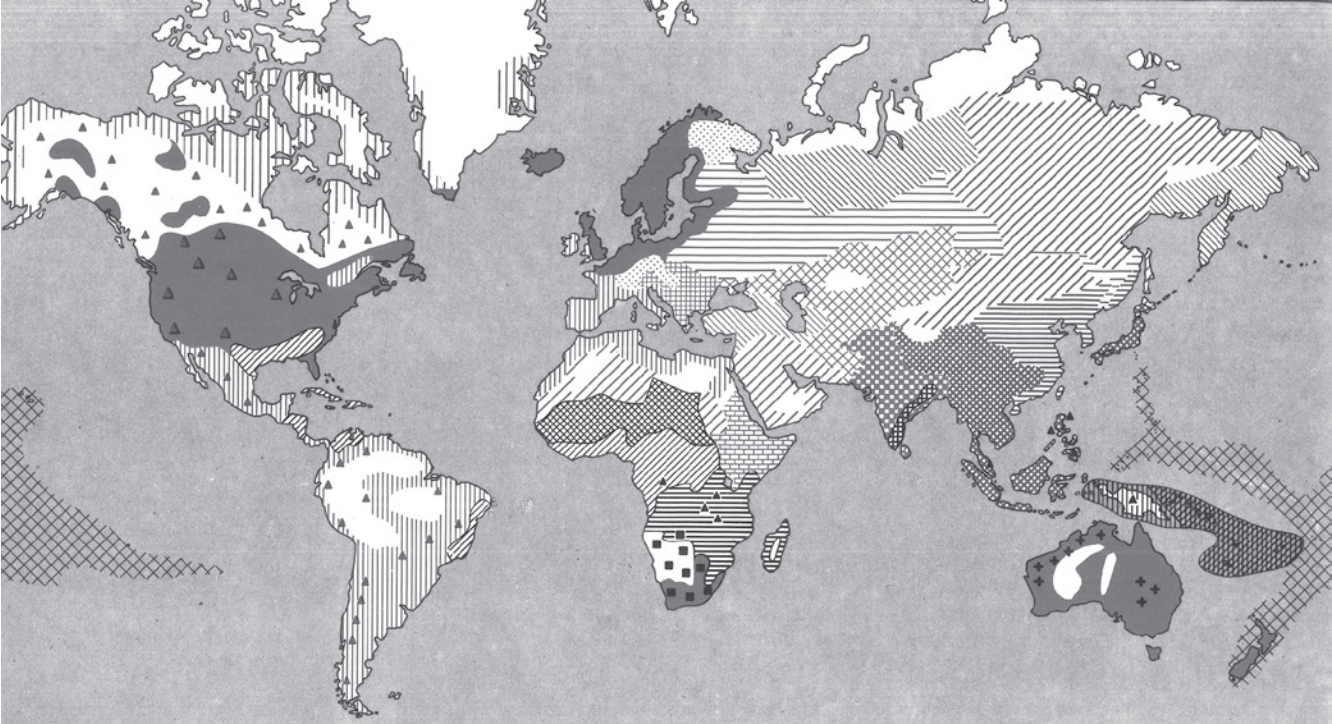
Det som verkligen gjorde artikeln kontroversiell var det som Rasmuson skrev om rasblandning. Var det positivt eller negativt ur biologisk synvinkel? Rasmuson menade att de vetenskapliga rönen pekade åt olika håll men att de sammantaget tydde på att barn till föräldrar av olika raser visserligen "inte kan antas vara biologiskt sett sämre utrustade än andra", men att "möjligen kan deras barn i sin tur få en genetiskt sämre utgångspunkt". Hon sade sig inte vilja överdriva riskerna och betonade att de sociala fördomar som mötte barnen var värre än de biologiska problemen, men i likhet med Hubendick gav hon också fördomarna en delvis biologisk förklaring genom att påstå att misstänksamheten mot det annorlunda var en djupt rotad drift hos människan.⁷⁵

Kanske var det just kunskapsanspråken om rasblandningens påstådda risker som gjorde att Rasmuson fick ta emot så hård kritik. Tonläget i reaktionerna på artikeln var högt och visar att det vid 1960-talets slut börjat framträda kunskapsaktörer som helt avfärdade rasbegreppet som sådant. En student från Lund skrev till exempel att Rasmusons text kunde ”indirekt tolkas som ett slags rekommendation för rasåtskillnad” även om han inte trodde att det var det hon ville.⁷⁶ Men framför allt gick den socialdemokratiska debattören och journalisten Evert Kumm (1912–88) till attack inte bara mot Rasmuson utan också mot rasforskningen överhuvudtaget. Han anklagade Rasmuson för att föra det rasistiska arvet efter Herman Lundborg vidare och valde att sätta citationstecken runt den ”vetenskap” hon hänvisade till. Skulle man komma vidare i det globala arbetet mot förtryck vore det, menade Kumm, bäst att helt sluta tala om människoraser:

Det finns inte några olika människoraser, det finns blott en människoras, en människoart. Varianterna i hudfärg, kroppsbyggnad, ansiktsform, är ointressanta som underlag för en ”ras”-indelning. Låt oss avskaffa rasbegreppet evad det gäller människorna – askhögarna i Auschwitz må vittna om vad dessa hemiska fantasier leder fram till.⁷⁷

Marianne Rasmuson höll uppenbarligen inte med om den slutsatsen. Fortfarande 1977 medverkade hon i en bok om förhållandet mellan genetiskt arv och social miljö, där hon kritiserade samhällsvetenskaperna för att ”bagatellisera genernas betydelse” både när det gällde relationerna mellan män och kvinnor och i rasfrågor. Varken arv eller miljö var betydelselöst, menade Rasmuson, som också medgav att särskilt de amerikanska undersökningarna av påstådda intelligensskillnader mellan svarta och vita innehöll metodiska problem och felkällor. Om man verkligen ville undersöka mentala rasskillnader vore det, menade hon, bättre att till exempel undersöka ”de många adoptivbarn med främmande rastillhörighet” som numera fanns i Sverige.⁷⁸

Hon förde fram liknande kunskapsanspråk i uppslagsverket *Bra böckers lexikon*, där hon 1978 författade den del av uppslagsordet ”Människan” som handlade om människoraser. Rasmuson gjorde en detaljerad rasindelning av mänskligheten på global nivå och använde fortfarande uttrycket ”nordisk” ras om delar av Europas befolkning. Liksom tidigare höll hon de mentala rasskillnadernas existens som något inte bara möjligt utan även sannolikt, och skrev att man kunde ”förmoda, att även gener av betydelse för beteendet är mer eller mindre vanliga i olika raser”. Nu fanns det dock

VITA RASEN

Kaukasier eller europider

 Nordisk ras

 Östbaltisk ras

 Alpin ras

 Mediterran ras

 Dinarisk ras

Utomeuropeiska kaukasier

 Orientalisk ras (arabider)

 Turanider

 Indider

 Armenider

 Etiopider, nilotider

SVARTA RASEN

Negrider

 Sudannegrer

 Bantunegrer

 Urskogsnegrider
(palenegrider)

 Indomelanider

 Palemelanider

 Melanider

 Australider

 Dvärgfolk
(bambutider, negritos m.fl.)

 Khoisanider

GULA RASEN

Sydöstmongolider

 Palemongolider

 Sinider

Nordmongolider

 Tungider

 Sibirider

 Eskimåer

 Polynesier

 Indianer

MÄNNISKAN

Raser

Kartan återger den aktuella situationen, det vill säga den som uppstått efter och genom den vita rasens kolonisering av Afrika, Australien och Amerika.

Karta över jordens människoraser i Marianne Rasmusons uppslagsord om "Människan" i *Bra böckers lexikon* 1978. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

inte några formuleringar som kunde tolkas som en varning för rasblandning, och uppslagsordet hävdade endast att det varken gick att påvisa ”speciellt skadliga eller speciellt gynnsamma effekter” hos ”barn av blandras”.⁷⁹

Arne Müntzing och rasbegreppet

En sista kunskapsaktör ska vi möta i denna bok. Det som gör honom intressant är inte i första hand innehållet i de kunskapsanspråk han förde fram utan sättet som deras politiska laddning förändrades på över tid. Arne Müntzing, professor i genetik i Lund sedan 1938, spred rasifierande kunskapsanspråk och diskuterade rasforskningens resultat under mer än 30 år både i universitetsläroböcker och populärvetenskapliga sammanhang. I allt väsentligt utgick kunskapsanspråken under hela denna tid från en text han skrev redan 1942. Sättet som de uppfattades på i offentligheten förändrades däremot kraftigt. Inte som ett resultat av att kunskapsanspråken i sig skiftade innehåll, för det gjorde de endast marginellt eller inte alls, utan på grund av att det samhälle där de fördes fram förändrades.

Antinazistiskt ställningstagande

Ingenting pekade egentligen mot att Arne Müntzing skulle ägna mänskliga rasfrågor någon större uppmärksamhet. Hans egen forskning handlade om andra saker och först och främst var han växtgenetisk expert på sädeslaget råg.⁸⁰

Anledningen till att han kom in på rasfrågor var Nazitysklands militära expansion och brott under andra världskriget. Müntzing var, till skillnad från många andra professorer i Lund, bestämd antinazist och 1942 gjorde han ett offentligt ställningstagande mot nazismens rasideologi. Han medverkade då i boken *Tidsspegel* som gavs ut som en antinazistisk markering av en liten grupp Lundaakademiker.⁸¹ Hans kapitel hade titeln ”Ras och rasblandning” och kan beskrivas som Müntzings sätt att, precis som Gunnar Dahlberg försökte vid samma tid, presentera ett förslag till hur en icke-nazistisk vetenskaplig syn på rasfrågor kunde se ut.

Liksom Dahlberg medgav Müntzing att ras var ett notoriskt svårdefinerat begrepp men att forskaren trots all vaghet var ”nödsakad” att använda det. Men när det användes var det viktigt dels att verkligen ta konsekvenserna av den mendelska genetiken, och därför överge tanken på fasta ras typer, dels att frikoppla rasbegreppet från politiska ställningstaganden. Endast så kunde man rädda begreppet från den ”halvt vidskepliga stånd-

Arne Munting fotograferad 1947. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

punkt” som förekom i de länder och grupper ”där man nu mest högljutt tar till orda i rasfrågor”. Det var en diskret men uppenbar syftning på nazismen och Nazityskland.⁸²

Att raser fanns var alltså en utgångspunkt för Müntzing. Hans indelning av Europas befolkning, där han bland annat talade om ”nordisk” ras, var inte heller ovanlig för sin tid. Det som gjorde kunskapsanspråket så tydligt antinazistiska var att Müntzing bestämt vägrade se någon av de europeiska raselementen som överlägsna eller underlägsna. Allt tal om den ”idealiserade nordiska herremänniskan” var, betonade han, en ren ”fantasiskapelse”. Inte heller accepterade han nazisternas antisemitism. Han beskrev visserligen själv judarna som en ras, och hävdade till och med att hög intelligens föreföll vara vanligare bland judar än hos andra, men avfärdade alla påståenden om att judar skulle vara mindervärdiga eller innebära ett hot. Föreställningar om rashierarkier orsakade överhuvudtaget mycket skada, och Müntzing underströk att det pågående världskriget inte på något vis borde ses som en kamp mellan raser: ”De skarpa rasmotsättningar, som vi i våra dagar kunna bevittna, äro ur biologisk synpunkt omotiverade, särskilt beträffande de raser, som äro bärare av den västerländska kulturen.”⁸³

Samtidigt som denna formulering var ett avståndstagande från nazismens världsåskådning antydde den dock att rasernas jämlikhet främst gällde européerna, alltså de som var ”bärare av den västerländska kulturen”. Huruvida Müntzing också ansåg att alla raser var jämlika på global nivå är en annan fråga. Det han skrev om rasblandning antydde snarast att det fanns någon form av rashierarki. ”Raskorsning” påstods nämligen vara oproblematiskt eller till och med positivt mellan ”jämbördiga raser”, även om det kunde ge upphov till såväl individer med extremt värdefulla arvsanlag som individer med ovanligt problematiska arvsanlag.⁸⁴ Vilka raser som Müntzing ansåg inte var jämbördiga framgår dock inte av texten.

Genetikundervisningens standardverk

Inte heller efter kriget ägnade sig Müntzing själv åt rasforskning. Ändå kom hans kunskapsanspråk om människoraser att spridas till många läsare och under lång tid. Anledningen var universitetsläroboken *Ärftlighetsforskning*, som gavs ut för första gången 1953. Den har beskrivits som den svenska högre genetikundervisningens standardverk fram till och med 1970-talet.⁸⁵

Den största delen av läroboken handlade givetvis om ämnen som inte hade med rasforskning att göra: den mendelska genetikens grunder, kromosomernas funktion, genetiska sjukdomar hos växter, djur och människor, och så vidare. Men boken innehöll också ett kapitel med titeln

Nordiska, "lapska", alpina, dinariska och mediterrana rastyper. Ur Müntzings bok *Ärftlighetsforskning* 1953. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

”Den mänskliga mångfalden”, där Müntzing försökte sammanfatta den tidiga efterkrigstidens kunskap om människoraser. Eller var det verkligen den tidiga efterkrigstidens kunskap? En närmare granskning visar att kapitlet nästan helt ordagrant återgav texten från *Tidspegel*, som skrivits redan 1942, med ett litet antal små ändringar. Fri från krigsårens censurhot skrev Müntzing nu rakt ut att det var Nazityskland som avsågs med formuleringen om ”halvt vidskepliga” rasidéer, och han lade också till ett avsnitt där han refererade de senaste årens forskning om blodgruppernas fördelning i olika delar av världen. Men i övrigt fördes exakt samma kunskapsanspråk fram nu som elva år tidigare: rasbegreppet var nödvändigt, förmodligen fanns det mentala rasskillnader på statistisk nivå, Europas befolkning kunde delas in i ett antal raser, däribland ”nordisk” ras, också judar beskrevs som en rasgrupp, rashierarkier existerade inte inom Europa och rasblandning var oproblematiskt om det skedde ”mellan de raser som är högtstående och kulturbärande” medan det inte nödvändigtvis var positivt mellan raser ”på olika kulturnivå”.⁸⁶

1942 hade dessa kunskapsanspråk haft en antinazistisk politisk laddning och publicerats som en protest mot Hitlers rasideologiskt motiverade våldsamma förtryck. Sågs de på samma sätt när *Ärftlighetsforskning* gavs ut åtta år efter att Nazityskland krossats? Att döma av recensionerna i dagspressen, som närmast unisont hyllade Müntzing för att äntligen ha skrivit en efterlängtd modern genetikbok, var det precis så de uppfattades. De allra flesta recensenter diskuterade i och för sig inte det som Müntzing skrev om raser, vilket kan tyda på att kunskapsanspråken inte uppfattades som kontroversiella.⁸⁷ I *Kvällsposten* berömde journalisten Erik Bodman (1898–1977) till och med Müntzing för hans ”milt satiriska men i sak skarpt nedgörande kritik” av ”de nazistiska rasteorierna” och ”myten om den nordiska herremänniskan”.⁸⁸

Så kunde kunskapsanspråken för övrigt uppfattas också av människor som själva drabbats hårt av nazismen. Den norske anatomen Otto Lous Mohr (1886–1967) satt inspärrad i koncentrationslägret Grini under den tyska ockupationen av Norge och utsattes för hårdhänt behandling av Gestapo. När han fick *Ärftlighetsforskning* i sin hand gav han den ett gott betyg och skrev till Müntzing att ”din behandling av de intrikate rase-spörsmål er sund i våre dagar”. Han lade dessutom till att han sedan länge kände till Müntzings kapitel i *Tidspegel*, och betraktade det som ”noe av det beste jeg kjente om dette emne, i en så konsentrert fremstilling”.⁸⁹

De nya upplagorna

Ärftlighetsforskning gavs ut i fyra ytterligare upplagor fram till 1977. Det rörde sig inte om rena nytryck, utan varje ny utgåva var uppdaterad och utökad. Müntzing fick alltså många möjligheter att förändra eller stryka kapitlet om människoraser.

Strök det gjorde Müntzing inte, utan kapitlet fanns kvar i alla upplagor. Grundtexten utgjordes hela tiden av texten från 1953, som alltså i sin tur nästan var en ordagrann återgivning av texten i *Tidsspegel* från 1942. Det innebar bland annat att de studenter som hade 1977 års utgåva som kurslitteratur fortfarande fick lära sig att det fanns en ”nordisk” ras. Men kapitlet gick igenom vissa revideringar, och de vittnar om hur ramarna för vilka kunskapsanspråk som var möjliga att föra fram i en universitetslärobok förändrades.

En del omformuleringar var knappast politiskt kontroversiella och innebar att Müntzing uppdaterade kapitlet utifrån de metodiska förändringarna i efterkrigstidens rasforskning. Främst handlade det om att den serologiska forskningen fick ett större utrymme, och från och med 1960 års upplaga innehöll kapitlet tabeller över blodgruppernas fördelning på jordklotet.⁹⁰ Blodgrupperna var, slog han fast i 1964 års utgåva, ”betydelsefulla för undersökningar över rasers och populationers släktskap och invandringshistoria”.⁹¹

De stora förändringarna handlade dels om rasblandningens effekter, dels om huruvida det existerade mentala rasskillnader. I den första upplagan hade Müntzing påstått att sådana sannolikt fanns, och dessutom varnat för rasblandning mellan raser på ”olika kulturnivå”. Redan i den andra utgåvan 1960 lade han till en liten reservation och betonade att det saknades ”säkra bevis” för att rasernas kulturnivå verkligen berodde på genetiska faktorer.⁹² Den största förändringen kom dock först under 1970-talet. 1971, då den fjärde utgåvan publicerades, tog Müntzing helt bort formuleringen om ”kulturnivåer”, även om han fortfarande påstod att rasblandningar kunde ge upphov både till individer med ovanligt goda och ovanligt problematiska arvsanlag.⁹³ Förekomsten av mentala rasskillnader beskrevs fortfarande som sannolik, och judar kallades fortfarande för en ras. Dessa kunskapsanspråk togs bort först i den allra sista upplagan 1977. Judar beskrevs då som en ”befolkningsgrupp” och inget annat, och alla formuleringar om mentala rasskillnader ströks ur kapitlet.⁹⁴

Varför är vi olika?

Kunskapsanspråken i *Ärftlighetsforskning* fick rimligtvis stor spridning på vissa universitetsutbildningar men knappast utanför akademins portar. Universitetsläroböcker får sällan det. Vid mitten av 1970-talet, då Müntzing gått i pension, gjorde han ett försök att rikta sig också till en bredare publik. Det resulterade i den populärvetenskapliga skriften *Varför är vi olika?* som gavs ut på Natur och Kulturs förlag 1976.

Det hela började egentligen redan 1973 då Müntzing erbjöds att hålla en serie föredrag om människans ärftlighetsförhållanden i Sveriges Radio. Där tog han upp en rad frågor, bland annat om könsskillnader. Ett av föredragen sändes i P1 29 april och handlade om rasfrågor och hade ett innehåll som till stor del påminner om kapitlet om människoras i *Ärftlighetsforskning*. Müntzing arbetade intensivt med manuskriptet till föredraget, som finns bevarat i två olika versioner – ett tidigt utkast och en renskriven slutversion. Det gör det möjligt att studera hur han brottades med frågan om mentala rasskillnader, eller rättare sagt med frågan om vilka kunskapsanspråk om mentala rasskillnader som han ville eller vågade framföra i radions offentlighet.

I utkastet hade Müntzing nämligen med en passage där han påstod att det var ”troligt” att det fanns ”mentala rasskillnader”, helt enkelt eftersom de gener som gav upphov till hjärnans egenskaper rimligtvis borde ärvas på samma sätt som alla andra arvsanlag. Det var dessutom, skrev han, ”mycket troligt” att den skilda ”kulturutvecklingen” mellan olika folkgrupper berodde på ”inre rasskillnader”. Det var en formulering som låg nära ett hierarkiskt rastänkande även om han inte specificerade vilka folk han avsåg.⁹⁵ Men detta avsnitt i utkastet är överstruket och i marginalen står anteckningen ”utgår”. I det renskrivna manuskriptet fanns formuleringarna inte längre med.⁹⁶ Den som lyssnade på det färdiga föredraget fick alltså inte något intryck av att det fanns mentala skillnader mellan människoraserna, även om Müntzing att döma av utkastet egentligen ansåg att det gjorde det.

Müntzing funderade tidigt på att omvandla radioföredragen till en bok riktad till allmänheten men kanske särskilt till ”läraryrket”, som han skrev i ett brev.⁹⁷ När han kommunicerade med Natur och Kultur förklarade han också att en anledning till att skriva boken var att motverka de miljöfokuserade perspektiv på samhället som han menade blivit alltför dominerande under 1970-talet.⁹⁸ Den bok som kom ut 1976 var också ett försvar av tanken på att det fanns genetiskt ärftliga, mentala skillnader mellan olika

ARNE MÜNTZING

Varför är vi olika?

*Kvinna och man
svart och vit
kropp och själ*

Natur och Kultur

Müntzings bok *Varför är vi olika?* 1976. Innehållet var mer brännbart än omslaget antydde. Bild: Lunds universitetsbibliotek. Med tillstånd från upphovsrättshavarna.

grupper av människor, till exempel mellan män och kvinnor men även mellan raserna. Att kunskapsanspråken om mentala rasskillnader ströks i radioföredraget från 1973 innebar alltså inte att Müntzing förändrade sin uppfattning i frågan, bara att han anpassade sig till vad han bedömde var möjligt att säga i radio. I *Varför är vi olika?* kunde han uttrycka sig friare.

I hög utsträckning baserades texten om människoraser i boken på det kapitel som sedan länge fanns publicerat i *Ärftlighetsforskning*. Men den nya boken innebar ändå ett viktigt perspektivskifte. *Ärftlighetsforskning* handlade i stort sett uteslutande om rasskillnader inom Europa. Det europeiska perspektivet övergavs i *Varför är vi olika?*, där Müntzing i stället fokuserade på rasskillnader på global nivå. Det gjorde kunskapsanspråken mer politiskt eldfångda eftersom de nu kom att beröra eventuella skillnader mellan vita och svarta människor. Det var, som vi sett tidigare, en fråga som inte minst IAAEE fokuserade på i sina rasistiskt motiverade försök att motarbeta den amerikanska medborgarrättsrörelsen.

En av de forskare IAAEE knöt till sig under det tidiga 1970-talet var den amerikanske psykologen Arthur Jensen, som nämnts tidigare. Jensen blev internationellt uppmärksam under åren runt 1970, efter att ha publicerat forskning som sades bevisa att det existerade genetiskt ärftliga skillnader i IQ-resultat mellan USA:s vita och svarta befolkning och att det därför var meningslöst att till exempel satsa resurser på att höja skolornas kvalitet i svarta områden. Jensens vetenskapliga metodik är sedan länge utdömd och han fick ta emot mycket kritik redan när studierna publicerades. Men för IAAEE kom hans skrifter som ett välkommet understöd i kampen mot medborgarrättsrörelsen och efter 1971 bekostade Pioneer Fund, som var IAAEE:s viktigaste finansör, stora delar av Jensens forskning.⁹⁹

Arne Müntzing menade att Jensen var utsatt för omotiverade förföljelser och planerade redan från början att basera delar av boken på Jensens ”grundliga och högst intressanta publikationer”.¹⁰⁰ Så blev också fallet. Müntzing medgav att det gick att rikta viss kritik mot Jensens metoder, men i huvudsak refererade han kunskapsanspråken om genetiska intelligensskillnader mellan svarta och vita på ett uppskattande sätt. ”Som biolog har jag ingen anledning att opponera mig”, löd Müntzings slutomdöme om Jensens forskning, och han lade till att man i framtiden förmodligen skulle lyckas bevisa mentala rasskillnader också mellan andra grupper.¹⁰¹

Varför är vi olika? präglades alltså av en starkt biologisk syn på mänskligheten där en rad sociala fenomen i grund och botten påstods vara orsakade av genetiska faktorer. I 1970-talets offentlighet, där politiska vänster-

perspektiv och miljöfaktorer dominerade kultur- och samhällsdebatten, mötte boken föga förvånande hårt motstånd, hårdare än någon annan skrift som jag har undersökt. Men intressant nog var det inte Müntzings kunskapsanspråk om människoraser som fick ta emot de tyngsta slagen. De drabbade i stället hans betoning av mäns och kvinnors särart och begåvningsmässiga olikheter. En ytterst negativ recension av den folktoppartistiska riksdagsledamoten, litteraturhistorikern och kristna humanisten Kerstin Anér (1920–91) satte i gång en lång debatt om jämställdhetsfrågor i *Svenska Dagbladet*, där rasfrågorna dock inte nämndes med ett ord. Liknande recensioner publicerades även i andra tidningar.¹⁰² Kritiken mot bokens kunskapsanspråk om män och kvinnor speglar utan tvekan framväxten av den så kallade andra vågens feminism i Sverige från det sena 1960-talet och framåt, som ledde till att frågor om jämställdhet och kvinnors underordning hamnade högt upp på den politiska agendan.¹⁰³

Endast ett mindre antal debattörer diskuterade de rasifierande kunskapsanspråk som boken innehöll. Där fick Müntzing visst stöd från aktörer som vi vid det här laget känner igen som långvariga försvarare av rasbegreppet. Bengt Hubendick skrev till exempel att boken fyllde ett ”stort behov” genom att ge en saklig och, i hans tycke, neutral redogörelse för rasforskningens resultat, och Bertil Lundmans gamle student Curt Mossberg hävdade att det bara var de ”ideologiskt inskränkta” som förnekade att mentala rasskillnader fanns.¹⁰⁴

Men de stod inte oemotsagda, och vid 1970-talet mitt fanns det uppenbarligen också många som såg mycket negativt på Müntzings kunskapsanspråk om intelligensskillnader. Dessa påståenden var, menade idéhistorikern Sven-Eric Liedman (f. 1939) och psykologen Olof Rydén (f. 1939), dåligt underbyggda och riskerade att fungera som ammunition i händerna på rasister både i Sverige och USA.¹⁰⁵ Psykologen Michaël Wächter (f. 1913), som skrev i *Örebro-Kuriren*, gick längst av alla. Jensens vetenskapliga resultat hade, noterade han, utsatts för en betydligt mer förödande kritik än vad Müntzing gjorde sken av i sin bok. Resultatet blev att *Varför är vi olika?* fungerade som en megafon för ”konservativa värderingar” maskerade ”i den mera klädsamma dräkten av vetenskapliga sanningar”. Wächter, som själv kommit till Sverige som judisk flykting från Nazityskland strax före andra världskriget, skrädde inte orden när han sammanfattade sin granskning. ”Jag vill eftertryckligen varna för denna bok”, avslutade han och lade till att han såg den som ett ”avskräckande exempel” på hur reaktionära värderingar tillätts influera en vetenskaplig framställning.¹⁰⁶

Det sega rasbegreppet

Rasbegreppet förekom i den allmänna politiska debatten och nyhetsrapporteringen under de första decennierna efter andra världskrigets slut. Det har visats tidigare, senast av Tobias Hübinette. I det här kapitlet har jag gjort en snävare men därmed också mer djupgående undersökning av en aspekt av rasbegreppets hantering i offentligheten. Jag har analyserat hur vetenskapligt grundade kunskapsanspråk om människoraser spreds och diskuterades, främst i dagspressen men också i universitetsläroböcker och populärvetenskaplig litteratur. Undersökningen har naturligtvis inte varit heltäckande och säkert återstår fler debatter att upptäcka. Men de jag har analyserat bör ändå kunna användas för att dra några övergripande slutsatser.

Den första handlar om det vetenskapliga rasbegreppets vara eller inte vara. Ett av det här kapitlets viktigaste resultat är att i stort sett alla kunskapsaktörer som deltog i debatterna länge var överens med varandra om att det fanns människoraser och ansåg att rasbegreppet var nödvändigt för att beskriva den genetiska variationen inom mänskligheten. Fortfarande under 1960-talet hade rasbegreppet en stark ställning och det var först under 1970-talet som en del aktörer verkligen började förespråka att det skulle överges. Men inte alla, för samtidigt ryckte andra aktörer ut till dess försvar. Bengt Hubendick är ett exempel på en sådan kunskapsaktör. Han såg rasbegreppets bevarande som ett led i ett mer allmänt försvar för en människo- och samhällsyn grundad på biologi och inte, vilket han och hans meningsfränder såg som ett oroande tecken i tiden, på sociologiska perspektiv.

Den andra handlar om vad rasbegreppet skulle fyllas med för innehåll. Det faktum att de flesta debattörer använde ordet ras innebar inte alls att de var överens om vilka rasifierande kunskapsanspråk som var vetenskapligt säkerställda eller vilka politiska konsekvenser som borde dras av dem. Här kan man grovt räknat tala om två olika positioner, där den första innehöll kunskapsanspråk som i stort sett betraktades som okontroversiella fram till åren runt 1970 medan den andra förde fram kunskapsanspråk som redan under 1950-talet börjat ses som obekväma. På ett mycket övergripande plan kan den första positionen sägas vara en utlöpare till den tradition inom svensk rasforskning som inspirerades av Gunnar Dahlberg medan den andra förvaltade arvet efter Herman Lundborg. Detta är dock en generalisering och alla kunskapsaktörer passade inte in i mönstret.

Den första positionen betraktades som förenlig med den efterkrigstida demokratin och kunde åtminstone under 1950- och 1960-talen fortfarande uppfattas närmast som ett antinazistiskt ställningstagande. Den byggde på följande grundläggande kunskapsanspråk. Raser fanns och det var meningsfullt att bedriva rasforskning, men rasskillnader måste ses som något som främst existerade på statistisk nivå och där det inom varje ras fanns gott om variationer och individuella undantag. Ingenting i rasforskningens resultat legitimerade diskriminering och förtryck, och positionen var fullt förenlig med ett avståndstagande från både apartheidsystemet i Sydafrika och segregationen i USA. Mentala rasskillnader uteslöts inte på statistisk nivå och vissa aktörer betraktade dem till och med som sannolika, men deras betydelse borde inte överdrivas. Inga mentala rasskillnader var så stora att de kunde användas som argument för diskriminering. Lars Beckman är ett utmärkt exempel på en aktör som intog denna position.

Den andra positionen var svagare och blev alltmer marginaliserad, det visar inte minst de kraftiga angreppen på Bertil Lundman 1959 och 1971. De aktörer som intog denna position hade en tendens att beskriva rasskillnader mindre som statistiska variationer och mer utifrån den äldre rasforskningens typtänkande. Vissa av dem förde fram grova stereotyper om människoraser som lika gärna hade kunnat skrivas under mellankrigstiden. Vissa raser beskrevs också på ett negativt och nedvärderande sätt, vilket inte förekom i den första positionen. Rasblandning sågs som problematiskt, kanske inte när den ägde rum mellan européer men definitivt mellan mer olikartade raser. De mentala rasskillnadernas existens betonades mycket starkare än i den första positionen och dessutom på ett sätt som kunde tolkas som ett stöd för rasistiska regimer. Att specifikt hävda att svarta människor var mindre intelligenta än vita var helt enkelt en annan sorts kunskapsanspråk än att "bara" allmänt hävda att någon form av statistiska variationer mellan raser inte kunde uteslutas. Det var ett kunskapsanspråk som i praktiken blev ett vapen för de rasistiska rörelser som motarbetade medborgarrättsrörelsen och som kämpade för att bevara apartheid och vita minoritetsbefolkningars makt i de gamla kolonierna.

Vissa kunskapsaktörer går inte riktigt att placera på någon av dessa positioner. Ingen är ett bättre exempel på det än Bengt Hubendick. Han stred med stor konsekvens för att det vetenskapliga rasbegreppet skulle fortsätta användas och för tanken att det existerade, *måste* existera, mentala rasskillnader. Där placerade han sig tydligt i traditionen från Herman Lundborg. Samtidigt betonade han gång på gång att det var fel med rasdiskriminering

och att hans ideal var en värld där rasblandningen blivit ”total”. Det var en ståndpunkt som Lundborg sannerligen inte skulle ha hållit med om.

Det var inte heller så att ett och samma kunskapsanspråk hade samma politiska laddning under hela efterkrigstiden. Arne Müntzing är det bästa exemplet på hur kunskapsanspråk kan få olika betydelse och uppfattas på olika sätt beroende på i vilken tid och vilket sammanhang de framförs. Müntzings kunskapsanspråk om människoraser såg nämligen likadana ut från 1940-talets början och fram till 1970-talets slut: raser fanns, rasblandning kunde vara problematiskt, raser på global nivå var inte helt jämlika men allt tal om över- och underlägsna raser inom Europa var fel, mentala rasskillnader existerade på statistisk nivå, och så vidare. Första gången han framförde dessa kunskapsanspråk var i form av ett tydligt och modigt anti-nazistiskt ställningstagande (de skrevs 1942, innan Stalingrad och vändningen i andra världskriget). I slutet av 1970-talet sågs de som konservativa och reaktionära. Men det som hade förändrats var inte kunskapsanspråken i sig utan det svenska samhälle där Müntzing förde fram dem.

Svensk rasforskning igår och idag

Den här boken tog sin utgångspunkt vid 1930-talets mitt, den tid som de flesta tidigare studier av den svenska rasforskningens historia har valt som slutpunkt. Jag har därefter följt rasforskningen fram till 1970-talets mitt. Under denna period skedde stora förändringar. Nazismens framväxt och fall, andra världskriget och Förintelsen, avkoloniseringen i Afrika och Asien, vänsterradikaliseringen, allt detta är några faktorer som förändrade ramarna för rasforskningen och dess aktörer både i Sverige och i omvärlden.

Vad hände med den svenska rasforskningen under dessa fyrtio år? Det är dags att diskutera de viktigaste slutsatserna. Någon detaljerad sammanfattning av boken ska jag inte göra, för sådana finns redan i slutet av varje kapitel. Men jag ska lyfta fram det jag själv ser som de viktigaste övergripande resultaten. Det är säkerligen inte det sista som finns att säga om ämnet och förhoppningsvis kan mina resultat inspirera till fördjupade studier. Eller varför inte till kritiska granskningar och alternativa tolkningar? Det fina med historievetenskap är att diskussionen aldrig är avslutad.

Vetenskapen som inte försvann

Svensk rasforskning upphörde inte vid 1930-talets mitt. Det är den enskilt viktigaste slutsatsen. Det innebär att vi måste revidera bilden av rasforskning som något som främst ägde rum under 1920-talet och det tidiga 1930-talet. Sett till det internationella forskningsläget är slutsatsen inte oväntad. Det oväntade hade tvärtom varit om svenska forskare upphört att studera

mänskligheten med rasbegreppet som grund. Men det gjorde de inte, varken vid Statens institut för rasbiologi eller utanför institutet. Fram till åtminstone det sena 1960-talet bedrevs rasvetenskaplig forskning i Sverige liksom i andra västeuropeiska och nordamerikanska länder.

Så värst många rasforskare fanns det visserligen aldrig. Under den period jag har undersökt verkade de framför allt i två institutionella sammanhang. Dels fanns Statens institut för rasbiologi, som vid 1950-talets slut namn bytte namn till Institutionen för medicinsk genetik vid Uppsala universitet. Där arbetade forskare som Gunnar Dahlberg, Jan Arvid Böök och Lars Beckman. Dels fanns ämnet fysisk antropologi vid samma universitet. Där var Bertil Lundman den ende företrädaren, men han utvecklade å andra sidan en frenetisk verksamhet.

När Gunnar Dahlberg tog över som chef för Rasbiologiska institutet 1935 fanns det tydliga förväntningar om ett skifte i verksamheten. Statsmakten hade slagit fast att den rena rasforskningen skulle prioriteras ner till förmån för medicinsk genetik. De första åren infriade Dahlberg dessa förväntningar. Men när andra världskriget bröt ut hände något. Dahlberg började publicera skrifter som handlade om det mänskliga rasbegreppet, av allt att döma som en reaktion på nazismens och den aggressiva antisemitismens spridning i Europa. Dahlberg formulerade egna förslag till hur rasbegreppet borde definieras och kämpade för att distansera den vetenskapliga rasforskningen från nazismen, som han uppfattade som en ovetenskaplig och fanatisk rörelse. Men han bedrev också egen rasforskning även om studierna var små och begränsade. Dahlberg, som mer än någon annan aktör i denna bok fördömde antisemitismen och aktivt hjälpt judiska flyktingar under kriget, var till exempel den ende svenske rasforskare som gjorde en rasvetenskaplig undersökning av Sveriges judar.

Hans efterträdare Jan Arvid Böök var tydligt inriktad mot medicinsk genetik och ansvarade för institutets omorganisering till universitetsinstitution. Jag har visat att det som hände vid denna tid verkligen var just en omorganisation som i sig inte påverkade forskningens innehåll. Ett av de mer förvånande resultaten är att forskningen om rasfrågor ökade från 1950-talets slut och fram till mitten av 1960-talet. Det berodde nästan uteslutande på en enda forskares verksamhet. Lars Beckman genomförde ett metodologiskt skifte i den svenska rasforskningen genom att överge de klassiska, antropometriska metoderna för att i stället göra storskaliga analyser av blodgruppsfördelning. Men också detta var en form av rasforskning och Beckman undvek inte rasbegreppet.

Rasforskningen vid Institutionen för medicinsk genetik verkar ha upphört när Beckman lämnade arbetsplatsen vid 1960-talets mitt. Det hade inte behövt bli så. Några år tidigare försökte han och Böök få finansiering för en ny, stor inventering av det svenska folkets rasegenskaper, en studie av ett slag som inte genomförts sedan 1920-talet. Hade de fått pengar för det projektet skulle rasforskningen ha etablerats starkare vid institutionen än vad som nu blev fallet. De fick emellertid avslag och Beckman försvann till andra miljöer.

Bertil Lundman bedrev rasforskning på egen hand under 1930-talet, då han själv reste runt i Dalarna och genomförde antropometriska mätningar på tusentals och åter tusentals män och kvinnor. Han saknade offentlig finansiering och resorna bekostades av landskapets hembygdsförbund. En stadigare bas fick han först 1947, då han disputerat och därefter lyckats bli docent i fysisk antropologi vid Uppsala universitet. Det var dock inte någon särskilt stark bas eftersom han var ensam lärare och forskare i ämnet och saknade assistenter.

Trots de bristfälliga förutsättningarna bedrev Lundman en synnerligen omfattande rasvetenskaplig forskning under hela 1950-talet och en stor del av 1960-talet. Många av hans uppslag förverkligades inte, men en del gjorde det. Han fortsatte sina antropometriska forskningsresor, till exempel på ön Tjörn vid 1940-talets slut. Han publicerade också en lång rad översiktsverk om människoraser på både skandinavisk, europeisk och global nivå fram till pensioneringen vid 1960-talets slut.

Den svenska rasforskningens två traditioner

Att rasvetenskapen fortsatte efter 1935 betyder inte att all forskning innehöll samma kunskapsanspråk. Tvärtom visar min undersökning att den svenska rasforskningen aldrig var enhetlig. Det fanns betydande skillnader i synen på vad raser var, hur rasskillnader borde studeras och vilka politiska slutsatser rasforskningens resultat berättigade till.

Jag har argumenterat för att det fanns två traditioner inom den svenska rasforskningen. Det innebär naturligtvis en generalisering, men generaliseringar är nödvändiga för att vi ska få överblick och kunna urskilja historiska tendenser. I grova drag menar jag att min generalisering sätter fingret på var tvistefrågorna fanns inom den svenska rasforskningen. Men det är också värt att säga något om vad forskarna inte tvistade om. De bråkade nämligen inte om huruvida det var motiverat att använda rasbegreppet. Att ras var ett

meningsfullt eller i alla fall nödvändigt begrepp var de överens om. Skillnaderna handlade om andra saker, men de var desto tydligare.

Den ena traditionen förde fram kunskapsanspråk som påminner om de som Herman Lundborg tidigare producerat. Dess främste företrädare från 1930-talet och framåt var Bertil Lundman, som aldrig arbetat tillsammans med Lundborg men hade en liknande syn både på rasforskning och politik. Inom denna tradition laborerade man med detaljerade rasindelningar av Sveriges, Europas och jordens befolkningar. Indelningarna handlade inte bara om statistiska variationer utan innebar också att man tänkte sig mer eller mindre fasta ”rastyper” som skilde sig åt både fysiskt och mentalt. Beskrivningarna av mentala rasskillnader innehöll många stereotypa uttalanden och kunde vara nedvärderande och direkt rasistiska, särskilt när det gällde grupper utanför Europa men också gällande nationella svenska minoriteter som romer och resande. Korsning mellan raser sågs som problematiskt eller till och med hotande. Man hyste dessutom stor tilltro till rasforskningens förmåga att besvara historiska och arkeologiska frågor. Det var särskilt tydligt just hos Lundman, som tyckte sig se ättlingar till de förhistoriska cromagnonmänniskorna i Älvdalen och spår av bronsålderns sjöfarare från Medelhavsområdet på Tjörn. Metodiskt användes antropometriska tekniker, men de ansågs inte avslöja allt om vad en ras var. Vid sidan av antropometrin betonade Lundman att ras också var något som måste ses, upplevas och förnimmas.

Här fanns ett romantiskt och idealistiskt drag som traditionen hade gemensamt med mellankrigstidens tyska *Rassenkunde*-strömning, och som ytterst går tillbaka till rasteoretiker som Gobineau under 1800-talet. Politiskt befann sig forskarna i denna tradition inom den nationalistiska högern, där det ofta förekom en stark Tysklandsvänlighet. Jag har inte hittat några exempel på svenska forskare som själva var organiserade nazister. Däremot hade Bertil Lundman intensiva kontakter med nazityska rasforskare både före och efter andra världskriget, och han rörde sig i en politisk miljö där det fanns ultranationella och fascistiska aktörer.

Den andra traditionen utgick från Gunnar Dahlberg och hade viktiga företrädare i Jan Arvid Böök och framför allt Lars Beckman. Här såg de politiska positionerna annorlunda ut. De låg företrädesvis till vänster i bred mening, och aktörerna tog ställning mot nazismen. Ja, traditionens syn på ras måste till viss del förstås som ett sätt att distansera den vetenskapliga rasforskningen från nazismen, en ideologi som uppfattades både som moraliskt förkastlig och ovetenskaplig.

Inom den här traditionen betonade forskarna hur lite man visste om rasfrågor, och de varnade för att dra alltför långtgående slutsatser eller göra alltför detaljerade indelningar av Europas befolkning. De tänkte sig att mänskligheten bestod åtminstone av ett mindre antal stora huvudraser och de ansåg att det var meningsfullt att studera rasskillnader också bland europeer och svenskar. Men det som då skulle studeras var inte några rastyper utan variationer på statistisk nivå. Rasskillnaderna omfattade förmodligen även mentala skillnader, men forskarna betonade att dessa var svåra att mäta och att deras storlek inte skulle överdrivas. Variationerna kunde aldrig heller säga något om en enskild individ, och rasforskningens resultat kunde därför inte läggas till grund för lagstiftning som diskriminerade vissa befolkningsgrupper. Rasblandning sågs i allmänhet som något oproblematiskt, åtminstone när det var europeiska grupper som skaffade barn med varandra. Metodiskt användes antropometriska och senare även serologiska tekniker, medan forskarna inom denna tradition betraktade *Rassenkunde*-strömningens idealism som ovetenskaplig.

Båda traditionerna rasifierade mänskligheten. Rasifiering innebar dock inte alltid rasism, åtminstone inte om vi väljer att analysera aktörerna i de konkreta, historiska situationer där de verkade. Inom den Lundborgska traditionen var rasismen starkt närvarande mer eller mindre hela tiden. Lundmans uttalanden om svarta människor, för att bara ta ett exempel, hör till det mest rasistiska som skrivits inom den svenska rasforskningen. Men inom den Dahlbergska traditionen agerade forskarna ibland på ett sätt som där och då innebar ett antirasistiskt ställningstagande. Gunnar Dahlberg agerade till exempel mot nazism och antisemitism på ett sätt som var ovanligt skarpt bland svenska akademiker. Han gjorde det inte trots att han var rasforskare utan just därför att han var en viss typ av rasforskare.

Också detta är en viktig slutsats av min undersökning. Under de fyra decennierna efter 1935 kunde rasvetenskapliga kunskapsanspråk användas både för att försvara rashierarkier och diskriminering *och* för att ifrågasätta, underminera och kritisera samma hierarkier och för att ta ställning mot diskriminerande politik. Samtidigt hände det att ett och samma slags kunskapsanspråk fick annorlunda politisk laddning i takt med att samhället förändrades. När Arne Müntzing skrev sin text i *Tidspegel* 1942 uppfattades det som ett tydligt antinazistiskt ställningstagande. När han under 1970-talet förde fram i stort sett samma kunskapsanspråk sågs det som ett reaktionärt initiativ som riskerade att legitimera fördomar och gynna rasistiska rörelser.

Gränsdragningsstrider och nätverk

De aktörer som var verksamma inom den svenska rasforskningen efter 1935 var medvetna om att alla inte stod på samma sida, varken vetenskapligt eller politiskt, och vid flera tillfällen skedde strider inom och utanför det akademiska systemet. Konflikterna var en gränsdragningsstrid där deltagarna kämpade inte bara om resurser utan också om status. Ytterst handlade det om vem som skulle få uttala sig om rasfrågor med vetenskaplig auktoritet och om vilka frågeställningar, metoder och kunskapsanspråk som utgjorde ”riktig” rasvetenskap.

Bertil Lundman var huvudperson i påfallande många strider. I den första, som utspelade sig 1945–47, försökte Gunnar Dahlberg motarbeta hans akademiska karriär genom att ge honom ett lågt betyg på doktorsavhandlingen och därefter hindra hans utnämning till docent. I den andra, som ägde rum vid Lars Beckmans disputation 1959, angrep Lundman sin forne student, som övergett den fysiska antropologin som universitetsämne för att i stället doktorera vid Rasbiologiska institutet. Lundman lyckades inte stoppa Beckmans växande vetenskapliga status men de två blev fiender. Under 1960-talet avslöjade Beckman Lundmans engagemang i den amerikanska, rasistiska organisationen IAAEE både i den svenska tidningsoffentligheten och i sina kontakter med den amerikanska universitetsvärlden, medan IAAEE i sin tur försökte pumpa Lundman på komprometterande information som skulle kunna användas för att svartmåla Beckman.

Den striden visar att aktörerna byggde upp internationella nätverk som de mobiliserade för att få stöd och för att motarbeta varandra. Det var i sig inget nytt. Redan Herman Lundborg hade haft ett viktigt internationellt kontaktnät, inte minst med *Rassenkunde*-forskare i Tyskland. När Dahlberg blev chef för Rasbiologiska institutet bröt han banden till Tyskland. I stället tog han kontakt med antinazistiska forskare från den anglosaxiska världen, kontakter som efter andra världskriget fördjupades genom Dahlbergs engagemang i Unesco. Där var han med och utformade organisationens så kallade andra uttalande om ras 1951 och fick därmed möjlighet att påverka rasbegreppets vetenskapliga ställning på högsta internationella nivå.

Lundman byggde i stället vidare på kontakterna med Nazitysklands rasvetenskapliga elit och brevväxlade med flera av dess ledande namn under ett par decennier efter kriget. De gamla nazisterna blev dock alltmer marginaliserade och hade få resurser till sitt förfogande. Därför kom hans kon-

takter med IAAEE och dess tidskrift *Mankind Quarterly* att spela en större praktisk roll. IAAEE erbjöd Lundman goda möjligheter att publicera sig under 1960-talet då hans akademiska stjärna dalat kraftigt i Sverige, ett land där han i bästa fall betraktades som ett akademiskt original och i värsta fall som en rasistisk ungdomsförare. Inom IAAEE erbjöds han förutom publiceringsmöjligheter även status, och han tilltalades konsekvent som ”professor” i organisationens brev trots att han egentligen bara var docent.

Utanför akademins murar

De kunskapsanspråk som producerades inom den svenska rasforskningen var inte bara en angelägenhet för den begränsade universitetsvärlden. Rasforskare deltog i samhällsdebatten, skrev populärvetenskapliga böcker och gjorde inlägg på dagstidningarnas kultursidor, där deras egna verk också recenserades, berömdes och kritiserades. Vid flera tillfällen under efterkrigstiden uppstod debatter om det vetenskapliga rasbegreppet som visar att rasforskningens vetenskapshistoria inte är samma sak som dess kunskapshistoria, utan att båda inspirationskällorna behövs för att vi ska kunna studera begreppets ställning och förändring.

Även här går det att tala om två positioner, vilket återigen är en grov förenkling som ändå gör det möjligt att urskilja mönster. Den ena positionen, som blev ”mainstream” under efterkrigstiden, påminner om den Dahlbergska forskningstraditionen. Här befann sig till exempel Lars Beckman då han deltog i den offentliga diskussionen. Rasbegreppet avfärdades inte alls, men debattörerna varnade för allt rashierarkiskt tänkande. Det sågs som relativt okontroversiellt att hävda att det fanns människoraser och att de förmodligen skilde sig åt också mentalt på statistisk nivå. Däremot sågs det inte som accepterat att beskriva raserna i nedvärderande ordalag, att lägga för stor vikt vid de mentala skillnaderna, att varna för rasblandning eller göra uttalanden som kunde tolkas som ett försvar för rasistiska regimer och diskriminerande politik. Det visar Herbert Tingstens angrepp på Bertil Lundman 1959, som ledde till ett hårt avståndstagande från Lundman i pressens offentlighet.

Tidigare forskning visar att ordet ”ras” förekom ganska allmänt i svensk nyhetsrapportering och kulturdebatt fram till åren runt 1970. Först då började vissa debattörer problematisera ordet och till slut också undvika det. Min undersökning visar en liknande kronologi. Visserligen *upplevde* flera

aktörer under 1960-talet att det vetenskapliga rasbegreppet hotades och ofta utmålades Unesco som det största hotet. Men jag har hittat ytterst få exempel på att begreppet betraktades som oanvändbart i sig. Joachim Israel fördömde allt tal om olika människoraser i sin text i *Raser och folks* andra utgåva 1966 och Evert Kumm argumenterade på ett liknande sätt i en pressdebatt med Marianne Rasmuson 1968. Men det var rena undantag. På det hela taget visar min undersökning att det vetenskapliga rasbegreppet hade en stark ställning i Sverige fram till 1970-talets början. Fram tills dess handlade konflikterna inte om begreppet i sig utan om vilket innehåll det skulle fyllas med. Först efter denna tid började rasbegreppet i sig ses som problematiskt eller rent av rasistiskt.

Och nu då?

All historisk forskning utgår från samtiden, den enda tid som existerar. De frågor vi ställer om det förgångna, som ju inte längre finns, måste ytterst kunna säga något om oss själva eller förmå oss att ställa frågor om vår egen värld. Det blir extra tydligt när vi diskuterar den svenska rasforskningen.

När ämnet har studerats tidigare har undersökningarna nästan alltid slutat under 1930-talet. Studierna har varit gedigna, värdefulla och viktiga. Men genom sitt fokus på 1900-talets första decennier har de, givetvis utan forskarnas avsikt, skapat intrycket att rasforskning var något som hände för länge sedan. Den blir därmed enkel att fördöma och ta avstånd ifrån. Kanske lite väl enkel.

I den här boken har jag visat att rasforskningen inte alls upphörde i och med 1930-talet. Den transformerades och olika rasforskare gick olika vägar, men den försvann inte. Frågan är om den har det ens idag – en fråga vars besvarande ligger utanför den här bokens ram men som ändå är viktig att ställa. Även i vår tid finns ett stort och växande intresse för den typ av frågor som ställdes inom 1900-talets rasforskning. Men idag tror vi inte längre att det är kranie­mätningar eller blodgrupper utan dna som ska säga oss något om – ja, om vad? Vår härstamning? Vårt ”ursprung”? Vår identitet? Vår ras?

Intresset finns inom vetenskapen. Dagens arkeologer undersöker dna som bevarats i mänskliga kvarlevor i hopp om att kartlägga historiska migrationer och undersöka vilka som kom ”först” till olika regioner. Bertil Lundman ställde samma frågor när han mätte skallar på Dalarnas lands-

bygdsbefolkning och fotograferade människor på Tjörn. Lars Beckman ställde samma frågor när han kartlade blodgruppsfördelningen i Sverige.

Intresset finns också utanför vetenskapen. Det har vuxit fram en rad företag som påstår sig kunna berätta om vårt genetiska släktskap med andra befolkningar om vi topsar oss och skickar in ett dna-prov för analys. I mitten av 1900-talet fanns inga sådana företag. I stället skrev människor brev till Bertil Lundman och frågade om han kunde hjälpa dem besvara samma frågor.

Huruvida det som sker idag ska benämnas som rasforskning eller ej är kanske inte den viktigaste frågan. Vad jag däremot tror är viktigt är att vi gemensamt diskuterar varför så många i vår tid är så fascinerade av dna-analyser, och vad vi egentligen vill använda den kunskap som dna-forskningen producerar till.

När vi för de diskussionerna kommer vi att upptäcka att vi inte är överens om vad vi vill, och att vi inte menar samma sak när vi pratar om ursprung, härstamning, identitet och så vidare. Det var inte 1900-talets rasforskare heller. Och det är ytterligare en provocerande likhet mellan dem och oss.

Tack!

Alla människor har olika drömmar och några är mer udda än andras. Själv har jag aldrig velat bygga ett hus, hoppa fallskärm eller klättra upp på ett högt berg. Däremot har jag länge haft som dröm att en dag få skriva en bok om svensk rasforskning efter 1935. Tack vare ett treårigt forskningsanslag från Vetenskapsrådet fick jag möjlighet att förverkliga detta drömprjekt. Det påminner förresten på sätt och vis om alla ovannämnda äventyrligheter. Man måste sätta ihop en massa delar till en sammanhängande helhet och allt kan gå fel. Man vet inte hur man kommer att landa. Och det är ganska jobbigt. Men kul!

Det hade inte varit hälften så kul om jag inte fått så mycket uppmuntran av kloka och fina människor längs vägen. Jag ska bara nämna några av er här – inte alla, för ni är riktigt många. Ni har gjort boken bättre, ibland genom era kommentarer, ibland genom ert stöd, ibland bara genom att finnas. Ni är däremot inte ansvariga för eventuella tokerier som ryms inom bokens pärmar. De får jag stå för själv.

Vid Historiska institutionen vid Lunds universitet, där jag har mitt skrivbord och min kaffekopp, finns en nyfiken och engagerad forskningsmiljö med många goda kollegor och vänner. Emma Severinsson, David Larsson Heidenblad, Johan Östling och Björn Lundberg har alla bidragit med mycket uppmuntran och följt projektet under flera års tid. Tack ska ni ha!

Även vid andra lärosäten är ni många som har uppmuntrat, samtalat och inspirerat. Mattias Tydén, Maria Björkman och Lars M Andersson – jag är mycket glad över att ha fått träffa er och prata om våra gemensamma

intressen. Ni har gjort stora insatser för vår kunskap om den svenska rasforskningens och rasismens historia, och jag är tacksam för de tips och synpunkter ni har delat med er!

Manuskriptet har genom Kriterium gått igenom en så kallad *peer review*-process. Jag tackar mina båda anonyma granskare. Särskilt du, min okände norske välgörare, bidrog med synnerligen värdefulla kommentarer som verkligen gör att boken nu står på stabilare grund. Sven Widmalm har varit vetenskaplig samordnare, och hans kommentarer har tvingat mig att tänka ett varv till, formulera mig bättre och fått mig att undvika fallgropar som jag annars hade drattat ner i. Tack Sven!

Ett stort tack går också till personalen på de arkiv och bibliotek där jag har studerat källmaterialet som den här boken baseras på. Utan ert arbete skulle vi historiker inte kunna göra mycket alls.

Boken tillägnas minnet av min far, historikern och läraren Hans-Olof Ericson.

*Jesusparken i Malmö,
i syrenernas tid 2023*

Noter

I. Det är ju som trettioalets rasbiologi ...

- 1 Linnea Axelsson, *Ædnan: Epos* (Stockholm 2018), s. 147–149.
- 2 Att Axelsson förlägger diktens möte till året innan spelar i sammanhanget ingen roll. Dels äger poesin den fantasins frihet som forskningen inte har rätt till, dels sysslade Rasbiologiska institutets första ledare Herman Lundborg med liknande mätningar av samer redan innan institutet öppnade.
- 3 Vid googlingen använde jag följande sökvarianter: ”tjugotalets rasbiologi”, ”20-talets rasbiologi”, ”1920-talets rasbiologi”, och så vidare. Sökningen gjordes 19 maj 2021.
- 4 Tomas Hammar, *Sverige åt svenskarna: Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932* (Stockholm 1964); Karin Kvist Geverts, *Ett främmande element i nationen: Svensk flyktingpolitik och de judiska flyktingarna 1938–1944* (Uppsala 2008); Hans Lindberg, *Svensk flyktingpolitik under internationellt tryck 1936–1941* (Stockholm 1973).
- 5 Ingvar Svanberg & Mattias Tydén, *Tusen år av invandring: En svensk kulturhistoria* (Stockholm 2005), s. 330–333; Mats Wickström, *The Multicultural Moment: The History of the Idea and Politics of Multiculturalism in Sweden in a Comparative, Transnational and Biographical Context, 1964–1975* (Åbo 2015).
- 6 Tor Sellström, *Sweden and National Liberation in Southern Africa, Volume I: Formation of a Popular Opinion 1950–1970* (Uppsala 1999); Håkan Thörn, *Anti-Apartheid and the Emergence of a Global Civil Society* (Basingstoke 2006); Kjell Östberg, *1968 – när allting var i rörelse: Sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna* (Stockholm 2002).
- 7 Jan Selling, *Frigörelsen: Romers och resandes emancipation i Sverige och andra länder* (Stockholm 2020).
- 8 Annika Berg, Urban Lundberg & Mattias Tydén, *En svindlande uppgift: Sverige och biståndet 1945–1975* (Stockholm 2021).

- 9 Sheila Jasanoff, "Ordering Knowledge, Ordering Society", i *States of Knowledge: The Co-Production of Science and Social Order*, red. Jasanoff (London 2004), s. 16–20.
- 10 Luis Ajagán-Lester, "De andra": *Afrikaner i svenska pedagogiska texter 1768–1965* (Stockholm 2000), s. 141–155, 165–168, 199–200, 207, 214; Lena Olsson, *Kulturskapskap i förändring: Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870–1985* (Lund 1986), s. 113–119; Lina Spjut, *Att (ut)bilda ett folk: Nationell och etnisk gemenskap i Sveriges och Finlands svenskspråkiga läroböcker för folk- och grundskola åren 1866–2016* (Örebro 2018), s. 121–135.
- 11 Tommy Gustafsson, *En fiende till civilisationen: Manlighet, genusrelationer, sexualitet och rasstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet* (Lund 2007), s. 218–236, 251–257.
- 12 Magnus Berg, *Romanen och tattaren: Bilden av resandefolket i svensk skönlitteratur 1842 till 2018* (Stockholm 2021); Bibi Jonsson, *Blod och jord i trettioåret: Kvinnorna och den antimoderna strömningen* (Stockholm 2008).
- 13 Johan Fornäs, *Moderna människor: Folkbhemmet och jazzen* (Stockholm 2004), s. 193–218; Ylva Habel, "Den autentiska Joséphine Baker? Om problematiken kring medieringen av ras", i *Mediernas kulturhistoria*, red. Jülich, Lundell & Snickars (Stockholm 2008), s. 183–185.
- 14 Emma Severinsson, *Moderna kvinnor: Modernitet, femininitet och svenskhet i svensk veckopress 1920–1933* (Lund 2018), s. 135–187.
- 15 Lars M Andersson, *En jude är en jude är en jude... Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930* (Lund 2000).
- 16 Britas Benjamin Eriksson, *Att inventera ett folk: Populariseringar av vetenskaplig släktforskning i Sverige i början av 1900-talet* (Göteborg 2022).
- 17 Tobias Hübinette, *Svensk rasism under efterkrigstiden: Rasdiskussioner och rasfrågor i Sverige 1944–1977* (Stockholm 2021a).
- 18 Definitionen är en vidareutveckling av en definition jag först föreslog i Martin Ericsson, *Historisk forskning om rasism och främlingsfientlighet i Sverige: En analyserande kunskapsöversikt* (Stockholm 2016), s. 186.
- 19 Se t.ex. Lennart Lundmark, *Allt som kan mätas är inte vetenskap: En populärhistorisk skrift om Rasbiologiska institutet* (Stockholm 2007), s. 35; Anne McClintock, *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest* (London 1995), s. 56; Maria Ripenberg, *Historiens vita fläckar: Om rasismens rötter i Sverige* (Stockholm 2019), s. 44, 95.
- 20 Hertha Hanson, *Alkemi, romantik och rasvetenskap: Om en vetenskaplig tradition* (Nora 1994), s. 34.
- 21 Andréaz Wasniowski, "Vetenskaplig rasism: Föreställningar om vetenskaplighet decennierna runt sekelskiftet 1900", i *Studier om rasism: Tvåvetenskapliga perspektiv på ras, vithet och diskriminering*, red. Hübinette & Wasniowski (Malmö 2018), s. 89–91, 96, 117.
- 22 Björn Furuhausen, *Den svenska rasbiologins idéhistoriska rötter: En inventering av forskningen* (Stockholm 2007), s. 9–10.
- 23 Om Martins lärobok och dess betydelse, se bl.a. Maciej Górny, "Racial Anthropology on the Eastern Front, 1912 to the mid-1920s", i *National Races: Transnatio-*

- nal Power Struggles in the Sciences and Politics of Human Diversity, 1840–1945*, red. McMahon (Lincoln 2019), s. 271–271.
- 24 Se t.ex. Clark Spencer Larsen & Leslie Lea Williams, ”Internationalizing Physical Anthropology: A View of the Study of Living Human Variation from the Pages of the *American Journal of Physical Anthropology*”, *Current Anthropology* 53:S5 (2012), s. 139–140.
- 25 Olof Ljungström, *Oscariansk antropologi: Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal* (Hedemora 2004), s. 230, 369.
- 26 Alison Bashford, ”Epilogue: Where Did Eugenics Go?”, i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*, red. Bashford & Levine (New York 2010), s. 542.
- 27 Eugenikens internationella historia behandlas i Daniel J Kevles, *In the Name of Eugenics: Genetics and the Use of Human Heredity* (Cambridge 1995); Stefan Kühl, *For the Betterment of the Race: The Rise and Fall of the International Movement for Eugenics and Racial Hygiene* (New York 2013); Marius Turda, ”Crafting a Healthy Nation: European Eugenics in Historical Context”, i *Crafting Humans: From Genesis to Eugenics and Beyond*, red. Turda (Göttingen 2013). Bra ingångar till den svenska eugenikens historia är Maria Björkman, *Den anfrätta stammen: Nils von Hofsten, eugeniken och steriliseringsarna 1909–1963* (Lund 2011); Gunnar Broberg & Mattias Tydén, ”Eugenics in Sweden: Efficient Care”, i *Eugenics and the Welfare State: Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway and Finland*, red. Broberg & Roll-Hansen (East Lansing 2005); Anna Tunlid, *Ärftlighetsforskningens gränser: Individuer och institutioner i framväxten av den svenska genetiken* (Lund 2004), särskilt s. 92–139; Mattias Tydén, ”The Scandinavian States: Reformed Eugenics Applied”, i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*, red. Bashford & Levine (New York 2010).
- 28 För centrala studier av de skandinaviska steriliseringslagarna, se Per Haave, *Sterilisering av tater 1934–1977: En historisk undersökelse av lov og praksis* (Oslo 2000); Lene Koch, *Racehygiejne i Danmark 1920–56* (Köpenhamn 1996); Maija Runcis, *Steriliseringar i folkhemmet* (Stockholm 1998); Mattias Tydén, *Från politik till praktik: De svenska steriliseringslagarna 1935–1975* (Stockholm 2002).
- 29 Paulina de los Reyes, *Romsk och resandetillhörighet i ansökningar om sterilisering i mitten av 1940-talet* (rapport 2013); Martin Ericsson, ”Alkoholistvården och ’tattarfrågan’: Kunskapsproduktion och maktutövning i kommunal socialpolitik cirka 1930–1960”, *Scandia* 83:2 (2017a), s. 52–54; Tydén 2002, s. 62–63, 101, 322–323, 383, 389–390, 398.
- 30 Leila Brännström ”Ras’ i efterkrigstidens Sverige: Ett bidrag till en mothistoria”, i *Historiens hemvist II: Etik, politik och historikernas ansvar*, red. Lorenzoni & Manns (Göteborg 2016), s. 38; Tobias Hübinette & Catrin Lundström, ”Three Phases of Hegemonic Whiteness: Understanding Racial Temporalities in Sweden”, *Social Identities: Journal for the Study of Race, Nation and Culture* 20:6 (2014), s. 429–431; Hübinette 2021a, s. 10, 227.
- 31 Leila Brännström, ”The Terms of Ethnoracial Equality: Swedish Courts’ Reading of Ethnic Affiliation, Race and Culture”, *Social & Legal Studies* 27:5 (2018), s. 617–619, 624, 629.
- 32 Richard Jenkins, *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations* (London 1997), s. 11.

- 33 Laura Tabili, "Race is a Relationship, and not a Thing", *Journal of Social History* 37:1 (2003), s. 126–127.
- 34 Michelle Brattain, "Race, Racism, and Antiracism: Unesco and the Politics of Presenting Science to the Postwar Public", *American Historical Review* 112:5 (2007), s. 1412.
- 35 Se t.ex. Bob Carter, Marci Green & Rick Halpern, "Immigration Policy and the Racialization of Migrant Labour: The Construction of National Identities in the USA and Britain", *Ethnic and Racial Studies* 19:1 (1996), s. 136–137; Diana Mulinari & Anders Neergaard, *Den nya svenska arbetarklassen: Rasifierade arbetares kamp inom facket* (Umeå 2004), s. 19.
- 36 Robert Miles & Malcolm Brown, *Racism* (London 2003), s. 99–102. Kriteriet att gruppen reproducerar sig själv innebär att rasifieringstermen inte omfattar exempelvis dikotomin män/kvinnor eller homosexuella/heterosexuella och så vidare. Sådana grupper kan också kategoriseras på grundval av påstådda biologiska egenskaper men reproducerar inte sig själva biologiskt. För ett resonemang om detta, se Anders Lange, "Reflektioner kring 'rasifiering' och några andra ord", i *Törnroslandet: Om tillhörighet och utanförskap* (Norrköping 2001), s. 233.
- 37 Geoffrey C Bowker & Susan Leigh Star, *Sorting Things Out: Classification and its Consequences* (Cambridge 1999), s. 201–202, 218–219.
- 38 Michael Banton, "Historical and Contemporary Modes of Racialization", i *Racialization: Studies in Theory and Practice*, red. Murji & Solomos (Oxford 2005), s. 54.
- 39 Lange 2001, s. 233.
- 40 För exempel på en sådan användning, se Neil Macmaster, *Racism in Europe, 1870–2000* (Basingstoke 2000), s. 2.
- 41 Pia Laskar, "Den finska rasen och görandet av svenskar", i *Ras och vithet: Svenska rasrelationer i går och i dag*, red. Hübinette (Lund 2017), s. 72.
- 42 David R Roediger, *The Wages of Whiteness: Race and the Making of the American Working Class* (London 2007), s. 133–148.
- 43 Maja Hagerman, *Käraste Herman: Rasbiologen Herman Lundborgs gåta* (Stockholm 2015), s. 9.
- 44 Hanna Wikström, *Etnicitet* (Malmö 2009), s. 108.
- 45 George M Fredrickson, *Racism: A Short History* (Princeton 2002), s. 5–6.
- 46 Ania Loomba, *Kolonialism/Postkolonialism: En introduktion till ett forskningsfält* (Stockholm 2005), s. 118–121.
- 47 Martin Ericsson, "Common Starting Points, Different Directions: Assimilation Policies for 'Travelling Families' in Norway, Sweden and Finland c. 1850–1900", *Scandinavian Journal of History* 42:1 (2017b), s. 101–104.
- 48 Miles & Brown 2003, s. 103–105.
- 49 För en diskussion om rasismbegreppet ur ett sådant perspektiv, se Étienne Balibar & Immanuel Wallerstein, *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities* (London 2011), s. 41, 80.
- 50 Avtar Brah, "Ambivalent Documents/Fugitive Pieces: Author, Text, Subject, and Racializations", i *Racialization: Studies in Theory and Practice*, red. Murji & Solomos (Oxford 2005), s. 71–73.

- 51 Jan Jämte, *Antirasmens många ansikten* (Umeå 2013), s. 30.
- 52 Wasniowski 2018.
- 53 Thomas F Gieryn, *Cultural Boundaries of Science: Credibility on the Line* (Chicago 1999), s. 4–5.
- 54 Simon Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer: Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945* (Hedemora 2010), s. 33; Henrik Åström Elmersjö, ”Historievetskap och historieundervisning: Sven Ulric Palme och 1950-talets läroböcker i historia för folkskolan”, *Scandia* 83:1 (2017), s. 13.
- 55 Ylva Hasselberg, Leos Müller & Niklas Stenlås, ”Åter till historiens nätverk”, i *Sociala nätverk och fält*, red. Gunneriusson (Uppsala 2002), s. 8–9, 13–15, 18–20; Ylva Hasselberg & Tom Petersson, ”Nätverksbegreppets utveckling”, i *”Bäste broder!” Nätverk, entreprenörskap och innovation i svenskt näringsliv*, red. Hasselberg & Petersson (Hedemora 2006), s. 46, 51–61.
- 56 Sven Widmalm, ”Ett vetenskapligt nätverk: The Svedberg och hans lärjungar”, i *”Bäste broder!” Nätverk, entreprenörskap och innovation i svenskt näringsliv*, red. Hasselberg & Petersson (Hedemora 2006), s. 173–174.
- 57 Richard McMahon, *The Races of Europe: Construction of National Identities in the Social Sciences, 1839–1939* (London 2016), s. 45.
- 58 Maja Hagerman, ”Svensk rasforskning och den nazistiska världsbilden: Herman Lundborgs vänskap och utbyte med ledande rashygieniker i Nazityskland”, i *De intellektuella förräderi? Intellectuellt utbyte mellan Sverige och Tredje riket*, red. Björkman, Lundell & Widmalm (Lund 2016), s. 124–125, 134–145; Per Anders Rudling, ”Eugenics and Racial Biology in Sweden and the USSR: Contacts Across the Baltic Sea”, *The Canadian Bulletin of Medical History* 31:1 (2014), s. 51–54.
- 59 Gunnar Broberg, ”Det antropologiska fotoalbumet”, i *Mer än tusen ord: Bilden och de historiska vetenskaperna*, red. Andersson, Berggren & Zander (Lund 2001), s. 153–156; Bjørg Evjen, ”Measuring Heads: Physical Anthropological Research in North Norway”, *Acta Borealia* 14:2 (1997), s. 18; Hagerman 2015, s. 104–107, 257; Jon Røyne Kyllingstad, *Measuring the Master Race: Physical Anthropology in Norway, 1890–1945* (Cambridge 2014), s. 188.
- 60 Gunnar Broberg, *Statlig rasforskning: En historik över Rasbiologiska institutet* (Lund 1995), s. 20–23; Hagerman 2015, s. 100, 229, 331.
- 61 Broberg 1995, s. 20; Hagerman 2015, s. 202–204, 215–217.
- 62 För en allmän introduktion till kunskapshistoriska studier, se t.ex. Peter Burke, *What is the History of Knowledge?* (Cambridge 2016); Lorraine Daston, ”The History of Science and the History of Knowledge”, *KNOW* 1:1 (2017).
- 63 Staffan Bergwik, ”Kunskapshistoria: Nya insikter?”, *Scandia* 84:2 (2018), s. 94–95.
- 64 David Larsson Heidenblad, *Den gröna vändningen: En ny kunskapshistoria om miljöfrågornas genombrott under efterkrigstiden* (Lund 2021), s. 15–16, 26, 109.
- 65 Johan Östling, Anton Jansson & Ragni Svensson Stringberg, *Humanister i offentligheten: Kunskapens aktörer och arenor under efterkrigstiden* (Göteborg 2022), s. 25.
- 66 Johan Östling & David Larsson Heidenblad, ”Cirkulation: Ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp”, *Historisk tidskrift* 137:2 (2017).

- 67 James A Secord, "Knowledge in Transit", *Isis* 95:4 (2004).
- 68 David Larsson Heidenblad, "From Content to Circulation: Influential Books and the History of Knowledge", i *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge*, red. Östling et al. (Lund 2018), s. 73.
- 69 Johan Östling, "En kunskapsarena och dess aktörer: Under strecket och kunskaps-cirkulation i 1960-talets offentlighet", *Historisk tidskrift* 140:1 (2020).
- 70 Linda Andersson Burnett, "Translating Swedish Colonialism: Johannes Schefferus's 'Lapponica' in Britain c. 1674–1800", *Scandinavian Studies* 91:1–2 (2019); Helge Jordheim, "The Printed Work as a Site of Knowledge Circulation: Dialogues, Systems, and the Question of Genre", i *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge*, red. Östling et al. (Lund 2018), s. 233, 246.
- 71 Jenny Beckman, Sven Widmalm & Anna Tunlid, "Efterord: Vetenskapshistoriens forskningspolitiska relevans", i *Vetenskapens sociala strukturer*, red. Widmalm (Lund 2008), s. 273.
- 72 Johan Kärnfelt, *Allt mellan himmel och jord: Om Knut Lundmark, astronomin och den publika kunskapsbildningen* (Lund 2009), s. 12.
- 73 För exempel på läsvärda verk som ställer kritiska frågor angående dagens dna-forskning, se Anna Bredström & Shai Mulinari, "Svenska gener? Om stratifierad precisionsmedicin och genetikens etniska gränsdragningar", *Fronesis* 66–67 (2020); Anna Källén, "De första svenskarna: Arkeogenetik och historisk identitet", *Fronesis* 66–67 (2020); Ann Morning, "Does Genomics Challenge the Social Construction of Race?", *Sociological Theory* 32:3 (2014), s. 201; Jenny Reardon, *Race to the Finish: Identity and Governance in an Age of Genomics* (Princeton 2005), s. 1–13, 161; Johnny E Williams, *Decoding Racial Ideology in Genomics* (Lanham 2016), s. xiv–xv, 27, 190–130.
- 74 Hübinette 2021a, s. 10.
- 75 Nancy Stepan, *The Idea of Race in Science: Great Britain 1800–1960* (London 1982), s. 171, min översättning.
- 76 Om Boas antinazistiska aktivism, se Elazar Barkan, "Mobilizing Scientists against Nazi Racism, 1933–1939", i *Bones, Bodies, Behavior: Essays on Biological Anthropology*, red. Stocking (Madison 1988).
- 77 Elazar Barkan, *The Retreat of Scientific Racism: Changing Concepts of Race in Britain and the United States between the World Wars* (Cambridge 1992), särskilt s. 1–3, 342.
- 78 Macmaster 2000, s. 169–171.
- 79 Fredrickson 2002, s. 128.
- 80 Gavin Schaffer, *Racial Science and British Society, 1930–62* (Basingstoke 2008), kap. 2–3.
- 81 Paul Weindling, "Julian Huxley and the Continuity of Eugenics in Twentieth-Century Britain", *Journal of Modern European History* 10:4 (2012), s. 480–483, 495.
- 82 En vänsterinriktad ärftlighetsforskare som J B S Haldane i Storbritannien kunde t.ex. fördöma nazismen och andra rasistiska ideologier samtidigt som han uttryckte skepsis mot så kallad rasblandning. Se Dan Stone, "Race in British Eugenics", *European History Quarterly* 31:3 (2001), s. 404–405, 416–417.

- 83 Se bl.a. John P Jackson & Nadine M Weidman, *Race, Racism and Science: Social Impact and Interaction* (Santa Barbara 2004), s. 167, 173, 213–215; Veronika Lipphardt, "Isolates and Crosses in Human Population Genetics; Or, a Contextualization of German Race Science", *Current Anthropology* 534:S5 (2012); Schaffer 2008, s. 165–171; Marius Turda & Maria Sophia Quine, *Historicizing Race* (London 2018), s. 98–106.
- 84 Bruce Baum, *The Rise and Fall of the Caucasian Race: A Political History of Racial Identity* (New York 2006), s. 7–8, 163, 170, 190–194.
- 85 Östling & Larsson Heidenblad 2017, s. 279, 282.
- 86 Se t.ex. Brattain 2007, s. 1388–1390, 1401.
- 87 Jacalyn Duffin, *History of Medicine: A Scandalously Short Introduction* (Toronto 2010), s. 200–201.
- 88 Simon A Cole, "Twins, Twain, Galton, and Gilman: Fingerprinting, Individualization, Brotherhood, and Race in 'Pudd'nhead Wilson'", *Configurations* 15:3 (2007), s. 230–231, 249–252; Poul Duedahl, "Dansk raceantropologi i Grønland", *Historisk tidsskrift* 103:2 (2003), s. 352; Kyllingstad 2014, s. 102–103; Hans-Walter Schmuhl, *The Kaiser Wilhelm Institute for Anthropology, Human Heredity, and Eugenics, 1927–1945* (Dordrecht 2008), s. 178.
- 89 Jonathan Marks, "The Origins of Anthropological Genetics", *Current Anthropology* 53:S5 (2012), s. 162–164; William H Schneider, "The History of Research on Blood Group Genetics: Initial Discovery and Diffusion", *History and Philosophy of the Life Sciences* 18:3 (1996).
- 90 Rachel E Boaz, *In Search of "Aryan Blood": Serology in Interwar and National Socialist Germany* (Budapest 2012), s. 149–150, 184, 209, 225.
- 91 Nikolai Kremmentsov, "Eugenics in Russia and the Soviet Union", i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*, red. Bashford & Levine (New York 2010), s. 420; McMahon 2016, s. 63, 135; Marius Turda, "From Craniology to Serology: Racial Anthropology in Interwar Hungary and Romania", *Journal of the History of Behavioral Sciences* 43:4 (2007), s. 369–373.
- 92 Jenny Bangham, "Blood Groups and Human Groups: Collecting and Calibrating Genetic Data after World War Two", *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 47:1 (2014); Jonathan Marks, "The Legacy of Serological Studies in American Physical Anthropology", *History and Philosophy of the Life Sciences* 18:3 (1996); Rachel Silverman, "The Blood Group 'Fad' in Post-War Racial Anthropology", *Kroeber Anthropological Society Papers* 84 (2000).
- 93 Kühl 2013, s. 134–136; Robert Proctor, "From 'Anthropologie' to 'Rassenkunde' in the German Anthropological Tradition", i *Bones, Bodies, Behavior: Essays on Biological Anthropology*, red. Stocking (Madison 1988), s. 167–169; Gretchen E Schafft, *From Racism to Genocide: Anthropology in the Third Reich* (Urbana 2004), s. 187–190, 222, 240–241.
- 94 Kühl 2013, s. 164–165; William H Tucker, *The Funding of Scientific Racism: Wickliffe Draper and the Pioneer Fund* (Urbana 2002), s. 78–79, 93–96; Andrew S Winston, "Science in the Service of the Far Right: Henry E Garrett, the IAAEE, and the Liberty Lobby", *Journal of Social Issues* 54:1 (1998).

- 95 Se t.ex. Lee D Baker, *From Savage to Negro: Anthropology and the Construction of Race, 1896–1954* (Berkeley 1998), s. 213–214; Michael G Kenny, "Racial Science in Social Context: John R Baker on Eugenics, Race, and the Public Role of the Scientists", *Isis* 95:3 (2004), s. 417–419; Tucker 2002, s. 148–155.
- 96 Gunnar Broberg, "Statens institut för rasbiologi: Tillkomststären", i *Kunskapens trädgårdar: Om institutioner och institutionaliseringar i vetenskapen och livet*, red. Broberg et al. (Stockholm 1988); Broberg 1995.
- 97 Ljungström 2004; Fredrik Svanberg, "Arkeologin och rasforskningen cirka 1860–1945", i *Att återupptäcka det glömda: Aktuell forskning om forntidens förflutna i Norden*, red. Nicklasson & Petersson (Lund 2012); Fredrik Svanberg, *Människosamlarna: Anatomiska museer och rasvetenskap i Sverige ca 1850–1950* (Stockholm 2015). Se även Jakob Christensson, "Arkeologen Sven Nilsson: Kontinuitet och förändring", i *Att återupptäcka det glömda: Aktuell forskning om forntidens förflutna i Norden*, red. Nicklasson & Petersson (Lund 2012); Nils Uddenberg, *Skallmätaren: Gustaf Retzius. Hyllad och batad* (Lidingö 2019).
- 98 Ulrika Kjellman, "A Whiter Shade of Pale: Visuality and Race in the Work of the Swedish State Institute for Race Biology", *Scandinavian Journal of History* 38:2 (2013); Ulrika Kjellman, "How to Picture Race? The Use of Photography in the Scientific Practice of the Swedish State Institute for Race Biology", *Scandinavian Journal of History* 39:5 (2014); Katrin Zippel, "'Learn to See!' Photography in the Service of Race Biology", i *Rasen och vetenskapen*, red. Müssener & Jegebäck (Uppsala 2009).
- 99 Maria Björkman & Sven Widmalm, "Selling Eugenics: The Case of Sweden", *Notes & Records of the Royal Society* 64:4 (2010); Björkman 2011, s. 68–94.
- 100 Fredrik Chalfork, "När 'svartrockar' blev 'vitrockar': Om Ivar Bromans bidrag i den rasbiologiska och rashygieniska allmänupplysningen under åren 1920–1940", *Scandia* 72:1 (2006), s. 80; Lennart Lundmark, "*Lappen är ombytlig, ostadig och obekvämlig...*" *Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv* (Bjurholm 2002), s. 140; Lundmark 2007, s. 36; Furuahagen 2007, s. 36.
- 101 Kjell Jonsson, "Rasbiologi från vänster? Om Gunnar Dahlbergs vetenskap, politik och popularisering", i *Livsforeställningar: Kultur, samhälle och biovetenskap*, red. Nordlund (Umeå 2004), s. 47. Se även Kjell Jonsson & Jenny Larsson, "Mellan vetenskap och vers: Ärftlighetsforskare som publika vetenskapsmän 1940–1960", i *Den mediala vetenskapen*, red. Ekström (Nora 2004), s. 228–229.
- 102 Svanberg 2015, s. 209.
- 103 Bengt Olle Bengtsson, *Genetik och politik: Berättelser om en vetenskap mitt i samhället* (Stockholm 1999), s. 135.
- 104 Jämte 2013, s. 26; Chalfork 2006, s. 85.
- 105 Se t.ex. Brännström 2016, s. 31; Furuahagen 2007, s. 11; Ulrika Kjellman, "Fysionomi och fotografi: Den rasbiologiska konstruktionen av den nordiska rasen som vit", i *Ras och vithet: Svenska rasrelationer i går och i dag*, red. Hübinette (Lund 2017), s. 66; Lundmark 2002, s. 142.
- 106 Hagerman 2015, s. 107, 252; Tydén 2010, s. 372; Andréaz Wasniowski, "Rasismens former: Om vetenskapligt och ideologiskt rastänkande", i *Ras och vithet: Svenska rasrelationer i går och i dag*, red. Hübinette (Lund 2017), s. 34–35.

- 107 Martin Ericsson, *Exkludering, assimilering eller utrotning? "Tattarfrågan" i svensk politik 1880–1955* (Lund 2015), s. 201–212; Ida Ohlsson al Fakir, *Nya rum för socialt medborgarskap: Om vetenskap och politik i "zigenarundersökningen" – en socialmedicinsk studie av svenska romer 1962–1965* (Växjö 2015), s. 145–152, 160–164, 173, 217–223.
- 108 Furuhagen 2007, s. 37; Svanberg 2015, s. 38, 210.
- 109 Maria Björkman, "Ras, vetenskap och objektivitet: Några lojaliteter hos Folke Henschen", i *De intellektuellas förräderi? Intellektuellt utbyte mellan Sverige och Tredje riket*, red. Björkman, Lundell & Widmalm (Lund 2016); Maria Björkman, "Rasforskaren som fortsatte: Bertil Lundmans rasideologi i efterkrigstidens Sverige och USA", i *Medicinska moraler och skandaler: Vetenskapens (etiska) gränser*, red. Eklöf (Stockholm 2019).
- 110 När det gäller Dahlberg är min analys en bearbetad version av Martin Ericsson, "Anti-Fascist Race Biology: Gunnar Dahlberg and the Long Farewell to the Nordic 'Master Race'", i *Anti-Fascism in the Nordic Countries: New Perspectives, Comparisons and Transnational Connections*, red. Braskén, Copsy & Lundin (London 2019).
- 111 Denna del av kapitlet är en fördjupad version av Martin Ericsson, "What Happened to 'Race' in Race Biology? The Swedish State Institute for Race Biology, 1936–1960", *Scandinavian Journal of History* 46:1 (2021).
- 112 Studien om Dahlberg bygger delvis på Martin Ericsson, "Vi måste ha ett namn på dessa skillnader: Rasbiologen Gunnar Dahlberg och rasbegreppet", *Personhistorisk tidskrift* 116:2 (2020a).
- 113 *Uppsala universitets årsskrift* (Uppsala 1935–60).
- 114 *Svensk tidningsindex* (Lund 1953–60); *Svenska tidningsartiklar* (Lund 1961–79).
- 115 En bra forskningsetisk diskussion om detta problem finns i David Sjögren, "Några etiska överväganden beträffande etniska minoriteter i historisk forskning", i *Forska rätt: Texter om etik och historisk forskning*, red. Bergenheim (Umeå 2007).

2. Rasforskningen före 1930-talet

- 1 Ivan Hannaford, *Race: The History of an Idea in the West* (Washington DC 1996), s. 4–5, 147; Turda & Quine 2018, s. 15.
- 2 Sara Eigen, "Policing the 'Menschen' = 'Racen'", i *The German Invention of Race*, red. Eigen & Larrimore (Albany 2006), s. 185.
- 3 Hannaford 1996, s. 6–8, 58; George L Mosse, *Toward the Final Solution: A History of European Racism* (New York 1997), s. 1–2.
- 4 Fredrickson 2002, s. 31–33.
- 5 Robert Hornback, *Racism and Early Blackface Comic Tradition: From the Old World to the New* (Cham 2018), s. 1, 4–6, 27.
- 6 Linnea Ripenberg, "Att göra morianer: Representationer av svarta afrikaner i skandinaviska torneringar 1586–1672", i *Karolinska förbundets årsbok 2019* (Stockholm 2019), s. 133–151.
- 7 Fredrickson 2002, s. 43–44.

- 8 Joan-Pau Rubiés, "Were Early Modern European Racist?", i *Ideas of "Race" in the History of Humanities*, red. Morris-Reich & Dupnow (Cham 2017), s. 61–62.
- 9 Henrik Arnstad, "Med Carl von Linné föddes den moderna rasismen", *Aftonbladet* 17/6 2020.
- 10 Carl von Linné, *Systema Naturae in quo Naturae Regna Tria, Secundum: Classes, Ordines, Genera, Species, Systematice Proponuntur* (Stockholm 1740), s. 34.
- 11 Gunnar Broberg, *Homo Sapiens L: Studier i Carl von Linnés naturuppfattning och människolära* (Stockholm 1975), s. 222–229.
- 12 Uppslagsordet "Menniskoraser" i *Nordisk familjebok* (Stockholm 1886), band 10, s. 1361.
- 13 Hannaford 1996, s. 206–212.
- 14 Baum 2006, s. 5–6.
- 15 Hannaford 1996, s. 206–212; Hornback 2018, s. 254–255.
- 16 Bruce Buchan & Linda Andersson Burnett, "Knowing Savagery: Australia and the Anatomy of Race", *History of the Human Sciences* 32:4 (2019), s. 119–120.
- 17 Termen "föreställd politisk gemenskap" är förstås hämtad från Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen: Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning* (Göteborg 1992), s. 21. Se även Ernest Gellner, *Nationalism* (Nora 1999), s. 21–22, 60–64.
- 18 Macmaster 2000, s. 6.
- 19 Chris Manias, *Race, Science, and the Nation: Reconstructing the Ancient Past in Britain, France and Germany* (New York 2013), kap. 4.
- 20 Jackson & Weidman 2004, s. 39–47.
- 21 Sven Nilsson, *Skandinaviska Nordens ur-invånare: Ett försök i comparativa ethnografien och ett bidrag till människoslätets utvecklingshistoria* (Lund 1838–43), kap. 2, s. 5. Se även Christensson 2012.
- 22 Manias 2013, s. 120.
- 23 McMahan 2016, s. 96–101.
- 24 Anders Retzius, *Om formen af Nordboernes cranier* (Stockholm 1843), s. 4.
- 25 Åsa Bharati Larsson, *Colonizing Fever: Race and Media Cultures in Late Nineteenth-Century Sweden* (Lund 2016), s. 62, 87–88.
- 26 Claes Hallgren, *Två resenärer, två bilder av Australien: Eric Mjöbergs och Yngve Laurells vetenskapliga expeditioner 1910–1913* (Uppsala 2003), s. 63.
- 27 För en rik biografisk skildring av Gustaf Retzius verksamhet, se Uddenberg 2019.
- 28 Gustaf Retzius, *Crania Suecica Antiqua: Beskrifning af svenska mennisko-kranier från stenåldern, bronsåldern och järnåldern jämte en blick på forskningen öfver de europeiska folkens ras-karaktärer* (Stockholm 1899), s. 145. Se även Svanberg 2012, s. 94.
- 29 Den hittills djupaste undersökningen av inventeringen är Ljungström 2004, s. 289–312.
- 30 Gustaf Retzius & Carl M Fürst, *Anthropologia Suecica: Beiträge zur Anthropologie der Schweden* (Stockholm 1902), s. 300–301.

- 31 John Nale, "Arthur de Gobineau on Blood and Race", *Critical Philosophy of Race* 2:1 (2014), s. 110–112, 115, 120.
- 32 Hannaford 1996, s. 348–356.
- 33 Manias 2013, s. 124–125.
- 34 Benoit Massin, "From Virchow to Fischer: Physical Anthropology and 'Modern Race Theories' in Wilhelmine Germany", i *Volksgeist as Method and Ethic: Essays on Boasian Ethnography and the German Anthropological Tradition*, red. Stocking (Madison 1996), s. 106.
- 35 För exempel på sådan kritik, se bl.a. McMahon 2016, s. 127; Amos Morris-Reich, "Race, Ideas, and Ideals: A Comparison of Franz Boas and Hans F K Günther", *History of European Ideas* 32:3 (2006), s. 319; Maria Sophia Quine, "Making Italians: Aryanism and Anthropology in Italy during the Risorgimento", i *Crafting Humans: From Genesis to Eugenics and Beyond*, red. Turda (Göttingen 2013), s. 147–149.
- 36 Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen* (Stockholm 2006), s. 152–154.
- 37 Kevles 1995, s. 41–44; Nils Roll-Hansen, "Eugenics and the Science of Genetics", i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*, red. Bashford & Levine (New York 2010), s. 81–83.
- 38 Massin 1996, s. 138–143; Proctor 1988, s. 144–148, 156.
- 39 Termen "legitimeringsstrategi" har jag lånat från Hampus Östh Gustafsson, *Folkhemmets styvbarn: Humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935–1980* (Göteborg 2020), s. 48.
- 40 Kühl 2013, s. 14–16; Broberg 1995, s. 8.
- 41 Andrew D Evans, *Anthropology at War: World War I and the Science of Race in Germany* (Chicago 2010), s. 2–3, 135–146, 168–178.
- 42 Kühl 2013, s. 29; Philippa Levine, "Anthropology, Colonialism, and Eugenics", i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*, red. Bashford & Levine (New York 2010), s. 48–52.
- 43 Björkman 2011, s. 69, 74, 118.
- 44 Christopher M Hutton, *Race and the Third Reich: Linguistics, Racial Anthropology and Genetics on the Dialectics of Volk* (Cambridge 2005), s. 34, 186–188; Amos Morris-Reich, *Race and Photography: Racial Photography as Scientific Evidence, 1876–1980* (Chicago 2016), s. 118–141.
- 45 Nigel Eltringham, "'Nordics' and 'Hamites': Joseph Deniker and the Rise (and Fall) of Scientific Racism", i *Ideas of "Race" in the History of the Humanities*, red. Morris-Reich & Rupnow (Cham 2017), s. 252, 260, 263–265; Manias 2013, s. 206–209; Marius Turda, "Race, Science, and Eugenics in the Twentieth Century", i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*, red. Bashford & Levine (New York 2010), s. 66.
- 46 Hutton 2005, s. 36–48; Proctor 1988, s. 149.
- 47 Richard McMahon, "Anthropological Race Psychology 1820–1945: A Common European System of Ethnic Identity Narratives", *Nations and Nationalism* 15:4 (2009), s. 582–586.

- 48 Richard McMahon, "Transnational Networks, Transnational Narratives: Scientific Race Classifications and National Narratives", i *National Races: Transnational Power Struggles in the Sciences and Politics of Human Diversity, 1840–1945*, red. McMahon (Lincoln 2019), s. 47–50.
- 49 Hutton 2005, s. 80, 90–94; Ljungström 2004, s. 283; Turda & Quine 2018, s. 83.
- 50 Kevles 1995, s. 45, 56, 71.
- 51 Schmuhl 2008, s. 29–30.
- 52 Björkman & Widmalm 2010, s. 380; Björkman 2011, s. 68–89.
- 53 Broberg 1988, s. 181–182; Hagerman 2015, s. 40–48.
- 54 Hagerman 2015, s. 55–64.
- 55 Hagerman 2015, s. 112.
- 56 Björkman 2011, s. 71–73.
- 57 Britas Benjamin Eriksson, *Delaktighet som pedagogik: Föreställd ras och publikpositioner i den svenska folktipsutställningen* (Uppsala 2013).
- 58 Herman Lundborg, *Svenska folktyper: Bildgalleri, ordnat efter rasbiologiska principer och försett med en orienterande översikt* (Stockholm 1919), s. 7.
- 59 Värner Rydén, "Ur 'Medborgarkunskap'", i *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, red. Johansson (Stockholm 2001 [1923]), s. 148.
- 60 Björkman & Widmalm 2010, s. 383–384; Björkman 2011, s. 86–89.
- 61 Aron Ambrosiani, *Rektor Lennmalms förslag: Om 1918–1921 års diskussioner kring ett Nobelinstitut i rasbiologi vid Karolinska institutet* (Stockholm 2009), s. 15–16.
- 62 *Riksdagstrycket*: Motion FK 1920:7, Motion AK 1920:26.
- 63 Björkman 2011, s. 83–86.
- 64 Emma Vikström, "Människosläktets århundrade: Ellen Key och Statens institut för rasbiologi", *Personhistorisk tidskrift* 1 (2018), s. 17–23.
- 65 Broberg 1988, s. 198–199; Hagerman 2015, s. 183.
- 66 Andrew D Evans, "Most Unusual' Beauty Contests: Nordic Photographic Competitions and the Construction of a Public for German Race Science, 1926–1935", *Isis* 111:2 (2020), s. 292–299.
- 67 Broberg 1995, s. 12, 64.
- 68 Herman Lundborg, *Rasbiologi och rashygien: Nutida kultur- och rasfrågor i etisk belysning. Andra omarbetade och betydligt utvidgade upplagan* (Stockholm 1922), s. 48, 50–51.
- 69 Broberg 1995, s. 12–16, 36, 45–48.
- 70 Broberg 1995, s. 29–33.
- 71 Ericsson 2015, s. 128.
- 72 Broberg 1995, s. 20–23.
- 73 Hagerman 2015, s. 202–203.
- 74 Broberg 1995, s. 26; Hagerman 2015, s. 272.

- 75 Kjellman 2013, s. 183.
- 76 Hagerman 2015, s. 215–217.
- 77 Broberg 1995, s. 23–25; Kjellman 2013, s. 191–195; Kjellman 2014, s. 21; Björkman & Widmalm 2010, s. 389.
- 78 Zippel 2009, s. 44–47.
- 79 Broberg 1995, s. 25.
- 80 Broberg & Tydén 2005, s. 89; Lundmark 2002, s. 137.
- 81 Hagerman 2015, s. 252, 276–280.
- 82 Broberg 1995, s. 29; Hagerman 2015, s. 320.
- 83 Broberg 1995, s. 28–29; Hagerman 2015, s. 319; Lundmark 2002, s. 137–138.
- 84 Lundmark 2002, s. 139.
- 85 *Riksdagstrycket*: Proposition 1934:155, s. 32–33.
- 86 Björkman 2011, s. 134; Broberg 1995, s. 31, 65.
- 87 Tydén 2010, s. 367.
- 88 De delade bland annat en stark motvilja mot nazismen. Tingsten beskrev i sina memoarer hur samtalen med Dahlberg fick honom att börja tvivla på de rashierarkier han i sin ungdom tagit mer eller mindre för givna, och hävdar också att Dahlberg senare lovade att förse honom med gift så att han skulle kunna ta sitt liv om Sverige blev ockuperat av Nazityskland. Se Herbert Tingsten, *Mitt liv 2: Mellan trettio och femtio* (Stockholm 1971), s. 190, 256–257.
- 89 Chefskonflikten skildras detaljerat i Broberg 1995, s. 65–70.
- 90 Kühl 2013, s. 107.

3. Nedslag i 1930-talets rasforskning

- 1 Hagerman 2015, s. 241–242.
- 2 Herman Lundborg, *Västerlandet i fara: Befolkningsfrågor i biologisk och rashygienisk belysning* (Göteborg 1934), s. 34, 53.
- 3 Birgitta Almgren, *Krossade illusioner: Fallet Hermann Kappner och nazistisk infiltration i Sverige 1933–1945* (Stockholm 2019), s. 265–267.
- 4 Se t.ex. Otto Heilborn, recension i *Svenska Dagbladet* 6/4 1933; Einar Du Rietz, recension i *Dagens Nyheter* 19/6 1933.
- 5 Rolf Nordenstreng, *Människoraserna och deras uppkomst enligt den nyaste biologins rön* (Stockholm 1933), s. 37–174.
- 6 Nordenstreng 1933, s. 32.
- 7 Nordenstreng 1933, s. 231–250.
- 8 Nordenstreng 1933, s. 19–20.
- 9 Nordenstreng 1933, s. 20 (kursivering i original).
- 10 Nordenstreng 1933, s. 187, 200–201.

- 11 Bharati Larsson 2016, s. 150–155, 170–172; Hallgren 2003, s. 9–10, 23–37, 62.
- 12 Nordenstreng 1933, s. 206–208.
- 13 Julia R R Drell, ”Neanderthals: A History of Interpretation”, *Oxford Journal of Archaeology* 19:2 (2000), s. 4–8, 13, 17.
- 14 Ulrika Kjellman, ”From Fact to Fantasy: Scientific Illustrations and Visual Representations in the Early Work of Gaston Backman”, *Journal of Documentation* 75:4 (2019), s. 726.
- 15 Se t.ex. Nordenstreng 1933, s. 198, 247.
- 16 Nordenstreng 1933, s. 215 (kursivering i original).
- 17 Nordenstreng 1933, s. 194, 208–209.
- 18 Nordenstreng 1933, s. 35, 177, 259–260.
- 19 För Lundmans bakgrund, se hans i övrigt opålitliga och stundtals smått bisarra memoarer *Minnen: Glimtar ur ett långt liv* (Uppsala 1987), s. 6–23.
- 20 Jan Raihle, *Det mörka arvet: Hembygdsförbundets folktypsundersökningar i Dalarna 1932–1938* (Falun 2011), s. 3.
- 21 Bertil Lundman, ”Folktypsundersökningar i övre Dalarna”, i *Dalarnas hembygdsbok* (Falun 1932), s. 90.
- 22 Lundman 1932, s. 88–90.
- 23 Lundman 1932, s. 83–87.
- 24 Lundman 1932, s. 76.
- 25 Lundman 1932, s. 85.
- 26 Lundman 1932, s. 87.
- 27 Lundman 1932, s. 89.
- 28 Lundman 1932, s. 89.
- 29 Kyllingstad 2014, s. 116–117; Anssi Saura, ”Race Biology”, *Hereditas* 157:48 (2020), s. 6.
- 30 Brev från Bertil Lundman till Halfdan Bryn 20/5 1931, *Halfdan Bryns arkiv*, Universitetsbiblioteket i Oslo.
- 31 Om inget annat anges bygger framställningen av händelserna 6 december 1933 på Ericsson 2019.
- 32 *Clarté* 1 (1934), s. 9.
- 33 Heléne Löw, *Nazismen i Sverige 1924–1979: Pionjärerna, partierna, propagandan* (Stockholm 2004), s. 15–16. Se även s. 23, där Löw uppmärksammar attacken mot Dahlberg. Attacken diskuteras också i Anna-Lena Lodenius, *En värmländsk Hitler: Birger Furugård och de första svenska nazisterna* (Lund 2021), s. 187–188, 200.
- 34 Rapport från kriminalpolisen i Stockholm 11/1 1934 pag. 70, volym 3, *Kommittén angående statsfientlig verksamhet, YK676*, Riksarkivet (RA).
- 35 Se t.ex. Tunlid 2004, s. 230.
- 36 Gunnar Dahlberg, ”Den nordiska rasen från social-antropologisk synpunkt”, *Ord och Bild* 42:8 (1933), s. 426.

- 37 Henrik Bachner, ”Judefrågan”: *Debatt om antisemitism i 1930-talets Sverige* (Stockholm 2009), s. 321–323; Johan Östling, *Nazismens sensmoral: Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning* (Stockholm 2008), s. 91–92, 267.
- 38 Se t.ex. Lucy Blend & Lesley A Hall, ”Eugenics in Britain: The View from the Metro-pole”, i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*, red. Bashford & Levine (New York 2010), s. 218; Brah 2005, s. 71–73.
- 39 Dahlberg 1933, s. 427–428.
- 40 Dahlberg 1933, s. 427.
- 41 Dahlberg 1933, s. 427.
- 42 Se t.ex. Kyllingstad 2014, s. 169–170, 185–187.
- 43 Dahlberg 1933, s. 428.
- 44 Dahlberg 1933, s. 430. Det är oklart huruvida Dahlberg ansåg att det var lika svårt att uttala sig om mentala rasskillnader också mellan de globala ”huvudraserna”. Diskussionen i artikeln gäller främst Europa.
- 45 Dahlberg 1933, s. 432–433.
- 46 Ljungström 2004, s. 42; Svanberg 2015, s. 90–99, 161–165.
- 47 Björn M Felder, ”’God Forgives – but Nature Never Will’: Racial Identity, Racial Anthropology, and Eugenics in Latvia 1918–1940”, i *Baltic Eugenics: Bio-Politics, Race and Nation in Interwar Estonia, Latvia and Lithuania 1918–1940*, red. Felder & Weindling (Amsterdam 2013), s. 120–123; Matthew Kott, ”Antropologen Gaston Backman och den upsaliensiska rasbiologins spridning i tid och rum”, i *Rasen och vetenskapen*, red. Müssener & Jegebäck (Uppsala 2009), s. 60–64, 68.
- 48 Hanson 1994, s. 64; Kott 2009, s. 66.
- 49 Martin Ericsson, ”Rasifiering för massorna: Kunskapsanspråk om människoraser i 1800- och 1900-talens svenska uppslagsverk”, *Historisk tidskrift* 142:2 (2022), s. 161–162.
- 50 Kott 2009, s. 67, 70; Sverker Oredsson, *Lunds universitet under andra världskri- get: Motsättningar, debatter och hjälpsatser* (Lund 1996), s. 48; Klas Åmark, *Att bo granne med ondskan: Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen* (Stockholm 2011), s. 321–322.
- 51 Per I Gedin, *Litteraturens örtagårdsmästare: Karl Otto Bonnier och hans tid* (Stock- holm 2003), s. 421–422, 458–460.
- 52 Evans 2010, s. 135; Egbert Klautke, ”German ’Race Psychology’ and its Implemen- tation in Central Europe: Egon von Eickstedt and Rudolf Hippus”, i *’Blood and Homeland’: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900– 1940*, red. Turda & Weindling (Budapest 2007), s. 25–29.
- 53 Gaston Backman, *Människoraserna och moderna rasproblem* (Stockholm 1935), s. 10–12.
- 54 Backman 1935, s. 27–29, 205–208.
- 55 Backman 1935, s. 53–54.
- 56 Backman 1935, s. 80–83.

- 57 Backman 1935, s. 320, 324. Observera hur Backman här satte ordet ”primitiva” inom citationstecken, som om det var någon annan än han själv som påstod att vissa raser hade primitiva drag.
- 58 Backman 1935, s. 340.
- 59 Backman 1935, s. 339–341.
- 60 Gaston Backman, ”Människorasernas geografiska fördelning”, i *Världens länder och folk efter andra världskriget: Band 1* (Stockholm 1947), s. 458.
- 61 Backman 1935, s. 343.
- 62 Björkman 2011, s. 137–138; Kevles 1995, s. 88, 118–149, 173–174; Kühl 2013, s. 67, 74, 116; Mattias Tydén, ”Rasbiologi och andra rasismer”, i *I nationalismens bakvatten: Om minoritet, etnicitet och rasism*, red. Svanberg & Tydén (Lund 1999), s. 34–38; Tydén 2010, s. 367.

4. Rasbiologiska institutet 1935–56

- 1 Tunlid 2004, s. 48–89, 221.
- 2 Styrelseprotokoll 18/11 1937, A1:3, *Statens institut för rasbiologi (SIRB)*, Uppsala universitetsbibliotek (UUB).
- 3 Styrelseprotokoll 11/12 1937, A1:3, *SIRB*, UUB.
- 4 Skrivelse från styrelsen till universitetskanslern 22/8 1938, styrelseprotokoll 27/6 1940, A1:3, *SIRB*, UUB.
- 5 Hagerman 2015, s. 186, 213, 217, 240, 235; Hagerman 2016, s. 136, 139–145.
- 6 Kevles 1995, s. 205.
- 7 Skrivelse från Gunnar Dahlberg till universitetskanslern 12/8 1937, A1:3, *SIRB*, UUB.
- 8 Verksamhetsberättelse för 1937/38, B3:1, *SIRB*, UUB.
- 9 Kühl 2013, s. 118–119; Roll-Hansen 2010, s. 88.
- 10 Gunnar Dahlberg, ”Könssjukdomarna i Sverige 1913–1937”, *Hygiea* 100 (1937); Gunnar Dahlberg, ”Alcoholism from a Social Point of View: A Survey of Conditions in Stockholm”, *Svenska Läkaresällskapets handlingar* 65 (1939a).
- 11 Gunnar Dahlberg, ”Die Vererbung der allergischen Disposition”, *Fortschritte der Allergielehre* 1 (1939b).
- 12 Broberg 1995, s. 78.
- 13 Rune Bokholm, *Tisdagsklubben: Om glömda antinazistiska sanningssägare i svenskt 30- och 40-tal* (Stockholm 2001), s. 91–92.
- 14 Almgren 2019, s. 346–348.
- 15 Kvist Geverts 2008, s. 176.
- 16 Annika Berg, ”Public Health and Persecution: Debates on the Possible Migration of Jewish Physicians to Sweden from Nazi Germany”, i *Doctors beyond Borders: The Transnational Migration of Physicians in the Twentieth Century*, red. Monnais & Wright (Toronto 2016), s. 75–79.

- 17 Ola Larsmo, *Djävulssonaten: Ur det svenska hatets historia* (Stockholm 2007), s. 64–85; Oredsson 1996, s. 63–67.
- 18 Verksamhetsberättelse för 1946/47, B3:1, *SIRB*, UUB; Poul Duedahl, *Fra overmeneske til Unesco-menneske: Racebegrebet i Danmark 1890–1965* (Odense 2017), s. 236.
- 19 Elin Bommenel, *Sockerförsöket: Kariesexperimenten 1943–1960 på Vipeholms sjukhus för sinnesslöa* (Lund 2006), s. 85–86.
- 20 Maria Björkman & Anna Tunlid, "The Establishment of Genetic Counseling in Sweden: 1940–1980", i *History of Human Genetics: Aspects of its Development and Global perspectives*, red. Petermann et al. (Cham 2017), s. 348–349.
- 21 Boel Berner, "Sanningen om faderskapet, via blodet: 'Lösaktiga kvinnor', blodgruppsundersökningar och faderskapsmål 1917–1949", *Historisk tidskrift* 139:1 (2019), s. 52–57, 64.
- 22 Arbetsplan för 1947/48, A1:4, *SIRB*, UUB. Det framgår inte om institutet vid denna tid använde serologiska eller antropometriska metoder.
- 23 Skrivelse från styrelsen till statskommissarie Börje Kull 31/5 1957, A1:4, *SIRB*, UUB. Se även verksamhetsberättelse för 1958/59 i samma volym.
- 24 Broberg 1995, s. 73.
- 25 Gunnar Dahlberg, *Arv och ras* (Stockholm 1940a), s. 161.
- 26 Dahlberg 1940a, s. 156–160.
- 27 Dahlberg 1940a, s. 49–50, 138, 166.
- 28 Dahlberg 1940a, s. 185.
- 29 I sammanhang där kunskapsanspråken bara spreds inom en mindre krets av specialister tillät sig Dahlberg dock att explicit kritisera nazityska rasforskare. Se Gunnar Dahlberg, "En analys av rasbegreppet och en ny metod att särskilja raser", *Nordisk medicin* 12:4 (1941), s. 3356.
- 30 Verksamhetsberättelse för 1941/42, B3:1, verksamhetsberättelse för 1942/43, A1:3, *SIRB*, UUB.
- 31 Gunnar Dahlberg, "Befolkningsfrågan i Sverige genom tiderna", i *Svenska folket genom tiderna: Vårt lands kulturhistoria i skildringar och bilder. Översikts- och registerband*, red. Olsson (Malmö 1940b), s. 177–178.
- 32 Om Hogben, se Schaffer 2008, s. 41, 71–72.
- 33 Uppgifterna om översättningens tillkomst kommer från Hogbens förord i den engelska utgåvan. Se Gunnar Dahlberg, *Race, Reason and Rubbish: An Examination of the Biological Credentials of the Nazi Creed* (London 1942a), s. 11–12.
- 34 Brev från Nils von Hofsten till Herman Nilsson-Ehle 8/6 1935, volym 6, *Herman Nilsson-Ehles arkiv*, Lunds universitetsbibliotek (LUB).
- 35 Styrelseprotokoll 18/11 1937, A1:3, *SIRB*, UUB.
- 36 Lundmark 2002, s. 141–142; Saura 2020, s. 5.
- 37 Gunnar Dahlberg & Sten Wahlund, *The Race Biology of the Swedish Lapps: Part II. Anthropometrical Survey* (Uppsala 1941), s. 31.
- 38 Dahlberg & Wahlund 1941, s. 34.

- 39 Dahlberg & Wahlund 1941, s. 33–35.
- 40 Dahlberg 1941, s. 3358; Gunnar Dahlberg, ”An Analysis of the Concept of Race and a New Method of Distinguishing Races”, *Human Biology* 14:3 (1942b), s. 380; Gunnar Dahlberg, *Dit min tanke nått: Biologiska och sociologiska essäer* (Stockholm 1943), s. 139.
- 41 Dahlberg & Wahlund 1941, s. 34.
- 42 Gunnar Dahlberg, ”The Basic Concept of Race”, *Acta Genetica et Statistica Medica* 5 (1954), s. 2.
- 43 För en diskussion om relationen mellan termerna, se Ericsson 2016, s. 84–85.
- 44 Ericsson 2017b.
- 45 Frågan om hur steriliseringslagarna drabbade familjer utpekade som tattare behandlas bl.a. i Tydén 2002, s. 62–63.
- 46 Etnologiska kunskapsaktörers roll i inventeringen studeras i Lotta Fernståhl & Charlotte Hyltén-Cavallius, *Ett lapptäcke av källor: Kunskapsproduktion om romer och resande vid arkiv och museer* (Lund 2020), s. 73–79.
- 47 Yttrande från styrelsen till Socialdepartementet oktober 1942 (utan närmare datering), A1:3, *SIRB*, UUB. Vem som formulerade yttrandet är inte känt.
- 48 Ericsson 2015, s. 201–210.
- 49 ”Antropologisk undersökning av tattare i Sverige” daterad 22/2 1944, H10:6, *Socialstyrelsen, femte byråns arkiv*, RA. Dahlberg presenterade senare även rapportens huvudresultat i form av en vetenskaplig artikel. Se Gunnar Dahlberg, ”Anthropometry of ’Tattare’, a Special Group of Vagabonds in Sweden”, *Uppsala läkareförenings förhandlingar* 50 (1944–45).
- 50 ”Antropologisk undersökning av tattare i Sverige” daterad 22/2 1944, H10:6, *Socialstyrelsen, femte byråns arkiv*, RA.
- 51 Nils Hansson, *Entusiasm, skepsis, distans: Studier i svensk-tyska förbindelser inom medicinen 1933–1945* (Lund 2013), s. 35.
- 52 Projektet omtalas i arbetsplanen för 1949/50 och arbetsplanen för 1950/51, A1:4, samt i verksamhetsberättelsen för 1951/52, B3:1, *SIRB*, UUB.
- 53 Raphael Falk, ”Eugenics and the Jews”, i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*, red. Bashford & Levine (New York 2010), s. 463–466.
- 54 Håkan Blomqvist, *Myten om judebolsjevismen: Antisemitism och kontrarevolution i svenska ögon* (Stockholm 2013), s. 166; Carl Henrik Carlsson, *Judarnas historia i Sverige* (Stockholm 2021), s. 183, 222.
- 55 Nurit Kirsh, ”Population Genetics in Israel in the 1950s: The Unconscious Internalization of Ideology”, *Isis* 94:4 (2003), s. 636–648; Veronika Lipphardt, ”The Jewish Community of Rome: An Isolated Population? Sampling Procedures and Bio-Historical Narratives in Genetic Analysis in the 1950s”, *BioSocieties* 5:3 (2010).
- 56 Gunnar Dahlberg, ”Finns det en judisk ras?”, *Judisk krönika* 21:1 (1952a), s. 14.
- 57 För en diskussion om begreppet allosematism, se Henrik Rosengren, *Judarnas Wagner: Moses Pergament och den kulturella identifikationens dilemma omkring 1920–1950* (Lund 2007), s. 61–62.

- 58 Dahlberg 1952a, s. 14.
- 59 Förslag till arbetsplan för 1952/53, A1:4, *SIRB*, UUB.
- 60 Gunnar Dahlberg, "The Swedish Jews: A Discussion of the Basic Concept", *Acta Genetica et Statistica Medica* 3 (1952b), s. 111–112.
- 61 Carlsson 2021, s. 212, 222–224; Harald Runblom, "Hugo Valentin: Framstående 1700-talshistoriker och sionist", i *Svenska historiker: Från medeltid till våra dagar*, red. Björk & Johansson (Stockholm 2009), s. 469–470.
- 62 Dahlberg 1952b, s. 113–115.
- 63 Dahlberg 1952a, s. 14.

5. Institutet efter 1956

- 1 Jan Arvid Böök, *A Genetic and Neuropsychiatric Investigation of a North-Swedish Population* (Uppsala 1953).
- 2 Tunlid 2004, s. 276, 307, 311.
- 3 Jan Arvid Böök, "Race Mixture", *Acta Genetica et Statistica Medica* 5 (1954a), s. 3–8.
- 4 Angående Holm, se Berg, Lundberg & Tydén 2021, s. 55. Holms rasifierande syn på biståndsfrågorna var inte representativ för debatten i allmänhet vid denna tid.
- 5 Jan Arvid Böök, "Ras och raskorsningar", *Medicinarbladet* 2:6 (1954b), s. 3–4. Artikeln innehåller också Holms kritik och Bööks replik på Holms inlägg.
- 6 Bengt Lindegård, *Variations in Human Body-Build: A Somatometric and X-Ray Cephalometric Investigation on Scandinavian Adults* (Köpenhamn 1953).
- 7 Bengt Lindegård & Bertil Sonesson, *A New Racial Character of the Lower Jaw: A Theoretical Anthropological Investigation* (Lund 1952), s. 3–5, 9–10, 16.
- 8 Bengt Lindegård, "Antropologi och medicin", *Sydsvenska Dagbladet* 31/12 1956.
- 9 Styrelseprotokoll 13/10 1956, A1:4, *SIRB*, UUB.
- 10 Skrivelse från Bengt Lindegård till universitetskanslern 19/10 1956, B1:3, *SIRB*, UUB. Se även styrelseprotokoll 13/5 1957 i volym A1:4 i samma arkiv.
- 11 Sakkunnigutlåtande av Gert Bonnier 18/3 1957, A1:4, *SIRB*, UUB.
- 12 Skrivelse från Jan Arvid Böök till medicinska fakulteten 29/1 1958, A1:4, *SIRB*, UUB.
- 13 Skrivelse från Arne Müntzing till styrelsen 20/11 1958, A1:4, *SIRB*, UUB.
- 14 Förteckning över personal och organisation 9/9 1959, F1:1, *Institutionen för medicinsk genetik (IMG)*, Uppsala universitetsarkiv (UUA).
- 15 Björkman & Tunlid 2017, s. 350–351.
- 16 Brev från institutionen till advokat Curt Carlström 14/10 1963, B2:3, *IMG*, UUA.
- 17 Se t.ex. Kevles 1995, s. 239–240.
- 18 Skrivelse från Jan Arvid Böök till Stig Rynell på utrikesdepartementet 19/12 1955 samt skrivelse från Jan Arvid Böök till universitetskanslern 21/12 1957, B2:1, PM 3/11 1958, F1:1, *IMG*, UUA.

- 19 Brev från Jan Arvid Böök till Gustav Svensson på förlaget Nordiska uppslagsböcker 8/5 1957, B2:1, brev från Gustav Svensson till Jan Arvid Böök 9/4 1957, Er:1, *IMG*, UUA.
- 20 Brev från Lars Beckman till Herbert Friedländer 12/10 1956, B2:1, brev från Herbert Friedländer till Rasbiologiska institutet 6/10 1956, Er:1, *IMG*, UUA.
- 21 Brev från Lars Beckman till Arthur Mourant 16/12 1959, B2:2, *IMG*, UUA.
- 22 Brev från Jan Arvid Böök till Ernest Newbrun 16/5 1960, B2:2, brev från Ernest Newbrun till Jan Arvid Böök 13/5 1960, Er:4, *IMG*, UUA. Se också brev från Jan Arvid Böök till R W Kellaway i volym B2:2 i samma arkiv.
- 23 Beckman redogjorde för några av licentiatavhandlingens resultat i Lars Beckman, "Antropologi", i *Norlandica: Norrlands nations skriftserie V* (Uppsala 1961a), s. 236.
- 24 Lars Beckman, "A Contribution to the Genetical Demography of North Sweden", *Eugenics Quarterly* 4:3 (1957a), s. 155–156; Lars Beckman, "Människoraser", i *Fakta: Koncentrerad kunskapsbok i sju band – Band 3: Länder och folk* (Stockholm 1957b), s. 69–72.
- 25 Lars Beckman & Erik H Mårtensson, "Blood Groups and Anthropology in Dalecarlia (Sweden)", *Acta Genetica et Statistica Medica* 8 (1958), s. 138–140.
- 26 Bangham 2014, s. 77–78.
- 27 Bengt Willert & Sten Winblad, "Serologiska resultat och erfarenheter av Svenska röda korsets blodgivarkampanj i Malmöhus län år 1952", *Svenska läkartidningen* 50:16 (1953).
- 28 Lars Beckman, "Vad blodgrupperna avslöjar", *Norrländsk tidskrift* 3 (1956), s. 53.
- 29 Däremot hade Beckman hösten 1957 varit med och samlat in ett mindre antal blodprov från samiska nomadskolebarn under omständigheter som inte är närmare klarlagda. Se Lars Beckman et al., "Further Data on the Blood Groups of the Swedish Lapps", *Acta Genetica et Statistica Medica* 9 (1959), s. 1.
- 30 Lars Beckman, *A Contribution to the Physical Anthropology and Population Genetics of Sweden: Variations of the ABO, Rh, MN and P Blood Groups* (Lund 1959a), s. 23, 126.
- 31 Beckman 1959a, t.ex. s. 13–16, 52, 95.
- 32 Beckman 1959a, s. 160, 176, 181–182.
- 33 Se bl.a. Lars Beckman, "The Significance of the A1–A2 Blood Groups in European Anthropology", *Geografiska annaler* 41:1 (1959b), s. 84. Beckman talade här om "the Alpine race" men använde omväxlande också uttrycket "the Alpine population", vilket indikerar att han kanske inte såg rasbegreppet som helt självklart.
- 34 Beckman 1959a, s. 130–140.
- 35 Beckman 1959a, s. 158, 180–182.
- 36 Beckman 1959b, s. 84; Lars Beckman, "Bidrag till Gotlands antropologi: En blodgruppsgenetisk analys", *Ymer* 70:2 (1959c), s. 145.
- 37 Redogörelsen för det som hände vid sammanträdet bygger på ett utlåtande av Einar Du Rietz 27/4 1959 (bilaga 28/4 59 § 6e), Ar:6, *Matematisk-naturvetenskapliga fakulteten (MNF)*, UUA.

- 38 Odaterat utlåtande av Bertil Lundman (bilaga 28/4 59 § 6d), A1:6, *MNF*, UUA. Kursivering i originalet.
- 39 Brev från Karl Erik Bergsten till Bertil Lundman 30/10 1959, *Bertil Lundmans brevsamling (BLB)*, UUB.
- 40 Fakultetsprotokoll 28/4 1959, A1:6, *MNF*, UUA.
- 41 Brev från Lars Beckman till Bertil Lundman 26/11 1959, *BLB*, UUB.
- 42 Brev från Lars Beckman till Bertil Lundman 26/1 1965, *BLB*, UUB.
- 43 Lars Beckman, ”Om variationen av brun ögonfärg i norra Sverige”, *Ymer* 80:4 (1960), s. 256.
- 44 Lars Beckman & Per Kallstenius, ”Blood Groups of Estonians: A1, A2, B, o and Rh”, *Journal of Heredity* 50:6 (1959), s. 287.
- 45 Lars Beckman, ”Serumproteingrupper och antropologi”, *Ymer* 81:2 (1961b), s. 103.
- 46 Lars Beckman 1961a, s. 234.
- 47 Lars Beckman, ”On the Anthropology of the Swedish Lapps”, i *Laponica: Essays Presented to Israel Ruong 26.5.63*, red. Furumark (Uppsala 1964), s. 35–36.
- 48 Min framställning av ”zigenarundersökningen” bygger helt på Ida Ohlsson al Fakirs förnämliga studie. Se Ohlsson al Fakir 2015.
- 49 Boaz 2012, s. 42–45.
- 50 Citatet är hämtat från Ohlsson al Fakir 2015, s. 217.
- 51 Resultaten från blodgruppsundersökningen presenterades i Lars Beckman et al., ”Distribution of Blood and Serum Groups in a Swedish Gypsy Population”, *Acta Genetica* 15 (1965).
- 52 Lars Beckman & John Takman, ”On the Anthropology of a Swedish Gypsy Population”, *Hereditas* 53:1–2 (1965), s. 273, 279. Samma rasifierande kunskapsanspråk upprepades i Takmans avhandling elva år senare. Se John Takman, *The Gypsies in Sweden: A Socio-Medical Study* (Stockholm 1976), s. 51–53.
- 53 Beckman & Takman 1965, s. 273.
- 54 Beckman & Takman 1965, s. 279–280.
- 55 David Larsson Heidenblad, ”Miljöhumaniora på 1960-talet? Birgitta Odéns miljöhistoriska initiativ och skissernas historiografi”, *Scandia* 85:1 (2019), s. 37, 58.
- 56 Verksamhetsberättelse för 1957/58, A1:4, *SIRB*, UUB.
- 57 Susan Lindee & Joanna Radin, ”Patrons of the Human Experience: A History of the Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, 1941–2016”, *Current Anthropology* 57:S14 (2016).
- 58 Vassiliki Bettt Smocovitis, ”Humanizing Evolution: Anthropology, the Evolutionary Synthesis, and the Prehistory of Biological Anthropology, 1927–1962”, *Current Anthropology* 53:S5 (2012), s. 115–121.
- 59 Forskningsansökan till The Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research 27/10 1958, B2:1, *IMG*, UUA.
- 60 Brev från Jan Arvid Böök till Leslie C Dunn 5/12 1958, B2:1, brev från Leslie C Dunn till Jan Arvid Böök 30/10 1958, E1:2, *IMG*, UUA.

- 61 PM angående anställning åt Lars Beckman 7/3 1963, brev från Jan Arvid Böök till Statens medicinska forskningsråd 7/3 1963, brev från Jan Arvid Böök till Carl-Henry Alström 7/3 1963, F6:11, *IMG*, UUA.
- 62 Brev från Lars Beckman till Statens medicinska forskningsråd 18/1 1967, brev från Jan Arvid Böök till Statens medicinska forskningsråd 20/1 1967, brev från Jan Arvid Böök till Knut och Alice Wallenbergs stiftelse 9/3 1967, F6:13, *IMG*, UUA.
- 63 Verksamhetsberättelser för 1966 & 1976/77, F1:1, *IMG*, UUA.
- 64 Beckman skrev i ett brev att han våren 1975 planerade att ge en doktorandkurs i beteendegenetik som bland annat skulle behandla ”intelligensens nedärvning och skillnader mellan raser, socialgrupper och kön”. Se brev från Lars Beckman till Arne Müntzing 25/11 1974, volymen ”Inkommande post 1974–79”, *Arne Müntzings arkiv (AMA)*, LUB.
- 65 Lars Beckman et al., ”Population Studies in Northern Sweden: Variations of ABO and Rh Blood Group Gene Frequencies in Time and Space”, *Hereditas* 72:2 (1972), s. 183, 194.
- 66 Se fr.a. Lars Beckman, *Samerna – en genetiskt unik urbefolkning: Fyra decenniers genetiska studier av svenska samer – från blodgrupper till mitokondriellt DNA* (Umeå 1996).
- 67 Se t.ex. ”Femte spalten”, *Aftonbladet* 10/4 1973; ”Både farligt och skitigt jobb: Arvsanlag och cancer riskerna”, *Dagens Nyheter* 8/11 1977.

6. Rasforskaren Bertil Lundman

- 1 Bertil Lundman, ”Folktypsundersökningar i Dalarna VIII”, i *Dalarnas hembygdsbok 1940* (Falun 1940a), s. 111.
- 2 Bertil Lundman, ”Folktypsundersökningar i Dalarna”, i *Dalarnas hembygdsbok 1938* (Falun 1938), s. 60.
- 3 Lundman ansökte 1937 om att få studera material som förvarades vid Rasbiologiska institutet men fick avslag av Dahlberg. Se styrelseprotokoll 11/12 1937 § 7, A1:3, *SIRB*, UUB.
- 4 Ännu under 1960-talet underströk Lundman i sitt undervisningsmaterial hur viktigt det var att skaffa sig ”förbindelser med ledande personer” inom de grupper som skulle undersökas. Se Bertil Lundman, *Handledning vid kurs i antropologisk undersökningsteknik* (Uppsala 1963), s. 1.
- 5 Bertil Lundman, ”Folktypsundersökningar i Dalarna”, i *Dalarnas hembygdsbok* (Falun 1937), s. 91–92.
- 6 Se t.ex. Bertil Lundman, ”Folktypsundersökningar i övre Dalarna”, i *Dalarnas hembygdsbok* (Falun 1933), s. 61.
- 7 Brev från Erik Björk till Bertil Lundman 6/10 1943, *BLB*, UUB.
- 8 Lundman 1938, s. 76.
- 9 Bertil Lundman, *Dala-allmogens antropologi* (Uppsala 1945), s. 12.
- 10 Lundman 1937, s. 79.

- 11 Bertil Lundman, "Folktypsundersökningar i övre Dalarna", i *Dalarnas hembygdsbok* (Falun 1935a), s. 40.
- 12 Bertil Lundman, "Folktypsundersökningar i övre Dalarna", i *Dalarnas hembygdsbok* (Falun 1934), s. 124.
- 13 Lundman 1938, s. 83.
- 14 Lundman 1937, s. 86.
- 15 Bertil Lundman, "Folktypsundersökningar i övre Dalarna", i *Dalarnas hembygdsbok* (Falun 1936a), s. 95.
- 16 Lundman 1933, s. 74.
- 17 Lundman 1937, s. 113.
- 18 Lundman 1940a, s. 140–141.
- 19 Lundman 1934, s. 119.
- 20 Lundman 1945, s. 11–12, 75–79.
- 21 Lundman 1945, s. 47.
- 22 Lundman 1945, s. 49–50.
- 23 Lundman 1945, s. 52.
- 24 Bertil Lundman, *Nordens rastyper* (Stockholm 1940b), s. 31–35.
- 25 Lundman 1940b, s. 8. Kursivering i original.
- 26 Lundman 1940b, s. 12.
- 27 Lundman 1940b, s. 9, 73.
- 28 Patrik Hall, *Den svenskaste historien: Nationalism i Sverige under sex sekler* (Stockholm 2000), s. 226–239.
- 29 Bertil Lundman, *Jordens människoraser och folkstammar* (Uppsala 1943), s. 9.
- 30 Lundman 1943, s. 23, 37, 253.
- 31 Lundman 1943, s. 33.
- 32 Lundman 1943, s. 51–52. Kursivering i original.
- 33 Lundman 1943, s. 198.
- 34 Lundman 1943, s. 200–201. Kursivering i original.
- 35 Bertil Lundman, "Ein orientalisches Rasselement der Schwedischen Bevölkerung", *Zeitschrift für Rassenkunde* 2:2 (1935b), s. 161.
- 36 Bertil Lundman, "Raum und Typus in Süd- und Mittelschweden", *Zeitschrift für Rassenkunde* 4:3 (1936b), s. 248–249.
- 37 Brev från Thordar Quelprud till Bertil Lundman 3/5 1944, *BLB*, UUB. Om Quelpruds bakgrund, se Schmuhl 2008, s. 174.
- 38 Brev från Bertil Lundman till Bengt Hildebrand 26/3 1938, *Bengt Hildebrands arkiv*, LUB.
- 39 Maria Björkman, Patrik Lundell & Sven Widmalm, "De intellektuellas förräderi?", i *De intellektuellas förräderi? Intellektuellt utbyte mellan Sverige och Tredje riket*, red. Björkman, Lundell & Widmalm (Lund 2016), s. 12.

- 40 Lena Berggren, *Blodets renhet: En historisk studie av svensk antisemitism* (Malmö 2014), s. 71–72.
- 41 Berggren 2014, s. 363–378.
- 42 ”Nordrasen och Europa”, *Sverige Fritt* 23/4 1937.
- 43 Brev från Harry Bergquist till Bertil Lundman 9/6 1944, *BLB*, UUB. Om Bergquists politiska position, se Per Höljeberg, *Utmanad av ondskan: Den svenska lärarkåren och nazismen 1933–1945* (Lund 2011), s. 158–161.
- 44 Larsmo 2007, s. 31–32, 102–103.
- 45 Lars Edgren, ”Sture Bolin: Historia och politik i en ödesmättad tid”, i *Historia och historiker: Om Lunds universitet genom 350 år*, red. Edgren (Lund 2018), s. 110; Lööv 2004, s. 67, 114–115, 207, 443–444.
- 46 Bertil Lundman, ”Folköd och rasfråga: Några reflexioner”, i *Heimdals årskrift 1939*, red. Fredborg (Stockholm 1939), s. 24.
- 47 ”Två Uppsaladisputationer”, *Uppsala Nya Tidning* 5/3 1945.
- 48 Björkman 2019, s. 97.
- 49 Håkan Gunneriusson, ”En lyckad disputation”, i *Nätverk i historisk forskning: Metafor, metod eller teori?*, red. Aronsson, Fagerlund & Samuelson (Växjö 1999), s. 278–288.
- 50 Lundman 1987, s. 37.
- 51 Lundman 1945, s. 9. Formuleringen lyder: ”Gaston Backman, min siste och främste lärare, tackar jag varmt för den tid och det intresse han skänkt min forskning [...]. Den ingående dryftning han, trots sin av undervisning och banbrytande vetenskapligt arbete starkt upptagna tid, ägnat mina forskningsmetoder och resultat ha i hög grad verkat främjande på desamma.”
- 52 Utåtande av Gaston Backman 28/2 1945 (bilaga 2/5 1945 § 2b), A1c:47, *Filosofiska fakultetens arkiv (FFA)*, UUA.
- 53 Utåtande av Gunnar Dahlberg 23/3 1945 (bilaga 2/5 1945 § 2c), A1c:47, *FFA*, UUA.
- 54 Utåtande av Herman Wold 28/4 1945 (bilaga 2/5 1945 § 2k), A1c:47, *FFA*, UUA.
- 55 Lundman 1945, s. 8.
- 56 Brev från Gaston Backman till Einar Du Rietz 6/4 1945 (bilaga 2/5 1945 § 2f), A1c:47, *FFA*, UUA.
- 57 Utåtande av betygsnämnden 2/5 1945 (bilaga 2/5 1945 § 2a), protokoll 2/5 1945 § 2, A1c:47, *FFA*, UUA.
- 58 Utåtande av Gaston Backman 24/10 1945 (bilaga 29/5 1946 § 16a), A1c:48, *FFA*, UUA.
- 59 Utåtande av Sten Wahlund 19/5 1946 (bilaga 29/5 1946 § 16c), A1c:48, *FFA*, UUA.
- 60 Utåtande av David Holmdahl 15/5 1946 (bilaga 29/5 1946 § 16b), A1c:48, *FFA*, UUA.
- 61 Bertil Lundman, *Raser och folkstockar i Baltoskandia: En översikt* (Uppsala 1946a), särskilt s. 10, 13, 25, 33–34, 40, 58.
- 62 Bertil Lundman, *Nutidens människoraser* (Uppsala 1946b), s. 34, 58.
- 63 Lundman 1946b, s. 8.

- 64 Lundman 1946b, s. 62.
- 65 Bertil Lundman, *Erinringar mot vissa utlåtanden av professorerna G Dahlberg, D Holmdahl och S Wahlund rörande min produktion* (Uppsala 1947), s. 1–6.
- 66 Utlåtande av Gaston Backman 27/4 1947 (bilaga 16/5 1947 § 4a), A1c:49, FFA, UUA.
- 67 Utlåtande av Gunnar Dahlberg 13/5 1947 (bilaga 16/5 1947 § 4b), A1c:49, FFA, UUA.
- 68 Lundman 1945, s. 8.
- 69 Utlåtande av Kaarlo Hildén 30/4 1947 (bilaga 16/5 1947 § 4c), A1c:49, FFA, UUA.
- 70 Från och med 1954 försökte universitetet utan framgång skapa en fast lärartjänst åt Lundman. Se t.ex. yttrande till universitetskanslern 13/12 1960, A1:9, MNF, UUA.
- 71 Brev från Bertil Elgstedt till Bertil Lundman 4/9 1951, brev från Helge Ytterbom till Bertil Lundman 25/3 1950, BLB, UUB.
- 72 Brev från Rolf Årnström till Bertil Lundman 23/4 1950, brev från Erik Elgqvist till Bertil Lundman 3/6 1959, BLB, UUB.
- 73 Bertil Lundman, "Något litet om Skånes antropologi, speciellt angående trakten kring Ö. Broby", i *Skånes hembygdsförbunds årsbok 1954* (Lund 1954a), s. 55–58.
- 74 Luther ska ha varit "rätt (grov-?) nordisk till sin långa och något knotiga huvudform, men mörk och med mediterrän munform, därjämte kanske ej utan slaviskt-finska rasinslag (?)". Lundman spekulerade också "halvt på lek" om "rättframheten och kraften" i Luthers psyke hängde samman med det "grovnordiska" arvet. Se Bertil Lundman, "Luther ur antropologisk synpunkt: Ett försök", *Religion och kultur* 26:2 (1955a), s. 63–64.
- 75 Bertil Lundman, "Tjörnbornas rastyp och ursprung: Några konturer med utblickar mot ämnet Forntida orientaliska förbindelser med Västeuropa", i *Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1949–50* (Göteborg 1952a), s. 1.
- 76 Lundman 1952a, s. 6–7.
- 77 Lundman utvecklade teorin även i Bertil Lundman, "The Problem of Ancient Oriental Shipping on the North Sea: Anthropological Contributions to the Discussion on the Existence of More or Less Direct Maritime Trade between the Eastern Mediterranean Countries and Northwestern Europe", *Journal of Near Eastern Studies* 16:2 (1957a), s. 112–114.
- 78 Se brev från Knut Norborg till Bertil Lundman 9/4 1959, BLB, UUB.
- 79 Bengt Hubendick, recension i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 7/6 1967. Se även Erik Skye, recension i *Uppsala Nya Tidning* 25/8 1967.
- 80 Bertil Lundman, *Umriss der Rassenkunde des Menschen in geschichtlicher Zeit* (Köpenhamn 1952b), s. 4–21. Se även Bertil Lundman, "Något om de mänskliga blodgruppernas geografi", *Ymer* 76:2 (1956a).
- 81 Bertil Lundman, *Jordens folk: En översikt med särskild hänsyn till språk och ras* (Uppsala 1962a), s. 3. Se även Bertil Lundman, "Några av den mänskliga rasgeografiens och rassystematikens problem", *Finsk tidskrift* 72:1 (1948), s. 27.
- 82 Se t.ex. Lundman 1962a, s. 10–11; Bertil Lundman, *Geographische Anthropologie: Rassen und Völker der Erde* (Stuttgart 1967a), s. 104.

- 83 Lundman 1952b, s. 43; Lundman 1962a, s. 12–13.
- 84 Lundman 1952b, s. 16, 22.
- 85 Bertil Lundman, ”Biologi och antropologi: Något om samspelet mellan fysisk typ och naturmiljö på primitiva kulturstadier”, *Ymer* 75:2 (1955b), s. 118.
- 86 Lundman 1962a, s. 53.
- 87 Lundman 1967a, s. 35.
- 88 Bertil Lundman, ”Antropologi och historia: Några reflektioner”, *Historisk tidskrift* 76 (1956b), s. 425–426; Bertil Lundman, ”Fertility, Racial Type and Type of Agriculture in Early Modern Sweden”, i *Arctica: Essays Presented to Åke Campbell 1.5.1956*, red. Furumark et al. (Stockholm 1956c), s. 36–40.
- 89 Bertil Lundman, ”Blodgrupper och fornforskning”, *Fornvännen* 52 (1957b), s. 308–313.
- 90 Brev från Sven Danell till Bertil Lundman 7/10 1938 & 20/12 1938, *BLB*, UUB.
- 91 Lundman 1940b, s. 67; Lundman 1943, s. 91; Bertil Lundman, ”Blutgruppen und Stammeskunde der Juden”, *Orientalia Suecana* 6 (1957c), s. 107–114; Lundman 1962a, s. 31–32; Lundman 1967a, s. 130–131.
- 92 Brev från Karl Erik Näsmark till Bertil Lundman 3/8 1945, brev från Curt Mossberg till Bertil Lundman 17/9 1964, *BLB*, UUB.
- 93 Bertil Lundman, ”Judafoolkets utveckling: Några nyare forskningsrön och teorier”, *Religion och kultur* 27/4 (1956d), s. 142.
- 94 Lundman 1946b, s. 38.
- 95 Angående termen *soft denial*, se Maria Karlsson, *Cultures of Denial: Comparing Holocaust and Armenian Genocide Denial* (Lund 2015), s. 120–121, 150–151.
- 96 Lundman 1940b, s. 65–66.
- 97 Lundman 1946b, s. 40.
- 98 Lundman 1943, s. 174.
- 99 Utredning om ämnet fysisk antropologi 25/10 1960, A1:9; utredning om ämnet fysisk antropologi 1967 (bilaga § 330a), A1:38, *MNF*, UUA.
- 100 *Uppsala universitets katalog* vårterminen 1949, s. 55; höstterminen 1949, s. 54; vårterminen 1950, s. 57; höstterminen 1950, s. 58; vårterminen 1952, s. 58; höstterminen 1952, s. 70 (Uppsala 1949–52).
- 101 ”De lynniga lapparna”, *Dagens Nyheter* 7/12 1959.
- 102 Eva F Dahlgren, *Farfar var rasbiolog: En berättelse om människovärde igår och idag* (Stockholm 2003), s. 143.
- 103 Bertil Lundman, ”Svenska rastyper i skolan”, *Medlemsblad för biologilärarnas förening* 16:4 (1950), s. 131.
- 104 Se t.ex. *Uppsala universitets katalog* vårterminen 1960, s. 96; höstterminen 1960 (Uppsala 1960–61), s. 98.
- 105 *Uppsala universitets katalog* vårterminen 1961, s. 102; höstterminen 1961, s. 115. Se även *Kungl. universitetets i Uppsala redogörelse för det akademiska året 1953–1954* (Uppsala 1955), s. 165.

- 106 Bertil Lundman, ”Anthropological, Sociological and Psychological Investigations of Swedish School Children, *Mankind Quarterly* april (1972), s. 189–190, 197–198.
- 107 Birgitta Odén, *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975: Historia, statskunskap, kulturgeografi, ekonomisk historia* (Lund 1991), s. 269, 309–310.
- 108 Brev från Hugo Bolin till matematisk-naturvetenskapliga fakulteten i Uppsala 21/5 1960 (kopia), *BLB*, UUB.
- 109 Skrivelse från Bertil Lundman 1/6 1969 (bilaga 17/2 70 § 62:21), A1:48, *MNF*, UUA.
- 110 Brev från Curt Mossberg till Bertil Lundman 11/3 1960, *BLB*, UUB.
- 111 Bertil Lundman, ”Rasgeografiska bidrag till Sydsmålands bebyggelsehistoria”, i *Hyltén-Cavallius-föreningens årsbok 1940* (Växjö 1940c).
- 112 Curt Mossberg, *Bidrag till sydöstra Sveriges fysiska antropologi grundat på analys av blodgrupperade värnpliktiga, jämte bebyggelsehistoriska notiser* (Växjö 1969), s. 4.
- 113 Curt Mossberg, *Bidrag till sydöstra Sveriges antropologi* (Växjö 1987).
- 114 Angående Hultén, se Andrés Brink Pinto & Johan Pries, *30 november: Kampen om Lund 1985–2008* (Lund 2013), s. 8, 13–14.
- 115 Brev från Lars Hultén till Bertil Lundman 4/5 1963, *BLB*, UUB.
- 116 Se t.ex. brev från Lars Hultén till Bertil Lundman 14/2 1972, *BLB*, UUB.
- 117 ”Rutan”, *Dagens Nyheter* 8/10 1967.
- 118 Protokoll 25/5 1966 § 3, A1:33, *MNF*, UUA; *Uppsala universitets katalog* höstterminen 1968, s. 136; vårterminen 1969, s. 63; höstterminen 1969 (Uppsala 1968–69), s. 147.
- 119 Förslag till studieplan 1967 (bilaga § 330b), A1:38, *MNF*, UUA.
- 120 Utredning om ämnet fysisk antropologi 1967 (bilaga § 330a), A1:38, *MNF*, UUA.
- 121 Förslag till litteraturlista 1967 (bilaga § 330c), A1:38, *MNF*, UUA.
- 122 Protokoll 10/10 1967 § 330, A1:38, *MNF*, UUA.
- 123 Yttrande från matematisk-naturvetenskapliga fakulteten vid Stockholms universitet 9/11 1967 (bilaga 26/3 68 § 96:14), A1:41, *MNF*, UUA.
- 124 Yttrande från matematisk-naturvetenskapliga fakulteten vid Göteborgs universitet 24/11 1967, yttrande från filosofiska fakulteten vid Umeå universitet 12/12 1967, yttrande från matematisk-naturvetenskapliga fakulteten vid Lunds universitet 13/12 1967 (bilaga 26/3 68 § 96:14), A1:41, *MNF*, UUA.
- 125 Jag har gått igenom matematisk-naturvetenskapliga fakultetens protokoll fram till och med 1971.
- 126 Björkman 2019, s. 88.

7. Internationella nätverk och kunskapsspridning

- 1 *FN:s konventioner om mänskliga rättigheter* (Stockholm 2011), s. 3.
- 2 Anthony Q Hazard Jr, *Postwar Anti-Racism: The United States, Unesco, and "Race", 1945–1968* (New York 2012), s. 35–37.
- 3 Brev från Gunnar Dahlberg till Arthur Ramos 1/11 1949, *Folder 323.12 A102 ("Statement on Race, Part I")*, Unesco Archives i Paris.
- 4 Hazard Jr 2012, s. 39.
- 5 *Four Statements on the Race Question* (Paris 1969), s. 30–33.
- 6 *Four Statements on the Race Question* 1969, s. 32–34.
- 7 Brattain 2007, s. 1397–1398.
- 8 Reardon 2005, s. 29.
- 9 Perrin Selcer, "Beyond the Cephalic Index: Negotiating Politics to Produce Unesco's Scientific Statements on Race", *Current Anthropology* 53:S5 (2012), s. 179.
- 10 Brev till Gunnar Dahlberg från Alfred Métraux 19/2 1951, 18/5 1951 & 25/6 1951, *Folder 323.12 A102 ("Statement on Race, Part II")*, Unesco Archives i Paris.
- 11 *Four Statements on the Race Question* 1969, s. 41. Den engelska originalformuleringen var: "It is possible though not proved, that some types of innate capacity for intellectual and emotional responses are commoner in one human group than in another."
- 12 Alice L Conklin, *In the Museum of Man: Race, Anthropology, and Empire in France, 1850–1950* (Ithaca 2013), s. 329–330; Poul Duedahl, "Out of the House: On the Global History of Unesco, 1945–2015", i *A History of Unesco: Global Actions and Impacts*, red. Duedahl (Basingstoke 2016), s. 5–6.
- 13 Duedahl 2016, s. 6.
- 14 Duedahl 2017, s. 216–222.
- 15 Rådsprotokoll 1/2 1951 § 4, Ata:4, *Svenska Unescorådet*, RA.
- 16 *Bordssamtal i rasfrågan* (Stockholm 1955), s. 11.
- 17 *Bordssamtal i rasfrågan* 1955, s. 8–9, 30–36.
- 18 *Bordssamtal i rasfrågan* 1955, s. 91.
- 19 Herbert Tingsten, recension i *Dagens Nyheter* 4/6 1955; Ragnar Jirllow, recension i *Vestmanlands Läns Tidning* 10/6 1955.
- 20 Åke Nordin, recension i *Morgon-Tidningen* 21/7 1955; Nils Runeby, recension i *Arbetsbladet* 21/7 1955; Erik Åkerlund, recension i *Arbetet* 22/1 1956.
- 21 Gunnar Svärdson, recension i *Expressen* 4/7 1955 & 7/7 1955.
- 22 Gunnar Johnsson, "Nya rasmyter", *Sydsvenska Dagbladet* 17/12 1955.
- 23 Gunnar Svärdson, "Ras och biologi", *Sydsvenska Dagbladet* 18/1 1956.
- 24 Jenny Bangham, "What is Race? Unesco, Mass Communication and Human Genetics in the Early 1950s", *History of the Human Sciences* 28:5 (2015), s. 86–92.

- 25 Arbetsutskottets protokoll 27/3 1953 § 2b, A1a:5; Rapporter till arbetsutskottets sammanträde 13/1 1954 punkt 5, A1a:6, *Svenska Unesco-rådet*, RA.
- 26 Gunnar Dahlberg (red.), *Raser och folk* (Stockholm 1955), s. 10, 66.
- 27 Dahlberg 1955, s. 5–6, 36–38, 43.
- 28 Dahlberg 1955, s. 56–60.
- 29 Arbetsutskottets protokoll 9/10 1954 § 11a, A1a:7, *Svenska Unesco-rådet*, RA.
- 30 Dahlberg 1955, s. 75.
- 31 HübINETTE 2021a, s. 37.
- 32 Dahlberg 1955, s. 84.
- 33 Protokoll från ungdomskonferens i Nynäshamn 22/3 1953, F2:17, *Svenska Unesco-rådet*, RA.
- 34 Sven G Strand, recension i *Värmlands Folkblad* 2/11 1955; Paul Lindblom, recension i *Morgon-Tidningen* 7/12 1955.
- 35 Nore Tenow, recension i *Upsala Nya Tidning* 15/11 1955.
- 36 Erik Åkerlund, recension i *Arbetet* 22/1 1956.
- 37 Bengt Sjögren, recension i *Kvällsposten* 10/4 1956.
- 38 Bror Forsman, recension i *Barometern* 27/1 1956. Det bör betonas att det är oklart huruvida Forsman hade något inflytande över tidningens bildsättning.
- 39 Gunnar Dahlberg & Joachim Israel, *Raser och folk* (Stockholm 1966), s. 100. Kursivering i original.
- 40 Dahlberg & Israel 1966, s. 140.
- 41 Gudrun Ekeflo, recension i *Aftonbladet* 3/7 1966; Ernst Erik Ehnmark, recension i *Upsala Nya Tidning* 18/10 1966.
- 42 Bertil Walldén, recension i *Vestmanlands Läns Tidning* 5/10 1966.
- 43 Marianne Rasmuson, recension i *Dagens Nyheter* 4/10 1966.
- 44 Nils-Gustaf Gejvall, *Westerhus: Medieval Population and Church in the Light of Skeletal Remains* (Lund 1960), särskilt s. 75–77, 89.
- 45 Brev från Nils-Gustaf Gejvall till Bertil Lundman 17/10 1951, *BLB*, UUB.
- 46 Brev från Nils-Gustaf Gejvall till Bertil Lundman 29/12 1958, *BLB*, UUB.
- 47 Brev från Josef Almqvist till Bertil Lundman 24/7 1957, brev från Åke Gillberg till Bertil Lundman 10/5 1960, *BLB*, UUB.
- 48 Brev från B.V. till Bertil Lundman 6/8 1945, brev från A.W. till Bertil Lundman 6/12 1951, *BLB*, UUB.
- 49 Johan Östling, ”Nya nyanser av brunt: Utblick över ett forskningsfält”, i *De intellektuella förräderi? Intellektuellt utbyte mellan Sverige och Tredje riket*, red. Björkman, Lundell & Widmalm (Lund 2016), s. 338–339.
- 50 Holger Carlsson, *Nazismen i Sverige: Ett varningsord* (Stockholm 1942), s. 119. Lundman listades som en av de personer som hållit föredrag i Samfundet Manhem och var lätt att hitta genom bokens personregister.

- 51 Brev från Johanne Cederblad till Bertil Lundman 24/5 1946, *BLB*, UUB.
- 52 Brev från Hermann Krause till Bertil Lundman 1960 (utan närmare datering), *BLB*, UUB. Formuleringen lyder i originaltext ”der Weissen Rasse und insbesondere der nordischen Menschen”.
- 53 Brev från Harry Bergquist till Bertil Lundman 6/1 1951, *BLB*, UUB.
- 54 Brev från Gottfried Kurth till Bertil Lundman 2/8 1953, *BLB*, UUB.
- 55 Brev från Oswald Menghin till Bertil Lundman 29/4 1963, *BLB*, UUB.
- 56 Brev från Kaj Birket-Smith till Bertil Lundman 1/4 1963, *BLB*, UUB.
- 57 Lundman 1967a, s. 2.
- 58 Lundman 1945, s. 8.
- 59 Klautke 2007, s. 35.
- 60 Om Verschuer, se Marek Kohn, *The Race Gallery: The Return of Racial Science* (London 1995), s. 36–38; Schafft 2004, s. 171–172, 182; Schmuhl 2008, s. 160, 387–388.
- 61 Brev från Otmar Freiherr von Verschuer till Bertil Lundman 11/1 1952, *BLB*, UUB.
- 62 Hagerman 2015, s. 213–217, 240.
- 63 Brev från Hans F K Günther till Bertil Lundman 12/3 1958, *BLB*, UUB.
- 64 Schafft 2004, s. 230; Klautke 2007, s. 35; Kohn 1995, s. 38–39.
- 65 Brev från Ilse Schwidetzky till Bertil Lundman 18/5 1961 & 28/4 1965, *BLB*, UUB.
- 66 Bertil Lundman, ”Die Anthropologie in und nach dem zweiten Weltkrieg in Nord-europa”, *Homo: Internationale Zeitschrift für die vergleichende Biologie der Menschen* 2 (1951); Bertil Lundman, ”Die Augen-Pigmentierung in Dalarna, Schweden”, *Homo: Internationale Zeitschrift für die vergleichende Biologie der Menschen* 5 (1954b).
- 67 Björkman 2019, s. 74, 101.
- 68 Kühl 2013, s. 162–169; Tucker 2002, s. 78–79, 90–99; Winston 1998, s. 189–192, 193, 203.
- 69 Lundman 1956a, s. 97. Se även Lundman 1956b, s. 424.
- 70 Brev från Donald A Swan till Bertil Lundman 30/6 1961, *BLB*, UUB.
- 71 Brev från Donald A Swan till Bertil Lundman 4/11 1961, *BLB*, UUB.
- 72 Bertil Lundman, ”Race, Language, and the History of Peoples”, *Mankind Quarterly* april (1962b), s. 278; Bertil Lundman, ”The Racial History of Scandinavia: An Outline”, *Mankind Quarterly* oktober (1962c), s. 96.
- 73 Den enda originalforskning han publicerade i tidskriften var Lundman 1972. En del av artiklarna samlades senare i en bok som IAAEE gav ut. Se Bertil Lundman, *The Races and Peoples of Europe* (New York 1977).
- 74 Brev från Donald A Swan till Bertil Lundman 31/5 1962, 14/9 1963 & 8/10 1963, *BLB*, UUB.
- 75 Brev från Donald A Swan till Bertil Lundman 17/4 1963, *BLB*, UUB.
- 76 Brev från Donald A Swan till Bertil Lundman 15/12 1961, *BLB*, UUB.

- 77 Lars Beckman, "The Mankind Quarterly: Suspekt forum för nyracism", *Uppsala Nya Tidning* 5/3 1962. Liknande varningar formulerades också av den finlandssvenske paleontologen Björn Kurtén i "Antropologisk rashets", *Dagens Nyheter* 30/4 1962.
- 78 Brev från Donald A Swan till Bertil Lundman 10/10 1963, *BLB*, UUB.
- 79 Bertil Lundman, "Race and Anthropology", i *Race and Modern Science: A Collection of Essays by Biologists, Anthropologists, Sociologists and Psychologists*, red. Kuttner (New York 1967b), s. 12, 21.

8. Rasbegreppet i offentligheten

- 1 Hübinette 2021a, s. 14, 99–100, 115, 128, 141, 158, 394, 403–404.
- 2 "Nazi-skrift sprids bland gymnasieungdom", *Aftonbladet* 21/1 1962. Det är historikern Björn Lundberg vid Lunds universitet som upptäckt skriften och uppmärksammat mig på den. För detta tackar jag varmast.
- 3 Rehnvall & Zakrisson, *Genetik och antropologi* (Stockholm 1961), s. 24.
- 4 Henrik Bachner, *Återkomsten: Antisemitism i Sverige efter 1945* (Stockholm 2004), s. 137–142; Carlsson 2021, s. 297–298.
- 5 "Förtäckt raspropaganda", *Tidning för Sveriges läroverk* 27/1 1962; "Skolans ideologiska försvarsberedskap", *Tidning för Sveriges läroverk* 10/2 1962; "Unga stockholmsstudenter skrev rasskriften som spreds i skolorna", *Aftonbladet* 29/1 1962.
- 6 Se t.ex. Carolina Jonsson Malm, *Att plantera ett barn: Internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik* (Lund 2011), s. 80–81.
- 7 Tobias Hübinette, *Adopterad: En bok om Sveriges sista rasdebatt* (Stockholm 2021b), s. 8–9.
- 8 Richard Sterner, "Varför inte färgade adoptivbarn?", *Tiden* nr 2 1962.
- 9 Brev från Jan Arvid Böök till Arne Möller 10/5 1962, B2:3, *IMG*, UUA.
- 10 Jan Arvid Böök, "Ett replikskifte", *Tiden* nr 5 1962; Richard Sterner, "Fostran till färgblindhet", *Tiden* nr 5 1962.
- 11 Per Wirtén, *Herbert Tingstens sista dagar: Berättelsen om ett liv* (Stockholm 2013), s. 178–180.
- 12 Herbert Tingsten, "Undervisning i rasfördomar", *Dagens Nyheter* 29/11 1959.
- 13 Lundman medgav dock i en intervju att vissa kursböcker var något föråldrade. Se "Varför all denna uppståndelse om rasläran?", *Aftonbladet* 2/12 1959. I övrigt inskränkte han sig till en insändare där han lyfte fram att en av texterna på litteraturlistan var skriven av en judisk forskare och därför inte kunde vara antisemitisk. Se Bertil Lundman, insändare i *Svenska Dagbladet* 6/12 1959.
- 14 Se t.ex. brev från Sven Danell till Bertil Lundman 15/12 1959, brev från Nils-Gustaf Gejvall till Bertil Lundman 4/12 1959, *BLB*, UUB.
- 15 Brev från Henric von Schwerin till Bertil Lundman 17/12 1959, *BLB*, UUB. Angående von Schwerins kopplingar till Nysvenska rörelsen, se Armas Sastamoinen, *Nynazismen* (Stockholm 1962), s. 22.

- 16 Bo Wickman, insändare i *Svenska Dagbladet* 6/12 1959. Se även Bo Wickman, ”Frågan om lapparnas ursprung”, *Svenska Dagbladet* 25/11 1955.
- 17 Bachner 2004, s. 128.
- 18 Aron Borelius, insändare i *Lunds Dagblad* 16/12 1959.
- 19 Elf G Johnsson, ”Lundman i skottgluggen”, *Ergo* 12/12 1959.
- 20 ”Chockerande läroböcker”, *Dagens Nyheter* 30/11 1959.
- 21 ”Raspropaganda i Uppsala”, *Stockholms-Tidningen* 1/12 1959; ”Idag”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 1/12 1959.
- 22 Anna Larsson, *Det moderna samhällets vetenskap: Om etableringen av sociologi i Sverige 1930–1955* (Umeå 2001), s. 87–99.
- 23 Torgny T:son Segerstedt, ”Den akademiska friheten”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 4/12 1959.
- 24 Herbert Tingsten, ledarartikel i *Dagens Nyheter* 1/12 1959.
- 25 Skrivelse från universitetskanslern 30/11 1959 (bilaga 15/12 59 § 15), A1:7, MNF, UUA.
- 26 Skrivelse från Bertil Lundman 7/12 1959 (bilaga 9/12 59 § 2b), A2:2, MNF, UUA.
- 27 Björkman 2019, s. 98–99.
- 28 Förslag till studieplan 1960 (bilaga 26/1 60 § 12c), A1:8, MNF, UUA.
- 29 Fakultetsprotokoll 5/2 1960 § 2, A1:8, MNF, UUA.
- 30 Omarbetat förslag till studieplan 1960 (bilaga 8/3 60 § 2a); fakultetsprotokoll 8/3 1960 §2, A1:8, MNF, UUA.
- 31 Hübinette 2021a, s. 162.
- 32 ”Docenten som har gjort rasförakt till ’vetenskap’”, *Aftonbladet* 24/11 1971.
- 33 Brev från Hugo Bolin till Bertil Lundman 25/11 1971, BLB, UUB.
- 34 Björkman 2019, s. 98–99.
- 35 Se t.ex. Bror Forsman, ”Olikhet trots jämlikhet och broderskap”, *Barometern* 21/1 1960; Bror Forsman, ”Biologi och ideologi”, *Barometern* 21/3 1960.
- 36 Bror Forsman, *Fribet, OLIKHET, broderskap: Biologiska uppsatser och debattinlägg* (Stockholm 1962), s. 33.
- 37 Leif Carlsson, recension i *Svenska Dagbladet* 2/4 1962; Bengt Hubendick, recension i *Göteborgs- Handels och Sjöfarts Tidning* 16/4 1962. Se även Bertil Hanström, recension i *Sydsvenska Dagbladet* 13/4 1962; signaturen ”Fbg”, recension i *Barometern* 18/4 1962.
- 38 Paul Lindblom, recension i *Arbetet* 4/5 1962.
- 39 Lars Beckman, recension i *Uppsala Nya Tidning* 13/12 1962.
- 40 Lars Beckman, *Ras och rasfördomar* (Uppsala 1966), s. 34.
- 41 Beckman 1966, s. 47–48, 85.
- 42 Beckman 1966, s. 64–65, 66–70, 79.
- 43 Bertil Pfannenstill, recension i *Sydsvenska Dagbladet* 22/11 1966. Se för fler recensioner med liknande innehåll Leif Carlsson, recension i *Svenska Dagbladet* 29/4 1966; Claes Wirsén, recension i *Expressen* 4/5 1966; Åke Berglund, recension i *Sundsvalls*

- Tidning* 4/5 1966; Lisa Genell-Harrie, recension i *Arbetet* 18/5 1966; Hans Forssman, recension i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 26/5 1966; Ernst Erik Ehnmark, recension i *Uppsala Nya Tidning* 28/5 1966.
- 44 Bror Forsman, recension i *Barometern* 27/5 1966.
- 45 Lars Beckman, "Om sociologfördomar", *Uppsala Nya Tidning* 2/6 1966.
- 46 Marianne Rasmuson, recension i *Dagens Nyheter* 27/5 1966.
- 47 Hansson 2013, s. 71–80.
- 48 Björkman 2016, s. 165–166.
- 49 Brev från Bertil Lundman till Folke Henschen 26/3 1970, *Folke Henschens samling (FHS)*, Hagströmerbiblioteket (HB). Lundmans formulering löd i sin helhet: "Tråkigt med (de död förb.) Bonniers" och davidstjärnan var tecknad alldeles under ordet "död".
- 50 Brev från Bertil Lundman till Folke Henschen 6/9 1970, 24/9 1970 & 2/11 1970, brev från Donald A Swan till Folke Henschen 24/12 1970, *FHS*, HB.
- 51 Folke Henschen, *Människans utveckling i ljuset av hereditet och tradition, selektion och miljö* (Stockholm 1971), s. 7–8.
- 52 Henschen 1971, s. 38–56, 72, 83–92.
- 53 Henschen 1971, s. 8, 27, 212.
- 54 Henschen 1971, s. 114–115.
- 55 Henschen 1971, s. 23, 177. Kursivering i original.
- 56 Henschen 1971, s. 186.
- 57 Bror Forsman, recension i *Barometern* 26/11 1971.
- 58 Hans Krook, recension i *Svenska Dagbladet* 6/2 1972. Se även, för mer eller mindre positiva recensioner, Nils-Magnus Nilsson, recension i *Göteborgs-Posten* 14/2 1972; Bengt Hubendick, recension i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 21/3 1972; Birger Pejler, recension i *Uppsala Nya Tidning* 10/11 1972.
- 59 Brev från Bertil Lundman till Folke Henschen 31/12 1971, *FHS*, HB.
- 60 Brev från Bror Forsman till Folke Henschen 17/9 1972, *FHS*, HB.
- 61 Larsson Heidenblad 2021, s. 37, 178.
- 62 Brev från Bengt Hubendick till Bertil Lundman 28/6 1962, *BLB*, UUB.
- 63 Bengt Hubendick, *Återvänt hjärnskrot: Ur en biologs minnen* (Stockholm 1989), s. 193.
- 64 Odaterat föreläsningsskript med titeln "Vad är ras?", volym 17:2, *Bengt Hubendicks arkiv*, Umeå universitetsbibliotek. Att jag daterar manuskriptet till åren 1965–72 beror på dess placering i arkivet.
- 65 Sellström 1999, s. 113, 137, 152.
- 66 Gunnar Helander, "Våra rasegenskaper – de finns inte", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 18/5 1972.
- 67 Bengt Hubendick, "Visst finns rasegenskaper", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 26/5 1972.

- 68 Gunnar Helander, ”Jaså, har vi rasegenskaper?”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 30/5 1972.
- 69 Bengt Hubendick, ”Raser än en gång”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 2/6 1972.
- 70 Bengt Hubendick, *Läsebok för politiker – och alla andra. Basinsikt för en bättre värld* (Göteborg 1972).
- 71 Bengt Hubendick, ”Ras, död, liv och pina”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 26/2 1973.
- 72 Karl Erik Lagerlöf, ”Spekulationer om ras ej vetenskap”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 2/3 1973. Se även Peter Adler, ”Ras, forskning och objektivitet”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 8/3 1973.
- 73 Lars-König Königsson, ”De rysliga raserna”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 15/3 1973.
- 74 Nils Björkman, ”Forskning och objektivitet”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 15/3 1973. För fler recensioner som inte helt utelöt mentala rasskillnader, se även Bo Nerman, ”Vad finns det för positivt i att studera rasskillnader”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 2/3 1973; Eskil Block, ”Supernazism eller lämplighetstest”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 23/3 1973.
- 75 Marianne Rasmuson, ”Rasblandningens sociala vådor kan motverkas genom uppfostran”, *Nerikes Allehanda* 29/11 1968.
- 76 Per Henrik Wallin, ”Rasismens konkreta orsaker”, *Nerikes Allehanda* 5/12 1968.
- 77 Evert Kumm, ”Avskaffa rasbegreppet!”, *Nerikes Allehanda* 5/12 1968.
- 78 Uttalandena gjordes i en intervju i Lennart Fredén et al., *Arv eller miljö* (Uppsala 1977), s. 14–15.
- 79 Uppslagsordet ”Människan” i *Bra böckers lexikon* (Höganäs 1978), band 16, s. 256–257. Se även Ericsson 2022, s. 162.
- 80 Tunlid 2004, s. 197–199.
- 81 Oredsson 1996, s. 155.
- 82 Arne Müntzing, ”Ras och rasblandning”, i *Tidspegel: Aktuella uppsatser om vetenskap och samhälle av tio Lunda-professorer* (Stockholm 1942), s. 147.
- 83 Müntzing 1942, s. 149–154, 160–161.
- 84 Müntzing 1942, s. 155, 161.
- 85 Tunlid 2004, s. 282–283.
- 86 Arne Müntzing, *Ärftlighetsforskning: En översikt av metoder och huvudresultat* (Stockholm 1953), s. 255.
- 87 Signaturen ”-s”, recension i *Blekinge Läns Tidning* 10/6 1953; signaturen ”Sir”, recension i *Östergötlands Dagblad* 7/7 1953; signaturen ”-lo”, recension i *Östgöta Correspondenten* 9/7 1953; signaturen ”S S-r”, recension i *Svenska Dagbladet* 16/7 1953; signaturen C A L-n, recension i *Göteborgs-Posten* 20/7 1953; Gunnar Svärdson, recension i *Expressen* 21/7 1953; K G Lüning, recension i *Dagens Nyheter* 22/7 1953; signaturen ”Kej”, recension i *Vestmanlands Läns Tidning* 20/7 1953; Hans Forssman, recen-

- sion i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 6/8 1953; Josef Almqvist, recension i *Aftonbladet* 18/8 1953; Hans G Boman, recension i *Stockholms-Tidningen* 22/9 1953; Ernst Nilsson, recension i *Skånska Dagbladet* 23/9 1953; Harald Hammer, recension i *Östgöten* 9/1 1954; Gösta Fröbärj, recension i *Ny Tid* 10/1 1954; signaturen "N-r", recension i *Upsala Nya Tidning* 13/8 1954. I ytterligare ett fall nämndes kapitlet om människoraser men utan att recensenten tog egen ställning till kunskapsanspråken. Se Åke Nordin, recension i *Morgon-Tidningen* 7/10 1953.
- 88 Erik Bodman, recension i *Kvällsposten* 12/6 1953.
- 89 Brev från Otto Lous Mohr till Arne Müntzing 30/10 1953, "Brev 1922–84", AMA, LUB.
- 90 Arne Müntzing, *Ärftlighetsforskning: En översikt av metoder och huvudresultat*. Andra omarbetade upplagan (Stockholm 1960), s. 295.
- 91 Arne Müntzing, *Ärftlighetsforskning: En översikt av metoder och huvudresultat*. Tredje omarbetade upplagan (Stockholm 1964), s. 358.
- 92 Müntzing 1960, s. 293.
- 93 Arne Müntzing, *Ärftlighetsforskning: En översikt av metoder och huvudresultat*. Fjärde omarbetade upplagan (Stockholm 1971), s. 466.
- 94 Arne Müntzing, *Ärftlighetsforskning: En översikt av metoder och huvudresultat*. Femte omarbetade upplagan (Stockholm 1977), s. 467.
- 95 Utkast till radioföredrag om "rasproblem" 1973, "Manligt – kvinnligt m.m.", AMA, LUB.
- 96 Renskrivet manuskript till radioföredrag om "rasproblem" 1973, "Manligt – kvinnligt m.m.", AMA, LUB.
- 97 Brev från Arne Müntzing till Berit Hörnqvist på Skolöverstyrelsen 21/1 1974, "Brev 1922–84", AMA, LUB.
- 98 Brev från Arne Müntzing till Carin Österberg på Natur och Kultur 18/3 1974, "Avgående post 1974–79", AMA, LUB.
- 99 Baker 1998, s. 213–214; Tucker 2002, s. 155.
- 100 Brev från Arne Müntzing till Nils Erlandsson 15/1 1970, brev från Arne Müntzing till Staffan Norrman 27/11 1973, "Avgående post 1968–73", AMA, LUB. Citatet är hämtat från brevet till Norrman.
- 101 Arne Müntzing, *Varför är vi olika? Kvinna och man, svart och vit, kropp och själ* (Stockholm 1976), s. 99–103.
- 102 Kerstin Anér, recension i *Svenska Dagbladet* 8/10 1976. Se även Inger Hullberg, recension i *Nerikes Allehanda* 22/10 1976; Sven Britton, recension i *Dagens Nyheter* 13/2 1977; Karin Ahrland, recension i *Sydsvenska Dagbladet* 20/2 1977. Om Anér, se Östling, Jansson & Svensson Stringberg 2022, s. 191–192.
- 103 Se t.ex. Elisabeth Elgán, *Att ge sig själv makt: Grupp 8 och 1970-talets feminism* (Göteborg 2015).
- 104 Bengt Hubendick, recension i *Göteborgs-Posten* 2/11 1976; Curt Mossberg, recension i *Smålandsposten* 16/4 1977. Se även K E Almered, recension i *Norrköpings Tidningar* 7/10 1976.

- 105 Sven-Eric Liedman & Olof Rydén, recensioner i *Sydsvenska Dagbladet* 20/2 1977.
- 106 Michaël Wächter, recension i *Örebro-Kuriren* 23/11 1976. Om Wächters bakgrund, se Malin Thor, *Hechaluz – en rörelse i tid och rum: Tysk-judiska ungdomars exil i Sverige 1933–1943* (Växjö 2005), s. 212, 318–327.

Referenser

Arkivmaterial

Hagströmerbiblioteket i Stockholm (HB)

Folke Henschens samling (FHS)

Brev till Folke Hensch 1970–72

Lunds universitetsbibliotek (LUB)

Arne Müntzings arkiv (AMA)

Vol. "Brev 1922–84"

Vol. "Avgående post 1968–73"

Vol. "Inkommande post 1974–79"

Vol. "Avgående post 1974–79"

Vol. "Manligt – kvinnligt m.m."

Bengt Hildebrands arkiv

Brev från Bertil Lundman 1938

Herman Nilsson-Ehles arkiv

Brev från Nils von Hofsten 1935

Riksarkivet (RA)

Kommittén angående statsfientlig verksamhet, YK676

Vol. 3 Rapport från kriminalpolisen i Stockholm 11/1 1934

Socialstyrelsen, femte byråns arkiv

Vol. H10:6 Handlingar rörande inventeringen av tattare och zigenare 1934–45

Svenska Unescorådet

Vol. A1a:4–7 Protokoll med bilagor 1951–55

Vol. F2:17 Ämnesordnade handlingar 1953, "Mass Communication, allmänt"

Umeå universitetsbibliotek

Bengt Hubendicks arkiv

Vol. 17:2 Föreläsningsmanuskript 1965–72

Unesco Archives i Paris

Folder 323.12 A 102, "Statement on Race, Part I & II"

Brev till och från Gunnar Dahlberg 1949–51

Universitetsbiblioteket i Oslo

Halfdan Bryns arkiv

Brev från Bertil Lundman 1931

Uppsala universitetsarkiv (UUA)

Filosofiska fakultetens arkiv (FFA)

Vol. A1c:47–49 Matematisk-naturvetenskapliga sektionens protokoll med bilagor
1945–47

Institutionen för medicinsk genetik (IMG)

Vol. B2:1–3 Utgående skrivelser 1955–69 samt Bööks korrespondens 1949–62

Vol. E1:1–2, 4 Inkomna skrivelser 1949–69

Vol. F1:1 Handlingar rörande administration 1955–78

Vol. F6:11, 13 Jan Arvid Bööks materialsamling 1953–69

Matematisk-naturvetenskapliga fakulteten (MNF)

Vol. A1:6–9, 33, 38, 41, 48 Fakultetens protokoll 1959–60, 1966–68, 1970

Vol. A2:2 Undervisningsnämndens protokoll 1959

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

Bertil Lundmans brevsamling (BLB)

Brev till Bertil Lundman 1938–71

Statens institut för rasbiologi (SIRB)

Vol. A1:3–4 Styrelsens och arbetsutskottets protokoll med bilagor 1937–59

Vol. B1:3 Från styrelsen utgångna skrivelser 1945–1959

Vol. B3:1 Verksamhetsberättelser och verksamhetsplaner 1935–59

Bibliografiska hjälpmedel

Svensk tidningsindex (1953–60). Lund: Bibliotekstjänst.

Svenska tidningsartiklar (1961–79). Lund: Bibliotekstjänst.

Uppsala universitets årsskrift (1935–60). Uppsala: Akademiska bokhandeln.

Tidningar och tidskrifter

Aftonbladet, Arbetarbladet, Arbetet, Barometern, Blekinge Läns Tidning, Clarté, Dagens Nyheter, Ergo, Expressen, Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning, Göteborgs-Posten, Kvälls-posten, Lunds Dagblad, Morgon-Tidningen, Nerikes Allehanda, Norrköpings Tidningar, Ny Tid, Stockholms-Tidningen, Sundsvalls Tidning, Skånska Dagbladet, Smålandsposten, Svenska Dagbladet, Sverige Fritt, Sydsvenska Dagbladet, Tiden, Tidning för Sveriges läroverk, Upsala Nya Tidning, Vestmanlands Läns Tidning, Värmlands Folkblad, Örebro-Kuriren, Östergötlands Dagblad, Östgöta Correspondenten, Östgöten

Övriga tryckta källor

- Backman, Gaston (1935). *Människoraserna och moderna rasproblem*. Stockholm: Bonniers.
- Backman, Gaston (1947). "Människorasernas geografiska fördelning", i *Världens länder och folk efter andra världskriget. Band 1*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Beckman, Lars (1956). "Vad blodgrupperna avslöjar", *Norrländsk tidskrift* 3.
- Beckman, Lars (1957a). "A Contribution to the Genetical Demography of North Sweden", *Eugenics Quarterly* 4:3.
- Beckman, Lars (1957b). "Människoraserna", i *Fakta: Koncentrerad kunskapsbok i sju band – Band 3: Länder och folk*. Stockholm: Bokförlaget Fakta AB.
- Beckman, Lars & Mårtensson, Erik H (1958). "Blood Groups and Anthropology in Dalecarlia (Sweden)", *Acta Genetica et Statistica Medica* 8.
- Beckman, Lars (1959a). *A Contribution to the Physical Anthropology and Population Genetics of Sweden: Variations of the ABO, Rh, MN and P Blood Groups*. Lund: Hereditas.
- Beckman, Lars (1959b). "The Significance of the A1–A2 Blood Groups in European Anthropology", *Geografiska annaler* 41:1.
- Beckman, Lars (1959c). "Bidrag till Gotlands antropologi: En blodgruppsgenetisk analys", *Ymer* 70:2.
- Beckman, Lars & Kallstenius, Per (1959). "Blood Groups of Estonians: A1, A2, B, o and Rh", *Journal of Heredity* 50:6.
- Beckman, Lars et al. (1959). "Further Data on the Blood Groups of the Swedish Lapps", *Acta Genetica et Statistica Medica* 9.
- Beckman, Lars (1960). "Om variationen av brun ögonfärg i norra Sverige", *Ymer* 80:4.
- Beckman, Lars (1961a). "Antropologi", i *Norlandica: Norrlands nations skriftserie V*. Uppsala: Norrlands nation.
- Beckman, Lars (1961b). "Serumproteingrupper och antropologi", *Ymer* 81:2.
- Beckman, Lars (1964). "On the Anthropology of the Swedish Lapps", i *Laponica: Essays Presented to Israel Ruong 26.5.63* (red. Furumark). Uppsala: Uppsala universitet.
- Beckman, Lars et al. (1965). "Distribution of Blood and Serum Groups in a Swedish Gypsy Population", *Acta Genetica* 15.
- Beckman, Lars & Takman, John (1965). "On the Anthropology of a Swedish Gypsy Population", *Hereditas* 53:1–2.
- Beckman, Lars (1966). *Ras och rasfördomar*. Uppsala: Verdandi.
- Beckman, Lars (1972). "Population Studies in Northern Sweden: Variations of ABO and Rh Blood Group Gene Frequencies in Time and Space", *Hereditas* 72:2.
- Beckman, Lars (1996). *Samerna – en genetiskt unik urbefolkning: Fyra decenniers genetiska studier av svenska samer – från blodgrupper till mitokondriellt DNA*. Umeå: Umeå universitet.
- Bordssamtal i rasfrågan* (1955). Stockholm: Bonniers.
- Bra böckers lexikon* (1978), band 16, uppslagsordet "Människan". Höganäs: Bra böcker.
- Böök, Jan Arvid (1953). *A Genetic and Neuropsychiatric Investigation of a North-Swedish Population*. Uppsala: Lundequistska bokh.
- Böök, Jan Arvid (1954a). "Race Mixture", *Acta Genetica et Statistica Medica* 5.
- Böök, Jan Arvid (1954b). "Ras och raskorsningar", *Medicinärbladet* 2:6.
- Carlsson, Holger (1942). *Nazismen i Sverige: Ett varningsord*. Stockholm: Trots allt.
- Dahlberg, Gunnar (1933). "Den nordiska rasen från social-antropologisk synpunkt", *Ord och Bild* 42:8.

- Dahlberg, Gunnar (1937). "Könssjukdomarna i Sverige 1913–1937", *Hygiea* 100.
- Dahlberg Gunnar (1939a). "Alcoholism from a Social Point of View: A Survey of Conditions in Stockholm", *Svenska läkaresällskapets handlingar* 65.
- Dahlberg, Gunnar (1939b). "Die Vererbung der allergischen Disposition", *Fortschritte der Allergielehre* 1.
- Dahlberg, Gunnar (1940a). *Arv och ras*. Stockholm: Kooperativa förbundet.
- Dahlberg, Gunnar (1940b). "Befolkningsfrågan i Sverige genom tiderna", i *Svenska folket genom tiderna: Vårt lands kulturhistoria i skildringar och bilder. Översikts- och registerband* (red. Olsson). Malmö: Allhem.
- Dahlberg, Gunnar (1941). "En analys av rasbegreppet och en ny metod att särskilja raser", *Nordisk medicin* 12:4.
- Dahlberg, Gunnar & Wahlund, Sten (1941). *The Race Biology of the Swedish Lapps: Part II. Anthropometrical Survey*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Dahlberg, Gunnar (1942a). *Race, Reason and Rubbish: An Examination of the Biological Credentials of the Nazi Creed*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Dahlberg, Gunnar (1942b). "An Analysis of the Concept of Race and a New Method of Distinguishing Races", *Human Biology* 14:3.
- Dahlberg, Gunnar (1943). *Dit min tanke nått: Biologiska och sociologiska essäer*. Stockholm: Bonniers.
- Dahlberg, Gunnar (1944–45). "Anthropometry of 'Tattare', a Special Group of Vagabonds in Sweden", *Uppsala läkareförenings förhandlingar* 50.
- Dahlberg, Gunnar (1952a). "Finns det en judisk ras?", *Judisk krönika* 21:1.
- Dahlberg, Gunnar (1952b). "The Swedish Jews: A Discussion of the Basic Concept", *Acta Genetica et Statistica Medica* 3.
- Dahlberg, Gunnar (1954). "The Basic Concept of Race", *Acta Genetica et Statistica Medica* 5.
- Dahlberg, Gunnar, red. (1955). *Raser och folk*. Stockholm: Ehlns.
- Dahlberg, Gunnar & Israel, Joachim (1966). *Raser och folk*. Stockholm: Liber.
- FN:s konventioner om mänskliga rättigheter* (2011). Stockholm: Regeringskansliet.
- Forsman, Bror (1962). *Frihet, OLIKHET, broderskap: Biologiska uppsatser och debattinlägg*. Stockholm: Gebers.
- Four Statements on the Race Question* (1969). Paris: Unesco.
- Fredén, Lennart et al. (1977). *Arv eller miljö*. Uppsala: Scientia Bromberg.
- Gejvall, Nils-Gustaf (1960). *Westerhus: Medieval Population and Church in the Light of Skeletal Remains*. Lund: Håkan Ohlssons boktryckeri.
- Henschen, Folke (1971). *Människans utveckling i ljuset av hereditet och tradition, selektion och miljö*. Stockholm: Furnus.
- Hubendick, Bengt (1972). *Läsebok för politiker – och alla andra: Basinsikt för en bättre värld*. Göteborg: Zinderman.
- Hubendick, Bengt (1989). *Återanvänt hjärnskrot: Ur en biologs minnen*. Stockholm: Gidlunds.
- Kungl. universitetets i Uppsala redogörelse för det akademiska året 1953–1954* (1955). Uppsala: Uppsala universitet.
- Lindgård, Bengt & Sonesson, Bertil (1952). *A New Racial Character of the Lower Jaw: A Theoretical Anthropological Investigation*. Lund: Gleerup.
- Lindgård, Bengt (1953). *Variations in Human Body-Build: A Somatometric and X-Ray Cephalometric Investigation on Scandinavian Adults*. Köpenhamn: Ejnar Munksgaard.

- Linné, Carl von (1740). *Systema Naturae in quo Naturae Regna Tria, Secundum: Classes, Ordines, Genera, Species, Systematice Proponuntur*. Stockholm: Gottfr. Kieseewetter.
- Lundborg, Herman (1919). *Svenska folktyper: Bildgalleri, ordnat efter rasbiologiska principer och försedd med en orienterande översikt*. Stockholm: Tullberg.
- Lundborg, Herman (1922). *Rasbiologi och rashygien: Nutida kultur- och rasfrågor i etisk belysning*. Andra omarbetade och betydligt utvidgade upplagan. Stockholm: Norstedt.
- Lundborg, Herman (1934). *Västerlandet i fara: Befolkningsfrågor i biologisk och rashygienisk belysning*. Göteborg: Ernst V Hansson.
- Lundman, Bertil (1932). "Folktypsundersökningar i övre Dalarna", i *Dalarnas hembygdsbok*. Falun: Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund.
- Lundman, Bertil (1933). "Folktypsundersökningar i övre Dalarna", i *Dalarnas hembygdsbok*. Falun: Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund.
- Lundman, Bertil (1934). "Folktypsundersökningar i övre Dalarna", i *Dalarnas hembygdsbok*. Falun: Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund.
- Lundman, Bertil (1935a). "Folktypsundersökningar i övre Dalarna", i *Dalarnas hembygdsbok*. Falun: Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund.
- Lundman, Bertil (1935b). "Ein orientalisches Rassenelement der Schwedischen Bevölkerung", *Zeitschrift für Rassenkunde* 2:2.
- Lundman, Bertil (1936a). "Folktypsundersökningar i övre Dalarna", i *Dalarnas hembygdsbok*. Falun: Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund.
- Lundman, Bertil (1936b). "Raum und Typus in Süd- und Mittelschweden", *Zeitschrift für Rassenkunde* 4:3.
- Lundman, Bertil (1937). "Folktypsundersökningar i Dalarna", i *Dalarnas hembygdsbok*. Falun: Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund.
- Lundman, Bertil (1938). "Folktypsundersökningar i Dalarna", i *Dalarnas hembygdsbok*. Falun: Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund.
- Lundman, Bertil (1939). "Folkdöd och rasfråga: Några reflexioner", i *Heimdals årsskrift 1939* (red. Fredborg). Stockholm: Föreningen Heimdal.
- Lundman, Bertil (1940a). "Folktypsundersökningar i Dalarna VIII", i *Dalarnas hembygdsbok*. Falun: Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund.
- Lundman, Bertil (1940b). *Nordens rastyper*. Stockholm: Bonniers.
- Lundman, Bertil (1940c). "Rasgeografiska bidrag till Sydsmålands bebyggelsehistoria", i *Hyltén-Cavallius-föreningens årsbok 1940*. Växjö: Kronobergs läns musei- och hembygdsförbund.
- Lundman, Bertil (1943). *Jordens människoraser och folkstammar*. Uppsala: Nybloms.
- Lundman, Bertil (1945). *Dala-allmogens antropologi*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Lundman, Bertil (1946a). *Raser och folkstockar i Baltoskandia: En översikt*. Uppsala: Eget förlag.
- Lundman, Bertil (1946b). *Nutidens människoraser*. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- Lundman, Bertil (1947). *Erieringar mot vissa utlåtanden av professorerna G Dahlberg, D Holmdahl och S Wahlund rörande min produktion*. Uppsala: Ingen förlagsuppgift.
- Lundman, Bertil (1948). "Några av den mänskliga rasgeografiens och rassystematikens problem", *Finsk tidskrift* 72:1.
- Lundman, Bertil (1950). "Svenska rastyper i skolan", *Medlemsblad för biologilärarnas förening* 16:4.
- Lundman, Bertil (1951). "Die Anthropologie in und nach dem zweiten Weltkrieg in Nord-europa", *Homo: Internationale Zeitschrift für die vergleichende Biologie der Menschen* 2.

- Lundman, Bertil (1952a). "Tjörnbornas rastyp och ursprung: Några konturer med utblickar mot ämnet Forntida orientaliska förbindelser med Västeuropa", i *Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1949–50*. Göteborg: Göteborgs och Bohusläns fornminnesförening.
- Lundman, Bertil (1952b). *Umriss der Rassenkunde des Menschen in geschichtlicher Zeit*. Köpenhamn: Munksgaard.
- Lundman, Bertil (1954a). "Något litet om Skånes antropologi, speciellt angående trakten kring Ö. Broby", i *Skånes hembygdsförbunds årsbok*. Lund: Skånes hembygdsförbund.
- Lundman, Bertil (1954b). "Die Augen-Pigmentierung in Dalarna, Schweden", *Homo: Internationale Zeitschrift für die vergleichende Biologie der Menschen* 5.
- Lundman, Bertil (1955a). "Luther ur antropologisk synpunkt: Ett försök", *Religion och kultur* 26:2.
- Lundman, Bertil (1955b). "Biologi och antropologi: Något om samspelet mellan fysisk typ och naturmiljö på primitiva kulturstadier", *Ymer* 75:2.
- Lundman, Bertil (1956a). "Något om de mänskliga blodgruppernas geografi", *Ymer* 76:2.
- Lundman, Bertil (1956b). "Antropologi och historia: Några reflektioner", *Historisk tidskrift* 76.
- Lundman, Bertil (1956c). "Fertility, Racial Type and Type of Agriculture in Early Modern Sweden", i *Arctica: Essays Presented to Åke Campbell 1.5.1956* (red. Furumark et al.). Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lundman, Bertil (1956d). "Judafolkets utveckling: Några nyare forskningsrön och teorier", *Religion och kultur* 27:4.
- Lundman, Bertil (1957a). "The Problem of Ancient Oriental Shipping on the North Sea: Anthropological Contributions to the Discussion on the Existence of More or Less Direct Maritime Trade between the Eastern Mediterranean Countries and Northwestern Europe", *Journal of Near Eastern Studies* 16:2.
- Lundman, Bertil (1957b). "Blodgrupper och fornforskning", *Fornvännen* 52.
- Lundman, Bertil (1957c). "Blutgruppen und Stammeskunde der Juden", *Orientalia Suecana* 6.
- Lundman, Bertil (1962a). *Jordens folk: En översikt med särskild hänsyn till språk och ras*. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- Lundman, Bertil (1962b). "Race, Language, and the History of Peoples", *Mankind Quarterly* april.
- Lundman, Bertil (1962c). "The Racial History of Scandinavia: An Outline", *Mankind Quarterly* oktober.
- Lundman, Bertil (1963). *Handledning vid kurs i antropologisk undersökningsteknik*. Uppsala: Utan förlagsinformation.
- Lundman, Bertil (1967a). *Geographische Anthropologie: Rassen und Völker der Erde*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.
- Lundman, Bertil (1967b). "Race and Anthropology", i *Race and Modern Science: A Collection of Essays by Biologists, Anthropologists, Sociologists and Psychologists* (red. Kuttner). New York: Social Science Press.
- Lundman, Bertil (1972). "Anthropological, Sociological and Psychological Investigations of Swedish School Children", *Mankind Quarterly* april.
- Lundman, Bertil (1977). *The Races and Peoples of Europe*. New York: IAAEE.
- Lundman, Bertil (1987). *Minnen: Glimtar ur ett långt liv*. Uppsala: Bertil Lundmans antropologiska institut.

- Mossberg, Curt (1969). *Bidrag till sydöstra Sveriges fysiska antropologi grundat på analys av blodgrupperade värnpliktiga, jämte bebyggelsehistoriska notiser*. Växjö: Eget förlag.
- Mossberg, Curt (1987). *Bidrag till sydöstra Sveriges antropologi*. Växjö: Högskolan i Växjö.
- Müntzing, Arne (1942). "Ras och rasblandning", i *Tidspegel: Aktuella uppsatser om vetenskap och samhälle av tio Lunda-professorer*. Stockholm: Bonniers.
- Müntzing, Arne (1953). *Ärftlighetsforskning: En översikt av metoder och huvudresultat*. Stockholm: LT.
- Müntzing, Arne (1960). *Ärftlighetsforskning: En översikt av metoder och huvudresultat*. Andra omarbetade upplagan. Stockholm: LT.
- Müntzing, Arne (1964). *Ärftlighetsforskning: En översikt av metoder och huvudresultat*. Tredje omarbetade upplagan. Stockholm: LT.
- Müntzing, Arne (1971). *Ärftlighetsforskning: En översikt av metoder och huvudresultat*. Fjärde omarbetade upplagan. Stockholm: LT.
- Müntzing, Arne (1976). *Varför är vi olika? Kvinna och man, svart och vit, kropp och själ*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Müntzing, Arne (1977). *Ärftlighetsforskning: En översikt av metoder och huvudresultat*. Femte omarbetade upplagan. Stockholm: LT.
- Nilsson, Sven (1838–43). *Skandinaviska Nordens ur-Invånare: Ett försök i comparativa ethnografien och ett bidrag till människosläktets utvecklingshistoria*. Lund: Utan förlagsuppgift.
- Nordenstreng, Rolf (1933). *Människoraserna och deras uppkomst enligt den nyaste biologins rön*. Stockholm: Norstedts.
- Nordisk familjebok* (1886), band 10, uppslagsordet "Menniskoraser". Stockholm: Expeditionen af Nordisk familjebok.
- Rehnavall & Zakrisson (1961). *Genetik och antropologi*. Stockholm: Stockholms boktryckeri.
- Retzius, Anders (1843). *Om formen af Nordboernes cranier*. Stockholm: P A Norstedt & söner.
- Retzius, Gustaf (1899). *Crania Suecica Antiqua: Beskrifning af svenska mennisko-kranier från stenåldern, bronsåldern och järnåldern jämte en blick på forskningen öfver de europeiska folkens ras-karakärer*. Stockholm: Aftonbladets tryckeri.
- Retzius, Gustaf & Fürst, Carl M (1902). *Anthropologia Suecica: Beiträge zur Anthropologie der Schweden*. Stockholm: Aftonbladets tryckeri.
- Riksdagstrycket*: Motionerna FK 1920:7 & AK 1920:26, Proposition 1934:155.
- Rydén, Värner (2001 [1923]). "Ur 'Medborgarkunskap'", i *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet* (red. Johansson). Stockholm: Prisma.
- Takman, John (1976). *The Gypsies in Sweden: A Socio-Medical Study*. Stockholm: Liber.
- Tingsten, Herbert (1971). *Mitt liv 2: Mellan trettio och femtio*. Stockholm: PAN/Norstedt.
- Uppsala universitets katalog* (1949–52, 1960–61, 1968–69). Uppsala: Uppsala universitet.
- Willert, Bengt & Winblad, Sten (1953). "Serologiska resultat och erfarenheter av Svenska röda korssets blodgivarkampanj i Malmöhus län år 1952", *Svenska läkartidningen* 50:16.

Litteratur

- Ajagán-Lester, Luis (2000). *"De andra": Afrikaner i svenska pedagogiska texter 1768–1965*. Stockholm: HLS.
- Almgren, Birgitta (2019). *Krossade illusioner: Fallet Hermann Kappner och nazistisk infiltration i Sverige 1933–1945*. Stockholm: Carlssons.
- Ambrosiani, Aron (2009). *Rektor Lennmalms förslag: Om 1918–1921 års diskussioner kring ett Nobelinstitut i rasbiologi vid Karolinska institutet*. Stockholm: Nobel Museum.
- Anderson, Benedict (1992). *Den föreställda gemenskapen: Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.
- Andersson, Lars M (2000). *En jude är en jude är en jude... Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*. Lund: Nordic Academic Press.
- Andersson Burnett, Linda (2019). "Translating Swedish Colonialism: Johannes Schefferus's 'Lapponica' in Britain c. 1674–1800", *Scandinavian Studies* 91:1–2.
- Arnstad, Henrik (2020). "Med Carl von Linné föddes den moderna rasismen", *Aftonbladet* 17/6.
- Axelsson, Linnea (2018). *Ædnan: Epos*. Stockholm: Bonniers.
- Bachner, Henrik (2004). *Återkomsten: Antisemitism i Sverige efter 1945*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Bachner, Henrik (2009). *"Judefrågan": Debatt om antisemitism i 1930-talets Sverige*. Stockholm: Atlantis.
- Baker, Lee D (1998). *From Savage to Negro: Anthropology and the Construction of Race, 1896–1954*. Berkeley: University of California Press.
- Balibar, Étienne & Wallerstein, Immanuel (2011). *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London: Verso.
- Bangham, Jenny (2014). "Blood Groups and Human Groups: Collecting and Calibrating Genetic Data after World War Two", *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 47:A.
- Bangham, Jenny (2015). "What is Race? Unesco, Mass Communication and Human Genetics in the Early 1950s", *History of the Human Sciences* 28:5.
- Banton, Michael (2005). "Historical and Contemporary Modes of Racialization", i *Racialization: Studies in Theory and Practice* (red. Murji & Solomos). Oxford: Oxford Univ. Press.
- Barkan, Elazar (1988). "Mobilizing Scientists against Nazi Racism, 1933–1939", i *Bones, Bodies, Behavior: Essays on Biological Anthropology* (red. Stocking). Madison: University of Wisconsin Press.
- Barkan, Elazar (1992). *The Retreat of Scientific Racism: Changing Concepts of Race in Britain and the United States between the World Wars*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bashford, Alison (2010). "Epilogue: Where Did Eugenics Go?", i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (red. Bashford & Levine). New York: Oxford University Press.
- Baum, Bruce (2006). *The Rise and Fall of the Caucasian Race: A Political History of Racial Identity*. New York: New York University Press.
- Beckman, Jenny; Widmalm, Sven & Tunlid, Anna (2008). "Efterord: Vetenskapshistoriens forskningspolitiska relevans", i *Vetenskapens sociala strukturer* (red. Widmalm). Lund: Nordic Academic Press.
- Bengtsson, Bengt Olle (1999). *Genetik och politik: Berättelser om en vetenskap mitt i samhället*. Stockholm: Norstedts.

- Berg, Annika (2016). "Public Health and Persecution: Debates on the Possible Migration of Jewish Physicians to Sweden from Nazi Germany", i *Doctors beyond Borders: The Transnational Migrations of Physicians in the Twentieth Century* (red. Monnais & Wright). Toronto: University of Toronto Press.
- Berg, Annika; Lundberg, Urban & Tydén, Mattias (2021). *En svindlande uppgift: Sverige och biståndet 1945–1975*. Stockholm: Ordfront.
- Berg, Magnus (2021). *Romanen och tatterna: Bilden av resandefolket i svensk skönlitteratur 1842 till 2018*. Stockholm: Carlssons.
- Berggren, Lena (2014). *Blodets renhet: En historisk studie av svensk antisemitism*. Malmö: Arx.
- Bergwik, Staffan (2018). "Kunskaphistoria: Nya insikter?", *Scandia* 84:2.
- Berner, Boel (2019). "Sanningen om faderskapet, via blodet: 'Lösaktiga kvinnor', blodgruppsundersökningar och faderskapsmål 1917–1949", *Historisk tidskrift* 139:1.
- Bharati Larsson, Åsa (2016). *Colonizing Fever: Race and Media Cultures in Late Nineteenth-Century Sweden*. Lund: Mediehistoriskt arkiv.
- Björkman, Maria & Widmalm, Sven (2010). "Selling Eugenics: The Case of Sweden", *Notes & Records of the Royal Society* 64:4.
- Björkman, Maria (2011). *Den anfrätta stammen: Nils von Hofsten, eugeniken och steriliseringsarna 1909–1963*. Lund: Arkiv förlag.
- Björkman, Maria (2016). "Ras, vetenskap och objektivitet: Några lojaliteter hos Folke Henschen", i *De intellektuella förräderi? Intellektuellt utbyte mellan Sverige och Tredje riket* (red. Björkman, Lundell & Widmalm). Lund: Arkiv förlag.
- Björkman, Maria; Lundell, Patrik & Widmalm, Sven (2016). "De intellektuella förräderi?", i *De intellektuella förräderi? Intellektuellt utbyte mellan Sverige och Tredje riket* (red. Björkman, Lundell & Widmalm). Lund: Arkiv förlag.
- Björkman, Maria & Tunlid, Anna (2017). "The Establishment of Genetic Counseling in Sweden: 1940–1980", i *History of Human Genetics: Aspects of its Development and Global Perspectives* (red. Petermann et al.). Cham: Springer International Publishing.
- Björkman, Maria (2019). "Rasforskaren som fortsatte: Bertil Lundmans rasideologi i efterkrigstidens Sverige och USA", i *Medicinska moraler och skandaler: Vetenskapens (etiska) gränser* (red. Eklöf). Stockholm: Carlssons.
- Blend, Lucy & Hall, Lesley A (2010). "Eugenics in Britain: The View from the Metropole", i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (red. Bashford & Levine). New York: Oxford University Press.
- Blomqvist, Håkan (2006). *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*. Stockholm: Carlssons.
- Blomqvist, Håkan (2013). *Myten om judebolsjevismen: Antisemitism och kontrarevolution i svenska ögon*. Stockholm: Carlssons.
- Boaz, Rachel E (2012). *In Search of "Aryan Blood": Serology in Interwar and National Socialist Germany*. Budapest: Central European University Press.
- Bokholm, Rune (2001). *Tisdagsklubben: Om glömda antinazistiska sanningssägare i svenskt 30- och 40-tal*. Stockholm: Atlantis.
- Bommenel, Elin (2006). *Sockerförsöket: Kariesexperimenten 1943–1960 på Vipeholms sjukhus för sinnesslöa*. Lund: Arkiv förlag.
- Bowker, Geoffrey C & Leigh Star, Susan (1999). *Sorting Things Out: Classification and its Consequences*. Cambridge: MIT Press.

- Brah, Avtar (2005). "Ambivalent Documents/Fugitive Pieces: Author, Text, Subject, and Racializations", i *Racialization: Studies in Theory and Practice* (red. Murji & Solomos). Oxford: Oxford University Press.
- Brattain, Michelle (2007). "Race, Racism, and Antiracism: Unesco and the Politics of Presenting Science to the Postwar Public", *American Historical Review* 112:5.
- Bredström, Anna & Mulinari, Shai (2020). "Svenska gener? Om stratifierad precisionsmedicin och genetikens etniska gränsdragningar", *Fronesis* 66–67.
- Brink Pinto, Andrés & Pries, Johan (2013). *30 november: Kampen om Lund 1985–2008*. Lund: Pluribus.
- Broberg, Gunnar (1975). *Homo Sapiens L: Studier i Carl von Linnés naturuppfattning och människolära*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Broberg, Gunnar (1988). "Statens institut för rasbiologi: Tillkomstären", i *Kunskapens trädgårdar: Om institutioner och institutionaliseringar i vetenskapen och livet* (red. Broberg et al.). Stockholm: Atlantis.
- Broberg, Gunnar (1995). *Statlig rasforskning: En historik över Rasbiologiska institutet*. Lund: Lunds universitet.
- Broberg, Gunnar (2001). "Det antropologiska fotoalbumet", i *Mer än tusen ord: Bilden och de historiska vetenskaperna* (red. Andersson, Berggren & Zander). Lund: Nordic Academic Press.
- Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias (2005). "Eugenics in Sweden: Efficient Care", i *Eugenics and the Welfare State: Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway and Finland* (red. Broberg & Roll-Hansen). East Lansing: Michigan State University Press.
- Brännström, Leila (2016). "'Ras' i efterkrigstidens Sverige: Ett bidrag till en mothistoria", i *Historiens hemvist II: Etik, politik och historikerns ansvar* (red. Lorenzoni & Manns). Göteborg: Makadam.
- Brännström, Leila (2018). "The Terms of Ethnoracial Equality: Swedish Courts' Reading of Ethnic Affiliation, Race and Culture", *Social & Legal Studies* 27:5.
- Buchan, Bruce & Andersson Burnett, Linda (2019). "Knowing Savagery: Australia and the Anatomy of Race", *History of the Human Sciences* 32:4.
- Burke, Peter (2016). *What is the History of Knowledge?* Cambridge: Polity Press.
- Carlsson, Carl Henrik (2021). *Judarnas historia i Sverige*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Carter, Bob; Green, Marci & Halpern, Rick (1996). "Immigration Policy and the Racialization of Migrant Labour: The Construction of National Identities in the USA and Britain", *Ethnic and Racial Studies* 19:1.
- Chalfork, Fredrik (2006). "När 'svartrockar' blev 'vitrockar': Om Ivar Bromans bidrag i den rasbiologiska och rashygieniska allmänupplysningen under åren 1920–1940", *Scandia* 72:1.
- Christensson, Jakob (2012). "Arkeologen Sven Nilsson: Kontinuitet och förändring", i *Återupptäcka det glömda: Aktuell forskning om forntidens förflutna i Norden* (red. Nicklasson & Petersson). Lund: Lunds universitet.
- Cole, Simon A (2007). "Twins, Twain, Galton, and Gilman: Fingerprinting, Individualization, Brotherhood, and Race in 'Pudd'nhead Wilson'", *Configurations* 15:3.
- Conklin, Alice L (2013). *In the Museum of Man: Race, Anthropology, and Empire in France, 1850–1950*. Ithaca: Cornell University Press.
- Dahlgren, Eva F (2003). *Farfar var rasbiolog: En berättelse om människovärde igår och idag*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

- Daston, Lorraine (2017). "The History of Science and the History of Knowledge", *KNOW* 1:1.
- de los Reyes, Paulina (2013). *Romsk och resandetillhörighet i ansökningar om sterilisering i mitten av 1940-talet*. Opublicerad rapport till Arbetsmarknadsdepartementet (diarie-nummer A2012/1174/DISK).
- Drell, Julia R R (2000). "Neanderthals: A History of Interpretation", *Oxford Journal of Archaeology* 19:2.
- Duedahl, Poul (2003). "Dansk raceantropologi i Grönland", *Historisk tidskrift* 103:2.
- Duedahl, Poul (2016). "Out of the House: On the Global History of Unesco, 1945–2015", i *A History of Unesco: Global Actions and Impacts* (red. Duedahl). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Duedahl, Poul (2017). *Fra overmenneske til Unesco-menneske: Racebegrebet i Danmark 1890–1965*. Odense: Syddansk universitetsforlag.
- Duffin, Jacalyn (2010). *History of Medicine: A Scandalously Short Introduction*. Andra upplagan. Toronto: University of Toronto Press.
- Edgren, Lars (2018). "Sture Bolin: Historia och politik i en ödesmättad tid", i *Historia och historiker: Om Lunds universitet genom 350 år* (red. Edgren). Lund: Lunds universitet.
- Eigen, Sara (2006). "Policing the 'Menschen' = 'Racen'", i *The German Invention of Race* (red. Eigen & Larrimore). Albany: State University of New York Press.
- Elgán, Elisabeth (2015). *Att ge sig själv makt: Grupp 8 och 1970-talets feminism*. Göteborg: Makadam.
- Eltringham, Nigel (2017). "'Nordics' and 'Hamites': Joseph Deniker and the Rise (and Fall) of Scientific Racism", i *Ideas of "Race" in the History of the Humanities* (red. Morris-Reich & Rupnow). Cham: Palgrave Macmillan.
- Ericsson, Martin (2015). *Exkludering, assimilering eller utrotning? "Tattarfrågan" i svensk politik 1880–1955*. Lund: Lunds universitet.
- Ericsson, Martin (2016). *Historisk forskning om rasism och främlingsfientlighet i Sverige: En analyserande kunskapsöversikt*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Ericsson, Martin (2017a). "Alkoholistvården och 'tattarfrågan': Kunskapsproduktion och maktutövning i kommunal socialpolitik cirka 1930–1960", *Scandia* 83:2.
- Ericsson, Martin (2017b). "Common Starting Points, Different Directions: Assimilation Policies for 'Travelling Families' in Norway, Sweden and Finland c. 1850–1900", *Scandinavian Journal of History* 42:1.
- Ericsson, Martin (2019). "Anti-Fascist Race Biology: Gunnar Dahlberg and the Long Farewell to the Nordic 'Master Race'", i *Anti-Fascism in the Nordic Countries: New Perspectives, Comparisons and Transnational Connections* (red. Braskén, Copsy & Lundin). London: Routledge.
- Ericsson, Martin (2020a). "'Vi måste ha ett namn på dessa skillnader': Rasbiologen Gunnar Dahlberg och rasbegreppet", *Personhistorisk tidskrift* 116:2.
- Ericsson, Martin (2021). "What Happened to 'Race' in Race Biology? The Swedish State Institute for Race Biology, 1936–1960", *Scandinavian Journal of History* 46:1.
- Ericsson, Martin (2022). "Rasifiering för massorna: Kunskapsanspråk om människoraser i 1800- och 1900-talens svenska uppslagsverk", *Historisk tidskrift* 142:2.
- Eriksson, Britas Benjamin (2013). *Delaktighet som pedagogik: Föreställd ras och publikpositioner i den svenska folktypsutställningen*. Matsruppsats i idéhistoria vårterminen 2013. Uppsala. Uppsala universitet.

- Eriksson, Britas Benjamin (2022). *Att inventera ett folk: Populariseringar av vetenskaplig släktforskning i Sverige i början av 1900-talet*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Evans, Andrew D (2010). *Anthropology at War: World War I and the Science of Race in Germany*. Chicago: University of Chicago Press.
- Evans, Andrew D (2020). "Most Unusual' Beauty Contests: Nordic Photographic Competitions and the Construction of a Public for German Race Science, 1926–1935", *Isis* III:2.
- Evjen, Bjørg (1997). "Measuring Heads: Physical Anthropological Research in North Norway", *Acta Borealia* 14:2.
- Falk, Raphael (2010). "Eugenics and the Jews", i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (red. Bashford & Levine). New York: Oxford University Press.
- Felder, Björn M (2013). "God Forgives – but Nature Never Will': Racial Identity, Racial Anthropology, and Eugenics in Latvia 1918–1940", i *Baltic Eugenics: Bio-Politics, Race and Nation in Interwar Estonia, Latvia and Lithuania 1918–1940* (red. Felder & Weindling). Amsterdam: Rodopi.
- Fernstähl, Lotta & Hyltén-Cavallius, Charlotte (2020). *Ett lapptäcke av källor: Kunskapsproduktion om romer och resande vid arkiv och museer*. Lund: Nordic Academic Press.
- Fornäs, Johan (2004). *Moderna människor: Folkhemmet och jazzen*. Stockholm: Norstedts.
- Fredrickson, George M (2002). *Racism: A Short History*. Princeton: Princeton University Press.
- Furuhagen, Björn (2007). *Den svenska rasbiologins idéhistoriska rötter: En inventering av forskningen*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Gedin, Per I (2003). *Litteraturens örtagårdsmästare: Karl Otto Bonnier och hans tid*. Stockholm: Bonniers.
- Gellner, Ernest (1999). *Nationalism*. Nora: Nya Doxa.
- Gieryn, Thomas F (1999). *Cultural Boundaries of Science: Credibility on the Line*. Chicago: University of Chicago Press.
- Górny, Maciej (2019). "Racial Anthropology on the Eastern Front, 1912 to the mid-1920s", i *National Races: Transnational Power Struggles in the Sciences and Politics of Human Diversity, 1840–1945* (red. McMahon). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Gunneriusson, Håkan (1999). "En lyckad disputation", i *Nätverk i historisk forskning: Metafor, metod eller teori?* (red. Aronsson, Fagerlund & Samuelson). Växjö: Växjö universitet.
- Gustafsson, Tommy (2007). *En fiende till civilisationen: Manlighet, genusrelationer, sexualitet och rasstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet*. Lund: Sekel.
- Haave, Per (2000). *Sterilisering av tatere 1934–1977: En historisk undersøkelse av lov og praksis*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Habel, Ylva (2008). "Den autentiska Joséphine Baker? Om problematiken kring medieringen av ras", i *Mediernas kulturhistoria* (red. Jülich, Lundell & Snickars). Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv.
- Hagerman, Maja (2015). *Käraste Herman: Rasbiologen Herman Lundborgs gåta*. Stockholm: Norstedts.
- Hagerman, Maja (2016). "Svensk rasforskning och den nazistiska världsbilden: Herman Lundborgs vänskap och utbyte med ledande rashygieniker i Nazityskland", i *De intellektuella förräderi? Intellektuellt utbyte mellan Sverige och Tredje riket* (red. Björkman, Lundell & Widmalm). Lund: Arkiv förlag.
- Hall, Patrik (2000). *Den svenskaste historien: Nationalism i Sverige under sex sekler*. Stockholm: Carlsson.

- Hallgren, Claes (2003). *Två resenärer, två bilder av Australien: Eric Mjöberg och Yngve Laurells vetenskapliga expeditioner 1910–1913*. Uppsala: Kultur i fokus.
- Hammar, Tomas (1964). *Sverige åt svenskarna: Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932*. Stockholm: Förf.
- Hannaford, Ivan (1996). *Race: The History of an Idea in the West*. Washington DC: Woodrow Wilson Center Press.
- Hanson, Hertha (1994). *Alkemi, romantik och rasvetenskap: Om en vetenskaplig tradition*. Nora: Nya Doxa.
- Hansson, Nils (2013). *Entusiasm, skepsis, distans: Studier i svensk-tyska förbindelser inom medicinen 1933–1945*. Lund: Lunds universitet.
- Hasselberg, Ylva; Müller, Leos & Stenlås, Niklas (2002). "Åter till historiens nätverk", i *Sociala nätverk och fölt* (red. Gunneriusson). Uppsala: Uppsala universitet.
- Hasselberg, Ylva & Petersson, Tom (2006). "Nätverksbegreppets utveckling", i *"Bästa broder!" Nätverk, entreprenörskap och innovation i svenskt näringsliv* (red. Hasselberg & Petersson). Hedemora: Gidlund.
- Hazard Jr, Anthony Q (2012). *Postwar Anti-Racism: The United States, Unesco, and "Race", 1945–1968*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hornback, Robert (2018). *Racism and Early Blackface Comic Tradition: From the Old World to the New*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Hutton, Christopher M (2005). *Race and the Third Reich: Linguistics, Racial Anthropology and Genetics on the Dialectics of Volk*. Cambridge: Polity.
- Hübinette, Tobias & Lundström, Catrin (2014). "Three Phases of Hegemonic Whiteness: Understanding Racial Temporalities in Sweden", *Social Identities: Journal for the Study of Race, Nation and Culture* 20:6.
- Hübinette, Tobias (2021a). *Svensk rasism under efterkrigstiden: Rasdiskussioner och rasfrågor i Sverige 1944–1977*. Stockholm: Carlsson.
- Hübinette, Tobias (2021b). *Adopterad: En bok om Sveriges sista rasdebatt*. Stockholm: Verbal.
- Höjberg, Per (2011). *Utmanad av ondskan: Den svenska lärarkåren och nazismen 1933–1945*. Lund: Lunds universitet.
- Jackson, John P & Weidman, Nadine M (2004). *Race, Racism and Science: Social Impact and Interaction*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Jasanoff, Sheila (2004). "Ordering Knowledge, Ordering Society", i *States of Knowledge: The Co-Production of Science and Social Order* (red. Jasanoff). London: Routledge.
- Jenkins, Richard (1997). *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London: Sage.
- Jonsson, Bibi (2008). *Blod och jord i trettioalet: Kvinnorna och den antimoderna strömningen*. Stockholm: Carlssons.
- Jonsson, Kjell (2004). "Rasbiologi från vänster? Om Gunnar Dahlbergs vetenskap, politik och popularisering", i *Livsfröreställningar: Kultur, samhälle och biotvetenskap* (red. Nordlund). Umeå: Kungliga Skytteanska samfundet.
- Jonsson, Kjell & Larsson, Jenny (2004). "Mellan vetenskap och vers: Ärflihtighetsforskare som publika vetenskapsmän 1940–1960", i *Den mediala vetenskapen* (red. Ekström). Nora: Nya Doxa.
- Jonsson Malm, Carolina (2011). *Att plantera ett barn: Internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik*. Lund: Lunds universitet.
- Jordheim, Helge (2018). "The Printed Work as a Site of Knowledge Circulation: Dialogues, Systems, and the Question of Genre", i *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge* (red. Östling et al.). Lund: Nordic Academic Press.

- Jämte, Jan (2013). *Antirasismens många ansikten*. Umeå: Umeå universitet.
- Karlsson, Maria (2015). *Cultures of Denial: Comparing Holocaust and Armenian Genocide Denial*. Lund: Lunds universitet.
- Kenny, Michael G (2004). "Racial Science in Social Context: John R Baker on Eugenics, Race, and the Public Role of the Scientist", *Isis* 95:3.
- Kevles, Daniel J (1995). *In the Name of Eugenics: Genetics and the Use of Human Heredity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kirsh, Nurit (2003). "Population Genetics in Israel in the 1950s: The Unconscious Inter-nalization of Ideology", *Isis* 94:4.
- Kjellman, Ulrika (2013). "A Whiter Shade of Pale: Visuality and Race in the Work of the Swedish State Institute for Race Biology", *Scandinavian Journal of History* 38:2.
- Kjellman, Ulrika (2014). "How to Picture Race? The Use of Photography in the Scientific Practice of the Swedish State Institute for Race Biology", *Scandinavian Journal of History* 39:5.
- Kjellman, Ulrika (2017). "Fysionomi och fotografi: Den rasbiologiska konstruktionen av den nordiska rasen som vit", i *Ras och vithet: Svenska rasrelationer i går och i dag* (red. Hübinette). Lund: Studentlitteratur.
- Kjellman, Ulrika (2019). "From Fact to Fantasy: Scientific Illustrations and Visual Representations in the Early Work of Gaston Backman", *Journal of Documentation* 75:4.
- Klautke, Egbert (2007). "German 'Race Psychology' and its Implementation in Central Europe: Egon von Eickstedt and Rudolf Hippius", i *"Blood and Homeland": Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940* (red. Turda & Weindling). Budapest: Central European University Press.
- Koch, Lene (1996). *Racehygiejne i Danmark 1920–56*. Köpenhamn: Gyldendal.
- Kohn, Marek (1995). *The Race Gallery: The Return of Racial Science*. London: Cape.
- Kott, Matthew (2009). "Antropologen Gaston Backman och den upsaliensiska rasbiologis spridning i tid och rum", i *Rasen och vetenskapen* (red. Müssener & Jegeback). Uppsala: Centrum för multietnisk forskning.
- Kremontsov, Nikolai (2010). "Eugenics in Russia and the Soviet Union", i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (red. Bashford & Levine). New York: Oxford University Press.
- Kvist Geverts, Karin (2008). *Ett främmande element i nationen: Svensk flyktingpolitik och de judiska flyktingarna 1938–1944*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Kühl, Stefan (2013). *For the Betterment of the Race: The Rise and Fall of the International Movement for Eugenics and Racial Hygiene*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kyllingstad, Jon Røyne (2014). *Measuring the Master Race: Physical Anthropology in Norway, 1890–1945*. Cambridge: Open Book Publishers.
- Källén, Anna (2020). "De första svenskarna: Arkeogenetik och historisk identitet", *Fronesis* 66–67.
- Kärnfelt, Johan (2009). *Allt mellan himmel och jord: Om Knut Lundmark, astronomin och den publika kunskapsbildningen*. Lund: Nordic Academic Press.
- Lange, Anders (2001). "Reflektioner kring 'rasifiering' och några andra ord", i *Törnrosland: Om tillhörighet och utanförskap*. Norrköping: Integrationsverket.
- Larsen, Clark Spencer & Williams, Leslie Lea (2012). "Internationalizing Physical Anthropology: A View of the Study of Living Human Variation from the Pages of the *American Journal of Physical Anthropology*", *Current Anthropology* 53:S5.

- Larsmo, Ola (2007). *Djävulssonaten: Ur det svenska hatets historia*. Stockholm: Bonniers.
- Larsson, Anna (2001). *Det moderna samhällets vetenskap: Om etableringen av sociologi i Sverige 1930–1955*. Umeå: Umeå universitet.
- Larsson Heidenblad, David (2018). "From Content to Circulation: Influential Books and the History of Knowledge", i *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge* (red. Östling et al.). Lund: Nordic Academic Press.
- Larsson Heidenblad, David (2019). "Miljöhumaniora på 1960-talet? Birgitta Odéns miljöhistoriska initiativ och skissernas historiografi", *Scandia* 85:1.
- Larsson Heidenblad, David (2021). *Den gröna vändningen: En ny kunskapshistoria om miljöfrågornas genombrott under efterkrigstiden*. Lund: Nordic Academic Press.
- Larsson, Simon (2010). *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer: Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945*. Hedemora: Gidlunds.
- Laskar, Pia (2017). "Den finska rasen och görandet av svenskar", i *Ras och vithet: Svenska rasrelationer i går och i dag* (red. Hübinette). Lund: Studentlitteratur.
- Levine, Philippa (2010). "Anthropology, Colonialism, and Eugenics", i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (red. Bashford & Levine). New York: Oxford University Press.
- Lindberg, Hans (1973). *Svensk flyktningpolitik under internationellt tryck 1936–1941*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Lindee, Susan & Radin, Joanna (2016). "Patrons of the Human Experience: A History of the Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, 1941–2016", *Current Anthropology* 57:S14.
- Lipphardt, Veronika (2010). "The Jewish Community of Rome: An Isolated Population? Sampling Procedures and Bio-Historical Narratives in Genetic Analysis in the 1950s", *BioSocieties* 5:3.
- Lipphardt, Veronika (2012). "Isolates and Crosses in Human Population Genetics; Or, a Contextualization of German Race Science", *Current Anthropology* 53:S5.
- Ljungström, Olof (2004). *Oscariansk antropologi: Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal*. Hedemora: Gidlunds.
- Lodenus, Anna-Lena (2021). *En värmländsk Hitler: Birger Furugård och de första svenska nazisterna*. Lund: Historiska media.
- Loomba, Ania (2005). *Kolonialism/Postkolonialism: En introduktion till ett forskningsfält*. Stockholm: Tankekraft.
- Lundmark, Lennart (2002). "Lappen är ombytlig, ostadig och obekvä...". *Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv*. Bjurholm: Norrlands universitetsförlag.
- Lundmark, Lennart (2007). *Allt som kan mätas är inte vetenskap: En populärhistorisk skrift om Rasbiologiska institutet*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Lööv, Heléne (2004). *Nazismen i Sverige 1924–1979: Pionjärerna, partierna, propaganda*. Stockholm: Ordfront.
- Macmaster, Neil (2000). *Racism in Europe, 1870–2000*. Basingstoke: Palgrave.
- Manias, Chris (2013). *Race, Science, and the Nation: Reconstructing the Ancient Past in Britain, France and Germany*. New York: Routledge.
- Marks, Jonathan (1996). "The Legacy of Serological Studies in American Physical Anthropology", *History and Philosophy of the Life Sciences* 18:3.
- Marks, Jonathan (2012). "The Origins of Anthropological Genetics", *Current Anthropology* 53:S5.

- Massin, Benoit (1996). "From Virchow to Fischer: Physical Anthropology and 'Modern Race Theories' in Wilhelmine Germany", i *Volksgeist as Method and Ethic: Essays on Boasian Ethnography and the German Anthropological Tradition* (red. Stocking). Madison: University of Wisconsin Press.
- McClintock, Anne (1995). *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*. London: Routledge.
- McMahon, Richard (2009). "Anthropological Race Psychology 1820–1945: A Common European System of Ethnic Identity Narratives". *Nations and Nationalism* 15:4.
- McMahon, Richard (2016). *The Races of Europe: Construction of National Identities in the Social Sciences, 1839–1939*. London: Palgrave Macmillan.
- McMahon, Richard (2019). "Transnational Networks, Transnational Narratives: Scientific Race Classifications and National Narratives", i *National Races: Transnational Power Struggles in the Sciences and Politics of Human Diversity, 1840–1945* (red. McMahon). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Miles, Robert & Brown, Malcolm (2003). *Racism*. Andra upplagan. London: Routledge.
- Morning, Ann (2014). "Does Genomics Challenge the Social Construction of Race?", *Sociological Theory* 32:3.
- Morris-Reich, Amos (2006). "Race, Ideas, and Ideals: A Comparison of Franz Boas and Hans F K Günther", *History of European Ideas* 32:3.
- Morris-Reich, Amos (2016). *Race and Photography: Racial Photography as Scientific Evidence, 1876–1980*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mosse, George L (1997). *Toward the Final Solution: A History of European Racism*. New York: Howard Fertig.
- Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2004). *Den nya svenska arbetarklassen: Rasifierade arbetares kamp inom facket*. Umeå: Boréa.
- Nale, John (2014). "Arthur de Gobineau on Blood and Race", *Critical Philosophy of Race* 2:1.
- Odén, Birgitta (1991). *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975: Historia, statskunskap, kulturgeografi, ekonomisk historia*. Lund: Lunds universitet.
- Ohlsson al Fakir, Ida (2015). *Nya runn för socialt medborgarskap: Om vetenskap och politik i "zigenarundersökningen" – en socialmedicinsk studie av svenska romer 1962–1965*. Växjö: Linnaeus University Press.
- Olsson, Lena (1986). *Kulturkunskap i förändring: Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870–1985*. Lund: Liber.
- Oredsson, Sverker (1996). *Lunds universitet under andra världskriget: Motsättningar, debatter och hjälpsatser*. Lund: Lunds universitetshistoriska sällskap.
- Proctor, Robert (1988). "From 'Anthropologie' to 'Rassenkunde' in the German Anthropological Tradition", i *Bones, Bodies, Behavior* (red. Stocking). Madison: University of Wisconsin Press.
- Quine, Maria Sophia (2013). "Making Italians: Aryanism and Anthropology in Italy during the Risorgimento", i *Crafting Humans: From Genesis to Eugenics and Beyond* (red. Turda). Göttingen: V & R Unipress.
- Raihle, Jan (2011). *Det mörka arvet: Hembygdsförbundets folktypsundersökningar i Dalarna 1932–1938*. Falun: Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund.
- Reardon, Jenny (2005). *Race to the Finish: Identity and Governance in an Age of Genomics*. Princeton: Princeton University Press.

- Ripenberg, Linnea (2019). "Att göra morianer: Representationer av svarta afrikaner i skandinaviska torneringar 1586–1672", i *Karolinska förbundets årsbok 2019*. Stockholm: Karolinska förbundet.
- Ripenberg, Maria (2019). *Historiens vita fläckar: Om rasismens rötter i Sverige*. Stockholm: Appell.
- Roediger, David R (2007). *The Wages of Whiteness: Race and the Making of the American Working Class*. London: Verso.
- Roll-Hansen, Nils (2010). "Eugenics and the Science of Genetics", i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (red. Bashford & Levine). New York: Oxford University Press.
- Rosengren, Henrik (2007). "Judarnas Wagner": Moses Pergament och den kulturella identifikationens dilemma omkring 1920–1950. Lund: Sekel.
- Rubiés, Joan-Pau (2017). "Were Early Modern European Racist?", i *Ideas of "Race" in the History of Humanities* (red. Morris-Reich & Rupnow). Cham: Palgrave Macmillan.
- Rudling, Per Anders (2014). "Eugenics and Racial Biology in Sweden and the USSR: Contacts Across the Baltic Sea", *The Canadian Bulletin of Medical History* 31:1.
- Runblom, Harald (2009). "Hugo Valentin: Framstående 1700-talshistoriker och sionist", i *Svenska historiker: Från medeltid till våra dagar* (red. Björk & Johansson). Stockholm: Norstedts.
- Runcis, Maija (1998). *Steriliseringar i folkhemmet*. Stockholm: Ordfront.
- Sastamoinen, Armas (1962). *Nynazismen*. Andra upplagan. Stockholm: Federativs.
- Saura, Anssi (2020). "Race Biology", *Hereditas* 157:48.
- Schaffer, Gavin (2008). *Racial Science and British Society, 1930–62*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Schafft, Gretchen E (2004). *From Racism to Genocide: Anthropology in the Third Reich*. Urbana: University of Illinois Press.
- Schmuhl, Hans-Walter (2008). *The Kaiser Wilhelm Institute for Anthropology, Human Heredity, and Eugenics, 1927–1945*. Dordrecht: Springer.
- Schneider, William H (1996). "The History of Research on Blood Group Genetics: Initial Discovery and Diffusion", *History and Philosophy of the Life Sciences* 18:3.
- Secord, James A (2004). "Knowledge in Transit", *Isis* 95:4.
- Selcer, Perrin (2012). "Beyond the Cephalic Index: Negotiating Politics to Produce Unesco's Scientific Statements on Race", *Current Anthropology* 53:S5.
- Selling, Jan (2020). *Frigörelsen: Romers och resandes emancipation i Sverige och andra länder*. Stockholm: Carlssons.
- Sellström, Tor (1999). *Sweden and National Liberation in Southern Africa, Volume I: Formation of a Popular Opinion 1950–1970*. Uppsala: Nordic Africa Institute.
- Severinsson, Emma (2018). *Moderna kvinnor: Modernitet, femininitet och svenskhet i svensk veckopress 1920–1933*. Lund: Lunds universitet.
- Silverman, Rachel (2000). "The Blood Group 'Fad' in Post-War Racial Anthropology", *Kroeber Anthropological Society Papers* 84.
- Sjögren, David (2007). "Några etiska överväganden beträffande etniska minoriteter i historisk forskning", i *Forska rätt: Texter om etik och historisk forskning* (red. Bergenheim). Umeå: Umeå universitet.
- Smocovitis, Vassiliki Betty (2012). "Humanizing Evolution: Anthropology, the Evolutionary Synthesis, and the Prehistory of Biological Anthropology, 1927–1962", *Current Anthropology* 53:S5.

- Spjut, Lina (2018). *Att (ut)bilda ett folk: Nationell och etnisk gemenskap i Sveriges och Finlands svenskspråkiga läroböcker för folk- och grundskola åren 1866–2016*. Örebro: Örebro universitet.
- Stepan, Nancy (1982). *The Idea of Race in Science: Great Britain 1800–1960*. London: Macmillan.
- Stone, Dan (2001). "Race in British Eugenics", *European History Quarterly* 31:3.
- Svanberg, Fredrik (2012). "Arkeologin och rasforskningen cirka 1860–1945", i *Att återuppväcka det glömda: Aktuell forskning om forntidens förflutna i Norden* (red. Nicklasson & Petersson). Lund: Lunds universitet.
- Svanberg, Fredrik (2015). *Människosamlarna: Anatomiska museer och rasvetenskap i Sverige ca 1850–1950*. Stockholm: Historiska museet.
- Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias (2005). *Tusen år av invandring: En svensk kulturhistoria*. Stockholm: Dialogos.
- Tabili, Laura (2003). "Race is a Relationship, and not a Thing", *Journal of Social History* 37:1.
- Thor, Malin (2005). *Hechaluz – en rörelse i tid och rum: Tysk-judiska ungdomars exil i Sverige 1933–1943*. Växjö: Växjö University Press.
- Thörn, Håkan (2006). *Anti-Aparttheid and the Emergence of a Global Civil Society*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Tucker, William H (2002). *The Funding of Scientific Racism: Wickliffe Draper and the Pioneer Fund*. Urbana: University of Illinois Press.
- Tunlid, Anna (2004). *Ärfilighetsforskningens gränser: Individ och institutioner i framväxten av den svenska genetiken*. Lund: Lunds universitet.
- Turda, Marius (2007). "From Craniology to Serology: Racial Anthropology in Interwar Hungary and Romania", *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 43:4.
- Turda, Marius (2010). "Race, Science, and Eugenics in the Twentieth Century", i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (red. Bashford & Levine). New York: Oxford University Press.
- Turda, Marius (2013). "Crafting a Healthy Nation: European Eugenics in Historical Context", i *Crafting Humans: From Genesis to Eugenics and Beyond* (red. Turda). Göttingen: V & R Unipress.
- Turda, Marius & Quine, Maria Sophia (2018). *Historicizing Race*. London: Bloomsbury Academic.
- Tydén, Mattias (1999). "Rasbiologi och andra rasismer", i *I nationalismens bakvatten: Om minoritet, etnicitet och rasism* (red. Svanberg & Tydén). Lund: Studentlitteratur.
- Tydén, Mattias (2002). *Från politik till praktik: De svenska steriliseringslagarna 1935–1975*. Andra utvidgade upplagan. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Tydén, Mattias (2010). "The Scandinavian States: Reformed Eugenics Applied", i *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (red. Bashford & Levine). New York: Oxford University Press.
- Uddenberg, Nils (2019). *Skallmätaren: Gustaf Retzius. Hyllad och hatad*. Lidingö: Fri tanke.
- Vikström, Emma (2018). "Människosläktets århundrade: Ellen Key och Statens institut för rasbiologi", *Personhistorisk tidskrift* 1.
- Wasniowski, Andréaz (2017). "Rasismens former: Om vetenskapligt och ideologiskt ras-tänkande", i *Ras och vithet: Svenska rasrelationer i går och i dag* (red. Hübinette). Lund: Studentlitteratur.

- Wasniewski, Andréaz (2018). "Vetenskaplig rasism: Föreställningar om vetenskaplighet decennierna runt sekelskiftet 1900", i *Studier om rasism: Tvärvetenskapliga perspektiv på ras, vithet och diskriminering* (red. Hübinette & Wasniewski). Malmö: Arx.
- Weindling, Paul (2012). "Julian Huxley and the Continuity of Eugenics in Twentieth-Century Britain", *Journal of Modern European History* 10:4.
- Wickström, Mats (2015). *The Multicultural Moment: The History of the Idea and Politics of Multiculturalism in Sweden in a Comparative, Transnational and Biographical Context, 1964–1975*. Åbo: Åbo Akademi University.
- Widmalm, Sven (2006). "Ett vetenskapligt nätverk: The Svedberg och hans lärjungar", i *"Bäste broder!" Nätverk, entreprenörskap och innovation i svenskt näringsliv* (red. Hasselberg & Petersson). Hedemora: Gidlund.
- Wikström, Hanna (2009). *Etnicitet*. Malmö: Arx.
- Williams, Johnny E (2016). *Decoding Racial Ideology in Genomics*. Lanham: Lexington Books.
- Winston, Andrew S (1998). "Science in the Service of the Far Right: Henry E Garrett, the IAAEE, and the Liberty Lobby", *Journal of Social Issues* 54:1.
- Wirtén, Per (2013). *Herbert Tingstens sista dagar: Berättelsen om ett liv*. Stockholm: Bonniers.
- Zippel, Katrin (2009). "'Learn to See!' Photography in the Service of Race Biology", i *Rasen och vetenskapen* (red. Müssener & Jegebäck). Uppsala: Centrum för multietnisk forskning.
- Åmark, Klas (2011). *Att bo granne med ondskan: Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen*. Stockholm: Bonniers.
- Åström Elmersjö, Henrik (2017). "Historievetenskap och historieundervisning: Sven Ulric Palme och 1950-talets läroböcker i historia för folkskolan", *Scandia* 83:1.
- Östberg, Kjell (2002). *1968 – när allting var i rörelse: Sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna*. Stockholm: Prisma.
- Östh Gustafsson, Hampus (2020). *Folkhemmets styvbarn: Humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935–1980*. Göteborg: Daidalos.
- Östling, Johan (2008). *Nazismens sensmoral: Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdymning*. Stockholm: Atlantis.
- Östling, Johan (2016). "Nya nyanser av brunt: Utblick över ett forskningsfält", i *De intellektuella förräderi? Intellektuellt utbyte mellan Sverige och Tredje riket* (red. Björkman, Lundell & Widmalm). Lund: Arkiv förlag.
- Östling, Johan & Larsson Heidenblad, David (2017). "Cirkulation: Ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp", *Historisk tidskrift* 137:2.
- Östling, Johan (2020). "En kunskapsarena och dess aktörer: Under strecket och kunskaps-cirkulation i 1960-talets offentlighet", *Historisk tidskrift* 140:1.
- Östling, Johan; Jansson, Anton & Svensson Stringberg, Ragni (2022). *Humanister i offentligheten: Kunskapens aktörer och arenor under efterkrigstiden*. Göteborg: Makadam.

Att Sverige en gång i tiden hade ett statligt institut för rasbiologi är väl känt, liksom att det bedrevs omfattande rasforskning i Sverige under 1900-talets första decennier. Men vad hände egentligen med den svenska rasforskningen efter 1930-talet – försvann den bara?

I *Vetenskapen som försvann?* genomför historikern Martin Ericsson den första systematiska undersökningen av svensk rasforskning från 1930-talets mitt och fram till början av 1970-talet. Det är en historia om en rasvetenskap som överlevde andra världskrigets fador och längre än vi kanske vill tro höll emot när kritiken växte under efterkrigstiden. Och om Statens institut för rasbiologi som aldrig lades ner, utan levde vidare i annan form och under annat namn.

Ericsson visar att det inte fanns en enda svensk rasforsknings-tradition utan två. Den ena utgick från Rasbiologiska institutets första chef Herman Lundborg och hade tydliga kopplingar till nazismen och andra högerextrema rörelser. Den andra kan sägas utgå från Lundborgs efterträdare Gunnar Dahlberg och var i stället antinazistisk och i vissa fall till och med antirasistisk. Men de båda traditionerna var överens om att det fanns olika människoraser och att det var meningsfullt att försöka mäta skillnader mellan dem.

Genom att följa den svenska rasforskningen fram mot 1900-talets slut väcker boken också viktiga frågor om vår egen tid och dess intresse för "ursprung" och "härkomst". Hur väsensskilda är egentligen våra dagars dna-analyser från de gamla rasforskningstraditionerna? Tänk om vi riskerar att ställa samma frågor som 1930-talets rasbiologi fast med nya tekniker?